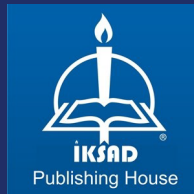

SİYASAL SEÇİMLERDE DİN FAKTÖRÜNÜN SEÇMENLERİN OY VERME DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (ELAZIĞ İLİ ÖRNEĞİ)

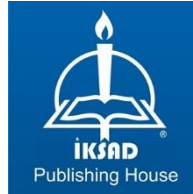
Dr. Mehmet Fatih ÇAKAR

SİYASAL SEÇİMLERDE DİN FAKTÖRÜNÜN SEÇMENLERİN OY VERME DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (ELAZIĞ İLİ ÖRNEĞİ)¹

Dr. Mehmet Fatih ÇAKAR

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10047927>

---

¹ Bu çalışma, Dr. Öğretim Üyesi Yelda Sevim danışmanlığında, Siyasal Seçimlerde Din Faktörünün Seçmenlerin Oy Verme Davranışı Üzerinedeki Etkisi (Elazığ Örneği) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Copyright © 2023 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed
or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in
the case of

brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial
uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-367-370-3

Cover Design: İbrahim KAYA

October / 2023

Ankara / Türkiye

Size: 16x24cm

ÖNSÖZ

Siyasal iletişimin ana konularından biri olan seçmen ve seçmen davranışı, siyasal partiler için olduğu kadar siyasal iletişim alanında araştırma yapan bilim adamlarının da üzerinde durduğu ve araştırmalara konu olan olgulardır. Seçmen davranışına etki eden birçok faktör gibi dinde etki bakımından seçmeni yönlendiren ve seçmene kimlik kazandıran önemli bir kurumdur. Bu araştırma da Elazığ il örneğinde dinin seçmen davranışı üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde seçmen davranışına etki eden faktörler ortaya konulmuş, ikinci bölümlerin de ise din ve siyaset işbirliği örneklerine açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile beraber siyasal hayatta yer bulan siyasal partiler ekseninde din uzantılı ortaya konulan yeni yapılanmalar anlatılmaya çalışılmış, iktidara gelmiş ve uzun soluklu olan siyasal partilerin uyguladığı dini politikaların seçmenlere yansımaları ele alınmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünde araştırmanın metodolojisi, dördüncü bölümünde ise Elazığ il örneğinde seçmenler üzerinde dinin nasıl bir etki yarattığı anket yoluyla elde edilen bilgilerin analizi yapılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük bir sabır gösteren değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Yelda SEVİM'e, şükranlarımı arz ediyorum.

Bilimsel birikimi ve paylaşımcı yanı ile desteğini hiç esirgemeyen Prof. Dr. Adem DOĞAN hocama ne kadar teşekkür etsem azdır.

Benim için her alanda motive kaynağı olan ve yaşam enerjisi ile yanımda olmasından zevk duyduğum Gazeteci Yazar ve TV Program Yapımcısı Arif ÇAKMAK'a teşekkürü bir borç bilirim.

Bir araştırmanın ortaya konulmasında en belirleyici unsurlardan bir tanesi kapsamlı bir literatür taramasıdır. Bu konuda desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Araştırma Görevlisi Tuba ALTUNBEY'e katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Kardeşlik mutlaka bir kan bağı ile kendisini göstermez. Bu çalışmanın her anında sürekli yanımda olan kardeşim Ruhat DEDE'ye çok teşekkür ederim.

Özellikle varlıkları ile her daim bana güç veren eşim Şengül ÇAKAR ve kızlarım Ayşe Nihan ÇAKAR, Elif Yaren ÇAKAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Elazığ-2023
Dr. Mehmet Fatih ÇAKAR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR.....	VI
TABLolar LİSTESİ	VII
GİRİŞ.....	11
1.SEÇMEN DAVRANIŞI.....	14
1.1.Seçmen Tercihine Teorik Yaklaşımlar	15
1.1.1.Sosyolojik Yaklaşım	16
1.1.2.Sosyo-Psikolojik Yaklaşım	17
1.1.3.ekonomik Yaklaşım	18
1.2.Seçmen Tercihine Diğer Yaklaşımlar.....	21
1.2.1.Konuya Oy Verme Yaklaşımı	21
1.2.2.İdeolojik Oy Verme	22
1.3.Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler	23
1.3.1.Seçmen Davranışını Etkileyen Demografik Faktörler.....	23
1.3.1.1.Cinsiyet ve Yaş.....	23
1.3.1.2.Eğitim	26
1.3.1.3.Gelir	27
1.3.1.4.Meslek.....	27
1.3.1.5.Aile	28
1.3.1.6.Yerleşme Biçimi.....	29
1.3.1.7.Medya ve Propaganda Faktörü.....	30
1.3.1.8.Aday Faktörü.....	34
1.3.1.9.Parti Bağlılığı	36
1.3.1.10.Kişisel Tutumlar	36
1.3.1.11.Psikolojik Etken	37
2.DİN, DİN SİYASET VE SEÇMEN.....	40
2.1.Dinin Tanımı	40
2.2.Dinin İşlevleri.....	41
2.2.1.Sosyal Sistemin Bütünlüğünü Sağlama İşlevi.....	41
2.2.2.Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşmayı Temin Etmek İşlevi.....	42
2.2.3.Sosyal Yapıya Düzenlilik ve Devamlılık Sağlamak İşlev	42
2.2.4. Toplumsal Semboller Oluşturmak İşlevi	43
2.2.5. Bireysel ve Toplumsal Eylemler İçin Normatif Kurallar Koyma İşlevi.....	44
2.2.6.Kişilerin Mana ve Kimlik Arayışlarında Onlara Kaynak Oluşturmak İşlevi. 44	
2.3.Din ve Siyaset İlişkisi	45
2.3.1.Türkiye de Din ve Siyaset.....	51
2.3.1.1.1923-1950 Tek Parti Dönemi.....	51
2.3.1.1.1.Hilafetin Kaldırılması	52
2.3.1.1.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	53
2.3.1.1.3. Şeyh Sait İsyanı.....	54
2.3.1.1.4. Tekkelerin Kapatılması.....	55
2.3.1.1.5. Şapka ve Kılık Kıyafet Kanunu	56
2.3.1.1.6. Türk Medeni Kanunu Kabulü	57

2.3.1.1.7. Türkiye Devleti'nin Dini İslam'dır İbaresinin Kaldırılması.....	58
2.3.1.1.8. Ezanın Türkçe Okunması.....	59
2.3.1.1.9. Kuranın Türkçe Meali	60
2.3.1.1.10. Soyadı Kanunu	61
2.3.1.2. 1950 – 1980 Çok Partili Dönem.....	62
2.3.1.2.1. 1960 Darbesi Sonrası.....	66
2.3.1.2.2. Adalet Partisi (AP)	66
2.3.1.2.3. Milli Nizam Partisi (MNP)	67
2.3.1.3. 1980-2002 Siyasal Yasaklılar ve Baskı Dönemi.....	68
2.3.1.3.1. 1980 Sonrası Türkiye Siyaseti	70
2.3.1.3.1.1. Anavatan Partisi (ANAP)	72
2.3.1.3.1.2. Doğru Yol Partisi (DYP)	74
2.3.1.3.1.3. Demokratik Sol Parti (DSP)	78
2.3.1.3.1.3.1. 28 Şubat Post Modern Darbe.....	80
2.3.1.4. 2002 ve Sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Dönemi.....	83
2.3.1.4. 1. E-Muhtıra.....	84
2.3.1.4. 2. Başörtüsü/Türban Meselesi.....	86
2.3.1.4.3 Erdoğan'ın Davos Çıkışı.....	88
2.3.1.4. 4. Kuranın Kürtçe Meali.....	89
3.1. Literatüre İlişkin Bir Değerlendirme	92
3.2. Araştırmanın Konusu ve Amaçları.....	94
3.3. Araştırmanın Önemi	95
3.4. Araştırma Soruları ve Hipotezler.....	96
3.5. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Sınırlılıkları.....	98
3.6. Bilgi Toplama Araçları	99
3.7. Anket Formunun Hazırlanması	100
3.8. Uygulama.....	101
4.BULGULARIN ANALİZİ	102
4.1. Katılımcılara Ait Sosyo-Demografik Özellikler	102
4.2. Dini İnanç ve Dini Pratikler	109
4.2.1. Demografik Özellikler ve Dindarlık İlişkisi	109
4.2.2. Dindarlık Düzeyleri ile Diğer Değişkenler Arasındaki İlişki	110
4.2.3. Katılımcıların Dini Pratiklerine İlişkin Bulgular.....	115
4. 3. Din ve Siyasal Eğilimler	126
4.3.1. Din İnanç Özgürlüğü ve Dinin Siyasal Tercihlere Etkisi	126
4.3.2. Katılımcıların Dini Hassasiyetlerine ilişkin Beklentileri	129
4.3.3. Katılımcılara Göre Türkiye'de Muhafazakarlaşma Durumu.....	136
4.3.4. Katılımcıların Gündemdeki Siyasal Konulara İlişkin Değerlendirmeleri ..	140
4.4. Siyasi Partilere Üyelik	144
4.5. Dindarlık Ve Oy Verme Davranışı İlişkisi	167
5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	198
KAYNAKÇA	207
EK	222
ÖZGEÇMİŞ.....	227

Siyasal Seçimlerde Din Faktörünün Seçmenlerin Oy Verme Davranışı Üzerindeki Etkisi (Elazığ İli Örneği)

Din ve siyaset kurumları, bireysel ve toplumsal yaşamı farklı şekillerde etkilese de bu iki kurumun ortak amacı insanlar üzerinden güç kazanmaktır. Sosyolojik gerçekleri tartışılmayacak din ve siyaset kurumları, toplumsal ve bireysel yaşam üzerinde söz sahibidir. İktidar mücadelesinin olduğu siyasal ortamların önemli tartışma ve fikir ayrılığı konularından birisi de din-siyaset ilişkisidir. Bu fikir ayrılıklarının temelini siyaset ve dinin toplum üzerindeki etkisi oluşturur. Dinin, seçmenlerin oy verme davranışına etki eden bir olgu olması, siyasal partiler tarafından bir argüman olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi çerçevesinde, modernleşme ile gelenekselliğin çatıştığı her alanda dinin farklı etkilerinin olması, bu tartışmayı her geçen gün biraz daha alevlendirmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte oluşan yeni yapılanmanın yeni oluşumları ortaya çıkarmasıyla din; din-devlet, iktidar-muhalefet ilişkilerinde sürekli karşı olunan veya benimsenen öznelardan bir tanesi olmuştur. Çok partili yaşamla beraber din, tartışma konusu olmanın yanında, siyasal partilerin görünümünü veya imajını ortaya koyan bir kurum olarak da siyasette yerini almıştır. Bu süreçle beraber din, bazı siyasal taraflara göre bir irtica ve laiklik karşıtı bir unsur olarak görülürken, bazı siyasal kesimlere göre ise toplumun mayası ve en üst değeri olarak görülmektedir. Seçmenler siyasal eylemlerde bulunurken siyasal partilerin ortaya koyduğu dini argümanların destekleyicisi ya da eleştireni olurlar. Seçmenlerin siyasal kimliğini oluşturan etmenlerin başında yer alan dinin, siyasi partilerin politikalarını belirlenmesinde de önemli bir role sahip olması, bu araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Din bireylerin yaşam tarzlarından toplumsal birlikteliklerine kadar birçok alanda güçlü bir etkiye sahiptir. Bu etki ayrıca bireyin siyasal tercihlerinin de belirleyicilerinden birisidir. Din kurumunun bu gücünün ortaya konulması çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Seçmen, aday, lider üçgeninde şekillenen siyasal mücadele hiçbir zaman dinden bağımsız olmamıştır. Dini aidiyet, seçmen ve siyasal partilerin kimliklerinin oluşturulmasını da beraberinde getirir. Seçmen davranışlarında ve siyasal partilerin politikalarında dinin etkisinin araştırılması araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Hedeflenen amaçla bu çalışmada siyasal partilerin ortaya koyduğu dini politikalar göz önünde bulundurularak Elazığ ili örneğinde seçmenlerin oy verme davranışında dinin etkisi araştırılmıştır. Alan araştırması yönteminin uygulandığı çalışmada veriler yüz yüze anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma sonucunda bireylerin siyasal parti liderlerini dini lider olarak görme eğiliminde oldukları anlaşılmıştır. Dini aidiyet hisseden bireylerin siyasal parti ve aday tercihinde dini politikalarından bağımsız hareket etmedikleri görülmüştür. Ayrıca seçmenlerin oy verme davranışında parti politikaları ve liderin dini söylemleri dışında adayların da dini söylemlerinin etkili olduğu anlaşılmıştır.

KISALTMALAR

- AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP: Anavatan Partisi
AP: Adalet Partisi
AYM: Anayasa Mahkemesi
BM: Birleşmiş Milletler
CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP: Demokrat Parti
DSP: Demokratik Sol Parti
DTP: Demokratik Türkiye Partisi
DYP: Doğru Yol Partisi
E-Muhtıra: Elektronik Muhtıra
FP: Fazilet Partisi
HDP: Halkların Demokratik Partisi
MDP: Milliyetçi Demokrat Partisi
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
MGH: Milli Görüş Hareketi
MGK: Milli Güvenlik Konseyi
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP: Milli Nizam Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
RP: Refah Partisi
SCF: Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDK: Türk Dil Kurumu
TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TMK: Türk Medeni Kanunu
TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK: Türkiye İstatistik Enstitüsü
YTP: Yeni Türkiye Partisi

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Örneklem Dağılımı	99
Tablo 2: Araştırmaya Dâhil Olan Katılımcıların Cinsiyeti	102
Tablo 3: Katılımcıların Yaşı.....	103
Tablo 4: Katılımcıların Eğitim Durumu	103
Tablo 5: Katılımcıların Mesleği	104
Tablo 6: Katılımcıların Aylık Gelirleri	105
Tablo 7: Araştırmaya Dahil Olan Katılımcıların Medeni Durumu	106
Tablo 8: Araştırmaya Dahil Olan Katılımcıların Evli ise Nikâh Durumu	106
Tablo 9: Katılımcıların Çocuk Sahipliği.....	107
Tablo 10: Katılımcıların Çocuk Sayısı	107
Tablo 11: Katılımcıların Çocuklarının Okula Gitme Durumu.....	108
Tablo 12: Katılımcıların Çocuklarının Gittiği Okul Türü.....	108
Tablo 13: Katılımcıların Yaşadığı Yer	109
Tablo 14: Katılımcıların Dindarlık Düzeyi	109
Tablo 15: Katılımcıların Eğitim Durumları ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki	111
Tablo 16: Katılımcıların Gelir Düzeyleri ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki	112
Tablo 17: Katılımcıların Yaşı ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki	113
Tablo 18: Katılımcıların Yaşadığı İlçe ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki ...	114
Tablo 19: Dinî İnanç Açısından Aşağıdaki Cümlelerden Hangisi Size Uygundur..	115
Tablo 20: Katılımcıların Yaşı ile Dini Pratik Yerine Getirme Düzeyleri Arasındaki İlişki	116
Tablo 21: Katılımcıların Çeşitli Dini Pratiğe İlişkin Görüşleri.....	117
Tablo 22: Genel Olarak, Son On Yıl İçerisinde Dini Yaşantınızda Nasıl Bir Değişiklik Oldu	117
Tablo 23: Katılımcıların Yaşı İle Son On Yıl İçerisinde Dini Yaşantısında Yaşanan Değişim Arasındaki İlişki	118
Tablo 24: Katılımcıların Eğitim Durumu İle Son On Yıl İçerisinde Dini Yaşantısında Yaşanan Değişim Arasındaki İlişki	119
Tablo 25: Katılımcıların Yaşadığı İlçe İle Son On Yıl İçerisinde Dini Yaşantısında Yaşanan Değişim Arasındaki İlişki	120
Tablo 26: Katılımcıların Dindarlık Düzeyi ile Son On Yıl İçerisinde Dini Yaşantısında Yaşanan Değişim Arasındaki İlişki	121
Tablo 27: Katılımcıların, Dini İnançların Toplumun Günlük Hayatına Etkisini, Geçmiş Yıllara Göre Değerlendirmeleri.....	123
Tablo 28: Katılımcıların Yaşına Göre Dini İnançların Toplumun Günlük Hayatına Etkisini, Geçmiş Yıllara Göre Değerlendirmesi	123
Tablo 29: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Dini İnançların Toplumun Günlük Hayatına Etkisini, Geçmiş Yıllara Göre Değerlendirmesi.....	125
Tablo 30: Katılımcıların Ülkemizdeki Din Ve İnanç Özgürlüğünün Yeterliliği Konusundaki Görüşleri.....	126
Tablo 31: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Ülkemizde Din Ve İnanç Özgürlüğünün Yeterlilik Durumu Değerlendirmesi.....	127
Tablo 32: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Ülkemizde Din Ve İnanç Özgürlüğünün Yeterlilik Durumu Değerlendirmesi	128

Tablo 33: Kamu Çalışanlarının Cuma Günü Öğlen İzninin İki Saate Çıkarılması Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Frekans Analizi.....	129
Tablo 34: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Kamu Çalışanlarının Cuma Gününü Öğlen İzninin İki Saate Çıkarılmasına İlişkin Düzenlemeleri Değerlendirilmesi	130
Tablo 35: Katılımcıların Okullarda Seçmeli Ders Olarak Kur'an-ı Kerim ve Siyer (Peygamberimizin Hayatı) Derslerinin Konulması Hakkındaki Değerlendirmelerine ilişkin Frekans Analizi	130
Tablo 36: Katılımcıların Kamu Çalışanlarının Başörtüsü Kullanabilmeleri Konusundaki Değerlendirmeleri	131
Tablo 37: Başörtüsünün Kamuda Kullanılması İle Kur'an-ı Kerim Ve Siyer Derslerinin Seçmeli Ders Olması Gibi Uygulamaların Siyasal Tercihe Olan Etkisi	132
Tablo 38: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Başörtüsünün Kamuda Kullanılması İle Kur'an-ı Kerim Ve Siyer Derslerinin Seçmeli Ders Olması Gibi Uygulamalar Siyasal Tercihe Etkisi	133
Tablo 39: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Başörtüsünün Kamuda Kullanılması İle Kur'an-ı Kerim Ve Siyer Derslerinin Seçmeli Ders Olması Gibi Uygulamaların Siyasal Tercihe Etkisi	134
Tablo 40: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Başörtüsünün Kamuda Kullanılması İle Kur'an-ı Kerim Ve Siyer Derslerinin Seçmeli Ders Olması Gibi Uygulamaların Siyasal Tercihe Etkisi	135
Tablo 41: Katılımcıların Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı	137
Tablo 42: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı	137
Tablo 43: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı.....	138
Tablo 44: Katılımcıların Yaşına Göre Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı.....	139
Tablo 45: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı.....	140
Tablo 46: Katılımcıların Milletvekillerinin Başörtüsü İle TBMM'ye Girmelerini Nasıl Değerlendirdikleri Hakkındaki Görüşleri	141
Tablo 47: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Milletvekillerinin Başörtüsü İle TBMM'ye Girmelerini Değerlendirmesi	141
Tablo 48: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Milletvekillerinin Başörtüsü İle TBMM'ye Girmelerini Değerlendirmesi	142
Tablo 49: Katılımcıların Çeşitli Dini Uygulamalara İlişkin Değerlendirmeleri	143
Tablo 50: Katılımcıların Herhangi Bir Siyasi Partiye Üyelik Durumu	145
Tablo 51: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Siyasi Parti Üyeliği	145
Tablo 52: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Siyasi Parti Üyeliği.....	146
Tablo 53: Katılımcıların Siyasi Partilerden Herhangi Birini “Dinin Savunucusu” Olarak Görme Durumu.....	147
Tablo 54: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Ülkemizdeki Siyasi Partilerden Herhangi Birini “Dinin Savunucusu” Olarak Görme Durumu	148
Tablo 55: Katılımcıların Dinin Savunucu Olarak Gördükleri Parti	149
Tablo 56: Katılımcıların Türkiye’de Din Eksenli Siyaset Yapan Siyasi Bir Partiye İhtiyaç Olup Olmadığı Konusundaki Görüşleri	149

Tablo 57: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Türkiye'de Din Eksenli Siyaset Yapan Siyasi Bir Partiye İhtiyaç Duyma Durumu	150
Tablo 58: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Türkiye'de Din Eksenli Siyaset Yapan Siyasi Bir Partiye İhtiyaç Duyma Durumu	150
Tablo 59: Katılımcıların "Dini Lider" Olarak Gördüğü Siyasi Bir Parti Liderinin Olup Olmadığı Konusundaki Görüşleri.....	151
Tablo 60: Dini Lider Olarak Görülen Parti Liderleri	152
Tablo 61: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Dini Lider Olarak Gördüğü Siyasi Parti Liderleri.....	152
Tablo 62: Katılımcıların Seçim Süreçlerinde Meydanlarda "Dini Sembollerin" Kullanılması Hakkındaki Görüşleri.....	153
Tablo 63: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Siyasal Seçim Süreçlerinde Meydanlarda "Dini Sembollerin" Kullanılmasını Değerlendirme	154
Tablo 64: Katılımcıların Siyasal Reklamlarda "Dini Ritüellerin" (Kur'an, Ezan Vb.) Kullanılmasına Dair Değerlendirmeleri.....	155
Tablo 65: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Siyasal Reklamlarda "Dini Ritüellerin" (Kur'an, Ezan Vb.) Kullanılmasını Değerlendirme	156
Tablo 66: Katılımcıların Yaşına Göre Siyasal Reklamlarda "Dini Ritüellerin" (Kur'an, Ezan Vb.) Kullanılmasını Değerlendirme.....	157
Tablo 67: Katılımcıların Yerleşim Yeri Göre Siyasal Reklamlarda "Dini Ritüellerin" (Kur'an, Ezan Vb.) Kullanılmasını Değerlendirme	158
Tablo 68: Katılımcıların Seçim Süreçlerinde Siyasal Partilerin "Laiklik ve İrtica" Söylemlerine Dair Değerlendirmeleri.....	159
Tablo 69: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Siyasal Partilerin Seçim Süreçlerinde "Laiklik Ve İrtica" Söylemlerinden Vazgeçmesini Değerlendirme	160
Tablo 70: Katılımcıların Yaşına Göre Siyasal Partilerin Seçim Süreçlerinde "Laiklik Ve İrtica" Söylemlerinden Vazgeçmesini Değerlendirme.....	161
Tablo 71: Katılımcıların Yerleşim Yeri Göre Siyasal Partilerin Seçim Süreçlerinde "Laiklik ve İrtica" Söylemlerinden Vazgeçmesini Değerlendirme	161
Tablo 72: Katılımcıların Siyasete Katılım Biçimleri.....	162
Tablo 73: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Siyasal Katılma Biçimleri.....	163
Tablo 74: Katılımcıların Yaşına Göre Siyasal Katılma Biçimleri.....	165
Tablo 75: Katılımcıların Yerleşim Yeri Göre Siyasal Katılma Biçimleri.....	165
Tablo 76: Din ve Siyasal Tercih.....	167
Tablo 77: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Oy Verme Kararında Dini İnançların Etkisi	169
Tablo 78: Katılımcıların Yaşına Göre Oy Verme Kararında Dini İnançların Etkisi	170
Tablo 79: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Oy Verme Kararında Dini İnançların Etkisi	171
Tablo 80: Katılımcıların Yerleşim Yeri Göre Oy Verme Kararında Dini İnançların Etkisi	172
Tablo 81: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Oy Verme Kararında Mezhebin Etkisi	173
Tablo 82: Katılımcıların Yaşına Göre Oy Verme Kararında Mezhebin Etkisi.....	174
Tablo 83: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Oy Verme Kararında Mezhebin Etkisi	174

Tablo 84: Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Oy Verme Kararında Mezhebin Etkisi	175
Tablo 85: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Oy Verme Kararında Partinin Dini Söylemlerinin Etkisi	176
Tablo 86: Katılımcıların Yaşına Göre Oy Verme Kararında Partinin Dini Söylemlerinin Etkisi	178
Tablo 87: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Oy Verme Kararında Partinin Dini Söylemlerinin Etkisi	178
Tablo 88: Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Oy Verme Kararında Partinin Dini Söylemlerinin Etkisi	180
Tablo 89: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Oy Verme Kararında Adayın Dindarlığının Etkisi	181
Tablo 90: Katılımcıların Yaşına Göre Oy Verme Kararında Adayın Dindarlığının Etkisi	182
Tablo 91: Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Oy Verme Kararında Adayın Dindarlığının Etkisi	183
Tablo 92: Katılımcıların Oy Verme Kararında Adayın Dindarlığının Etkisi ile Oy Verdiği Parti Arasındaki İlişki	184
Tablo 93: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Oy Verme Kararında Liderin Dini Söylemlerinin Etkisi	185
Tablo 94: Katılımcıların Yaşına Göre Oy Verme Kararında Liderin Dini Söylemlerinin Etkisi	186
Tablo 95: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Oy Verme Kararında Liderin Dini Söylemlerinin Etkisi	187
Tablo 96: Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Oy Verme Kararında Liderin Dini Söylemlerinin Etkisi	188
Tablo 97: Katılımcıların Oy Verme Kararında Liderin Dini Söylemlerinin Etkisi ile Oy Verdiği Parti Arasındaki İlişki	189
Tablo 98: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Oy Verme Kararında Din Faktörünün Önemsiz Durumu	190
Tablo 99: Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Oy Verme Kararında Din Faktörünün Önemsiz Durumu	191
Tablo 100: Katılımcıların Kimlik Tanımlamalarına Göre Oy Verme Kararında Din Faktörünün Önemsiz Durumu.....	192
Tablo 101: Katılımcıların Siyasi Görüş Açısından Kendilerini Değerlendirmeleri.	193
Tablo 102: Katılımcıların Dinî Açıldan Kendilerini Tanımlamaları.....	194
Tablo 103: Katılımcıların Kendilerini Tanımladıkları Kimlikler.....	195
Tablo 104: Katılımcıların Bazı Partilere Hiç Oy Kullanmama Durumu.....	195
Tablo 105: Katılımcıların Asla Oy Vermem Deddiği Siyasal Partiler.....	196
Tablo 106: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Asla Oy Vermeyeceği Partiler	197

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla hayat bulan siyasi partilerin muktedir olma çabaları hiçbir zaman dinden bağımsız olmamıştır. Etki eden veya itaat edilen tartışmalarıyla sosyal veya siyasi platformlarda din sürekli kendisine yer bulmuştur. Din bireylerin inanma ve tapınma gereksinimlerinin giderilmesi amacı ile tarihin her döneminde varlığını etkin bir şekilde hissettirmiştir. Toplumsal veya siyasi boyutlarıyla din karar verme, kararları etkileme ve mensup olma amaçlarına hizmet ederek seçici bir öge olarak insan yaşamının merkezinde yer almaktadır. Yapılan araştırmalarda, dinin insanların sosyal yaşamında karar vermede en belirleyici faktör olduğu kabul görmektedir.

Seçmenlerin siyasi karar almasında birden çok faktör rol alır. Siyasi süreçler seçmeni motive edecek, siyasi mesajların hangi ikna tekniği ile verileceğinin analiz ve kampanya ile propaganda faaliyetlerinin ne derece etkili olduğunun bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Seçmenlerin siyasi karar verme süreci oldukça karmaşık ve en küçük olaylarda dahi hızla değişim gösterecek özelliğe sahiptir. Ekonomi, ideoloji, etnik, demografik, aidiyet vb. kavramlarla şekillenen seçmen davranışını etkileyen faktörlerden birisi ise dindir.

Din, seçen, seçilen ilişkisinde göz önünde bulundurulmuş ve sıklıkla başvurulan bir argümandır. Bu argüman, siyasi taraflar arasında bir tartışma ortamı yaratırken, tartışmalara rasyonel bir boyut kazandırmak bilimsel araştırmalarla mümkündür. Seçmen hassasiyetinin önemsendiği günümüz dünyasında din etkileme boyutuyla siyasi literatüre girmiştir.

Toplumsal değerlerin birçoğunun belirleyicisi, kural ve inanç boyutlarıyla insanı merkez alan din, insanın hangi şart ve durumda nasıl davranacağına ışık tutan bir özelliğe sahiptir.

Seçmen tercihini etkilemesi bakımından dini sabit bir şekilde bir yere oturtmak çokta mümkün görünmese de, oy verme davranışını gerçekleştiren seçmenin kim olduğunu ortaya koyma bakımından din belirleyici bir etmen olmuştur. Dinin seçmen kimliğindeki önemine karşın siyasiler tarafından da göz önünde bulundurulmuş bir konudur. Dinin bütünleştirici etkisinin ve kimlik belirlemedeki rolü, siyasilerin kıskacı altındadır. Kendisine uygun davranış kalıpları oluşturan din, siyasileri de kendisine uygun davranmaya veya politikalar üretmeye zorlamaktadır.

Seçmen kararlarını etkileme çabasında olan siyasiler, ortaya koydukları söylem, sembol ve dini ritüellerle bir yandan seçmende bir parti bağlılığı, diğer yandan o seçmenin siyasi kimliğini belirleme çabası içerisindedirler.

Demokrasinin bir gereği olan siyasi partiler, siyasetin başrolünü oynamaktadır. Demokrasi ile yönetilen devletlerde siyasi partilerin rekabetleri hep olası gelen bir gelenektir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nde aynı şekilde olmuştur. Demokratik devletlerin meşruluğunun en temel dayanağı periyodik aralıklarla yapılan seçimlerdir. Siyasi partilerin konumunu ve yükümlülüklerini belirleyen bu seçimlerdir.

Partilerin seçim ile iktidar olma süreci Gazi Mustafa Kemal öncülüğünde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası ile başlamıştır. Ancak Terakkiperver ve Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası ile çok partili hayata geçme çabaları o dönem içerisinde bir türlü sağlanamamıştır. Bu süreçten sonra yapılan 1946 seçimleri, çok partili bir seçim olsa da yirmi üç yıl tek parti olarak ülkenin yönetilmesinde tek ses olan CHF, bu seçimle de iktidar olma durumunu dört yıl daha uzatmıştır. İktidar değişiminin olduğu 1950 seçimleri, sadece siyasal iktidar partisinin el değişimi olayından ibaret değildir. Bu seçim Türk siyasal literatürüne 1937 de giren laiklik ve yönetsel konulardaki dayanaklarla askeri darbe yapılacak bir siyasal partinin de adıdır

Türk siyasal yaşamının çok partili dönemlerinde askeri vesayet, sürekli gölgesini hissettirmiştir. Askeri darbe sonrasındaki 1970'li yıllar bir yandan askeri muhtırayla şekillenirken bir yandan da sağ ve sol tartışma ve kavgalarına sahne olmuştur. 1970'li yıllardan daha sert ve daha kanlı olan dönem 1980'li yıllar olmuştur. Demokrasiyi sekteye uğratan, siyasal partilerin kapatılması ve siyasal yasaklıların olmasına sebebiyet veren 1980 darbesi sonrası, hem siyasal partiler hem de seçmen kriterlerinin farklılık oluşturacağı yıllar olmuştur. Siyasal iktidar ve muhalefet partilerinin, ülkesel konularındaki tasarruf ve politikaları paralelinde seçmenlerle aynı olma çabası 1990'lı yılların siyasal fotoğrafını oluşturmuştur. Türk siyasetinde 2002 yılı hem yeni bir siyasal çizgi hem de süre gelen bir çok siyasal partinin popülerliğini yitirdiği bir dönemin başlangıcı olmuştur. Seçmenler eskiden oy verdikleri partileri tercih etmeyerek ve büyük oranda birleşerek tek başına iktidar olma görevini AK Partiye vermiştir. Bu görev çok partili yaşama geçildiği günden bugüne en uzun iktidarda kalma başarısını da beraberinde getirmiştir.

Demokratik bir anlayışla siyasal yapılanmalarını inşa eden toplumlarda seçmen tercihinin etkilenmesi tüm siyasal partilerin ortak çabasıdır. Seçmenlere sunulması öngörülen sosyo-kültürel ortamları oluşturma, ekonomik rahatlığın sağlanması, politik yakınlığın hissettirilmesi, psikolojik huzur, iktidar olma veya iktidarda kalma çabalarıdır. Dolayısıyla seçmenlerin oy verirken nelere dikkat ettiği, siyasal kişiler tarafından bilinmesi gereken bir konudur. Dolayısıyla seçmenlerin hangi fayda ile oy kullandığı, sosyo kültürel bir olgu olan dinin bu faydadaki yerinin bilinmesi oldukça önemlidir.

Bu araştırmada seçmenlerin siyasi parti ve adayını belirlemede etkili olan faktörler ile seçmenlerin oy verme davranışında din olgusunun yerinin belirlenmesine çalışılmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde siyasal katılım ve seçmen davranışında etkili olan faktörlere değinilmiştir. Bu bölümde seçmenlerin özellikleri, kimliksel yapıları, tutum ve davranışsal hareketleri göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırmanın ikinci bölümünde din, seçmen ve siyasetin bir birleriyle ilişkileri ve etkileri ele alınmıştır. Din ve toplumsal yaşam, dinin siyasal

platformlarda kullanılması ve seçmenlerin din eksenli siyasetten nasıl etkilendiği hakkında bilgiler verilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde, araştırmanın metodolojisi hakkında bilgiler verilmektedir. Araştırmanın önem, amaç, örneklem, evren, sınırlılıklar ve yöntem hakkında bilgiler bu bölümde ele alınmıştır.

Araştırmanın dördüncü bölümü ise bulgu ve yorum kısmından oluşmaktadır. Katılımcılardan tarafsız ve güvenilir şekilde elde edinilen verilerin değerlendirilmeleri yapılmıştır. Bununla birlikte seçmenlerin siyasal davranışlarını gösteren veriler değerlendirilmiş, inanç ekseninde siyasal katılım ve seçmenlerin siyasal davranışı belirlenmeye çalışılmıştır.

1. SEÇMEN DAVRANIŞI

Demokrasi bir felsefe, bir yaşayış tarzı, bir din ve sanki bunların yanı sıra, birde hükümet şeklidir. Bu derece zengin bir mâna demokrasinin aslından geldiği kadar insanların daha mükemmel bir hayat ümidini bağlamakla edindikleri kanaatten gelmektedir (Burdeau, 1964:1). Çağdaş toplumlarda halkın yönetime seçimler vasıtasıyla katılması, siyasal katılımı dinamik ve somut bir alana taşıırken (Özer ve Meder, 2008:1) kişisel bu iradelerin temsili ve idare etme çabaları da siyasal partiler tarafından sağlanmaktadır.

Seçme ve seçilme özgürlüğü üzerine inşa olan demokrasi ve bireyi kendini gerçekleştirme (Çukurçayır, 2000:5) ancak siyasal geleneğe sahip toplumlarda ve siyasal yaşamın en güçlü mekanizması seçimler vasıtasıyla gerçekleşebilir. Bu seçimlerin her aşamasında seçmenler, özel veya genel amaçlar doğrultusunda doğrudan veya dolaylı olarak söz sahibi olmakta ve siyasal yaşama yön vermektedirler

Bireylerin davranış kalıplarının oluşmasında ve şekillenmesinde, bireyin içerisinde bulunduğu toplumun tüm yaşam değerleri, bireyin bu değerlere atfettiği önem ölçüsünde bir etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla bireylerin siyasal tercihleri birçok faktörle şekillenmektedir. Aile ile başlayan, eğitim ve arkadaş seçmeyle devam eden bu süreç sosyal gruplar, dernekler, kitle iletişim araçları gibi diğer faktörlerle nihai şeklini almaktadır. Tüm bu unsurlar bireylerin tercihlerine yön vermekte ve bireyler bu doğrultuda bir tercih yaparak siyasal katılımında bulunmaktadır (Dilber, 2012:2). Bireyler bu toplumsal kalıplar içerisinde beşeri karakterlerini oluştururken içinde yaşadıkları toplumun diğer kurum ve kişilerine yönelik olarak bir tutuma ve düşünceye sahip olurlar.

Seçmenlerin siyasal konulardaki görüş ve düşünceleri, seçmenlerin hangi tür siyasal davranış kalıbına bürüneceğine yön vermektedir. Seçmenler bazen sadece oy vererek siyasete katıldıkları gibi bazen de oy veren bir pozisyondan oy talebinde bulunan bir siyasal katılım ile pozisyon değişikliğine gidebilmektedir. Örneğin seçmen, aday olarak, bir faaliyette bulunarak siyasete katılabilmektedirler (Baltacı ve Eke, 2012:115). Siyasal ortamlara hazır olan seçmeler demokratik geleneklerle kendisine yakın gördüğü siyasal parti veya adaya yönelim sağlarken siyasal parti veya aday ise bu yönelimleri dikkate alacak politikalar ortaya koymaktadır.

Vatandaş olmanın getirdiği hak ve yaşam koşullarınınntesis edilmesinin yanında, vatandaşlar birçok alanda da görev ve sorumluluğa sahiptir. Vatandaşların görev ve sorumluluklarından birisi kendisinin ve ülke çıkarlarının gereği olarak, ülkede yönetici kadrolarının belirlenmesi için bir seçmen davranışı ortaya koymalarıdır. Seçmenler, ülke yöneticilerini belirlerken bazen doğrudan bazen de dolaylı bir şekilde kamuoyu politikasının belirlenmesine hizmet etmektedir (Gülmen, 1979:18).

Gülmen'e (1979:14-16) göre seçmen davranışının incelenmesi ve seçmen davranışının önemi şu noktalardan kaynaklanmaktadır:

1. Vatandaşların ülke yönetimi karşısındaki tavırları oy vermeye ortaya konulmuş olur. Her ne kadar çoğunlukla bu durum sadece oy vermeye gerçekleşse de bazı vatandaşlar oy vermenin yanında aktif olarak siyasete katılabilmektedir.

2. Genel anlamda herkesin toplumdaki rolleri ve siyasal görüşleri farklı olsada, seçimlere katılma ve oy kullanma hakları bulunmaktadır. Dolayısıyla seçimlere katılma ve oy kullanma eşit bir haktır.

3. Genel seçimlerle herkese aynı imkân tanınmıştır. Eşit değere sahip oylar, etki açısından eşit ağırlığa sahiptir.

Seçimler gizlidir ve seçmen davranışından sorumlu tutulamaz. Sorumlu tutulmama nedeniyle seçmen en samimi seçişini ortaya koyabilir.

Seçmen davranışının demokratik toplumlarda ki siyasal niteliği, onun karşılaştırmalı siyasal davranış çalışmalarında en fazla başvurulan bir araç olmasını sağlar.

Seçmen davranışları diğer siyasal davranışlardan farklı olarak nitel değil nicel değerlerle ifade edilir.

Seçmen davranışlarının somut bir anlam kazandığı seçimlerin siyasal sistem açısından belirli fonksiyonları vardır.

Seçmenin karar verme sürecinde geçmiş ve gelecek önemli bir ölçüttür. Seçmenlerin oy verme davranışında geçmişle ilgili bilgileri ve deneyimleri ile gelecekle ilgili öngörülerini hangi partiye oy vereceklerini belirleyebilmektedir. Seçmen oy verme davranışında bulunurken birçok faktörü göz önünde bulundurmaktadır. Bu süreçte seçmenler seçim zarfında kendisine sunulacak enformasyonlar doğrultusunda aday ve partiler arasında kıyaslamalar yapar. Bu kıyaslamada kendisine hitap edecek sosyo kültürel hayatı oluşturacak, psikolojik durumunu yansıtacak ve maddi refahını sağlayabilecek partiler lehinde oy verme davranışını sergileyecektir. Bu ölçütleri sağlayamayan veya daha az sağlayan diğer parti veya adayları görmezden gelecektir

1.1. Seçmen Tercihine Teorik Yaklaşımlar

Demokrasinin var olduğu yönetim şekillerinde, siyasal iktidarın belirlenmesinde seçmenler belirleyici bir rol almaktadır. Seçmenler siyasal tercihleriyle siyasi iktidarın belirleyicisi olurken, bu süreçte tercihlerinin oluşumunda bir çok faktör başat rol almaktadır (Dökmen ve Ova, 2016:20). Sandık başına giden seçmenlerin tercihlerini nasıl ve neye göre yaptıkları sorusu, siyaset sosyolojisi alanında çalışan araştırmacıları uzun zamandır meşgul eden en önemli konulardan birini oluşturmaktadır (Damlapınar ve Balcı, 2005:59).

Seçmenler oy verirken belli bir partiye yakınlık (*partisanship*) ya da kendi ideolojik yönelimleri doğrultusunda mı oy verirler, yoksa ekonomideki değişiklikler gibi (işsizlik, enflasyon vs.) toplumun maddi refahını etkileyen nesnel olaylar da oy vermenin yönünü önemli ölçüde etkilemekte midir? Seçmenler, klasik demokrasi kuramcılarınca iddia edildiği gibi “faydacı

düşünerek” rasyonel tercih mi yaparlar, yoksa onlar, bazılarının iddia ettiği gibi, partilerin ve medyanın yönlendirmesine açık, kandırılmaya hazır bireyler olarak mı görülmelidirler (Akgün, 2014: 67). Bazen de seçmenler birbirinden farklı faktörlerin Lazerfeld etkisini bütünleştirerek oy verme davranışında bulunurlar. Bu sorulara cevap arayan araştırmacılar, seçmenin oy verirken ve herhangi bir siyasi parti veya adayı tercih etme konusunda çalışmalar yaparken, öncelikle seçmenin karar verme sürecine eğilmekte, bunu açıklamaya çalışırken de mevcut teorik ve ampirik yaklaşımlarla işe başlamaktadırlar (Kalender, 2000:50). Tarihsel gelişim itibarıyla seçmen davranışı ile ilgili yaklaşımları sosyolojik yaklaşım (Columbia ekolü), sosyo-psikolojik yaklaşım (Michigan ekolü) ve ekonomik yaklaşım (Rasyonel seçim ekolü) olarak sınıflandırmak mümkündür (Akgün, 2002:25; Özkan, 2004:110).

1.1.1.Sosyolojik Yaklaşım

Seçmen davranış modeli arasında en eski girişimlerden biri olan sosyolojik yaklaşım Columbia okulundan gelmektedir. Lazarfeld, Berelson ve Gaudet, 1940 yılında Ohia ve Eric County’deki seçmenler üzerinde bir grup çalışması yapmışlardır. Grup içerisinde oy kullanan kişilerle ilgili temel bulgu, bireylerin inançlarının, işlerinin ve bunun gibi etmenlerin oy verme davranışını etkilediğidir (Boiney and Paletz, 2011:5). Dolayısıyla sosyal ortamda birlikte yaşayan ve birbirleriyle çeşitli etkileşimlerde bulunan insanların birbirlerinin karakteristik özelliklerinden, sosyo-ekonomik statüsünden, dini ilişkilerinden, aile yapısından ve benzeri sosyal yaşama konu olan durumlarından etkilendiği ve siyasal tercihlerinin bu ilişkilerin etkisiyle oluştuğu söylenebilir (Güllüpnar vd. 2013:3).

Grupların en temel özelliklerinden birisi, buldukları toplumsal yapının oluşturduğu normlardan etkilenmemeleri ve bu normların dışına çıkıldığı zaman aynı normların koruyucusu olan müeyyidelerle maruz kalmalarıdır. Bu nedenle seçmenler oy verme davranışında bulunurken grup normlarına ters düşmemek ve belirtilen cezai müeyyidelerle karşılaşmamak için, içerisinde bulunduğu sosyal yapının doğasına uygun hareket etmek isterler. Sosyolojik yaklaşımın belli başlı varsayımlarından bir tanesi bu olmaktadır ve oy verme davranışındaki “niçin” sorusu bu genellemeyle cevaplandırılmaktadır (Kalender,2002:52). Sosyolojik yaklaşım çerçevesinde çalışma yapan yazarlar şu genellemelere ulaşmışlardır (Lazarfeld vd.,1968:137):

Birey sosyal olarak politikleşir. Sosyal özellikler bireylerin parti tercihini belirlemektedir.

Oy verme bir grup deneyimi olarak görülmektedir. Aynı ortamı paylaşanların aynı adaya oy vermeleri muhtemeldir.

Politik eğilimler, sosyo- ekonomik statü derecesi, dini bağlılık ve ikamet üzerinde temellenmiştir. Bu üç faktör bireylerin karar vermelerinde büyük rol oynamaktadır.

Bireyin siyasi olay ve durumlara olan ilgisi, onun siyasi tercihlerini veya oy verme davranışını da belirlemektedir. Seçimlere ilgisi daha fazla olan seçmenlerin, seçimlere ilgi duymayan seçmenlere göre karar süreci kısa zaman alabilmektedir.

Bireyin mensubu olduğu gruplar doğrultusunda oy verme eğilimi göstermesi olağan bir durumdur. Bu durumda çapraz baskılar önemli rol oynamaktadır.

Bireyin oy verme davranışında Commuri ve Gentry (2000:1) göre başat rol oynayan kurum ailedir. Eşlerin birbirine benzer oy kullanması gibi çocuklarda bu durumdan etkilenmektedir.

Siyasal tercihlerin belirlenmesinde veya bir adaya oy vermede ailenin önemi yadsınmaz. Özellikle, eşler aynı adaya oy verebilmekte veya benzer tavırlar ortaya koyabilmektedir. Ailedeki çocukların tercihleri, ebeveynlerin tercihlerine büyük ölçüde benzemekle birlikte, eşler arasında olduğu gibi yakın bir ilişki olduğunu söylemek pek mümkün değildir (Barut, 2005:315).

Seçmen tercihine yönelik yapılan bir diğer araştırmaya göre seçmenlerin siyasi tercihlerinin belirlenmesinde yakın çevre olarak değerlendireceğimiz aile ve kanaat önderlerinin önemli bir etkisi bulunmaktadır (Doğan ve Göker, 2010:183).

Sosyolojik yaklaşım, seçmenlerin tercihte bulunurken içinde bulunduğu sosyal grupların etkisinin olduğunu iddia etmektedir. Seçmen davranışında bireyin sosyal ilişkileri etkili olmaktadır. Sosyolojik yaklaşım seçmenin oy verme davranışında, sosyal ilişkiler ve içinde bulunduğu sosyal grupların etkisinin olduğunu ön plana çıkararak bireyin kişisel özelliklerini ve beklentisini göz ardı etmektedir.

1.1.2.Sosyo-Psikolojik Yaklaşım

Seçmen tercihine teorik yaklaşımlardan biri olan sosyo-psikolojik yaklaşım “partiyle özdeşleşme modeli” olarak da anılmaktadır. Bu yaklaşım seçmenin bir partiye duyduğu sevgi ve bağlılığı ifade etmektedir. Bu bağlılık, bir taraftarın futbol takımı tutması gibi de değerlendirilmektedir. Bireyin partiyle özdeşleşmesi için herhangi hukuki bir bağının bulunması da şart değildir (Özkan, 2004:112). Partiyle özdeşleşme modelinde esas olan, kişinin herhangi bir partiye karşı psikolojik bağlılık duymasıdır (Kalender, 2000:57).

Sosyo-psikolojik yaklaşım seçmen tercihlerinde, bireylerin çocukluk dönemlerinden başlayan siyasi sosyalleşme sürecinin önemli oranda etkili olduğu varsayımı ile hareket etmektedir. (Beren, 2013:195). Bu model, gruplar yerine bireyler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Seçmenlerin küçük yaşlarda edindiği siyasi yönelimler büyük ölçüde ailelerinin ve çevrelerinin etkisiyle şekillenmektedir. Bu süreçte kazanılan siyasi sosyalleşme sonraki yaşlardaki siyasi tutumların ve ideolojik yönelimlerin belirleyicisi olabilmektedir (Akgün, 2000:78).

Psikolojik yaklaşımı benimseyenler, kişisel niteliklerle değerler sisteminin seçmen davranışının en belirleyici faktörü olduğunu savunurlar. Bireyin dış dünyayı algılayışı, yorumlayışı, olaylara karşı takındığı tavır onun psikolojik yapısına bağlıdır. Birey bilinçaltı ve içgüdüsel baskılar altında seçimini yapar. Bu baskılar, korku, bencillik otoriterlik, saldırganlık gibi içgüdüsel ve bilinçaltıdır. Bu psikolojik dürtüler ise oy vermede rasyonellik ilkesinin işlenmesini engeller (Gülmen, 1979:41).

Kışlalı, oy verirken seçmeni çıkarı dışında etkileyen psikolojik nedenlerden bahsederken dört etken saymıştır: güvenlik isteği, saygınlık isteği, duygusal bağlılık, dinsel ve siyasal inançlar. Güvenlik isteği kişileri istikrar arayışına ve dolayısıyla tutuculuğa iter. Düşük ama düzenli geliri olan bazı toplum kesimlerinin sağcı partileri desteklemesi bundandır. Toplumda yeterince saygı görmeyen, ayırım uygulanan, bazı durumlarda ikinci sınıf vatandaş izlenimine kapılan etnik ya da dinsel kökenli azınlık grupları genellikle ilerici, değişimden yana tutum takınırlar. Kışlalı gelir düzeylerinin görece yüksekliğinin bile bu eğilimi değiştirmedeğini söyler (Kışlalı, 2003:229).

Duygusal bağlılık, partiyle ya da liderle özdeşim kurmaya yol açabilmektedir. Duygusal bağlılık, önderin veya partinin başarısı sırasında kişiye ruhsal bir doyum sağlar. Dinsel ve siyasal inançlara bağlılıkla buna benzer bir durum yaratabilir. Kişisel maddesel çıkarlardan çok inançlara değer verilebilir. Kişi doyumunu, kendisiyle aynı inancı paylaşanlarla bir arada olmaktan, onlarla dayanışmaktan ve inançlarının başarısından sağlayabilir (Polat, 2010:133). Seçmenler aslında bir parti ile özdeşleşerek kendilerini tanımlamış ve ifade etmiş olmaktadır. Seçmenlerin bir parti ile kendilerini özdeşleştirmesinde seçmenin psikolojik durumu veya hali etkili olabilmektedir. Bu psikolojik durum içerisinde tutumlar önemli bir rol oynamaktadır. Sahip olunan tutumların yoğunluğu kimi seçmenler nezdinde farklılık gösterse de seçmenin hangi sebepten ötürü oy verdiğini belirlemede önemli bir ölçüttür.

Partiyle özdeşleşme radikal bağlılıkların oluşumunu beraberinde getirirken bu bağlılık seçmenler arasında değişkenlik gösterebilir. Muhafazakâr, liberal, laik vb. sınıflarla anılan bazı seçmenler için partilerle özdeşleşme, o partinin siyasal politikalarının bir savunucusu gibi davranmakken, bazı seçmenler içinse partiyle özdeşleşme, seçimden seçime o partinin istikrarlı bir şekilde desteklenmesidir.

1.1.3.Ekonomik Yaklaşım

Siyasal davranışlara rasyonel olarak yaklaşanların temel varsayımı seçmenin kendi çıkarlarını iyi bilmesi ve bu çıkarları doğrultusunda oy kullanmasıdır. Seçmen, çıkarlarına en iyi hizmet edecek olan adaya veya partiye oy vermektedir. Rasyonel tercih yaklaşımında oy verirken kişi, amaç ve isteklerini ön planda tutmakta ve oy verme işlemini genellikle matematiksel formüllerle açıklama eğilimi göstermektedir (Kalender, 2000:61). Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, seçmenlerin siyasal yaşama katılımını

belirleyen önemli bir faktördür. Seçmenleri motive edecek tasarruflara gerek kalmadan, seçmenlerin kendi girişim ve amaçları doğrultusunda oy vermeleri, ülkenin ekonomik durumuna paralellik arz eder. Bu doğrultuda ülkedeki ekonomik politikaların olumlu ve istikrarlı gittiği dönemlerde gerçekleşecek siyasal seçimlerde, seçmenlerin iktidarda yer alan siyasal partiye daha fazla destek vermesi beklenen bir durumdur. İktidardaki siyasal partinin, ekonomik politikalarının seçmenlerin beklentilerini karşılamadığı dönemlerde ise seçmenlerin bir önceki seçimlerdeki siyasal davranışında bir değişim görülmesi muhtemeldir.

Bilim, teknoloji, iletişim, şehirleşme gibi alanlarda meydana gelen yoğun değişim ve dönüşüm süreci sosyal yapıyı, siyasal sistemi, iletişim biçimlerini, bireysel ve toplumsal değerleri yeniden şekillendirmektedir. Bu değişimler beraberinde bireyselleşme olgusunu da getirmektedir. Bireyselleşme olgusu siyasal alandaki bağlılıkları zayıflatmaktadır (Güllüpnar, 2010:1). Bu nedenle seçmenler, bir adayın projelerinden ve seçim vaatlerinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Siyasal bilgi ve birikim, eğitim düzeyinde artış görülen seçmenlerde, parti ve adayın plan ve projeleri inceleme ve ona göre karar verme ihtimalinin de artması muhtemel bir davranıştır. Bu nedenle, adayın plan ve projeleri önemli bir referans kaynağı olarak görülmektedir (Negiz ve Akyıldız, 2012:181-182). Aynı mutemetlik seçim öncesinde vaat edilen proje ve politikaların hayata geçirilmeme durumunda ise sorgulama ve hesap sorma şeklinde kendisini gösterebilir.

Seçmenler, geleceği ön görüp, geçmişi de değerlendirerek oyunu kullanmaktadır. Bundan dolayı, partilerin geçmişte yürüttükleri politikaları bir değerlendirmeye tabi tutarak partilerin ortaya koyduğu tasarrufların etkisine göre karar vermektedirler. Eğer yapılan icraatlardan memnun değilse, seçim dönemindeki “ikna” çalışmalarından etkilenmemektedir (Özkan, 2004:116).

Dolayısıyla hükümetler ortaya koydukları ekonomik politikalarından sorumludur. Bu sorumluluğun faturası seçimlerdeki oy oranıdır. Seçmenlerin gözünde siyasal partilerin yaptığı ekonomik politikaların önemini bilen siyasal partilerin bu konudaki performansları veya ekonomik problemleri çözmedeki yükümlükleri büyük bir önem arz etmektedir. Seçmenlerin gelecekle ilgili kaygıları, partinin sergilediği samimi duruş ve geçmişte yapmış olduğu çalışmalar, buna bağlı olarak gelecekle ilgili verdiği vaatler seçmenin oy kullanacağı partiyi belirleme konusunda önemli ölçüde referans olmaktadır (Ercins, 2007:26).

Seçmenin davranışlarını değiştiren ekonomik parametreler içinde, enflasyon önemli bir unsur olabilmektedir. Bununla beraber ülkedeki işsizlik oranı, kişi başına düşen gelir durumunda ki oynamalar oldukça etkilidir. Daha da fazlası, kişilerin ekonomik gelirleri ülke koşullarına göre farklılık gösterse de, genel olarak seçmenlerin, ekonomik düzenin tamamına odaklandığı da bir gerçektir (Ercins, 2007:37).Ekonomik faktörlerin seçmenler için önem arz ettiği ülkeler, genellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin politikalarının

belirlenmesinde kendisini göstermektedir. Gelişimini tamamlayan ülkelerde ise ekonomik faktörler bir güvence ile sabitlendiğinden dolayı, seçmenler başka ihtiyaçlara yönelerek politikaların oluşumu için siyasiler üzerinde baskı oluşturabilmektedir.

Rasyonel tercih yaklaşımı ile ilgili varsayımları şu şekilde sıralamak mümkündür (Downs, 1957:49-50):

- İktidarda bulunan hükümet aracıyla devletten edindiği hizmeti, diğer muhalefet partilerin hükümette olmaları durumunda elde edeceği hizmetleri karşılaştırarak aradaki farkı bulacaktır. Bu fark da onun rakip partiler arasındaki tercihini oluşturacaktır.

- İki partili seçim sisteminde seçmen, tercih ettiği parti için oy kullanacaktır. Çok partili bir seçim sisteminde de seçmen, diğer seçmenlerin tercihleri konusunda tahminde bulanacaktır ve daha sonra aşağıdaki şekilde davranacaktır:

Eğer seçmenin tuttuğu partinin gerçekten kazanma şansı var gibi gözüküyorsa, seçmen oyunu o partiye verecektir.

- Eğer tuttuğu partinin kazanma şansı hemen hemen hiç yoksa en sevmediği partinin kazanmasını engellemek için mantıklı bir tercih yaparak diğer bir partiye oy verecektir.

- Eğer seçmen uzun vadeli düşünüyorsa, gelecek seçimlerdeki alternatiflerini geliştirebilmek için tuttuğu partinin hiç kazanma şansı olmasa bile, oyunu yine bu partiye verecektir.

- Olası bir tercih durumunda, iktidarda bulunan parti ile kendisine yakın başka bir siyasal partinin aynı konumda olması durumunda seçmen karar veremiyorsa şu şekilde davranacaktır.

- Partiler, farklı platformlar ya da politikalara sahip olmalarına rağmen kilitlenmişlerse (birbirlerini geçemiyorlarsa) seçmen kararsız kalacaktır.

Eğer partilerin, platformları ve politikaları aynı olmasına rağmen kilitlenmişlerse seçmen, iktidar partisinin icraat oranını öncekilerle kıyaslayacaktır. Eğer iktidar partisi, iyi işler yapmışsa oyunu bunlar için, iyi işler yapmamışsa oyunu muhalefet için kullanacaktır. Eğer partilerin performansını ne iyi ne de kötü ise seçmen kararsız kalacaktır.

Bu varsayımlar doğrultusunda Downs'un rasyonel tercih modeli; seçmenlerin parti icraatlarını ve liderleri oy verme kararında dikkate aldığını, kendi amaçlarıyla vaat edenlerin örtüştüğü partiye yöneldiklerini, böyle bir durum söz konusu olmadığında oy vermekten kaçındıklarını ifade etmektedir (Kalender, 2000:64). İhtiyaçlar hiyerarşisi göz önünde bulundurulduğunda seçmenin sahip olduğu ekonomik koşulların kötü olması, seçmenlerin parti bağlılığı ve duygusal yaklaşımlarının ortadan kalkmasına neden olabilmektedir.

1.2. Seçmen Tercihine Diğer Yaklaşımlar

Seçmen tercihi bakımından sosyolojik, psikolojik ve rasyonel yaklaşımların yanında “konuya oy verme” ve “ideolojik oy verme” kavramları da literatürde ele alınmış diğer yaklaşımlardır (Güllüpunar vd., 2013: 9; Kalender, 2000: 68).

1.2.1. Konuya Oy Verme Yaklaşımı

Seçmenler oy verme davranışında bulunurken, daha önceden verdiği kararlar ve yaptığı tercihleri göz önünde bulundurmaktadır. Gerek daha önce verdiği kararlar gerekse o anda vereceği kararlar farklı etkenlerin etkisiyle olacaktır. Siyasi partiler de seçmenlerin oy verme davranışında bulunurken farklı değişkenin etkili olduğunu göz önünde bulundurarak yaptıkları propaganda faaliyetleri ve çalışmalarla seçmenleri kendi safına çekmeye çalışmaktadır (Baltacı ve Eke, 2012:115). Yapılan çalışmalar seçmenin karar verme süresinde etkili olabilmektedir. Siyasal kampanya veya propaganda faaliyetlerinin farklı seçmen gruplarında farklı etkilerinin olabileceği siyasal partiler tarafından üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü siyasal parti veya aday tarafından yapılan kampanyaların, hangi seçmen kitlesinde hangi etkiyi bıraktığı, farklı tercihte bulunacak seçmenlerin fikir değişimine ne ölçüde hizmet ettiği seçim sonuçlarıyla paralel gitmesi kaçınılmazdır.

Adayın seçim süresince seçmene sunacağı konu ya da konuların nasıl bir yaklaşımla ele alınacağı, adayla ilgili seçmen algılaması bakımından önemlidir. Bu nedenle, ele alınan konu ya da konuların, seçim kampanyasında öne çıkarılması ve güncel sorunlara yönelik geliştirdiği yaratıcı çözüm önerileri ve projeleri seçmen açısından adaya olumlu yansıtacaktır. Adayın seçmen gözündeki itibarı ve algısı, adayı diğer rakiplerden ayıran en önemli avantajdır. Bu durumun farkında olan adaylar, kendi politikaları ile seçmen isteğini bir paralellik içinde yürütmeye gayret ederler (Negiz vd., 2012:181). Seçmenin yaşadığı coğrafya, seçimin yapıldığı dönemdeki siyasal iklim, seçmen karşısına çıkacak adayın kişisel özellikleri, yaşanan küresel olaylar gibi konularla siyasal kampanyalar şekillenecektir. Seçmenin gündeminde büyük bir yer kaplamayan bir konunun, seçmenin gündemine sokulması ile seçim kampanya alanlarının genişletilmesi veya gündem akışının lehte değişimine katkıda bulunacaktır.

Siyasi parti ve adaylar, seçim dönemlerinde belirleyecekleri politika ve vaatleri, ülkenin o anda içerisinde bulunduğu ulusal ve uluslararası gündemi seçmen gündemine sokarak bu yönlü bir siyasal söylem ve tasarrufta bulunma yoluna giderler. Siyasal parti temsilcilerin en büyük başarılarından biri ülke gündemindeki konuları seçmenlerin ilgisini çekecek söylemler ve mesajlar ile siyasal bir hale sokmalarıdır (Barut, 2005:315). Siyasal parti ve adayların lehte dönüşen söylem ve mesajların oluşturduğu memnuniyet ancak seçmenlerin diğer adaylara inanmaması için oluşturulacak güven tesisi ile mümkün olacaktır.

Seçim kampanyalarında ülke veya bölge sorunlarına karşı adayın söylemleri ve tutumları, onun vatandaşlar tarafından algılanmasında önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle, gündemdeki bir konu veya konunun seçim kampanyasında kullanılış tarzı veya konuyla ilgili adayın söylemleri farklı siyasal alt yapıya sahip bireyler üzerinde etkili olabilmektedir (Güllüpunar, 2010: 83).

Seçmenin oy verme davranışını etkileyen nedenlerin neler olacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden ilki, konunun oy verme davranışı üzerinde önemli bir etkisinin olduğu düşüncesidir. Bu görüşe göre konu önemlidir ve belki de seçmen tercihindeki en belirleyici faktördür. İkinci görüş ise, hem adayın konu pozisyonu hem de kişisel özellikleri, seçmenin karar vermesinde önemli bir etkiye sahiptir (Hacker vd., 2000: 229).

Konuya oy verme yaklaşımında seçmenler, parti ya da liderlerin gündemdeki konulara değinmesine göre oylarının yönünü belirleyebilirler. Konuya oy verme davranışı, son zamanlarda seçmenler için giderek önem kazanmaktadır.

1.2.2.İdeolojik Oy Verme

“İdeoloji, bireysel ya da kolektif bir davranışın temelini oluşturan bir felsefi ve siyasal öğretiyi oluşturan genel fikirler sistemidir”. İdeolojiler devamlı olarak, sosyal değişimlerin ve bunun beraberinde gelen siyasal parti uyumsuzluklarının sonucu olarak değişirler (Brug, 1999:149). İdeolojiler seçmenlerin ilgilerinin siyasal partiler arasındaki farklılığa odaklanmasına yardımcı olmaktadır (Downs, 1957:98).

İdeoloji, seçmenin siyasi tercihini belirlemede çok önemli bir unsurdur. Daha net ifade etmek gerekirse; her seçmen değilse de seçmenlerin önemli bir bölümü siyasi tercihini, benimsemiş olduğu ideolojiye göre yapmaktadır. Çoğu durumda, seçmen benimsediği ideoloji hakkında çok derinlemesine fikir sahibi olmayabilir. Ama söz konusu ideoloji onun siyaset dünyasına bakış açısı ve siyasal kimliği haline gelmektedir (partiiciegitim.chp.org.tr). İdeolojiler siyasal partilerle bütünleştirilen gerek yasal gerekse ülke siyasetinde yer bulan radikal, dinsel, seküler düşüncelerle; seçmenlerden destek alabileceği siyasal partilerin oluşumuna zemin hazırlar.

Seçmen ideolojik bir karar verdiği zaman, bir performans değerlendirmesi yapmamaktadır. Kendini ait hissettiği partinin karşısında yer alan partileri adeta ötekileştirerek buna göre bir politika belirlemektedirler. Seçmenler bir partiye oy verirken, genel olarak beklentileri oy verdiği partinin iktidara gelmesi ya da en azından iktidara ortak olabilmesidir. Ne var ki ideolojik partilere bağlılık hisseden seçmen partisinin kazanma ihtimali olmasa dahi oyunu başka bir partiye vermemektedir (Şahin, 2011:109). Bireyler ve kurumlar arası bir duygusal bağın olmasını sağlayan ideolojiler, iktidara gelen siyasal partilerin kendi ideolojilerini ülke yönetimine yayma politikalarına hizmet etmektedir. Siyasal iktidar partilerinin ideolojilerini sanattan spora,

kültürden eğitime toplumsal ve sosyal alanların bir çocuğuna yansıtması olasılığı yüksek bir durumdur.

Seçmenler, oy verme davranışında ideolojilerini ön planda tutarken bazı partiler de siyasi tabanlarını belli ideolojilerin üstüne temellendirmektedir.

1.3.Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler

Seçmenin aldığı siyasi kararlar, oldukça karmaşık etkiler altında ortaya çıkan, çok sık değişebilme özelliğine sahip ve bireyin davranışlarına yön veren tercihlerdir. (Bölükbaşı, 2001:1). Seçmenlerin buldukları çevrenin sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri seçmen davranışları konusunda belirleyici olmaktadır. Bunun dışında seçmenlere ait demografik değişkenler de, seçmenlerin tutum ve tercihlerinin temelindeki önemli etkenler arasında yer almaktadır. Seçmen davranışı ayrıca, lider, parti programı ve parti ideolojisi gibi faktörlerden etkilenmektedir (Öcal vd. 2011:400).Seçmenlerin etkilendiği faktörler ile oy kullanma yoluna gitmesi kadar diğer önemli bir konuda, adayın seçmenin etkilendiği faktörleri kabullenip söz konusu faktörlerin değerlendirilmesi yoluna gitmesidir. Seçmen beklentisi, seçim çıkarlarını etkileyecek boyuttaysa, adayın vaatleri arasında yer alması muhtemeldir.

1.3.1.Seçmen Davranışını Etkileyen Demografik Faktörler

Seçmen davranışını etkileyen demografik faktörlerde öncelikle cinsiyet ve yaş gibi unsurlara ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bunları sırasıyla eğitim, sosyo-ekonomik statü, gelir, meslek, aile, yerleşme biçimi, örgüt üyeliği ve kitle iletişim araçlarına yönelik bilgiler takip etmektedir (Balcı vd., 2013:47-48).

Demokratik yönetimlerin en önemli aktörlerinden görülen seçmen kitlesi bir birinden farklı nitelikler sergileyen heterojen bir yapı içerisinde (Başarır, 2016:220).

1.3.1.1.Cinsiyet ve Yaş

Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı kadınlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla tarihi süreç içindeki, toplumsal ve ekonomik hayatın bir yanını erkekler oluştururken diğer yanını da kadınlar oluşturmuştur. Ancak kadınların başta ekonomik olmak üzere toplumsal yaşama katılımları erkeklerle aynı düzeyde olmamıştır. Her toplumda farklı düzeylerde olmakla birlikte kadının ikincil planda kaldığı bir gerçektir (Yaylı ve Eroğlu, 2015:506). Ancak kadınlar, toplumsal veya siyasi konularda ereklere göre ikinci planda kalmış gibi görünse de, kadının çocukları üzerindeki eğitici kimliği, en az erkelerin toplumsal ve siyasi konulardaki etkinliği kadar göz önünde bulundurulması gereken bir konudur.

Kadınların toplumsal yaşantının pek çok alanında erkeklerle eşit haklara sahip olmak için hak taleplerinin oldukça uzun bir tarihi geçmişe sahip olduğu

söylenbilir (Altındal, 2009:353). Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması, çok uzun bir zaman ve uğraşlar sonucunda gerçekleşmiştir. 20. yüzyıla gelinceye kadar kadınların siyasal ve toplumsal hayattaki rolleri kapalı ve sınırlı olmuştur. Kadınların, toplumun kendisine biçtiği ev hanımlığı, annelik rolleri dışında kamusal hayata girerek siyasal hakları kazanması ancak demokrasi, insan hakları, eşitlik kavramlarının gelişmesi sonucunda ve bunların doğal bir uzantısı olarak gerçekleşmiştir (Konan, 2011:157). Gelişimini tamamlamış ülkelerde kadınların sosyal ve siyasal konularda yer alması gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler için bir rol model olarak görülmektedir.

Erkeğin kadına olan üstünlüğü, en eski toplum biçimlerinde dahi eski bir iş bölümüne dayansa da bugün de etkisini devam ettiren bir olgu olmuştur. Kadına biçilen bu rol günümüzde önemli ölçüde kırılmalar gösterse de, bu ayrımın sosyo-ekonomik açıdan gelişme gösterebilmiş kadınlar açısından yaşandığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Eğitimle birlikte gelen gelişme, kadının iş yaşamında olduğu gibi yönetim ve siyasette de erkeğin yanındaki yerini geçmişe oranla güçlendirmiştir. Siyasete katılma biçimi olan seçim davranışı kadınlar ve erkekler açısından farklılık gözetmektedir (Negiz, 2007:33).

Ülkemizde kadınların neden siyasete giremedikleri ve/veya neden temsil edilemedikleri sorularına cevap aramaya ilişkin yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genel olarak ele alındığında kadınların siyasette karşılaştıkları engelleri ataerkil kültür yapısı, kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikler, siyasetin erkekler tarafından şekillendirilen bir alan olması, siyasal partilerin yapısı ve kadınların siyasette “vitrin” olarak görülmesi olduğu ileri sürülebilir (Biricikoğlu, 2013:70).

Cinsiyet ve siyasal katılma arasındaki farkı Kalaycıoğlu şu şekilde özetlemektedir. Kadınların genel olarak erkeklere oranla daha düşük bir sosyo-ekonomik statüde bulunmaları dolayısıyla siyasal yaşama daha az katıldıklarını varsaymaktadır. İkinci olarak, erkeklere oranla kadınların sahip olduğu sosyo-ekonomik statülerin daha düşük olmasının beraberinde getirdiği kitle iletişim araçlarından yararlanma, siyasete duyulan ilgi, siyasal bilgi, siyasal tasarruflarda bulunma, siyasal örgütlere üyelik ve dolayısıyla siyasal yaşama daha az katılma göz önünde bulundurulması gereken önemli bir durumdur. Toplum kadın ilişkisinde toplumun kadından beklediği sosyal rol, kadının aileye ve eve yönelik davranış kalıplarıdır. Bu durum, kadının siyasal hayata yönelmemesinde ki engellerden bir başkasıdır. Kadının bu durumda hükümet ve bürokrasi ile ilgili ilişkilerde çekingen bir tavır sergileyeceği iddia edilebilir (Kalaycıoğlu, 1983:19-20).

Özellikle 20. yüzyılda alışıl gelmiş yaşam biçiminin terk edilerek çağdaş yaşam biçimine geçilmesiyle özellikle seçme-seçilme konusunda yasalarda yapılan eşitlikçi düzenlemeler, kadının siyasal katılımında değişiklikler yaratmıştır. Ancak, bugün kadınların siyasette var olması, hala tam anlamıyla

erkeklerle aynı düzeye gelememiştir. Özellikle seçilme hakkından yararlanma ve siyasal karar mekanizmalarında yer alma konusunda cinsler arası eşitsizlik çok belirgin bir biçimde varlığını sürdürmekte ve kadınlar erkeklerin çok gerisinde kalmaktadırlar. Bu durum da, kadınların “yönetime katılma” konusunda, cinsler arası eşitsizlik sorununu gündeme getirmektedir (Gökçimen, 2008:8).

Kadının siyasete katılma isteği olmasına rağmen, sosyal çevresi tarafından engellenen kadın ya siyasi hayata katılımında bulunmak için gayretini artıracak ve mücadele edecektir ya da çekinme davranışında bulunarak kendisini siyasetin dışında tutacaktır (Tatar, 1997:113).

Kadınların siyasal hayata katılmalarının önündeki engelleri eşitsizlik, kadınlara toplumda biçilen roller, ekonomik ve eğitim düzeyi olarak erkeklerle aynı fırsata sahip olmamaları ve siyasetin erkeklere özgü olarak düşünülmesi şeklinde sıralayabiliriz.

Siyasal davranışı etkileyen bir diğer demografik faktör de yaştır. Yaş faktörü, bireylerin siyasal tutum ve davranışları açısından oldukça önemlidir. Birey çeşitli yaş dönemlerinde, fiziksel değişiminin yanında, siyasal ve toplumsal tutum ve davranışları açısından da farklılıklar yaşamaktadır (Orhan, 2009:124). Siyasal davranışın cinsiyete göre değişim gösterme durumu, kadın seçmenler siyasal davranışta bulunurken eşinin siyasal kararına paralel davranırlar. Kadınların eşleri ile aynı siyasal davranışı gösterme eğilimi kadınların ekonomik özgürlüğü ve eğitim seviyesi artıkça azalma gösterebilir.

Sosyal bir yapıya sahip olan insanların, ilk yaşam mücadelesi ve benlik arayışı aile kurumunda gerçekleşir. İnsan, yaşamı süresince, yer aldığı toplumda var olan tüm sosyal gruplar ile bir etkileşim halindedir. Dolayısıyla hayatın çeşitli evreleri olan gençlik, orta yaş, olgunluk çağı ve yaşlılık dönemlerinin her birinde birey farklı davranış kalıplarıyla farklı roller ortaya koyar. Siyasal yaşama katılım açısından en hareketli dönem olarak gençlik yıllarını söylemek gerekir. Bireyin yaşın ilerlemesiyle beraber sorumluluklarının ve rollerinin çeşitlenmesi beklenen bir durum olacaktır. Bireyin siyasal davranış kalıplarının çeşitlenmesinde ya da farklılaşmasında bu durum belirleyici önemli bir etkidir. Sosyal yaşamda artan bu rol ve sorumluluklara paralel olarak, bireyin siyasal katılım sürecinde azalma görülmektedir (Negiz, 2007: 52).

Yaş dönemlerine göre bireyin siyasal davranış ve tutumlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, gençler siyasal gösteriler, mitingler, yürüyüşler gibi siyasal faaliyetlere yönelirken, yaşlılar daha çok düzenli oy kullanma eğilimindedir. Gençler daha radikal tercihlere yönelirken, yaşlılar daha tutucu-muhafazakâr eğilimli tercih yapmaktadırlar (Orhan, 2009:127). Gelişmiş ülkelerde yapılan farklı araştırmalar yaşlıların daha tutucu siyasal tercihler yaptıklarını, gençlerin ise tutucu partilere daha az oy verdiklerini göstermiştir (Ozankaya, 1968:270).

Gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerinde bireylerin siyasal davranışlarına ilişkin çıkarılabilecek sonuçlar şu şekilde özetlenebilir. İleri yaşlarda ortaya çıkan duygusal, bilgisel ve davranışsal değişikliklerde bireyin psikolojik durumundan çok daha fazla içinde bulunduğu dış etkiler rol oynamaktadır. Tespit edilen iç etkiler içinde en belirginini yaşın ilerlemesine bağlı olarak bireyin mevcut durumlarının pekişmesidir. Bunun dışında gençler ve yaşlılara özgü ortak davranış kalıplarının tespit edilmemiş olması, bireyin ortamsal farklılıklarının çocukluk dönemine göre çok daha fazla olduğu gençlik ve sonrası dönemde bu dış etkilerin yaş faktöründen çok daha fazla oranda veya onunla çapraz etkileşim içinde bireyin davranışlarına yön vermesine bağlanabilir. Dış etkiler bireye özgü, kuşaklara özgü veya bütün kültürlerde gençlere ve yaşlılara atfedilen ortak kalıplar nedeniyle toplumlara özgü olabilir. Bu etkilerin benzeşmesi ölçüsünde yaş gruplarının ortaya koydukları tavırlarda da benzerliklerin görülmesi muhtemeldir (Bölükbaşı, 2001:83).

Çocuklukta oynanan oyunlarda sahip olunan karakteristik özelliklerin yetişkinlik dönemindeki siyasal davranışlar açısından etkileri araştırılmıştır. Bu çalışma çocuklukta oynanan oyunlarda sahip olunan kişiliğin erişkinlik dönemi siyasal tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Çalışmada çocukluk dönemindeki oyun karakterleri açısından dört faktör tanımlanmıştır. Bu faktörler, “grup oyunlarından hoşlanan karakter”, uyumlu ve hoşgörülü karakter”, “pasif karakter”, ve “çatışmacı karakter” olarak isimlendirilmiştir. Oyun karakterlerinin tanımlanması sonrasında bu karakterlerin siyasal tutum ve davranışlarla ilgili analizlerinde ortaya çıkan en önemli sonuçlardan birinin çocuklukta çatışmacı oyun karakterine sahip olan bireylerin yetişkinlik dönemlerinde daha fazla politik olduklarıdır. Diğer bir anlatımla çatışmacı oyun karakterine sahip çocuklar, yetişkinlik dönemlerinde siyasete daha fazla ilgi göstermektedirler (Güllüpunar, 2015:490).

1.3.1.2.Eğitim

Bireylerin toplum üyeliğine hazırlanmasında etkin faktörlerden biri olan eğitim, aynı şekilde varlığını sürdürdüğü ülkenin gelişmişlik düzeyini ortaya koyması bakımından da bir belirleyicidir. Eğitim, bireyleri toplumsal yaşama hazırlar, topluma adapte etmeye çalışır. Bu anlamda eğitim, aynı zamanda bireyleri siyasal yaşam konusunda da bilgi sahibi yaparak, onları siyasal yapıya eklemlendirmeye çalışır (Altan, 2011:328).

Eğitim, bireyin siyasi düşünce yapısına doğrudan etki eden bir faktördür. Birey, sahip olduğu eğitim düzeyi ile şahsi ve toplumsal sorunlarla edindiği bilgiler doğrultusunda siyasalhareket kabiliyeti kazanır. Bireyin edindiği eğitimin, ekonomik koşullarına paralel olarak şekillenmesi de beklenen bir durumdur. Alt gelir gruplarının aynı zamanda düşük bir eğitim düzeyinde buldukları varsayılsa onların siyasete ilgisizliklerinin bu iki erkenin ortak ürünü olduğu söylenebilir (Kışlalı ve Gerek, 2004:275).

Eğitim, bireyin toplumsal statüsünü yükseltmekte, toplumsal-siyasal örgüt üyeliği için gerekli olan beceri ve yetenekleri temin ederek, soyut düşünmek ve siyasal sisteme ilişkin karmaşık ilişkiler düzenini algılayabilecek ve anlayabilecek bilişsel becerilerle donanmasını sağlayarak siyasal katılımını yoğunlaştıran bir etkidir. Eğitimin bireyde yurttaşlık duygusu uyandırmak, siyasal otoritenin aldığı kararlara katılmanın gerekliliğini vurgulamak yoluyla siyasal katılmaya doğrudan doğruya etkide bulunduğu ileri sürülebilir (Kalaycıoğlu, 1983:183).

Eğitim, iki şekilde siyasete etki etmektedir. Bu etkinin ilki, duygusal ve bilgisel kültür içeriğinin aktarılmasına devam edebilir, kişinin inanç ve tutumlarının sağlamlaştırılmasına çalışabilir. İkinci etki ise, bireyde edindirdiği güçlü tutumlarla, bireyin, adayları ve diğer yönetici kadrolarını daha iyi şekilde gözlemlemesine yardımcı olur. Bu yeteneği sayesinde birey, diğer seçmenler tarafından yol gösterici olarak görünebilir (Turan, 1977:49).

1.3.1.3.Gelir

Ekonomi ve siyaset sürekli bir etkileşim halinde olmuş ve sosyal bütünlüğün vazgeçilmezleri olarak görülmüştür. Birinde oluşan bir değişim toplumun düzen ve yapısını etkileyip birlikte değişmekte ve bir bütün oluşturmaktadır. Gelirin siyasal katılımı tek başına belirleyici bir etkisinin olmaması değişken olarak diğer etkenlerle kullanılmasına yol açmıştır. Gelirle çok yakından alakalı olan ve onu etkileyen birçok değişken mevcuttur. Bunlar arasında gelirin elde edilme tarzı yani meslek ve eğitim oldukça önemlidir. Gelirin artması veya azalması üst ve alt tabakaların siyasal katılımını etkilememektedir. Oysa orta tabaka siyasal faaliyetlerde daha fazla yoğunlaşmaktadır. Gelirin, doğrudan siyasal katılımı etkileyen bir faktör olmayıp dalgalı ve değişken sonuçlar verdiği kabul edilmektedir (Kahraman, 2011:149).

Yapılan pek çok bilimsel araştırma sonucunda ekonomi, seçmenlerin oy vermesinde çok büyük etkisi olan bir faktör olarak bilinmektedir. Ancak bu etkinin derecesi, ülkenin içinde bulunduğu olağan ve olağanüstü şartlar, insanların hükümetin icraatlarını algılama biçimi, iktidardaki ve muhalefetteki siyasetçilerin ülkenin gündemine getirdikleri konular, ekonominin önceki yıllara göre durumu tarafından belirlenmektedir (Bölükbaşı, 2001:9).

1.3.1.4.Meslek

Siyasal davranış biçimi veya siyasete katılım göz önünde bulundurulduğunda, bireyin toplum içindeki konumu, öğrenim durumu, mesleği, prestiji ve statüsü karşılıklı olarak birbirini etkileyen faktörlerdir. Bu özelliklerin toplum gözündeki değeri arttıkça bireylerin siyasete katılmaları da artmaktadır. Dolayısıyla bireylerin eğitim seviyeleri yükseldikçe, toplumdaki konumları belirginleştikçe ve toplumda saygın meslekleri edindikçe, her düzeyde siyasete katılım ve ilgi çoğalmaktadır (Öztek, 2010:254).

Meslek faktörü ekonomi, eğitim düzeyi ve cinsiyet faktörleri kadar etkin olmasa da siyasal tercihlerde belirli durumlarda etkili olmaktadır. Seçmenlerin mesleki açıdan buldukları statünün artmasıyla ilişkili olarak, siyasette daha aktif olduklarını söylemek mümkündür. Ancak seçmen, sadece meslek ve statü ile değil, pek çok farklı nedenlerle siyasal katılımında bulunur. Ancak sahip olunan meslek ve bulunulan konumun gerekleri yine buna bağlı olarak içinde olduğu çevrenin farklılığı, meslek ve statünün siyasal kararlarından etkilenme durumu vb. pek çok neden siyasal katılımın üzerinde etkili olabilecektir (Akıncı, 2014:312).

Kişi ortaya koyduğu meslek ile kazandığı parayla geçimini sağlar ve sosyal refahının ölçüsünün ne olduğunu bilir. Ancak elde edilen gelir farklı mesleklerde aynı şekilde de olsa dahi, siyasal katılma eğilimi mesleklere göre farklılıklar gösterebilmektedir. En etkin siyasal katılmanın genellikle serbest meslek gruplarında görüldüğünü söylenebilir. Bu arada iş çevresi de siyasal katılma açısından önem taşımaktadır. Çünkü eğitim düzeyinin düşük olduğu, ailenin etkisinin azaldığı durumlarda, iş çevresinin etkisi artmaktadır (Kışlalı, 2004: 275).

Meslek, yapılan iş gereği içine girilen ortam, kazandırdığı beceri ve alışkanlıklar, edindirdiği bilgiler yönüyle de bireyin dünyaya bakış biçimini ve onun tutumlarını etkileyebilmektedir. Bu bilgi ve beceriler bizzat yapılan iş yoluyla edinilebildiği gibi insanların toplu olarak çalıştığı durumlarda onların birbirlerini etkilemesi ve bilinçlendirmesi yoluyla da kazanılabilmektedir (Bölükbaşı, 2001:43).

Kişinin yaşamı boyunca siyasal nitelikte bilgi edineceği, tutumları için ipucu arayacağı bir kaynak da çevresi, hemşerilik, okul arkadaşlığı, iş arkadaşlığı, dernek üyeliği ve mesleği aracılığıyla ilişkide bulunacağı topluluklardır (Turan, 1977:59).

1.3.1.5.Aile

Aile, çocuğun siyasal katılma sürecinde rol oynamaktadır. Belirli bir yaşa kadar aile üyeleriyle etkileşimde bulunan çocuk, fiziki ve sosyal çevresi hakkında annesinden babasından, kardeşlerinden ya da ailenin diğer üyelerinden bilgiler edinmektedir. Aile üyeleri, bazı siyasal değerleri, tutumları ve davranış kurallarını bilerek veya isteyerek çocuğa aktarmayı deneyebilirler. Çocuğun ailenin tuttuğu siyasal partiyi benimseyip benimsemeyeceği çok sayıda değişkene bağlıdır (Turan, 1977:55-56).

Siyasal katılım açısından aile, birey için siyasal ve toplumsal bir model oluşturması açısından oldukça önemlidir ve ailelerin söz konusu etkisinin bireyin ileri yaşlarda, sürmesi ya da azalarak farklılaşması çeşitli faktörlere bağlıdır (Akıncı, 2014:307).

Aile kurumu, bireyselliğin ön plana çıktığı, içinde bulunduğumuz modern dünyada hala kendi varlığını sürdürmektedir. Siyasiler, oluşturmak

istedikleri siyasal algının oluşmasında, aile kurumunu sürekli göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu algının kolay bir şekilde değişmeyeceği göz önünde bulundurulduğunda, geleceği şekillendiren nesillerin siyasal fikirlerinin olmasında ailenin etkisi oldukça büyüktür (Altıparmak, 2014:261-262).

Aile çocuk ilişkisinde çocuğun aileden etkilenmesi siyasal anlamda farklılıklar gösterebilir. Ailenin siyasal olayları gündemlerinde tutması çocuğunda aynı şekil de siyasal konulara ilgi duymasını beraberinde getirmesi olası bir sonuçtur. Çocuğun aileden edineceği siyasal bilgiler çocuğun eğitimi, arkadaş ve diğer enformasyon kaynakları ile şekil değiştirebilir.

Çocukların cinsiyetlerine göre aileden siyasal konulardan etkilenmesi farklılık gösterebilir. Kadınların siyasal katılım da erkeklere göre geri planda kalmaları, ailede de kız çocuklarının erkek çocuklara göre ailenin etkisinde kalacaklarını söylemek mümkündür.

1.3.1.6. Yerleşme Biçimi

Seçmen davranışını etkileyen unsurlardan birisi de seçmenin içerisinde bulunduğu toplumun tipidir. Yerleşim türü olarak, kent ve kırsal yaşamı, seçmenlerin siyasal tutumlarının oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Kent-kırsal ayrımı seçmenin sadece ikamet etme durumundan ibaret değildir. Yaşanılan bölgede çevrenin düşünce yapısını benimseyip o çerçevede siyasal katılımında bulunmak, olası bir durumdur. Özellikle kırsal alanda hayatını sürdüren seçmenlerin, eğitim, gelir ve mesleki açıdan beklentileri, kente yaşayan seçmenlerden daha düşüktür. Kırsal alandaki seçmenlerin, yaşamlarına hizmet edecek siyasal beklentiler, kente yaşayan seçmenler oranında olmadığından dolayı, kırsal alandaki seçmenlerin siyasi arayışlar içerisinde olması beklenemez. Kırsal hayatın sosyolojik yapısı gereği seçmenler, sadece siyasi beklenti konusunda değil, siyasi katılım konusunda da kente yaşayan seçmenlere oranla daha geri plandadır. Siyasi olaylarda kitle iletişim araçları ile görüş edinme olasılığı da kente daha fazla kendisini göstermektedir. Kent ve kırsal alandaki siyasal anlayışları, bu kategoriler üzerinde özetlemek mümkündür (Baykal, 1970:66).

Siyasal katılımın kent-kırsal ayrımının önemli noktalarından birisi siyasal katılımın niteliği bakımındandır. Kırsalda yaşayanlar siyasal katılım durumunu genellikle sadece oy verme davranışıyla gerçekleştirirken, kentte yaşayanların siyasal katılım sürecini bir bütün olarak ele almaları önemli bir farklılık göstermektedir.

Bunların dışında şehirleşme katılmayı etkilemektedir. Çünkü büyük metropoller kitle haberleşmeye açıktır. Bunun kişinin dünya görüşü ve kanaatleri üzerinde büyük etkileri olur. Ayrıca şehirleşme kırsal bölgelerden şehirlere göçleri öngörür. Kendi ilksel gruplarını, çevrelerini terk eden insanlar yeni muhitlerinde yepyeni sorunlarla karşılaşır.

Bu sorunları çözmek için örgütler kurmaları, aynı çıkarları savunan insanlarla birleşerek siyasal eyleme katılmaları olasılığı artar. Ayrıca şehre göç

sonucu kişi üzerinde çapraz baskılar da meydana gelebilir. Çapraz baskılar genellikle kişilerin sert, bükülmez olan tutumlarını yumuşatıp onlara daha geniş kapsamlı bir dünya görüşü getirirler. Bu durum genellikle kişinin sert ideolojik görüşlerini yumuşatır. Her türlü çapraz etkiden uzak kırsal bölgelerde, siyasal kanaat ve tutumlar çoğunlukla sert ve bükülmez olur. Başka gruplarla bir kaynaşma, değişik çevreyle ilişki ve çapraz baskı olmadığı için dünya görüşü genişlemez, yumuşamaz (Yücekök, 1983: 25). Gelenekselleşen davranış kalıplarının kırsaldan kente gidildikçe değişimi yeni davranış kalıplarının oluşumunu beraberinde getirir. Bu değişim kentleşme düzeyine paralel olarak ihtiyaca binaen oy verme davranışından sosyal yaşamı etkileyen diğer olayların sorgulanmasına varır. Örneğin sosyal mekânların inşası bir kentli için önem arz ederken kırsalda bu durum öncelikli bir sorun teşkil etmez.

Büyük kentte, kasabada ya da köyde yaşayan kişilerin siyasal yaşama aynı biçimde ve özellikle de aynı düzeyde katılmadıkları bilinen bir gerçektir. Büyük kentteki katılma daha bağımsız ve daha bilinçli iken, kırsal kesimdeki katılma çoğunlukla bağımlıdır. Bunda eğitim düzeyinin de rolü olmakla birlikte, toplumsal ilişkilerin ve genel olarak toplumsal ortamın etkisi daha fazladır. Küçük yerleşme birimlerindeki aile ilişkileri ve dayanışma bir yandan, bazı durumlardaki ağa ve benzeri toplumsal güçlerin etkisi öte yandan, kişinin bağımsız katılımını zorlaştırmaktadır (Kışlalı, 1987:360).

Yaşanan yerleşim yerinin büyüklüğü ile siyasal katılma arasındaki ilişki konusunda iki farklı görüş vardır. Birine göre yerleşim yerinin büyüklüğü arttıkça siyasal katılım artmaktadır. Buna karşılık şehir hayatının topluluğu zayıflattığı ve bundan dolayı da siyasal katılım üzerinde olumsuz etkide bulunduğu savunulmaktadır. Yerleşim yerinin boyutu büyüdükçe bireylerin siyasal hayata katılmasını güdüleyen faktörlerin etkisi azalacaktır ve birey siyasal sistemde etkin olmadığı için yabancılaşma olgusuyla karşı karşıya kalacaktır (Dursun 2012: 247-248).

1.3.1.7. Medya ve Propaganda Faktörü

Yurttaşların, kendi yaşamlarıyla ilgili kararlarda belirleyici olabilmeleri için, politize olmaları ya da siyasal sosyalleşme süreçlerini yaşamaları zorunludur. Siyasal sosyalleşme süreçlerinde kitle iletişim araçlarının, özellikle günümüzde ağırlıklı bir yeri vardır (Çukurçayır, 2000:85).

XX. yüzyılı kitle haberleşme araçlarının fazlasıyla etkinlik kazandığı, bir yüzyıl olarak tanımlamak hatalı olmaz. Gelişen teknoloji, pek çok yeni kitle haberleşme aracının günlük yaşantıya katılmasını sağlamıştır. Yeni kitle haberleşme araçları da, eskilerine oranla daha etkin olduklarından siyasal süreç içinde daha etkin bir rol oynamaya başlamışlardır (Tokgöz, 1978:79).

İşitsel ve görsel elektronik kitle iletişim araçlarının siyasal iletişimde kullanılması olgusu, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlamış ve tüm toplumlarda önemli sesler getirmiştir. Yayınlarının ilk yıllarında bu yeni iletişim araçlarının toplumlara etkilemekteki gücü çok fazla önemsenmemiştir, ancak sonraları

siyasal aktörlerin ilgi odağı olmuştur. Özellikle bu ilgi, görsel mesaj veren televizyon yayınlarının başlaması ile daha da artmıştır (Aziz, 2007:56).

Günümüzde kitle iletişim araçları, seçmenin toplum ile ilişkilendirilmesinde, topluma ait bir parça olmasında ve toplumun kültürel vb. değerlerini yaymasında, bu değerlerini anlamalarında büyük bir etki oynamaktadır. Bu etki düzeyi, seçmenlerin hangi kitle iletişim araçlarını kullanmasına ve tercih etme sıklığına göre değişim gösterebilmektedir (Temizel, 2008:128).

Siyasal aktörler tarafından kitle iletişim araçları ile aktif, muhalif ve kararsız seçmenler üzerinde algı yönetimi yapılmaktadır. Bu algı yönetimi ile üç seçmen tipide siyasal aktörler tarafından o seçmenlerle bir bağ kurma veya var olan bağlılığın pekiştirilmesi amaçlanmaktadır. Algı yönetimi ile verilmek istenen mesajlar kimi zaman bilinçaltı, kimi zamanda direkt olarak seçmenlere empoze edilir.

Kitle iletişim araçları, siyaset ve kamusal sorunlar hakkında genel bir bilginin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Kitle iletişim araçları aracılığıyla yayınlanan siyasal bilgiler kamusal sorunlar bakımından tartışmaya yön vermekte ve yapılan tartışmalar daha fazla bilgi edinmeye zemin oluşturmaktadır. Siyasal konular hakkında daha fazla bilgi sahibi olan birey, siyasal davranış ve siyasal katılım konusunda seçici davranmaktadır. Bilerek, öğrenerek seçim yapan bireyler, destekledikleri görüşü, düşünceyi de daha iyi savunmaktadır (Tokgöz, 1979:11).

Kitle iletişim araçlarını izleyebilen birey, çevresindeki olaylar hakkında bilgilenir ve bu bilgilenmeyle bireyin yaşam çevresini algılaması daha bir kolaylaşır. Kitle iletişim araçlarını daha yoğun izleyen bireyler, siyasal yaşama daha yoğun katılmakta, ilgilenmekte ve siyasal yaşam hakkında tartışmaktadır. Kitle iletişim araçlarının sağladığı olanaklar, başka ulusların siyasal sistemleri ve siyasal edinimleri hakkında bireyin bilgilenmesini sağlamakta ve onu siyasal mekanizma ile daha ilgili olmaya zorlamaktadır. Kitle iletişim araçlarının, katılma üzerinde dolaysız etkisi olan propaganda işlevi ile siyasal ilgi, siyasal bilgi ve örgütsel etkinliği özendirilen dolaylı etkileri vardır (Kalaycıoğlu, 1983:33-34).

Kitle iletişim araçlarının seçmen davranışı üzerindeki en önemli etkisi, görsel ve yazılı basından seçim kampanyaları ve siyasi içerikli haberleri izleyen seçmenlerin kendi görüşlerine en yakın partiyi daha kolaylıkla tespit edebilmeleridir. Bu durum hem ulusal hem de yerel basın için geçerlidir. Seçmenlerin parti hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip olmaları siyasi yelpazedeki yerlerini tespit edebilmelerini kolaylaştırmaktadır. Yapılan çalışmaların ortaya çıkardığı bir bulgu da, basından siyasi haberleri ve seçim kampanyalarını takip etme oranları ve siyasi yelpazede kendini konumlandırma arasında bir ilişkinin var olduğudur. Takip etme ve ilgi gösterme oranları, sağdaki seçmenlerden sola kaydıka artmaktadır (Özer ve Meder, 2008:256).

Gelinen zaman itibariyle kitle iletişim araçlarının kullanma durumu, sırasıyla; internet, televizyon, gazete ve radyo şeklinde kendisini göstermektedir. Siyasi seçim süreçlerinde ise, seçmenlerin kullandıkları en önemli kitle iletişim araçları, sırasıyla; televizyon, gazete, radyo ve internet şeklinde oluşmaktadır. Kitle iletişim araçlarının kullanım sıklıkları, cinsiyete göre farklılık arz etmektedir. Örneğin kadın seçmenler, erkek seçmenlere göre daha fazla radyoyu takip ederken, erkek seçmenler ise, kadın seçmenlere göre daha fazla gazeteleri takip etmektedir. Bu durum, siyasal tercihler açısından, takip edilen kitle iletişim aracının, seçmenin kitle iletişim aracına verdiği önem düzeyini de etkilediğini göstermektedir (Temel, 2013:249). Kitle iletişim araçlarında artan çeşitlilik siyasal aktörlerin seçmen karşısına çıkma olanaklarında kolaylığı beraberinde getirmiştir. Ancak bu çeşitlilik siyasal aktörlerin denetimini de sıkılaştırmıştır. Çünkü kitle iletişim araçlarının siyasal işlevlerinden biri denetimdir.

Siyasal aktörler internetten iki farklı amaçla yararlanmaktadır. İlki, amaçlarını gerçekleştirmek ve kendilerini tanıtmak; kendileri ile ilgili haber ve bilgi vermek; ikincisi ise, haber kaynağı olarak, özellikle benzer siyasal aktörlerin mesajları hakkında bilgi almaktır. Siyasal aktörler içerisinde siyasal partilerin interneti kullanmaları olgusu, diğer siyasal aktörlere göre daha farklı amaçlarla başlamıştır. Bunu iki farklı süreçte ve zamanda irdelemek gerekir. Bunlardan birincisi, siyasal partilerin sürekli olarak interneti bir siyasal iletişim aracı olarak kullanmalarındadır. Diğeri ise, siyasal kampanyalar döneminde seçmen oylarını etkilemek amacı ile yoğun olarak kullanılmasıdır (Aziz, 2007:63).

Sosyo-demografik değişkenler açısından, iletişim araç ve yöntemlerini karar süreçlerinde önemli bulmada eğitim düzeyi büyük bir rol oynamaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça, karar süreçlerinde televizyon ve gazete yayınlarıyla, parti veya adayların internet sitelerinin de önemi artmaktadır. Eğitim seviyesi yüksek olan bireyler bu araçları, eğitim seviyesi düşük olan bireylere oranla daha fazla önemsemektedir (Kalender, 2003:40).

Gelir düzeyi açısından; gazete ve radyo yayınlarının daha çok orta gelire sahip bireylerce, internet sitelerinin ise yüksek gelir düzeylerinde önemsendiği ortaya çıkmaktadır (Kalender, 2003:40).

Siyasetle uğraşan kişi ya da kurumların en büyük amaçları iktidara gelmektir. Bunun içinde devletin ve kamuoyunun ilgisini çekmek, desteğini almak gerekmektedir. Gerek ülkemizde, gerekse ABD ve diğer demokratik ülkelerde iktidara gelmek uğruna son derece sert, kıran kırana siyasi propagandalar organize edilmektedir (Mutlu, 2003:117).

Propaganda; *“siyasal sistemi elde etmek isteyenlerin seçmen desteğini elde etmek amacıyla ortaya koydukları, genellikle seçmen beklentilerine göre oluşturdukları programlarını ifade etmektedir”*. Genellikle doğru bir şekilde gerçekleştirilmiş bir propaganda, ortaya çıkartan adayın veya seçmenlerin

isteği doğrultusunda bir amaca hizmet ederek onu veya onları başarıya götürmeye yaramaktadır(Köseoğlu ve Al, 2013:107).

Siyasal arenada kullanılan propagandanın hedefi, desteklediği düşünce yapısını veya inancı geniş kitlelere ulaştırarak, seçimlerde istenilen oy potansiyeline ulaştırabilmesidir. Siyasi alanda gerçekleştirilen en önemli propaganda, seçimin o anki gidişatına göre yapılan ve çözüm odaklı hazırlanan bir faaliyet olmasıdır. Demokrasiyi benimseyen ülkelerde propaganda vazgeçilmez bir siyasi silahtır (Erkan ve Bağlı, 2005:184).

Siyasal propaganda ile amaçlanan, seçmenleri istenilen yönde bir davranış değişikliği veya davranışların tekrarını sağlamaktır. Siyasal iktidara gelebilmek için siyasal partiler, kararlı ve kararsız seçmenleri sürekli bir ablukaya alırlar. Bu partiler seçmen kitlesini daha da genişletmek, seçmenleri kendi amaçlarına uygun olarak yönlendirebilmek, kamuoyu oluşturmak ve kendilerini iktidara getirecek oy oranına ulaşabilmek için çeşitli araçları kullanırlar. Bu hedefe ulaşmada en önemli araçlar, siyasal propaganda araçlarıdır (Çavuşoğlu ve Pekkaya, 2015:92).

Propaganda, seçim kampanyalarında, seçime katılacak olan parti ve adayların seçimlerde elde edilmesi istenen sonuca direkt olarak etki etmektedir. Siyasi parti ve adaylar, propagandalarını daha geniş seçmen kitlesine ulaştırabilmek adına, popüler kitle iletişim araçlarından yararlanmaktadır. Etkin bir siyasi malzeme olan propagandanın, seçim zamanlarında daha etkin ve daha doğru kullanılmasına dikkat edilmelidir (Vodinalı ve Çötök, 2015:499). Siyasal arenada propagandanın en önemli görevi, geniş kitlelerin ilgisini çekmesi ve onları inandırmasıdır. Aday, seçmenlerin aklında herhangi bir şüphe bırakmadan, seçmenlerin yanında olduğunu gösteren, seçmenlerin, umut ve beklentiler ile örtüşen ve tüm bu şartlar için en sağlıklı ortamı oluşturması gerekmektedir.(Armağan, 1999:421). Kitle iletişim araçlarıyla ile verilen mesajların seçmenler üzerinde bıraktığı etkiler ile siyasal aktörler olumsuz olarak hatırlatılan kampanyalarını değiştirip dönüştürebilmektedir.

Sosyal medyanın bir siyasal propaganda aracı olarak kullanımında dikkat çeken önemli bir nokta da günümüzde siyasal sistemin aktif aktörlerince kullanım yoğunluğudur. Artık hemen hemen bütün siyasi partilerin ve parti alt oluşumlarının sosyal medyada aktif bir hesabı bulunmakta ve partiler bütün siyasi programlarını bu hesaplar üzerinden sürdürmektedir. Hatta siyasi partilerin halkla ilişkiler faaliyetlerinin önemli bir yekûnu bu portallar üzerinden yürütülmektedir. Siyasi partiler; günlük faaliyet programlarını, siyasi fikirlerini, rakip partilerle olan çekişmelerini hep bu hesaplar üzerinden seçmen ya da güncel deyimle takipçilerine duyurmaktadır(Köseoğlu ve Al, 2013:115). Kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle siyasal aktörlerin sosyal medya aracılığıyla verdiği mesajlara seçmenler ilgili merci ve liderlere geri dönüşlerini hızlı bir şekilde yaparlar. Dolayısıyla kitle iletişim araçlarının gelişim ve çeşitliliği sayesinde seçmen ile siyasal aktörler arasındaki bürokrasi engelleri kısmen ortadan kalkmıştır. Seçmenlerin bir beklentisinin karşılanması için bir

siyasal parti liderlerine sosyal medya hesabı üzerinden mesajlarını iletmesi buna bir örnektir.

1.3.1.8.Aday Faktörü

Tüm seçimlerde seçmenler, adayları, belli bir kriterler çerçevesinde değerlendirerek kendisine en uygununu seçmek istemektedir. Seçmenlerin bu kriterleri, adayın eğitimi, cinsiyeti, tanınmışlığı, dindarlığı, laikliği, çalışacağı ekibi, zenginliği, yeni projelerinin olması, genç olması, bayan olması, dürüst olması, çalışkan olmasının yanında, giyim kuşamı, duruşu, hitabeti, üye olduğu cemaati, üyesi olduğu sivil toplum kuruluşu ve güvenilirliği gibi pek çok kriterden oluşmaktadır. Bu kriterler seçime katılan adayların genel kimliklerini ortaya çıkartmaktadır (Canöz,2010:111-112). Adayların genel kimlikleri, seçmenlerin onlara olan güvenin ve sempatisini kazanmasındaki en önemli nedenlerden birisini oluşturmaktadır. (Güllüpunar,2010:77). Dolayısıyla aday, seçmen gözünde, kimliği ve politik tavrı ile olumlu duygu, düşünce ve izlenim bırakmayı ve olumlu bir imaj yaratmayı amaçlar.

Siyasal kampanyalarda liderlerin ve adayların ne söylediklerinden çok nasıl söyledikleri, ses, söz ve beden dilini kullanma becerileri, jestleri, mimikleri kısaca sundukları imaj ve yansıttıkları genel izlenim son derece önemlidir. Açık oturumlarda gösterdikleri performans, giyim kuşam, politik ekonomik ve kültürel konulardaki donanım ve birikim, canlılık, hareketlilik ve ataklı gibi yansımalar lider imajı ile yakından ilgilidir (Çobanoğlu, 2007:207). Lider veya adayların imaj konusunda karşılaştıkları en önemli sorun sahip oldukları imajın seçmen nezdinde kabul görüp görmeyeceğidir. Örneğin yakın zaman içerisinde ekonomik sıkıntılar yaşayan Yunanistan da, yeni seçilmiş Başbakan Aleksis Çıpras'ın katıldığı bir televizyon programında elinde ki oldukça pahalı kalem, programın reklam arasında ucuz sıradan bir kalem ile değiştirilerek Başbakan Çıpras'ın halkın gözündeki imajının zedelenmemesinin önüne geçilmesine çalışılmıştır.

Seçmenler tarafından sözel olmayan unsurlar, siyasi lider sunumunda, sözel mesajlar- dan daha akılda kalıcı, inandırıcı ve ikna edici bulunmaktadır. Sözsüz iletişim ile oluşturulan imaj, siyasi liderin geliştirmesi gereken bir beceriler bütünüdür. Günümüzde profesyonel yardım alınarak oluşturulan imaj tasarlanırken, kişinin/adayın tüm nitelikleri göz önünde tutulmalıdır. Yaratılan imaj ile kişilik özellikleri çelişki arz ettiği takdirde, inandırıcılığı sağlanamamakta, hedef kitleye doğal ve samimi gelmemektedir. Oluşturulan başarılı bir imaj, hafızalarda kalabilmeli, tüm nitelikler birbiri ile uyumlu olmalıdır. Yaratılan imaj kişilik gerçekliğinden uzaklaşarak, adeta maske takarak oluşturulmamalıdır. Aksi takdirde kişinin hiç olmayacağı kadar iyi gösterilen/yaratılan imajı, gerçekler ortaya çıktığında telafi edilmesi oldukça güç kayıplara yol açmaktadır (Erzen, 2008:79).

Türkiye genetik olarak birçok açıdan doğulu milletlere ait karakteristik özellikleri taşımaktadır. Doğulu milletlerin bir özelliği de güçlü liderlerin

etrafında kilitlenme ve sosyal olarak kendilerini ait hissedecekleri bir otoriteye bağlanma arzudur. Bu açıdan karizmatik liderlerin toplum üzerinde büyük etkisi vardır (Özsoy, 2009:59). Örneğin Türkiye’ de 2002 yılından beri iktidarda bulunan AK PARTİ’ nin kesintisiz bir şekil de iktidarda kalmasının başrolünü, liderlik imajı oldukça yüksek olan Recep Tayyip Erdoğan oynamaktadır.

Çağlar ve Gelir’ in 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri öncesi Isparta seçmeni üzerinde yapmış olduğu çalışmada, seçmen tercihine etki eden faktörler arasında hangilerinin seçmen gözünde daha etkili olduğunu ortaya koymak için, adayın mı yoksa partinin daha önemli olduğunu sorgulamışlardır. Araştırmada, yerel seçimlerde genellikle partilerin gösterdiği adayın daha önemli olduğu, genel seçimlerde ise partinin ideolojisinin ve ülkesel çıkarlar karşısındaki duruşunun ve parti bağlılığının seçmenler üzerindeki etkisinin büyük önem arz ettiği görünmüştür. Bu araştırmanın ortaya koyduğu diğer bir sonuç ise yerel seçimlerde oy verme tercihinde gençler, orta yaşlılar, lise, lisans ve lisansüstü eğitim alanlar, aday ve partiyi birlikte değerlendirmekte, orta yaş üzeri grup ve ilköğretim mezunu olan seçmenler ise daha çok adaya göre oy verme tercihinde bulunmaktadır (Çağlar ve Gelir, 2014:46).

Adayın sorunlara karşı yaklaşımı ve kişisel özellikleri birbiri ile ilintilidir. Bu iki nitelik seçmen algısında aday imajının oluşmasında etkilidir. Bazı araştırma ve teorilere göre, bir adayın seçmenler nezdinde hatırlanması, adayın kendi özelliklerine bağlı değildir. Adayın esasen hatırlanması, liderliği ile ilgili izlenimler, karşısındaki sorunlara getirdiği çözümler, seçmenin korkularını ortadan kaldıracak iletişim yeteneğine sahip olma ve seçmen ihtiyaçlarına getirdiği çözüm yolları ile gerçekleşecektir (Hacker vd., 2000:235). Böylece seçmenin gözünde bütüncül bir aday imajının oluşması için adayın kişisel özellikleriyle siyasal sorunlara hâkimiyetinin birleşik olarak bir araya gelmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

İmajların gerçekliğin yerini almaya başladığı post-modernist toplumsal süreçlerde, siyasal anlayışın da imajlar odağında şekillendiği görülmektedir. Bu nedenle parti ideolojileri, inançlar ve partinin varlık gerekçeleri yerine, liderin imajı üzerine inşa edilen organizasyonlar, siyasal iletişim süreçlerinde lideri ön plana çıkararak mesajlar vermektedir. Öncelikle lidere ilişkin yaratılan imaj algısı yönetilmekte ve karizmatik bir liderin oluşması amaçlanmaktadır (Keskin ve Sönmez, 2015:341).

Adayların halkla kurduğu iletişim, güvencili ve etkileyici bir ses tonuna sahip olma, konuşma üslubu, jest ve mimikleri, bir metne bağlı kalmadan konuşma becerisi, konuşurken dinleyenleri coşturma gibi özellikleri de seçimlerde seçmen tercihini yakından ilgilendirmektedir. Adayın halkla kurduğu iletişimde kullandığı dil ve verdiği mesaj oldukça önemlidir. Kullanılan dil, halkın anlayacağı şekilde olmalı ve verilen mesajlar da kısa, basit ve doğrudan hedefe yönelik olmalıdır (Negiz ve Akyıldız, 2012:180). Halkın adayın söylemlerini anlaması ve onunla duygusal bir bağ kurması için bu gerekli olsa

da, yine de adayın hitap ettiği kitlenin ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine göre konuşma biçimini ayarlaması, kitle üzerinde kurabileceği etki bakımından önemli olacaktır.

1.3.1.9. Parti Bağlılığı

Seçmenler, küçük yaşlarından itibaren ailelerinin ve diğer pek çok grup ve kurumun siyasi düşüncelerinden etkilenmeye başlamaktadır. Bu etkilenmeler, kendilerine en yakın hissettikleri parti görüşünü desteklemekle, devamı etmektedir.(Gökçe vd., 2002:8). Herhangi bir siyasal partiye bağlılığı olan ve kendi kimliği ile o partiyi özdeşleştiren seçmen, duygusal bir bağ kurduğu partiye yönelik olarak tutum ve oy verme davranış içerisinde olma olasılığı oldukça yüksektir.

Seçmenler, parti bağlılıklarıyla siyasetin çok yönlü kuşatmasında, yakınlık duydukları partinin politik icraatlarını veya vaatlerini kendi zihinlerinde anlamlı hale getirirler. Ayrıca yeterli bilgi sahibi olmasalar dahi diğer siyasal olayları kolayca değerlendirebilirler (Temizel, 2012:121).

Seçmenlerin duygusal açıdan yakınlık duyduğu partiye oy verme davranışı zaman içerisinde gelenek haline gelebilir. Bir bağ kurulan siyasi partinin seçimlerden galip gelmemesine kesin göz ile bakılsa dahi oy verme davranışı geçmişte olduğu şekilde kendisini tekrar etmesi muhtemeldir.

1.3.1.10. Kişisel Tutumlar

Kişisel tutum; *“kişisel bir faktör olarak bilinen ve bireylerin herhangi bir davranışı gerçekleştirmeleri hususundaki olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerini ifade eden davranışa yönelik tutumlardır”* (Kocagöz ve Dursun, 2010:140; Erten, 2002:221-222). Örneğin, seçimlerde şaibe olduğunun seçmenler tarafından düşünülmesi, seçime olan güvensizlik duygusunun ortaya çıkmasına ve oy verme davranışının direkt olarak etkilemesine neden olmaktadır. Bununla beraber seçmenlerin tutumları, parti ideolojilerini bire bir etkileyebilmektedir. Seçmen için adayın iktidar partisi ile özdeşleşmesi oy verme davranışını etkileyebilir (Arı, vd.; 2015:3).

Bireylerin niçin o partiye değil de başka bir partiye oy verdikleri, değişik markalara, mal ve hizmetlerden sadece birini veya birkaçını seçtikleri, bazı insanların önyargılı oldukları halde, bazılarının niye olmadıkları gibi hususlar, tutum kavramını yakından ilgilendirmektedir. İnsanın bu türden karar verme işlemlerinde, sahip oldukları tutumlarının büyük etkisi bulunmaktadır (Kalender, 2005:29).

Seçmenin aldığı siyasal kararlar, oldukça karmaşık etkiler altında ortaya çıkan, çok sık değişebilme özelliğine sahip ve bireyin davranışlarına yön veren tercihlerdir. Bu kararlar genellikle bireyin genel kişiliğinin çevresiyle etkileşimi sonucu ortaya çıkar ve zaman içinde belli bir tutarlılık göstererek bir siyasal eğilim şeklinde belirir (Bölükbaşı, 2001:1).

Kentleşmenin etkisi olan bireyselleşmenin bir uzantısı ise karar vermede de bireysel tutum ve davranışlara da öncülük etmesidir. Kente yaşayan seçmenler genellikle her sosyal aktivitesinde bireysel duygu ve düşüncelerle karar verdiği gibi oy verme davranışında da bireysel bir düşünce sergilemesi olası bir durumdur.

Yaşam tarzı da gerek salt karar verme davranışına gerekse de oy verme davranışına doğrudan etki eden önemli bir unsurdur. Kişilik, bireysel farklılıklara dayanır ve bu farklılıkların dışı vurumu sonucu karakter ortaya çıkar. Seçmenler de, farklı kişilikleri olan ve bu farklı kişilik boyutları doğrultusunda oy verme davranışları ile karakterlerini ortaya koyan bireyler olma özelliğini taşırlar. Bu doğrultuda seçmenlerin rasyonel olarak, kendi kişilikleri doğrultusunda ortaya koymak istedikleri davranış ile uyumlu olan ve benzerlik taşıyan siyasi partilere yakın duruş sergilemeleri beklenir (Temizel, 2012:136). Siyasal partiler politikalarını her ne kadar genele yaymak istemelerde seçmenlerin düşünceleri kendisine özeldir ve diğer seçmenlere göre farklılık gösterebilmektedir. Buna bağlı olarak siyasal parti veya liderlerin alacakları kararlar hiçbir zaman tam anlamıyla geneli kapsamaz.

1.3.1.11.Psikolojik Etken

Siyasal katılmayı açıklamaya yarayacak psikolojik değişkenler arasında en önemlisi, Baykal'a göre Michigan üniversitesi çevresinde geliştirilmiş olan "etkenlik duygusu" dur. Bu duyguyla ifade edilen bireyin etrafındaki çevreye hâkim olma konusunda kendisini muktedir hissedip hissetmediğidir. Bazı kimseler, günlük sorunlar karşısında, kendine güvenen olumlu bir tavır takınırken bazıları da kendilerini, çevrenin baskıları karşısında genellikle boyun eğen, karşılıklarına çıkan, birbiriyle çatışma halindeki kuvvetleri yönetme gücünden yoksun kimseler olarak görürler. Bu tavır farklılığı, siyasal katılma konusundaki farklılaşmayı da açıklamaktadır. Kişisel etkenlik duygusu, siyasal katılma ile olumlu bir bağıntı içindedir. Etkenliğin artışına bağlı olarak siyasal katılma da artmaktadır. Etkenlik duygusu sadece siyasal katılmayı arttırmamakta, aynı zamanda siyasal katılma da etkenlik duygusu yaratmaktadır (Baykal, 1970:97-98). Seçmenlerdeki psikolojik etmenler kimi zaman anlık bir değişim gösterebilmektedir. Siyasal parti ve liderlerin en büyük sorunlarından biri seçmenlerdeki anlık değişimler, özellikle kararsız seçmenlerin çabuk ve kolay kırılğan bir psikolojik yapıya sahip olmasıdır. Siyasal partiler tarafından büyük bütçelerle ve hassasiyetle hazırlanan kampanyalar, psikolojik etkenlerden dolayı istenilen beklentilere karşılık veremeyecek hal alabilmektedir.

Yurttaş kamusal etkinlikleri izleyen değil biçimlendiren bir özne olarak görülmektedir. Biçimlendirebilmesi için de, siyasal ve yönetsel etkinliklere katılabilmesi gerekmektedir. Ancak katılımın önemli bir psikolojik koşulu, bireyin kendisini etkin görebilmesidir. Eğer birey, kendisini kamusal

etkinliklere katılabilecek zihinsel enerjiye sahip olan bir yurttaş olarak görmüyorsa, orada bireylerin edilgenliği ve güçsüzlüğü söz konusudur. Bu edilgenliğin aşılması ve bireylerin kendisini kamusal etkinliklerin ve egemenliğin gerçek kaynağı olarak görebilmesi için, yurttaşın katılma davranışında bulunması gerekmektedir (Gökçe, Çukurçayır, 1999:195). Seçmenlerin oy verme davranışında bulunacakları zaman psikolojik açıdan herhangi bir unsuru kafasına da dert etmemesi ve sandığa güvenme anlayışını hiçbir şekilde yitirmemelidir.

Yabancılaşma, Çukurçayır' a (2000:71) göre: “siyasal sistemin birey için bir anlam ifade etmediği, gerçek gereksinimlerine yanıt veremediği ve kendisini gerçekleştirmesini engellediği durumlarda ortaya çıkabilen ve bireyin siyasal sistemden kopması durumudur. Siyasal yabancılaşma ise “bireyin siyasallaşmış olan değerleriyle siyasal sistemin ileri sürdüğü değerler arasında bir çelişkinin bulunması ve bu çelişkinin hem bireyin kendisi hem de sistem tarafından bertaraf edilemeyeceğine ilişkin duygusu” olarak ifade edilmektedir (Ergil ve Alkan, 1980:24). Bu durumda vatandaşlık görevlerinden biri sayılan oy verme davranışı seçmen için bir anlam ifade etmeyecektir. Siyaset ve siyasal sistemin bir parçası olan seçimlere seçmenlerin küsmesi demokratik açıdan da büyük bir kayıp olarak görünmektedir.

Seçmenlerin davranışları incelediğinde, seçmenlerin siyasal karar vermede farklı önceliklerin sürekli kendisini gösterdiğini söylemek mümkündür. Siyasal parti ve temsilcilerinin başarısı seçmenleri, kendi partileri ile beraber hareket edilmesini sağlamaktır. Siyasal partilerin seçmen nezdinde olumlu bir imaj bırakma çabalarından biriside seçmenleri blok haline getirmesidir. Bu çaba potansiyel hedef kitlenin bir yandan rakip siyasa partiden koparılması, diğer yandan da bloklaştırılan seçmen kitlesinin kendi saflarına çekme faaliyetleridir.

Siyasal parti ve seçmenler sürekli bir etkileşim içerisindeyler. Bir yandan seçmenler, siyasal partilerin varlığını kendi varlıklarından ibret olarak görürken, diğer yandan siyasal partilerde, seçmenlerin sosyal, kültürel ve ekonomik refahlarını sağlayacak kurum olarak kendilerini yansıtmaktadırlar. Bu durum bazen seçmenleri o partiye zorunlu olarak oy verme davranışına itmektir. Örneğin seçmenin koalisyon istemediği dönemlerde, iktidara gelme ihtimali kuvvetli olan siyasal partinin ideolojilerine uzak olsa da o siyasal partiyi zorunlu olarak desteklemesidir.

Siyasal süreçler, sadece seçmenlerin göz önünde bulundurulmasıyla açıklanamaz. Siyasal sistemler bir bütün içerisinde değerlendirilme zorunluluğu taşıyan süreçleri içerir. Çünkü seçmenler kadar o seçmenleri hedef kitle olarak gören siyasal parti veya adaylarda oldukça önemlidir. Siyasal partiler kimi zaman direkt olarak seçmenleri etkilemeye çalışırken, kimi zamanda seçmenler tarafından etkilenebilir. Kendi savunduğu ideoloji ve politikalarla, seçmendeki yaygın kanaat aynı olmadığı zaman, ilgi siyasal parti

seçmenler ile aynı hizaya gelmek için ideolojisi veya politikalarından sapma yaşayacaktır.

Sonuç olarak toplumsal ve siyasal olaylar ve seçmenlerin kişisel özellikleri salt bir nedenle açıklanması mümkün olmayan durumlardır. Siyasal aktörler bu üç olgudan bağımsız şekilde hareket edemezler. Başarılı olan siyasal partiler siyasal süreçleri en iyi analiz eden ve buna uygun politikalar üretenler olacaktır.

2.DİN, DİN SİYASET VE SEÇMEN

2.1.Dinin Tanımı

İnsanların varlık nedeni olan, dolayısıyla insanı muhatap alan, verdiği huzur ile insanı yüceltmeyi hedefleyen din, tarihin bütün devrelerinde, bütün toplumlarında hem evrensel ve zorunlu bir durum olarak hem de insanı her yönüyle kuşatan bir disiplin olmuştur (Bardakçioğlu, 2007:4). İnsan denilen varlığın toplumdaki tecrit edilmiş bir şekilde yaşaması oldukça zordur. Kişiler, içinde yaşadıkları toplumun kültürel unsurlarını sürekli yaşayarak ve tekrar ederek yaşamlarını devam ettirirken bu kültürel unsurların içerisinde yer alan din kavramını da en ulvi bir kavram olarak yaşamlarının merkezine oturturlar. Bu yönüyle din, kişinin toplumdaki ayrı bir şekilde yaşamamasında da adeta bağlayıcı bir rol alır.

Din kelimesinin Türk Dil Kurumunda ki karşılığı, nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen demektir (TDK 2018). Din, insan tabiatında sürekli ve sistematik bir şekilde var olan bir hissiyattır. Bu bağlam üzerinden yola çıkılacak olunursa din, insanın vazgeçilmez manevi özelliğidir. İnsanların bu dini hissiyatı kendi yaşamlarından çıkarması neredeyse imkânsız bir düşüncedir. Din tarihi adına yapılan araştırmalarda her ne kadar tanrıya inanmayan, dinin gereksiz olduğunu ve dinin yerine başka şeylerin konulmasını gerektiğini savunan az sayıda insan bulunsa da, dine inanmayan hiçbir topluluk görülmemiştir. Bu gün dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunun bir dine tabi olması bunun en büyük ispatı sayılır.

Din sonsuza kadar duyulan bir duygu ve heyecandır (Sezen, 1988:8). Bu heyecan ile inanan insanların hayatlarının her evresine dâhil olması yani insanın bireysel ve toplumsal hayatı ile ilgili düzenlemeler ön görmesi, ona inan insanların ameli ve itikat tutumları üzerinde tayin edici bir misyona bürünmektedir (Özkan, 2016:302).

İnsanları sosyalleşmeleri yapmak istediklerini doğruluğunu, kaidelerine uyulmadığında yaşayabileceği huzursuzluk olan din, kişilerin dünyaya bakış açısından toplumsal bağlılıklarına kadar birçok süreci içinde barındıran bir inanç sistemidir. Aslında yeryüzündeki bütün dinler toplumsal yaşam ile doğrudan bir münasebet içerisinde. Bu yakın münasebet toplumları ister istemez dinin etkisi altına almaktadır. Denilebilir ki dinler, toplumları ve insanları değiştirip dönüştürebilen önemli faktörlerden birisidir. Burada dinin etkisine nasıl bu kadar etkili olabilir sorusuna cevap ise din zihniyetlerde ki değişim ve teşkilatlanma açısından etkileşim ve değişime öncülük eder cevabını vermek mümkündür.

Din kelimesi adalet, hüküm, ceza ve itaat manalarına gelmektedir (Şentürk, 2017:9). Beşeri hayatımızı düzene koyan din, bu dünyadaki hayatın güzel geçmesini sağlar ancak garanti etmez. Çünkü kurallara uymanın yanı sıra insan iradesi ve çabaları da önemlidir (Bardakçioğlu, 2007:7). Dinde ki hüküm, ceza, mükâfat ve itaatın varlığı insanların bu çabalarının motivasyonudur.

Din bireyin de toplumun da vazgeçilmez bir parçasıdır. Çünkü din insanla doğmuş ve onlarla beraber yaşayan bir duygudur (Şentürk, 2017:10). İnsanlar yapamadığı beceremediği gücünün yetmediği konularda bir zorunluluk olarak birilerinden yardım ister. İnsanların kendilerini aciz hissettikleri anda kendilerini koruyup kollayacak bir otorite araması o insanların bir dine inanmalarını veya bir din çatısı altında toplanılması mecburiyetini oluşturmuştur.

Dinin inanç, ibadet ve ahlak gibi üç önemli prensibi vardır. Bunlardan ilk ikisi insanın ruh ve bedenini disipline etmektedir. İnanç, azim, irade, sabır ve dürüstlük anlayışıyla kişiyi, içinde yaşadığı toplumun değerli bir üyesi yapmaktadır. Üçüncüsü olan ahlak ilkesi ise fert ve toplum hayatındaki bütün davranışlarını içermektedir. Nitekim Hz. Muhammed'in de toplumu, içine düştüğü ahlaki çöküntüden kurtarmak için gönderildiğini bildirmiştir (Karaman, 2011: 153-154).

Kısaca tanımlamak gerekirse din, insanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan inançlarını, ona yapacakları ibadetlerin bütünü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle din, çeşitli direktifler veren ve sınırları bazen esnek bazen sert bir şekilde çizilmiş bir yaşam tarzı, bazen statik bazen dinamik hayat döngüsü sunan, değişik yaşam alanlarında davranış biçimleri öngören öğretiler bütünüdür (Bilgin, 2014:76).

2.2.Dinin İşlevleri

Dinin işlevlerinin ne olduğuna gelince, yine değişik bakış açılarından hareketle izafi bir şekilde telakki edilen birçok özelliğidir ki, onları da;

- Sosyal sisteme bütünlük sağlamak,
- Sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı temin etmek
- Sosyal yapıya düzenlilik ve devamlılık sağlamak
- Toplumsal semboller oluşturmak,
- Bireysel ve toplumsal eylemler için normatif kurallar koymak
- Kişilerin mana ve kimlik arayışlarında onlara kaynak (reperuvar, depo) oluşturmak (Coşkun, 2013:14)

2.2.1.Sosyal Sistemin Bütünlüğünü Sağlama İşlevi

Dini farklı toplumsal fonksiyonlara sahip olduğu açıkça bilinmektedir. Onun toplum hayatında ki en önemli işlevlerinden biriside toplumsal bütünleşmeyi sağlamaya yönelik yaptığı katkılardır. Bunu yaparken olağan üstü bir inanç sistemi ile grup amaçları ve bunların üstünlüğü hususunda bir açıklama getirir. Ortak ayinler, kültürler ile inanan kişileri bir araya toplayarak ortak duygu ve düşüncelerini güçlendirip bir birine bağlar (Abuzar 2011:148).

Dinler insanların bir araya gelmesi, ortak hareket etmesi, ortak düşünme gibi kitle davranışlarında başat faktörlerdendir. Semavi ve semavi olmayan tüm

inanç sistemlerinde aynı tür davranışlar kalıtsal bir yapıyı andırır. Hristiyanlıkta Pazar ayinleri, İbranî ilikte cumartesi ayinleri, Müslümanlıkta Cuma namazları gibi birçok dinsel birliklilik toplulukların örgütlenmesi, dayanışması, bilgi alışverişi gibi birçok amaca hizmet eder. Din kısaca insanları bir arada tutmak ister ve insanların bir birleri olmadan büyük sıkıntılar çekeceğini de belirtir. Her din kendine inanan halkın bir arada olmasını ister.

2.2.2.Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşmayı Temin Etmek İşlevi

Dinlerin hükümleri arasında bulunan yardımlaşma ve dindaşlar arasındaki dayanışma, o dinlerin varoluş gayesi ile insan yaşamındaki yerini ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.

İnsanlar topluluklar halinde yaşar ve insanlığını ancak diğer insanlardan koparılıp yalnızlığa itildiği zaman, kaybeder. Belki de daha anlaşılabilir sebeplerden dolayı insan kendi dünyasıyla olan ilişkisi, onun dünya kurma ampirik gerçeği her zaman sosyal bir gerçektir. İnsanlar dünya kurmak için birlikte aletler yaratır, diller oluşturur, değerlere bağlanır ve müesseseler kurar (Berger, 1993;34). Sosyal yaşam içerisinde ki bütün insanlar yaşamları çerçevesinde başka insanların yardımına ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaçların tesisi noktasında din yardımı muhtaç insanlara yardımın kurallarını belirterek inananlarına bir bağlayıcılık sistemini benimsetir. Din, insanları toplu halde yaşamaya zorunlu kılar. Bunun nedeni hem insanların biri birlerinin eksikliklerini görmesini ve birbirlerini tamamlamasını hem de kendisine daha bağlı bir topluluk inşa etme süreci oluşturur.

2.2.3.Sosyal Yapıya Düzenlilik ve Devamlılık Sağlamak İşlev

Din sınırsız ödül ve cezalar sistemi aracılığı ile vicdanları kontrol altında tutar ve sosyal sapmaları önleyerek bütünleşmeyi sağlar (Arslantürk ve Amman 2001:263). İşte bu nedenle din, toplumda istikrar faktörü olarak değerlendirilmiş bunun sonucunda da toplumsal anonim önleyicisi ve freni olarak görülmüştü (Günay, 1998:335). Din insanların bir arada durmasını sağlamak için kuralları ve faaliyetleri vardır.

Din, bireylere ve toplumlara öğrettiği ya da vahiylerle mevcut yaşamlarını ve yaşamları sona erdiğinde, yaşam sonrası ile ilgili mesajlar vererek sistematik bir şekillendirme yapar. Dinlerdeki vahiy ve öğretiler resmi olmayan ilahi yasalardır. Din vahiy ve öğretileriyle, toplumlarda düzen ve birliği sağlamak üzere insanlar tarafından oluşturulan yasa ve kurallar gibi birey ve toplum üzerinde etkin rol oynar. Modern toplumlarda evlilik müessesinin oluşması için yasalarla zorunlu olan resmi nikâh, din öğretilerinin koyduğu resmi olmayan kuralla dini nikâhla karşımıza çıkar. Nikâh örneğinde olduğu gibi birçok toplumda dinlerin ortaya koyduğu kurallar, toplumların sosyal yapısı üzerinde etkili rol oynamaktadır.

Din kavramının ortaya koyduğu kurallar, birey ve toplumsal yapı üzerinde olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu sonuçları küreselleşen kültür ile entegre geçişler ve etkileşimi belirleyici olmaktadır.

Bireyler, yaşamlarını sürdürürken hukuk kurallarına riayet ederler, bu toplum düzeni ve bireyin yaşamı için uyması gereken evrensel bir zorunluluktur. Hukuk kuralları bireylerin sahip oldukları hakların muhafazası ile birlikte toplumdaki diğer bireylerin bir birlerine karşı olan haklarının muhafazayla toplumsal yapıda düzen ve devamlılık sağlar.

Modern toplumların oluşumundan önce toplumlarda hukuk kurallarından ziyade din kurumunun ortaya koyduğu kural ve kaideler düzen işlevini yerine getirirdi. Öden toplumların inşasıyla birlikte, dinin belirleyici rolü yerini her ne kadar hukuk kurallarına bırakmış olsa bile, doğu ve batı toplumlarının büyük bir kısmında din kavramının ortaya koyduğu helal- haram, kul hakkı gibi kavramlar birey ve toplum yapılarında sosyal düzenin inşası ve devamında belirgin rol oynamaktadır

2.2.4. Toplumsal Semboller Oluşturmak İşlevi

Obje veya objeleri simgeleyen bir işaret olarak semboller, dini fikirler ve dini fenomenlerle olan bir birlik ve benzeşimlerden dolayı bu dini fikir ve fenomenleri düşünmek ve dünyada görünmeyen şeyleri anlatmak için kullanılır (Atasagun,1996:2). Bu semboller Müslümanlıkta Kâbe, camii, kurban iken, Hıristiyanlıkta kilise, çan, Noel ve Noel ağacı, vaftiz baba gibi iken Yahudilikte Davud yıldızı- Davud mührü, Kudüs, Sinagog ve benzeri sembollerdir. Semboller dine tabi olan kişiler için büyük önem arz etmektedir. Bu semboller kutsallaştırılarak toplumun bir parçası haline gelir. Dinin vazgeçilemez bir parçası olan sembellere karşı çıkmak ise cezalar ile yaptırım uygulanır.

Dinin toplumsal semboller oluşturmada duyumsanabilir göstergelerle birlikte duyumsanmayan göstergelerle ilişkiler belirgindir.

Dinin kendisi semboller silsilesiyle öğretileri toplumda varlık gösterir ve etkisini sürdürür. Dinin kendisinin verdiği mesajların, toplumsal bellek oluşturmadaki en büyük etmenlerin başında semboller ve bu sembollerin okunmasıyla süregelen algısal süreç gelir

Din, algısal ya da algısal olmayan sembollerle toplumla temas kurarken; bu ilişki, dinin bulunduğu toplumdaki etkisiyle orantılı olarak alt semboller oluşturarak işlevselliğini sürdürür.

Toplumları oluşturan bireyler, sembollerin yarattığı algısal süreçle davranışlarını şekillendirir. Sembollerle inanç sistematiğini bireyler ve toplumlar üzerinde etkili kılar. Dinin toplumsal sembol oluşturmadaki işlevleri göstergelerle ele alındığında din ile toplum arasında kesintisiz süregelen karşılıklı ilişkinin varlığı, sembol oluşturma sürecinin başlangıç gelişim ve everişim sürecini tanımlamaktadır

Dinin başlangıç olarak ortaya koyduğu naslardan öte din toplum ilişkilerinde sürecin ihtiyaçlara göre karşılıklı ilişki sürecinde yeni sembollerin

ortaya çıkmasıyla sembollerin oluşması ya da şekil değişmesi belirebilir. Müslüman toplumlarla nüfus artışıyla birlikte taziye geleneklerindeki değişkenlik ve din toplum ilişkisinde yeni kavramlar, ayinle ilgili ortaya çıkışıyla toplanma, yemek başta olmak üzere birçok davranış biçimi sembol oluşumu ile şekil alır.

2.2.5. Bireysel ve Toplumsal Eylemler İçin Normatif Kurallar Koyma İşlevi

Din kimi zaman söz konusu toplum alışkanlıklarını değiştirmek, kimi zamanda dönüştürmek sureti ile toplumsal tezahürünü normatif kurallarla gerçekleştirmektedir. Birey ve toplumun dinsel yaşayış biçimini belirleyen öğelerdeki yönelim objesinin, o dinin itikadı ameli ve ahlaki öğretilerden oluşur (Çoştu, 2009:125). Din topluma yön veren ve toplumu kısıtlayan kurallarla birey ve toplumları kendi istekleri doğrultusunda yönetir. Dinler de Yaratıcının takdirini kazanmak istiyorsan kural çok basittir hacca gitmek, ibadet etmek ve benzeri kurallara uymak.

Din, birey ve toplumların yaşam biçimlerini etkileyen, şekillendiren en önemli unsurdur. Teist ve deist birey ve toplumlar dışındaki, tüm birey, topluluk ve toplum yaşamlarında yasal düzen ve kanunlarla birlikte, ağırlıklı ve işlevsel eylem ile davranış biçimlerini din şekillendirir. Din, toplum ve bireyin davranış şekillerini belirlerken daima daha iyisi ve daha mükemmelini ister. Din toplum ve bireyin eylem ve davranışlarının mükemmele doğru gitmesini telkin ederken, birçok din öğretisinde bu normatif koyma işlevi, neredeyse toplum ve birey yaşamının tüm alanında gözlemlenebilir. Yahudilikte ki Kaşe ile İslam'daki helal haram kavramı, her iki dinin mensuplarının neredeyse tüm davranış biçimlerine şekil verir.

2.2.6. Kişilerin Mana ve Kimlik Arayışlarında Onlara Kaynak Oluşturmak İşlevi

Dinin kazandırdığı dini kimlik, kişinin manevi ihtiyaçlarını karşılama yanısıra, bir gruba üye olma, güvenlik hissi, sosyal izolasyondan korunma, ekonomik imkânlar, eğitim ihtiyacının karşılanması gibi psikolojik ve sosyal faydaları da beraberinde getirir (Ayten,2012:107). Din kendini sorgulayan ve arayış içerisinde olan kişilere rehberlik görevi de üstlenir. Biz nasıl olduk, biz veya ben neyim ve nasıl doğru yolu bulurum gibi sorulara doğrudan cevap verendir din.

Marksist ve materyalist açıdan bakınca- sosyal sınıfların ve grupların maddi çıkarlarını maskeleyen araç olmak, dini kökenli başkaldırıları açıklama işlevi görmek ve insanı özgürleştirmede sahip olduğu potansiyelden hareketle ideolojik etkenlerin başını çekmek şeklinde sıralayabiliriz (Coşkun 2013:14).

Toplumların oluşumu şekillenmesinde en önemli faktör kimlik arayışı, kimlik bulma olgusudur. Kimliksiz birey ve toplumlar en çok din ve ırk kavramları üzerinden kimlik arayışında bulunmuş ve arayış asırlarca süregelmiştir. Toplumda var olmak, yer almak, bilinmek kimlik kazanma ile elde edilir. Bireyler toplum içerisinde kendine münhasır özellikleriyle istisnai durumlarda belirginlik kazandırırken, bu belirgin kimlik kazanma kavramı din ile daha hızlı ve sitem etik gerçekleşir. Bireyin toplumda varlık mücadelesinde kimlik kazanma yöntemlerinin en hızlı ilerleyen süreci din ile kimliklime karşımıza çıkar

Dini öğretiler etkili oldukları toplumları şekillendirirken, bireyleri de şekillendirerek bir kimlik kazanmasına yol açar.

2.3.Din ve Siyaset İlişkisi

Din ve siyaset ilişkisi, insanın, üstün gelme serüveniyle ortaya çıkan ve dönemin gereklilikleri ile değişik boyutlar kazanan bir birlikteliktir (Turan ve Temizel, 2015:88). Çünkü din, doğası gereği toplumun bütün katmanlarında, toplumun oluşturduğu bütün kurumsal yapılarda kendini bir şekilde hissettiren bir olgudur. Böyle olunca siyaset ve idare alanlarını ve bu alanda gerçekleşen faaliyetleri ve ilişkileri dinden bağımsız bir olgu olarak görmek ve değerlendirmek pek mümkün değildir (Okumuş, 2003:130). Dinin siyaset ilişkilerine yön veren faktörlerden biri olması, dünyada gelişmiş, gelişmekte olan veya azgelişmiş olan çoğu ülkede aynı veya benzer şekilde kendini göstermektedir. Dolayısıyla dünyanın pek çok ülkesinde din ya da dini temsil konumunda olan kurumlar toplumsal ve siyaset yaşamının içerisinde yer alırlar (Turan, 2012:74). Çünkü din, bireyin dünyevi hayatının bir anlama bürünmesi, yaşamı şekillendirmesi ve yol göstererek insanca yaşamasına hizmet ederek insanı konumlandırma açısından oldukça önemlidir. İnsan yaşamını derinden etkileyen din, bir yandan bireyin hayatına yön verirken diğer yandan onun yaratılış amacını ortaya koymaktadır. Din, bireyin özgün yeteneklerini geliştirmesine, akli süzgeçlerini kullanarak iradesiyle iyi bir insan olmaya katkıda bulunur. Siyasetin ise insanların hayatını düzenleyen, kurallar koyan, denetleyen bir yapı olması din ve siyasetin beraber anılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Her iki yapının da insanları yönlendirmesi ve kısıtlaması daima mecburi bir iş birliği içerisinde itmektedir.

Din, kamu yaşamında ki her kurumda veya yapıda, toplumun oluşturduğu bütün kurumsal yapıların şekillenmesinde kendini bir şekilde hissettiren önemli bir yapı taşıdır. Tarih boyunca iktidarlar, vazgeçilmez hazineleri olan dini siyaset bir müdahaleye tabi tutmuş, onu politik ilkeler ile yeniden yorumlamış ve onun aracılığıyla toplumu yeniden biçimlendirmek istemişlerdir (Bora, 2003:234-260). Birey, toplum ve toplumda yer alan kurumların merkezlerine inen din, bir yandan bireylerin yaşamlarını, davranışlarını ve kimliklerini anlamlandırırken diğer yandan kurumların bireylerin değerlerine nasıl ve ne şekilde hizmet edeceğini de belirler.

Siyasetinde bireyin kimliği, toplumların beklentileri ile kurumların yapı ve işleyişinden bağımsız bir şekilde düşünülmesi ve yapılması kazanım olarak mümkün görülmemektedir.

Din ve siyaset ilişkisi Dünya genelinde farklı ülkeler nezdinde çok güçlü bir etkiye sahip olabilmektedir. Bu iki kavramın toplumlar açısından ağırlığı ise farklılık arz edebilmektedir. Her ikisi de birbiriyle doğrudan veya dolaylı bir etkileşim halinde bulunmaktadır. Bir ülke için dine ait mitler o ülkenin politikası haline getirilerek ortaya rahatlıkla konulabilir. Nitekim orta çağ Avrupa'sında yapılan haçlı seferleri din jargonuyla gerçekleştirilmiştir. Yüzyıl savaşlarında kendi aralarında savaşan İngiltere ve Fransa'nın aynı orduya asker göndermesinde hiç kuşkusuz din diğer bir deyişle Papa etkin rol oynamıştır. Din olgusu Avrupa'da siyasi partiler üzerinde geçmişe nazaran daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Burada özellikle 19. Yüzyıldan sonra yaşanan sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan kentleşme, kültürel sekülerizm ve endüstrileşme halkın yaşayışında din algısının giderek törpülenmesine yol açmıştır (Madeley, 1991: 28).

Toplumsal ve kamusal ilişkilerde dinin siyaseti, siyasetin de dini etkilemesi karşılıklı olmuştur (Adıgüzel, 2014: 46). Bazen din siyaseti değiştirmeye, geliştirmeye veya itaat etmeye çalışırken bazen de siyaset, dini bir kanıt, bir araç veya bir etkileme unsuru olarak kullanmaktan geri kalmamıştır. Bu karşılıklı etkiler çerçevesinde din ve siyaset kimi zaman karşılıklı olarak birbirlerine yasaklar ve baskılar uygulamıştır. Hristiyanlıkta reform hareketleri ile birlikte papanın insanları af etme yetkisi ve cennetten günah çıkarma karşılığında Endüljans belgesi satmasının yasaklanması İslam da varlığı devletin tek karar verici olmasında engel olarak görülen hilafetin önce yetkilerinin kısıtlanması sonrada temelinden kaldırılması siyasal ve devletin yapısal, işlevsel baskıları ile olmuştur. Kısaca özetlemek gerekir ise her iki yapıda bir birlerinin işine burnunu sokmaktadır. Her iki yapı sürekli çatışarak varlıklarını kabul ettirme çabası içinde olmayabilir. Bazen de din ve siyaset, tam bir koordinasyon içerisinde çalışmaktadır. Hristiyanlıktaki Harçlı seferleri, Yahudilikteki kutsal toprak inancı için çatışmalar ve Müslümanlar da ki cihat anlayışı gibi devletlerin siyasi yaklaşımlarında dinin etkili olduğu açıkça bilinmektedir. Din siyaset ilişkisi bir birlerinin en iyi besin kaynağı olmuştur. Din siyasetten siyaset ise dinden ayrılması pekte mümkün görülmemektedir. Aile, eğitim, ekonomi, kültür gibi temel kurumlar arasında yer alan din ve siyaset ilişkisi toplumun diğer kurum ve olguları ile olduğu gibi bir birleriyle de etkileşim içerisindeyler. Dolayısıyla din ve siyasetin bir birlerini dışlamaları veya görmemezlikten gelmeleri mümkün değildir (Turan ve Temizel, 2015:88). Dinin kendini korumak ve hala popüler olduğunu göstermek için birçok dallarla iş birliği yapmaktadır (İzer, 1998:64-65). Din ve siyaset mecburi bir birliktelikle birbirlerini desteklemektedir. Bu birliktelikle siyasiler, dinin siyasal arenanın dışında kalmasını istemezler. Çünkü dinin etkisi ile bir şeyleri sorgulamadan halkı ikna edebileceklerini

bilirler. Aynı şekilde dinde, siyaset dışı kalmayı istemez. Bunun nedeni ise geniş kitlelere kendisini her fırsatta hatırlatmasından ve insanlar üzerindeki etkisini diri tutmasından dolayıdır.

Din ve siyaset ilişkisi toplumsal endişeleri ve kaygıları da beraberinde getirmiştir. Din toplumsal alanda halkı uluslaştırma sürecinde, sosyal grupların toplumsal olaylarda farklı fikirlerin doğmasına yol açmaktadır. Din siyaset ilişkisinden doğan getirileri toplum her zaman hemen kabullenmeyebilir. Bu kabullenmeyişler sonucunda fikir çatışmaları ortaya çıkmaktadır. Siyasette dinin kullanımından çıkan sonuçlar genellikle muhafazakârlar ve benzeri kesimlerce benimsenmektedir. Ancak çoğu zaman genellikle milliyetçi ve siyasette dinin kullanılmasını istemeyenler tarafından bu durum kabul görmemektedir. Bu tür durumlarda toplumsal çatışmaların olması kaçınılmazdır.

Din siyaset ilişkisi bazen toplumun bölünmesine ve yeni sınıflar ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sınıflarda kendi inandıklarını destekleyen bir parti, örgüt veya bir ideolojiyi benimsemek isteyeceklerdir. Din siyaset ilişkisi ile toplumsal endişeler de ortaya çıkabilmektedir. Bu endişeler yobazlaşma, bilimden uzaklaşma pozivist düşüncelerden geri kalma korkuları ile şekillenebilmektedir.

Dinsel akımların temsilcileri, ekonomik bilinçlerinin yanı sıra çok büyük bir oranda otoriter kişiliğe sahiptirler. Dini çerçevelerin bu ortak niteliği, yalnızca toplum yaşantısının her safhasında uygulamak istedikleri dinin otoriter ve bükülmez niteliğinden gelmemektedir. Fakat aynı zamanda statik ve değişime karşı bir dünya görüşünün yalınkatlığı temelinde yatan farklılaşmamış sosyo-ekonomik koşullarda dayanmaktadır (Yücekök, 1971:108). Dinin siyasette etkili olmasını isteyen kesimler genellikle ülkelerinin ekonomik anlamda gelişmemiş kesimlerinden oluşmaktadır (Turan ve Temizel, 2015:88). Kötu çevre koşulları, okur-yazar oranındaki azlık, düşük gelir düzeyi ve dünyevi görüşlerini geliştirebilecek enformasyon azlığı otoriter kişiliği besleyen unsurlardır (Yücekök, 1971:108).

Devlet ve din ilişkisi üzerinde iki tür tartışma mevcuttur, bunlardan ilki devletin din üzerin de etkin olması iken diğeri ise tam tersine dinin devletten daha üstün hal almasıdır (Karşlı, 2014:1281). Dinin devlet üzerinde egemen olmasını isteyenlerin geleneksel kültüre sahip ve bu kültürün devamlılığından yana oldukları, devletin dinin üzerinde yer almasını isteyenlerin ise modern kültürü felsefe edindiklerini söylemek yanlış olmayacaktır (Polat, 2010:37). Din bireyin iradesiyle yaşayacağı ve ondan etkileneceği bir değerler bütünüyken bazı bireyler için politik bir güç, siyasette bir lokomotif görevi üstlenerek yönetenleri meşrulaştırır. Din, Orta Doğuyu tanımlayan bir olgu olarak orya çıkarken, Avrupa veya batı toplumlarında seküler bir hal almaktadır.

Dinin siyasi anlamdaki etkisi bölgesel anlamda farklılık arz edebilmektedir. Söz konusu bu ilişki dinsel anlamda olabileceği gibi mezhepsel

açından da kendini gösterebilmektedir. Avrupa'da Vatikan özelinde bu gerçekleşirken, Rusya'da ise Kremlin bağlamında bu deneyimlenmektedir. Bölgesel bağlamda düşünüldüğünde orta doğu farklı dinlerin çıkış noktası olması, bu bölgeyi dolayısıyla farklılaştırmaktadır. Orta doğu; Yahudi, Hristiyanlık ve İslamiyet'in doğuşunun sembolüdür. Burada bölge devletlerindeki siyasal ilişkiler ülkeden ülkeye çok geçişkenlik arz etmektedir. İsrail'de Yahudilik, İran'da Şii mezhebi, Suudi Arabistan ve Afrika'nın bazı ülkelerinde Vehhabilik akımları siyasi partilerce kullanılmaktadır. Ayrıca bu ülkelerde din; uluslararası politika, bölgesel sorunlar ve ülke içi problemlere çözüm önerileri getirme noktasında önemli bir referans kaynağı konumundadır (Moyser, 1991:2).

Dinler içerisinde mezhepler de ülke siyasetinde önemli bir yere sahiptir. Mezhepsel üstünlük çabalarına İran-İrak-Suriye, Şii ve Sünni savaşları ile (Bulut,2015:286) İstanbul'un Fetih'i esnasında gerçekleşen Katolik-Ortodoks çatışmaları örnek olarak göstermek mümkündür (Öztürk, 2003:137). Böylece din sadece siyasi partilerin kimliğiyle sınırlı kalmayarak var olan ülke sorunların çözümü veya devletlerarası politikaların belirlenmesinde de etkin rol oynamaktadır.

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki sayısız kırılma noktalarından birisi, belki de en sembolik olanı, "Davos Krizi" adı verilen, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile katıldıkları bir paneldir. Erdoğan, İsrail'in Filistin'de uygulamış olduğu zulümleri göz önünde bulundurarak paneli terk etmiş ve Türkiye İsrail ilişkileri bu olayla gerilme noktasına gelmiştir. Her ne kadar bu gelişme sembolik olarak nitelendirildiyse de bu olayın kamuoyuna yansımaları orantısız derecede ve hacimli olmuştur (Erdoğan,2013:38).

Filistin ve Türkiye arasındaki din birlikteliği ve insani bir uygulamanın sonucu olarak gerçekleşen bu kriz, AK Partinin siyasal kimliğine olumlu bir imaj katarak bu olay sonrasında yapılan seçimlerde seçim sandığına yansımıştır.

Dindeki caiz olma ve caiz olmama durumu pek çok yapı ve kuruma karşı sorun olarak görülmüştür. Din, çoğu siyasi rejim ile bazı durumlarda karşı karşıya gelmiştir. Bu durum ülkemizde de aynı şekilde kendisini göstermiştir. Bundan ötürüdür ki laiklik, batılılaşma, modernleşme kavramlarının siyasal literatürde kullanılmaya başladığı dönemden itibaren din, sürekli bu kavramlarla beraber anılan bir olgu olmuştur. (Adıgüzel,2014:44). Dindeki bu konum, değişimi ilke edinen, düzenleme veya kökten kaldırma ile kendisini gösteren durumlarda caiz olma yönü ile ortaya çıkmıştır.

Din siyaset ilişkisi genellikle toplumun dini, ideoloji haline getirme istek ve çabası ile kendisini gösterir. Anacak toplum tek başına dini bir ideoloji haline getiremez. Siyasi parti ve liderlerinin de dinin bir ideoloji olabilmesi için halkla koordineli bir faaliyet içerisinde olması gerekir (Mardin, 2008:24-

25). Siyasilerin dini bir siyasi obje haline getirme çabası, din ile yapılacak işbirliği ile yürütecekleri siyasetin itibarını ve gücünü artıracaktır. Toplumun en çok güvendiği olgulardan olan din, siyaset ile girdiği işbirliğiyle, şüphesiz seçmenlerin karar verme sürecin de önemli bir yere sahiptir. Dinin ideolojik bir hal alması toplumda yeni bir görüş ve o görüşü destekleyen yeni bir taban ortaya çıkarır. Oluşan ideoloji ve taraftarların, siyasilerin ilgisini çekmesi kuvvetle muhtemel bir durumdur. Ortaya çıkan görüş, siyasilerin her hangi bir durumda nasıl tavır alacağını ve ilkelerini neler olacağını belirlerken, ortaya çıkan sınıf ise o siyasilerin en büyük taraftarı olacaktır.

Din ve siyaset arasında yakın bir ilişki göze çarpar. Devlet, iktidar, egemenlik ve bunların icrasında ortaya koyacak siyaset söz konusu olduğunda; bunların meşruluğunun sağlanmasında din faktörünün ön plana çıktığı ve adeta arabulucu olarak devre girmesi sıklıkla görülen bir tablodur. Dinin öne çıkması, hem siyasal sistemle ilişkileri hem de siyasetin aktörü olan insanın inanç, tutum ve davranışlarındaki yerinden kaynaklanmaktadır (Köktaş,1997:7). Pek çok toplumsal işlevi bulunan dinin, en önemli siyasal işlevlerinden biri “meşrulaştırma”, yani genelde siyasal sisteme, özelde ise siyasal iktidarlara “meşruiyet kazandırma” olmaktadır (Turan, 2014:68). Seçmenler veya siyasiler bir eylemde bulunurken dine ters düşmeyecek şekilde hareket etmek isterler. Çünkü siyasilerin ortaya koyduğu eylemler veya yaptıkları davranışlar yanlış olsa da seçmen tepkisinin ortaya çıkması durumunda siyasiler sorumluluğu tam anlamıyla üstlenmeyip din ile sorumluluğu paylaşarak yaptığı işi meşru ve doğal olduğunu savunabilmektedir.

İnsanlar, bazen dini gereklilikler içerisinde kendi sosyal veya siyasal çıkarlarına uygun olanları yerine getirmede sıkıntı yaşamazken, çıkarlarına ters düşen kararları uygulamakta tereddüt edebilmektedirler. İnsanlar gibi siyasal iktidar adına, kurumlar da dinin sadece belirli kısımlarını kullanma yoluna gidebilmektedir. Bunun en güzel örneğini bazı Arap ülkelerinin tutarsız uygulamalarında görebilmekteyiz. Şeriata ters düşen durumlarda idam hükmünü uygulayan bazı Arap ülkeleri faizin de haram olduğu hükmünü bilmelerine rağmen faizden vazgeçmemişlerdir. İnsanların yapılan eylemleri meşrulaştırma isteği; devletlerde, iktidarlarda ve kurumlarda da baş göstermektedir.

Sonuç olarak din, siyasal rejimler açısından bakıldığında, antik site devletlerinin toplumsal birlik ve bütünlüğünü, mutlak monarşilerin ve imparatorlukların da kutsal misyonu olmuştur. Ulus devletlerin kurtuluş ve kuruluşu ile günümüz demokratik rejimlerinin genel iradelerine fazladan bir yücelik katan din, meşruiyet kazandıran bir araç olarak, farklı gerekçelerle önem verilen bir kurumdur. Platon, ideal devletin ayakta kalmasının, huzuru devletin varlığında aramaktan geçeceğini, mutluluğun ise ortak bir tanrıya inanmakla gerçekleşeceğini savunur (Turan ve Temizel, 2015:88). Doğaüstü ve ilahi güçlerin varlığına inanan, dinsel ve geleneksel inanışların egemen olduğu bir toplumun, bu değerleri paylaşmayan ya da onlara dayanmayan bir siyasal

iktidara rıza göstermesi neredeyse imkânsızdır (Fromm, 1982:55). Toplum gibi siyasiler de ilahi gücün emirlerinin yerine getirilmesini doğal ve sıradan karşılamaktadır. İnsanlar dini emirleri yerine getirmeyi bir kurtuluş olarak görürken, siyasiler ise buna ilaveten bu emirleri yerine getirerek yaptıklarına meşruluk kazandırıp kendilerini savunabilmekte veya takdir toplayabilmektedir.

Bu yönü ile din, toplum ve siyasileri birleştirici bir enstrüman olarak kullanılabilir. Din iktidarların uygun gördüğü ekonomik ve toplumsal düzeni güçlendirecek önemli bir etken olmasıyla beraber, siyasi iktidara mutlak itaati emreden bir meşruiyet aracıdır (Weber, 1997:29).

Din bazen meşruiyet ve hegemonya üretimi bağlamında iktidarlar tarafından araçsallaştırılırken, bu araçsallık bazen iktidarların toplumu şekillendirmek üzere aldığı kararlarda dindarları zor durumda bırakabilir. (Polat, 2002:126). İktidarların, siyasilerin ve devletlerin en büyük destekçilerinden biri olan din, yeri geldiğinde ise en büyük muhalif rolüne de bürünebilmektedir. İktidarların siyasal ilkeleri ve dinsel ilkelerin bir birleriyle ters düşmesi, siyasal iktidar ile seçmenlerin bir birlerine gelecek vaat etmemeleri muhalif olma nedenleri arasında yer alabilmektedir. Tarihte din adına hükmettiği iddiasında bulunan pek çok hükümdarın, yine muhalifler tarafından aynı referansı kullanarak tahttan indirilmesine şahit olunmuştur (Fıçlalı,1997:23-26).

Din, topluma doğru yol, kılavuzluk görevi ve kesin uyulması gereken bir kurum olarak nitelendirilirken, siyaset ise halkın sorunlarını gideren ve onlara hizmet için var olan bir yapıdır. Her iki kurumda toplum yararını ilke edinmiş bir hal içerisinde birbirleriyle bir iş birliğini zorunluk olarak görmektedir.

Geleneksel yapının korunduğu veya korunmaya çalışıldığı toplumlarda dinin sosyal ve siyasal hayatta önemli bir faktör olduğu, yaygın bir gerçektir (Polat, 2010:1). Bu gerçekte din toplumsal kontrolü, dış (itaat) ve iç (vicdan) yoluyla insanların toplumsal kurallara uymasını sağlar. Dış kontrol, Weber'in güç kullanılmasını meşrulaştırılması dediği şeydir. Yöneticilere itaat, evlilik ve mülk edinme gibi konuların kutsal olarak değerlendirilmesidir. Diğer taraftan iç kontrol bireylerin toplumsal düzene uymaya zorlamaz. Aile ve bazı cemaatlerde din kontrol işlevini kısmen sürdürse de, din hem dışsal hem de içsel kontrol işleviyle parçalanmış şekilde insanlar üzerinde etkili olmaktadır (Hülür ve Kalender,2003:68).

Din ve siyaset ilişkisi tarihin ilk dönemlerinden itibaren günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Din farklı dönemlerde etkinliği farklı şekilde hissedilmiş olsa da, siyasal davranışların var olduğu toplumlarda hiçbir zaman alan dışılığa uğramamıştır. Tüm dünyada olduğu gibi iktidar mücadelesinin var olduğu günden beri Türkiye'de de din, sürekli siyaset ile bir iş birliğine girmiştir.

2.3.1.Türkiye de Din ve Siyaset

600 yıl şeri kanunlarla, 400 yıl ise hilafet ile hüküm sürmüş Osmanlı devletinin varisi olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923 yılında pazartesi günü saat 18.00 da kurbanlar kesilerek ve dualar eşliğinde rejim değişikliğine gitmiş ve bağımsızlığını resmen ilan etmiştir. Onlarca savaş dan dan bıktın yorgun ve zaferle çıkan halk yeni kurulacak rejimde daha da etkili olmasını isteyen M. Kemal Atatürk ve arkadaşları oluşturulan cumhuriyet sistemi halkın sitemi olarak tanımlamış ve ilk çıkarılan anayasa da hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir ibaresini kullanmıştır. Kurulmuş devletin yolunun çağdaşlaşmaktan yana olduğunu ve çağdaş medeniyetin yönü garp olduğunu belirler. Artık batılılar gibi çağdaş, adalet sistemi, kılık kıyafet ve anayasa gibi devrimler gerçekleştirilmiştir. Şeri kurullarla yönetilen halk, yeni dönemde ise kimse kimesneden üstün değil herkes eşit ve halkın oyu ile seçilen kişiler anayasa çerçevesinde halkı yönetmiştir.

Türk toplumu ve Cumhuriyetin dönemlere ayırarak bakacak olursak bu dönemler 5 şekilde sıralanır bunlar:

- 1923-1950 Tek Parti Dönemi
- 1950 – 1980 Dönemi
- 1980 – 2002 Dönemi
- 2002 ve Günümüz

Bu dönemlerin belirlenmesi büyük tarihi siyasal olaylar sonucu oluşmuştur. Her dönemin yeni siyasi aktörleri ve konuları olmuştur. Yeni dönem siyasileri ise kendinden önceki liderleri örnek alarak siyaset hayatına devam etmiştir. Bu dönemler bazen siyasi, bazen zor kullanarak bazen ise kanlı bir şekilde sonuçlanmıştır. Bu dönemlerin hemen hemen hepsinde dinde siyasal ortamda önemli bir yer almıştır. Dini, siyasi bir olgu olarak görenler ve görmeyenler arasında büyük bir rekabet alanları oluşmuştur. Bu dönemlerde bazen laikliği savunanalar üstün gelmiş, bazen ise laikliği istemeyen gruplar üstün gelmiştir. Bir nevi siyaset ve din bir birine rovanşist bir sistem ile karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemlerin hiç birinde din ve laikleşme birbirine karşı bir hoşgörü tablosu oluşturmamıştır.

Genç Cumhuriyet bu kısa tarihinde sayısız din siyaset çatışmaları kendisini göstermiş, idamlar ve ihtilallere sahne olmuştur. Demokrasi alanında gelişmememizdeki en büyük etkilerde bu faktörler zemininde ortaya çıkmıştır.

2.3.1.1.1923-1950 Tek Parti Dönemi

Milli mücadeleyi örgütleyen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak Eylül 1923 tarihinde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), yeni bir rejimin siyasal kanadını oluşturan bir örgüttür (Erdoğan, 2017:270).

Türkiye Cumhuriyet'i, şeri hukuk kurallarını benimseyen, 600 yıllık aşkın süre cihana hükmetmiş bir imparatorluğun varisi olarak kurulmuştur. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı İmparatorluğu gibi, yönetimin

babadan oğula geçtiği bir sistemi değil demokrasiyi ilke edinmiş, halkın idareye katılımını esas alan, batılılaşma ve modernleşmeyi hedef edinen bir yönetim anlayışına sahiptir. Bu dönemde ki modernliğin ana kaynağı garp (batı)'dır. Atatürk'ün dediği şu söz “ *medeniyete girme arzusu olup da garptan yararlanmayan hangi devlet vardır*” ile batılılaşma hareketi başladığını söylemek yanlış olmayacaktır (Erşan, 2006:42). Atatürk'ün batıyı taklit mi edeceğiz gibi sorulara verdiği cevabı ise “ *Buradaki amaç batıyı körü körüne taklit etmek değildir. Burada önemli olan gereken zihniyeti, bilimi kendi bünyemizde değerlendirip alıyoruz*” şeklindedir (Avcı, 2006: 163). Atatürk bu sözleri ile batılılaşmanın taklitçilik olmadığını, batının realist ve rasyonel yönlerinden faydalanmayla batılılaşma ve modernleşmenin de ana hatlarını belirlemiştir. Atatürk Türkiye Cumhuriyet'inin muhasır medeniyetler çizgisine ulaşmasında, yönetim anlayışından eğitime, hukuki düzenlemelerden ekonomik hamlelere varan birçok alanda köklü değişim ve düzenlemelere gitmiştir. Aynı şekilde cumhuriyet rejimine engel teşkil eden tüm yapıları ortadan kaldırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk bu süratli değişimleri 10. Yıl nutkunda “*az zamanda çok işler başardık*” cümlesiyle özetlemiştir.

1921 ve 1924 Anayasalarıyla, devletin yönetim şeklinin ve yönetim esaslarının belirlenmesi ile anayasal yapılanmaya gidilmiştir. Devletin yönetim şeklinin, dilinin, başkentinin, güçler ayrılığı ilkesinin benimsendiği bu yapılanma yeni bir devlet olma yolundaki ilk adımlardandır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhuriyeti ilan etmesi ile beraber yapılan köklü değişimlerden biriside 1924 Anayasa'sının 2. Maddesine “Devletin dini, dini İslam'dır” ibaresinin yerleştirilmesidir (Kodamanoğlu, 1991:645). Ancak Cumhuriyetin ilk anayasası olan 1924 Anayasa'sında yer verilen devletin dini İslam'dır ibaresi kısa bir süre sonra anayasadan çıkartılarak ileride yapılacak olan bazı inkılaplara zemin hazırlamıştır.

Ancak Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ve dönemin yasama organın din konusunda yaptıkları çalışmalar bir yandan din-devlet işlerinin bir birinden ayrılmasını sağlama amacı güderken diğer yandan da dini temsil kurumların da inşasına gidilmiştir. Hilafetin kaldırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması buna örnek olarak gösterilebilir. Egemenlik hakkının millete devrini esas alan Cumhuriyet Rejimi ile tarihi bir süreçle hayata geçirilen yeni düzenlemelerle kurulacak olan bir devletin temelleri atılmıştır.

2.3.1.1.1.Hilafetin Kaldırılması

1517 yılında Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethederek beraberinde kutsal emanetleri de alarak kendisini Müslümanların koruyucusu ve halife olarak tayin etmiştir (Ucuşsatar,2012:164). Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tarihten sonra kültürel öğelerden biri olan hilafet, saltanat ile birlikte kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile beraber hilafete devlet yönetiminde ayrı bir makam olarak konumlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son padişahı olan VI. Mehmed Vahdettin'in halifelik görevine son verilmesinin ardından TBMM'de Abdülmecid Efendi ile görüşülmüş, yeni halife olması istenmiş ancak ileride kendisinin saltanat iddiasında bulunmaması gerektiği ikazı da yapılmıştır. Abdülmecid Efendi sadece “*halife-i müslimin (Müslümanların Halifesi)*” unvanını kullanabilecekti, bunun haricinde hiçbir unvan tercih etmeyecekti. Ayrıca İslam dünyasına hitaben de bir beyanname hazırlayıp Meclis'e göndermesi kendisinden istenmiştir (Akkor,2012:20). İslam dünyasına yayınlayacağı bildiride; TBMM'nin ve hükümetinin Türkiye halkı ve bütün İslam âlemi için en uygun bir sistem olduğunu belirtecekti. Mustafa Kemal ayrıca halifenin yetki sınırını belirleyen bir uyarıda da bulunmuştu (Aytepe, 2002:20). Böylece hilafet-devlet ilişkisi, hilafetin devletle eş değer konumdan, devlet himayesinde yer alan bir kurum olarak varlığına devam etme uğraşına gidilmiştir.

1924 yılının da hükümet ile Hilâfet arasında ilişki gerilme noktasına gelmiştir. Başvekil İsmet Paşa, İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek Hilâfet hakkında, Halife Abdülmecid Efendinin Hilâfet makamına tahsis edilen bütçenin arttırılması ve İstanbul'a gelen resmi heyetlerin kendisini de ziyaret etme isteğinde bulunduğunu bildirmiştir. Bu durumdan oldukça rahatsızlık duyan Mustafa Kemal Paşa, Halife'nin keyfi davranışları, Hilâfete özgü çeşitli törenler düzenlenmesi ve gerek Meclis gerekse yabancı devlet temsilcileriyle ilişki kurmasını Türkiye Cumhuriyeti'nin istiklaline açık bir tecavüz olarak nitelendirerek Halife'yi saltanat hülyası içinde olmaması için uarmıştır (Aksoy, 2018:5). Bu olaylar halifelik makamının ıslahatlar ile devlet politikalarına uygun hareket etmeyeceği ancak kökten bir şekilde kaldırılması durumunda devlet politikalarında istenilen hedeflerin yakalanacağını göstermiştir.

3 Mart 1924' de CHF den alınan karar ile Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 kişiden oluşan heyet, Hilâfetin kaldırılmasına dair 12 maddeden oluşan bir kanun teklifini meclise sundular. Teklifin gerekçelerinde; Halifelik Makamının varlığı sebebiyle Türkiye'nin iç ve dış politikalarında çift başlıktan kurtulması ve Türkiye'nin bağımsızlığında ve ulusal yaşantısında iki başlılığın kabul edilemez olduğu yer almıştır (Akkor,2012:20). Böylece, Osmanlı Devlet'in son kalıntısı ve Cumhuriyet yönetimi için tehlike arz eden halifelik ortadan kaldırılmıştır.. Kaldırılan Halifelik yerine, Başbakanlığa bağlı Diyanet işleri Başkanlığı kuruldu (Aytepe, 2002:16). Halifeliğin kaldırılma kararı ile birlikte Osmanlı hanedanının ve düzenin geri gelmeyeceği net bir şekilde tescillenmiştir.

2.3.1.1.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Gazi Mustafa Kemal'in Cumhuriyet ile beraber getirdiği demokrasinin en büyük eksikliği olarak görünen çok partili siyasal yaşam Cumhuriyet'in kuruluşundan bir yıl sonra gerçekleşti. Ancak bu çok partili hayata geçme süreci kendisi ile beraber yeni siyasal sancıların oluşumunu da getirmiştir.

Milli Mücadele dönemi, aynı zamanda Türk siyasal yaşamının yeniden şekillenmesi sürecinin de başlangıcı oldu. Türk siyasal yaşamın ilk siyasal partisi olan CHF'nin kurulmasının ardından yeni yapılanma 1924 Anayasa'nı oluşturarak güçler ayrılığı ilkesini benimsemiştir. Bu güçler ayrılığının siyasal kanadını oluşturan TBMM'de nispi birlik hali bozularak meclis muhafazakâr ve yenilikçiler olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Akşin,2011:193).

Cumhuriyet Halk Fırka 'sının Mustafa Kemal ve İsmet Paşa' nın önderliğindeki köktenci kanadı, 1924 kışı ve ilkbaharı boyunca, Cumhuriyet' in ilan edilme şekline karşı çıkmış olan Hüseyin Rauf'un önderliğindeki küçük ama etkin isimlerden oluşan ılımlılar grubuna yönelik eleştiriyi arttırdı.

CHF içerisinde süren muhalefet gitgide daha güçlenmiş ve yaz sonlarında, azlığın ayrı bir muhalefet partisi kurmaktan başka bir seçeneği kalmadığı belli olmuştur (Özalper, 2014:117). Mustafa Kemal Paşa ile eski arkadaşları arasındaki anlaşmazlıklar bu tarihte ortaya çıkmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, milli mücadele hareketinde olduğu gibi yapılacak olan inkılap hareketlerinde de tam yetki istediğinden dolayı Rauf Bey, Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşaların, Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa ile birlikte yürüyemeyecekleri kısa süre içerisinde anlaşılmıştır (Ekincilik, 2012:153). Bu fikir ayrılığı 17 Kasım 1924'te Kâzım Karabekir, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Adnan Bey'in öncülüğünde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmasını getirmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası dönemin muhalefetini canlandıran bir parti haline dönüşmüştür (Özalper, 2014:124). Ancak CHF ye muhalefet olma görevi TCF için uzun sürmemiş, 1925 yılının Şubat ayında başlayan Şeyh Sait İsyanından hemen sonra kapatılmıştır. Partinin kapatılma gerekçesi ise ayaklanmaya destek veren kişilerin parti içinde bulunması ve takdiri sükûn yasasına karşı çıkılmasıdır (Erdem, 2013:345). Bu karar ile Cumhuriyet'in ilk çok partili hayata geçme çabası başarısız olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması demokrasiyle yeni tanışan Türkiye Cumhuriyeti'nin henüz çok partili hayata geçmeye hazır olmadığını göstermiştir. Ömrü her ne kadar kısa olsa da etkinliği ile kısa zaman içerisinde geniş kitlelere ulaşan TCF'nin sonunu da yine aynı kitleler hazırlamıştır.

2.3.1.1.3. Şeyh Sait İsyanı

Şeyh Sait İsyanı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra ortaya çıkan ilk geniş çaplı ayaklanmadır. Bu ayaklanmayı tek bir nedenle açıklamak mümkün değildir. Dini, milliyetçi ve dış kaynaklı provokasyonların etkisiyle çıkarılan (Koç, 2013:153) bu isyan her ne kadar içsel kaynaklı olarak görünse de dış kaynakların bu isyanda ki etkisi oldukça büyüktür.

Şeyh Sait isyanı 13 Şubat 1925 de Şeyh Sait in kardeşi Şeyh Abdürrahim'in, Diyarbakır'ın Eğil bucağına bağlı Piran köyünde, asker kaçaklarını saklamasıyla başlayan bir süreçtir. Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdürrahim, asker kaçaklarının birliklerine teslim etmek yerine kaçakları

teslim almaya gelen askerlere silah ile karşılık vermiştir (Değerli, 2010:99-100). Bu ayaklanma kısa süre içerisinde civar köy ve aşiretlere yayılarak farklı boyutlara çekilmeye başlanmıştır. Şeyh Sait, bölge halkını din adına ayaklanmaya çağıran bir bildiri yayınlayarak insanları bu isyana davet etmiştir (Serenti, 2012).

Şeyh Sait ayaklanmasının patlak verdiği dönemde çözüm bekleyen konu ise Misakı Milli sınırları içerisinde önemli bir yere sahip olan Musul meselesidir. Yoğun diplomasi mücadelesi veren Türkiye'nin bu isyan ile gücü ve dikkati dağıtılmak istenmiştir.

İngiltere'nin Musul konusunda ki tutumu karşısında Türk Hükümeti Misakı Milli Hükümlerini kabul ettirmek için, Musul'un Türkiye'ye iadesi konusunda kararlı duruş sergilemiştir. Musul'un ırk, din ve millet yönünden kendisine bağlı olduğunu savunan Türkiye, bu süreçte Musul'un kendisine verilmesini istemiştir (Acar, 2019:2937). Türkiye'nin bu tavrı başta İngiltere ve Fransa olmak üzere pek çok ülkeden tepkiler almıştır. Musul üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye çalışan İngilizler, Şeyh Sait İsyanına din ile beraber Kürt milliyetçilik boyutunu da eklemiştir. Ancak isyanın patlak verdiği ve geliştiği bölgelerde genellikle dini öğeler hâkimdi (Koç, 2013:156). Kurtuluş savaşında mutlak galibiyetle ayrılan Türkiye'nin Musul konusuna odaklanabilmesi için Şeyh Sait Ayaklanmasının acilen ortadan kaldırılması gerekiyordu.

Mustafa Kemal 3 Mart'ta isyanı bastıramadığı gerekçesi ile Fethi Bey'i görevden alarak yeniden İsmet Paşa'yı başbakanlığa atadı. Doğu illerinde ve diğer illerde isyanlara taviz vermemek için olağan üstü yetkileri kapsayan Takrir- i Sükûn Kanunu çıkarıldı (Koç,2013: 164). Ankara Hükümeti isyan karşısında sert bir tutum takınarak isyanı bastırmıştır. Şeyh Sait ve asileri Takriri Sükûn Kanunu gereği, İstiklal Mahkemelerin de yargılanıp idam edilmiştir. Şeyh Sait olayı Türkiye Cumhuriyeti rejimine karşı gerçekleştirilmiş ilk isyan olmuştur (Kırmit, 2015:117).

2.3.1.1.4. Tekkelerin Kapatılması

Mustafa Kemal Paşa, klasik dini itikatlar, gelenek ve anlayış ile dini inancının oluşturduğu bir sosyal yapı yerine, rasyonel, realist ve modern toplum yaşamının oluşturduğu uygarlığı kendisine ilke edinerek, seküler bir toplum yapısı oluşturmak için büyük çabalar ortaya koymuştur (Dönmez, 1989:524).

Tarikat ve tasavvuf hareketlerinin önde gelen kurumlarından olan Tekke, Zaviye ve türbelerin kapatılması ile ilgili ilk işaretler, Atatürk'ün Kastamonu'da yapmış olduğu bir konuşmasında geçen "*ölülerden medet ummak, medeni bir toplum için, "Tekkeler behemehâl kapatılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti her şubede irşatlarda bulunacak kudrete haizdir. Hiç birimiz, tekkelerin irşadına muhtaç değiliz"* diyerek aslında tekkelerin irşat faaliyetlerinin ve fonksiyonlarının sona erdirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Yılmaz,1997:250). Şüphesiz ki tekke ve zaviyelerin kapatılmasının en büyük nedenlerinden birisi

Şeyh Sait ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma bastırıldıktan sonra rejim aleyhine oluşabilecek uygulamaların kendisini göstermemesi için sert yaptırım ve kanuni düzenlemelere gidilmiştir.

Tekkelerin kapatılması ve faaliyetlerinin yasaklanması meselesi günümüz Türkiye'sine kadar çokça tartışılan ve üzerine spekülasyonlar üretilecek bir konu olmuştur. Tekkelerin kapatılmasından evvel 3 Mart 1924 tarihinde Şerhiyye ve Evkaf Vekâlet'ini kaldıran 429 sayılı kanununda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tekke ve zaviyeler karşısındaki yeri ve konumu ortaya konulmuştur. Bu kanunda *"Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bilcümle cevami ve mesacid-i şerifenin ve tekaya ve zevayanın idaresine, imam, hatip, vaiz, şeyh, müezzin ve kayyumların vesaire müstahdemîn tayin ve azillerine Diyanet İşleri Reisi memurdur"* ibareleri yer almıştır. (Apaydın, 2017:150). Tekke ve zaviyelerin kaldırılma aşamasında Diyanet İşleri Başkanlığı hükümete yardımcı olmuştur. Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığı dini hizmetleri verme, dini anlatma görevini yetiştirecekleri personele ait olduğunu belirterek, kendilerinin medrese geleneginden gelen bir kurum olduklarından dolayı dinî faaliyetlerinde bulunacak tarikat şeyhlerine ihtiyaç olmadığını söylemiştir (Yanardağ, 2017:160). Diyanet işlerinin bu açıklaması, dini konulardaki hükümlerde artık tek yetkili sesin kurumlarının olduğu net bir şekilde ortaya koyulmuştur.

30 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan bir kanunla, dini faaliyetler yürüten tekke, zaviye ve türbeler kapatılmıştır. Bu kanunla, tarikatlarla birlikte, şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gâipten vermek ve murada kavuşmak ile muskacılık gibi, unvan ve sıfatların kullanılması, bunlara ait hizmetlerin yapılması ve bu unvanlarla ilgili elbise giyilmesini de yasaklamıştır (Eroğlu, 1982:323). Gazi Mustafa Kemal Paşa, muasır medeniyetler çizgisine en teşkil eden durumların ortadan kalkmasını ilke edinmiş, tekke ve zaviyelerin kaldırılması bu kararlılığının bir göstergesidir.

Tekke zaviyelerin kaldırılmasıyla dini eğitim devlet kontrolü altına alınmış, batıl inançlara körü körüne bağlanıp ve onlardan medet umulmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

2.3.1.1.5. Şapka ve Kılık Kıyafet Kanunu

Osmanlıda farklı milletlerden oluşan toplumsal yapı, farklı kültürel zenginlikleri de beraberinde getirmiştir. Etnik yapıdaki bu farklılık giyim kuşamda da kendisini göstermiştir. Osmanlı'nın yıkılma döneminde yaptığı reformlar arasında ordunun kılık kıyafeti de olmuştur. Ordu mensubu kişilerin rütbelerine göre setre, pantolon giyinmeleri ve fes takmaları zorunlu hale gelmiş, sonraki dönemlerde bu kanun devlet memurları içinde geçerli olmuştur. Tanzimat fermanı sonrasında (3 Kasım 1839) kılık kıyafete ki değişim halk nezdinde de uygulanmaya başlamıştır. Halkın benimsediği bu kültür Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür. (Koca, 2012:1-

5). Mustafa Kemal Paşa inkılap hareketleri ile beraber, kamuda olduğu gibi toplumsal veya sosyal yaşamda da topyekûn bir dizayn etme çabası içerisinde olmuştur. Bu yenileme girişimlerinden biri de şapka ve kılık kıyafet kanununda ki değişim ve düzenlemelerdir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa 24 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu halkının daveti üzerine "*Kastamonu Gezisi*" ne çıkmıştır. Gazi, bu gezide yaptığı bir konuşmada "*Türkiye Cumhuriyeti halkım tamamı ile ve bütün şekilleriyle medenî bir toplum haline getirmektir*" diyerek yapılmış ve yapılacak olan tüm inkılapların gayesini ortaya koymuştur. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı yapmak için Kastamonu halkı önüne çıktığında şapka takarak yapacakları şapka kanununu da açıklamıştır (Kılıç, 1995:529-547). Mustafa Kemal'in şapka tanıtımını Anadolu'da yapması ve kendisinin de şapka takıp halkın karşısına çıkması inkılapların bir plan ve program içinde yapıldığını, yeniliklerin her kesimde eşit bir şekilde uygulandığını göstermektedir.

25 Kasım 1925 tarihinde Şapka İktisası Hakkındaki kanun mecliste kabul edildi. İnanç ile giysiler arasında bağ kurulması, kullanılan giysilere farklı anlamlar yüklenilmesi dönem içerisinde rastlanılan davranış kalıpları arasında olmuştur. Bazen bu atfedilen anlamlar, doğruluğu sorgulanmadan kabul görmüştür. Müslümanlığın gerekliliğiymiş gibi görülen Arap kültüründen gelen bazı kıyafetler, toplum için vazgeçilmez bir hal almıştır. (Ucuzsatar, 2012: 316). Şapka ve kılık kıyafet düzenlemesinden dolayı yurt genelinde isyanlar çıkmıştır. Fes ve özellikle sarığın bazı kesimlerce dini bir gereksinimmiş gibi görülmüş ve o kesimler tarafından değişiklik "Hristiyanlaşma" olarak görülmüştür. "*Din elden gidiyor*" sloganıyla başlayan tepkiler Sivas, Erzurum, Rize, Maraş, Giresun, Kayseri ve Malatya'da birtakım olaylarla sonuçlanmıştır (Aysal, 2011:18). Kılık kıyafet alanında yapılan değişiklikler günün şartları ile büyük tepkilere neden olsa da, bu kanunun geçerliliği halen devam etmekte ancak uygulanma açısından çokta önemsenmemektedir.

2.3.1.1.6. Türk Medeni Kanunu Kabulü

Türk Medeni Kanunu ile aile kurumu sağlığı ve özellikle kadın-erkek eşitliğine aykırı olan hükümlerin ortadan kaldırılmasını esas almıştır (Doğan, 2003:93). Şeri kurallara göre kadınlar, bazı konularda (miras, boşanma, tek başına seyahat vb.) erkeklere göre geride kalmıştır. Yüzyıllarca bu kurallar gereği şekillenen bir toplumda medeni kanunun yürürlüğe girmesi dönemsel sancılara da neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu inkılapla "*Türk ulusunun hukuksal ve sosyal yaşamını çağdaş ve aydınlık bir yola sokmak*" için çaba göstermiştir (Ucuzsatar, 2012:289). Kadınlara verilen haklar ile kadın erkek eşitliğinin sağlanması Türk Medeni Kanun ile güvence altına alınmıştır.

Türk medeni kanunu ile Kadınlara çalışma hakkı ve boşanma hakkı gibi haklarda tanınmıştır. Bu kanun birçok Avrupa ve Dünya ülkesinden (Japonya,

Almanya, İtalya vb.) önce kadına seçme ve seçilme hakkının verilmesin de zeminin hazırlamıştır. Kadınlara bu hakların verilmesi, sosyal ve siyasal alanlarda kadınların aktif bir şekilde yer alması dahi din - siyaset ilişkisi açıdan tartışmalara farklı bir boyut kazandırmıştır (Özer, 1988:121). 1926 yılında çıkarılan bu kanun gününe göre kadına verilen haklar yönünden önemi yadsınamayacak bir özellik taşımaktadır. Türk Medeni Kanunda ilerleyen zaman dilimlerinde yetersiz kalınan ve ihtiyaç duyan konularda düzenlemelere gidilmiştir (Yüksel;2014:177). Gazi Mustafa Kemal Paşa düşüncesindeki özgürlük ve çağdaş sosyal yapının bir gereği ile eşitlik kavramını oldukça önemsemiş, kadının ikinci bir planda olduğu bir toplumda eşitlik kavramının pek mümkün olmayacağından ötürü bu kanunu oldukça önemsemiştir.

2.3.1.1.7. Türkiye Devleti'nin Dini İslam'dır İbaresinin Kaldırılması

Gazi Mustafa Kemal Paşa döneminde yapılan uygulamalar içerisinde en fazla ses getirenlerden birisi de 1924 Anayasa'sının 2. Maddesi olan "*Türkiye Devleti nin dini, İslam dinidir*" maddesinin 10 Nisan 1928 tarihinde verilen bir önerge ile anayasadan çıkarılmasıdır. Bu uygulamada halkın dini olacağını ancak devlet ve kurumların dininin olmayacağı fikri savunulmuştur (Kara, 2017:126). Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dini İslam'dır ibaresinin anayasada yer almasının vatandaşın din seçme özgürlüğüne aykırı olduğu fikrinin savunulması birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışma ve tepkilerin ana kaynağını, "ülkenin dinsizleştirildiği" fikri olmuştur (Kodamanoğlu, 1991:646).

Mustafa Kemal Paşa, insanların din seçmekte özgür ve devletin ise dininin olmayacağı fikrini savunmuştur. Söz konusu dönem içerisinde ve hatta günümüz Türkiye'sinde dahi Devletin dini İslam'dır ibaresinin anayasadan kaldırılması bazı kesimlerce sıkça tartışılan bir konu olarak yer edinmiştir.

Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası

Mustafa Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Halk Fırkasının kurulmasından dan bir yıl öncesinde "muhafeletin ülkeye şart olduğunu" dile getirmiştir. Gazinin aklında iki fikir vardı; bunlardan birincisi CHF dışın da bir partinin kurulması, ikincisi ise, parti içerisinde bir iç muhafeletin oluşturulmasıdır (Okyar, Seyitdanlıoğlu, 1999:64). Ali Fethi Okyar anılarında Mustafa Kemal'in bir muhafefet partisi kurulması gerekliliği üzerine kendisiyle konuştuğunu, ülkenin bir diktatörlük olarak algılanmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdiğinden bahsetmiştir. Mustafa Kemal'e göre ülkenin genel görünümü, "*aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Vaka bir meclis vardır, fakat dâhil ve hariçte (Türkiye'ye) diktatör nazariyle*" bakılmaktadır(Okyar,1987:14). Mustafa Kemal Paşa ülkenin Nazi Almanya'sına benzetilmesinden ötürü çok büyük bir rahatsızlık duymuştur. Bundan ötürü bir muhafefet partisinin kurulmasını ve siyasi alanda tam anlamıyla bir demokrasiyi getirmek istemiştir. Gazinin bu isteği 12 Ağustos

1930 tarihinde Ali Fetih Okyar tarafından serbest Cumhuriyet Halk Fırkasının açılışı ile gerçekleşmiştir.

SCF'nin her ne kadar kısa bir tarihi olsa da söz konusu tarihsel gelişim içerisinde tek parti yönetiminin muhalefet algısını ortaya çıkmasını sağlamıştır (Aydemir, 1976: 390 akt Erdem, 2013:21). İsmet Paşa'nın Ankara-Sivas demir yolunun açılışında Sivas'ta yaptığı konuşma Türkiye Cumhuriyeti siyasal tarihinde bir iktidar partisi liderinin muhalefet partisini hedef alarak düzenlediği ilk meydan mitingi olması bakımından oldukça önemlidir (Küçükylmaz, 2011:55). Kısa süre içerisinde büyük etkiler bırakan SCF'nin diğer bir özelliği, çok partili siyasal süreci gerçek anlamda gerçekleştirecek olan Demokrat Parti'nin önemli isimlerini de içerisinde barındırmış olmasıdır. Buna en büyük örnek olarak Aydın SCF il başkanı olan Adnan Menderes verilebilir.

SCF'nin kısa siyasal yaşamında en büyük başarısı olarak gösterebilecek faaliyeti Türkiye'nin ilk çok partili seçimi olan 1930 yerel seçimlerinde 37 il içerisindeki 502 belediye bölgesinden 31 belediyeyi kazanmasıdır (Ertem,2010:82-83). Fetih Bey, bu seçim ile ilgili olarak, Meclis Başkanlığına seçimlerde devlet görevlilerinin tarafsızlığını kaybettiğini, bu durumun seçmenlerin özgürce seçimlerini yapmaya engel olduğunu ve seçimlerin işleyişine karıştırılan fesat ve yolsuzluk hakkında Dâhiliye Vekili adına gensoru önergesi verilmiştir (Çınar, 2015:225). Gensoru önergesinin görüşüldüğü bu meclis oturumu oldukça gergin geçmiş, vatana ihanet, Mustafa Kemal Atatürk'e karşı suikast girişiminde bulunmak ile suçlanan Fethi Okyar, bu uzun oturumun sonunda, partisini kapatacağını resmen ilan etmiştir (Okyar, Seyitdanlıoğlu, 1999:79). Fethi Okyar, partisini kapatma sebebini, "*SCF'nin siyasi sahada Gazi Hazretleri ile karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği bir siyasi ortamın doğmasını*" olarak göstermiştir (Soyak, 2005:425). Gazi Mustafa Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası hareketi ile 1930 senesinde "Tek şef ve iki parti" ye dayanan demokratik bir sistem arayışı içerisinde girmiş ancak başarılı olamamıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapanması ile siyasal demokrasinin gerçekleştirilme arzusu olan ikinci adım da sonuçsuz kalmıştır.

2.3.1.1.8. Ezanın Türkçe Okunması

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı almaya iten temel neden, ezanın bir çağrı niteliği taşıdığını ancak bu çağrının Türk halkı tarafından anlaşılmadığıdır. Dolayısı ile Gazi ezanın halkın anlayacağı bir dilde yani Türkçe okunmasını istenmiştir (Avşar ve Kaya, 2017: 132).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1932 yılının Ramazan ayında daha önce yani ezanın Türkçeleştirilme kararını almadan önce, ibadetlerin Türkçe yapılma arzusunu ilk kez dile getiren Ali Suavi ile Ziya Gökalp'ten etkilenmiştir. Gazi, Türkçe ibadet yapılması için bir dizi düzenleme yapmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ezanın Türkçe okutulması ile beraber;

a – “Tekbir, kamet ve salanın Türkçeleştirilmesi

b – Hutbenin Türkçeleştirilmesi

c – Namazın Türkçe Kuran ile kaldırılması.”nı istemiştir. Gazi bu amaçla “münevverler” dediği bazı hocaları seçip, Dolmabahçe’ye çağırması, Hasan Cemil’in başkanlığında toplanan hocalara tekbir, ezan, kamet vs. yi Türkçe’ ye çevirmeleri için talimat vermiştir (Aydar, 2016:27).

Gazi Mustafa Kemal Paşa ezanın sözlerinin Türkçeye çevrilmesinden sonra bestesi için de konservatuar üyesi İhsan Bey’i görevlendirmiştir. Ezanın hangi beste ile okunması belirlendikten sonra, ezanı ilk Türkçe okuyacak hocaların hangi camilerde görev yapacakları belirlenmiştir. İlk Türkçe ezan, 3 Şubat 1932 gününe rastlayan Kadir gecesinde Ayasofya camisinin minarelerinden okunmuştur. Diğer yandan seçilmiş imamlar, camilerde toplanan cemaate yüksek sesle ve makamlı olarak Kur’an’ın Türkçe mealini okumuş ve Türkçe tekbir getirmişlerdir (Engin, 1977:1958).

Ezanın Türkçeleştirilmesi sonrasında ülkenin çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu isyanlar içerisinde en fazla dikkat çeken 1 Şubat 1933 yılında Bursa Ulu Cami’inde Cuma Namazı sonrasında toplanan kalabalık gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu olayı İzmir ziyareti esnasında öğrenmiş ve ziyaretini yarıda keserek Bursa’ya gitmiştir Bursa Ulu Cami’inde gerçekleşen bu isyan sonrasında 24 kişi tutuklanmıştır (Dikici, 2006:85).

Ezanın Türkçeleştirilmesi çok partili hayata geçişle beraber dönemin siyasal partilerinin siyasal vaatleri arasında en fazla yer tutan konulardan biri olmuştur. Bununla beraber günümüz Türk siyasetinde hala Türkçe Ezan okutulma meselesi, siyasal bir argüman olarak kullanılmaktadır.

2.3.1.1.9. Kuranın Türkçe Meali

Gazi Mustafa Kemal Atatürk Kuranı Kerimin halkın anlayabileceği şekilde Türkçeye kazandırılmasını amaçlamıştır. Gazi’nin emri doğrultusunda bu görev Elmalılı Hamdi Yazar’a verilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, hem Müslüman nüfus hem de yeryüzüne yayılış açısından hatırı sayılır bir yer kaplayan Türkler ve Türkçe için Kuranı Türkçeye çevrilmesi gerektiğini şöyle dile getirmektedir: “Kuranı Arapça okuyamazlar. Kur’an-ı Kerim bu güne kadar Türkçe ‘ye çevrilmemiştir. Bunun başlıca nedeni, dünyadaki bütün Müslümanların başına geçerek bu ana kadar bu dini inananlarının büyük bir görkemle itibar kazanmasına hizmet etmiş olan Türklerin, İslam dinine duydukları özel yakınlıklarından dolayı Türkçe ‘ye çevrilmesinde olabilecek hatalardan korkmalarıdır” (Zümrüt, 2004:13). Gazi Mustafa Kemal Paşa bir başka konuşmasında ise; Türkler dinlerinin ne olduğunu bilmiyorlar. Bunun için Kur’an Türkçe olmalıdır” demiştir (Engin,1977:1975).

O döneme kadar Türkçeye çevrilmeyen Kur’an, Türkçe tercüme edilmiş, Elmalılı Hamdi Yazar Kuranın Mealini 1935-1938 yılları arasında yayınlamıştır. Bu eserlerin birçoğu halka ücretsiz dağıtılmıştır Atatürk Kuranı

Türkçe ye çevirmesinde ki başlıca neden ezanın Türkçeleştirilmesinde olduğu gibi, halkın ibadetlerini anlamamasıdır (Şimşek, 2011:230). Ezanın Türkçe okutulmasında görülen büyük tepkiler Kuranın Türkçeleştirilmesinde kendisini göstermemiştir. Ezanın Türkçe okunmasında gösterilen tepkiler ileriki dönemlerde diğer partiler tarafından siyasal bir malzeme olarak kullanılırken Kuranın Türkçe meali siyasette çokta kullanılmamıştır.

2.3.1.1.10. Soyadı Kanunu

Yapılan İnkılapların bir parçasını oluşturan soyadı kanunu, biçimsel bir düzenleme olduğu halde diğer inkılaplara göre üzerinde hemen hemen hiç tartışılmayan inkılaplardan biri olmuştur.

Soyadı Kanunu ilk olarak 2 Temmuz 1934 günü Resmi Gazete 'de yayımlanmış ve 2 Ocak 1935'te yürürlüğe girmiştir (Atabay, 2012:247). Bu kanunla, Ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lâkap ve unvanlar kaldırılmıştır. Bu kapsamda erkek ve kadın vatandaşların, kanunun karşısında ve resmî belgelerde yalnız adları ile anılması düzenlemesi getirilmiştir.

Bu unvan ve lakapların özel hayatta kullanımına ise her hangi bir müdahalede bulunulmamıştır (Dokuyan, 2016:129). Atatürk soyadı kanunu ile herkesin eşit bir biçimde anılmasını sağlamıştır. Çünkü Ağa, bey, molla vb. iltifatlar yerine makul bir anlam taşıyan soyadları ile insanların tanınması toplumsal tabakalaşmayı ortadan kaldırmıştır. Şapka ve kılık kıyafet uygulamalarında olduğu gibi soyadı uygulamasını da Gazi Mustafa Kemal Paşa önce kendisi gerçekleştirmiş ve ATATÜRK soyadını almıştır.

Laiklik İlkesinin Kabulü

Fransızca kökenli bir kelime olan laiklik; sözlük anlamıyla, ruhanî olmayan kimse, dinî olmayan düşünce, kurum, ölçü, kural, sistem demektir (Başgil, 2007:151).

1935 yılında yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurultayında milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik, cumhuriyetçilik, inkılapçılık ilkeleri 5 Şubat 1937 de anayasaya eklenmiştir. Laiklik, anayasada Türkiye Cumhuriyet'i laik bir devlettir şekliyle yer almıştır (Özkul, 2014:287). Türkiye'de laiklik, din ve devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen, demokratik hukuk devleti güvencesinde din ve vicdan özgürlüğünü koruyan bir ilke ortaya çıkmıştır (Duman, 2010:300). Türkiye de laikliğin laikçi bir şekilde kurumsallaşmasının ardında yatan temel neden pozitivist modernleşme anlayışının Türk Modernleşmesinin ana zeminini oluşturmasıdır (Şan, 2012:10).Laiklik ilkesine bağlı olarak gerçekleştirilen reformların en önemli hedefi, kimliğinin ayırt edici unsuru din olan "Osmanlı" kimliği yerine "Türk" kimliği yaratmaktı. Bu çerçevede, bilimsel yöntemleri temel edinmiş olan devlet, toplumsal, kültürel ve ahlaki yapıyı düzenleme görevini laiklik ilkesiyle temellendirmeye çalışmıştır (Kahraman, 2008:70-71).

Siyasal, hukuksal ve eğitsel alanlar başta olmak üzere devletin tümüyle laik bir yapıya kavuşturulması, Türk devrimleri sürecinde aşama aşama gerçekleşmiştir. Saltanatın, halifeliğin, tekke ve zaviyelerin faaliyetlerine son verilmesi laiklik prensibinin önündeki taşların ortadan kaldırılmasıdır (Tayhani, 2009:522).

Döneminde, çok partili yaşama geçme süreçlerinde olduğu gibi bu gün ki Türkiye sinde de din-laiklik ve laikleşme konuları siyasal arenada büyük ilgi görmektedir. Kabul edildiği dönemde oluşan dinde laikleşme hareketi, Türk halkını ve devletini bambaşka bir konuma ve kültüre getirmiştir (Mardin, 2017:81).

Laiklik 1937 yılından bu güne kadarki tüm siyasal süreçlerde Gazi Mustafa Kemal Atatürk' ün en çok tartışılan icraatı olmuştur. Darbeler, muhtıralar, yasalar vb. tüm siyasal uygulamalarla yolu kesişen laiklik, yine bu süreçlerde en çok savunulan, istismar edilen konuların başında yer almıştır.

Demokratik bir yönetim anlayışının benimsendiği Cumhuriyet'in ilanıyla ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti Devlet'inin temelleri atılmış, saltanatın kaldırılması, hilafetin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, kılık kıyafet düzenlemeleri, ezan ve kuranın Türkçeleşmesi, soyadı kanununun oluşturulması 1921 ve 1924 anayasaları ile güvence altına alınmıştır.

Tek parti döneminde din konusunda yapılan inkılaplar ile toplumsal düzen ve dizayna yönelik uygulamalar TPF, SCF gibi siyasal partilerde olduğu gibi seçmenler ve CHF içerisindeki bazı siyasilerin yer yer karşı olduğu görünmüştür. Bu değişim ve düzenlemeler ile ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik buhran, iç ve dış politikaların tıpkı ekonomi gibi kötü vaziyette olması, çok partili siyasal yaşamın CHF dışındaki ilk siyasal iktidarı Demokrat Partisine kurtarıcı gözüyle bakılmasını beraberinde getirmiştir.

2.3.1.2. 1950 – 1980 Çok Partili Dönem

Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da, birkaç ay öncesine kadar CHP de olan ve Dörtlü Takrir diye adlandırılan, parti içerisinde muhalefet başlatılarak Celal Bayar, Andan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulmuştur. (Gün, 2001:41). DP, Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde çok partili hayatta geçişte iki başarısız denemeden (Terakki Perver ve Serbest Cumhuriyet Fırkaları) sonra atılan üçüncü adım olmuştur.

DP'yi doğuran muhalefet hareketi, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde ve Toprak Reformu Kanunu tasarısının TBMM'deki tartışmalarında ortaya çıkmıştır. Ülkede her alanda görülen düzensizliklerden, demokrat partiyi kuracak milletvekilleriyle beraber CHP içindeki bazı milletvekilleri de şikâyetçi olmuşlardır. Bu tarihlerde “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” tasarısı TBMM'de önemli tartışmalara neden olmuştur (Şahin ve Tunç,2015:33). Bu tasarı bir yandan CHP'de parti içerisinde önemli pozisyon ve etiklere sahip kişilerin ayrılışına neden olacak, diğer yandan da kendisine rakip bir muhalefet partisinin oluşumuna sebebiyet vermiştir.

1923 yılından itibaren siyasi faaliyet yürüten tek parti yönetimi olarak devam eden CHP, bu dönem boyunca ülkenin laikleşmesi konusunda ciddi adımlar atmış ve bu adımları kararlılıkla devam ettirmeye çalışmış, dinci çevrelere hiçbir ödün vermemiştir. Başka bir anlatımla anılan dönemde "laiklik militanı" (Eroğul, 1990:81 akt. Nal, 2005:138) anlayışı sürdürmüştür. CHP'nin ve ordunun taviz vermediği konularından bir tanesi laiklik olmuştur.

CHP'nin laiklik hassasiyetini gösteren bir örnek: CHP sıralarından cumhurbaşkanlığına çıkan İsmet İnönü, DP'nin kurulmasından kısa süre önce CHP'den ayrılan Celal Bayar'la yaptığı görüşmede kendisinin hassas olduğu konuları şöyle dile getirmiştir.

- İnönü- *Terakkiperverlerde olduğu gibi itikadı diniyeye biz riayetkârız diye madde var mı?*

- Bayar-Hayır *paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var, dedi.*

- İnönü- *Zıyanı yok. Köy Enstitüleriyle ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?*

- Bayar- *Hayır*

- İnönü-*Dış politikada ayrılık var mı?*

- Bayar-*Yok*

- İnönü- *O halde tamam”* (Güler,2015:301)

Çok partili süreçte partilerin politikaları; halkın İslami yaşam tarzına duyulan hassasiyet, İslam ülkelerine olan yakınlık, din duygusuna atfettiği önemden ötürü, parti liderleri seçim konuşmalarında dini söylemleri ağırlıklı bir şekilde kullanmaya başlamıştır (Arat, 2010:869). DP'nin kurulması, siyasi arenada artık tek olmayan CHP'nin farklı kampanya ve yöntemlere yönelmesine neden olmuştur. CHP'nin yapacağı propaganda faaliyetleri artık bir tek yapacakları ve yaptıklarını savunmaya bağlı değil aynı zamanda rakibi DP'nin atacağı adım ve faaliyetlerde bağlı hale gelmiştir. Örneğin İnönü Konya mitinginde uzunca bir konuşma sonrasında halka dönerek “Allahısmarladık Konyalılar” diyerek veda etmesi (Ateş, 2018:176). İnönü'nün bu hareketi dahi dönemin yapısal hassasiyetini ortaya çıkarmaktadır.

Halk, refah seviyesindeki düşüklüğü, siyasi hayattaki tek düzeyliği, ülkenin densizleşmesine bağlamış ve bu makûs kaderlerinin DP' nin başa geçmesi ile çözüleceğine inanmıştır (Yücekök, 1971:96). Halkın sosyal yaşamda yaşadığı sorunlar da dahi din ile bağ kurması DP'nin yürüttüğü siyasi düşüncüyü bir adım öne çıkarmıştır. DP'nin halk gözünde kurtarıcı gözle görünmesi, sadece din konusuyla sınırlı olmayıp aynı zamanda CHP yönetiminin iktidar süreci boyunca uyguladığı politikalarında bir sonucudur.

DP'nin halk nezdinde kısa sürede sevilmesinin en büyük nedenlerinden biride seçim kampanyasında ezanın yeniden Arapça okutulmasını vadedmesindedir. DP iktidara geldikten sonra dinsel hayata yönelik atılan ilk adım, ezanın Türkçe dışında herhangi bir dilde okunmasını yasaklayan ceza kanunu maddesinin değiştirilmesi olmuştur. Bu konuda verilmiş olan önergeler, 16 Haziran 1950 tarihinde TBMM'de görüşülmüş ve yasak kaldırılmıştır.

Oylama sırasında CHP milletvekilleri de kanunun değiştirilmesi yönünde oy kullanmışlardır. CHP, “Arapça ezan meselesinin ceza mevzusu olmaktan çıkarılmasına partinin muarız olmadığı” ifadesini basınla paylaştı (Kırkpınar,2018:353-354). Ezanın Türkçe okutulması yönünde ki yasayı yürürlüğe koyan CHP olmasına rağmen, yine aynı partinin bazı milletvekillerinin ezanın Arapça okutulmasına destek vermesi CHP’nin süre gelen katı politikalarından ödün verdiğinin bir göstergesidir.

Çok partili süreçle beraber siyasal partiler, ideolojilerine uygun olmasa dahi, rakip partilerin destekçilerini kendi bünyesine katmak amacıyla bazen savundukları ideolojilere zıt tasarruflar ortaya koymuşlardır. Bu durum CHP’de görüldüğü gibi dönemsel çıkarlar gereği aynı şekilde DP’de de değişim göstermiştir.

Menderes ve Bayar ülke yönetiminde siyasal karar ve siyasal duruş itibari ile tamamen dini temel alan faaliyetler ortaya koymamış ve hatta din konusunda karşı duruşlar dahi sergilemiştir. Bu dönemde Atatürk heykeline saldıran Ticaniler tarikatına büyük cezalar verilmiştir. Bunun sonucunda Atatürk maneviyatına sahip çıkılması ve yaşatılması adına yasa çıkarılmıştır (Kırkpınar,2018:354) 1951’de giderek yoğunlaşan dinsel akımlara karşı Menderes, devletin bu akımlarda parmağı olmadığını kanıtlamak için, gerekli önlem ve yaptırımlarda bulunurken diğer yandan da İslami kanattan büyük tepkiler görmüştür (Yücekök, 1971:90). DP yönetiminin bazen siyasal dengeler üzerinden yürütmeye çalıştığı rakiplerine benzer anlayışlar ortaya koyması, kendi destekçileri tarafından tepki ile karşılanmıştır.

1955 yılından sonra artan enflasyon, ekonomik durgunluk ve parti içi muhalefetin artması gibi meseleler; Başbakan Menderes’i siyasette daha farkı ve popülist yaklaşımlara doğru yöneltmiştir. Bundan ötürüdür ki Menderes siyasi söylemlerinde dini daha sık telaffuz etmeye başlamıştır. İzmir Kongresinde e Menderes, “*Türkiye Devleti Müslümandır ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın icapları yerine getirilecektir*” demiştir (Yücekök 1971: 89-90). Menderes’in 29 Kasım 1955’te DP Meclis Grubunda ise “Siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz.” şeklinde partililerine hitap etmiştir (Kırkpınar,2018:355). Yine aynı şekilde Menderes, İzmir Kongresinde “*“şimdiye kadar baskı altında olan dinimizi baskıdan kurtardık, radyolarda kuran okuttuk, Ezanı Muhammediyeyi Araplaştırdık*” söyleminde bulunmuştur (Yücekök, 1971:90). Menderesin bu net ifadeleri bir yandan tek başına iktidar olmanın verdiği öz güven diğer yandan ise kendilerine oy verdiğini düşündüğü seçmenlerin sadakatini pekiştirmek olarak nitelendirilebilir.

Din derslerinin, bakanlığa bağlı ilk ve orta dereceli okulların programlarına dâhil edilmesi, Demokrat Parti’nin muhafazakâr Müslümanlar nazarında sempati toplaması ve rejimin halk nezdinde meşruluk kazanması açısından önemli bir fırsattı. Ancak İslam, Osmanlı döneminde öğretildiği şekliyle değil, yeni Cumhuriyetin laik ideolojisine uygun tarzda öğrenime sunulmaktaydı (Kaçmazoğlu, 1998:72–73 akt. Şahin, 2012:34-35). DP

döneminde hacca gidenlere döviz tahsili, İlahiyat fakültelerinin açılışları CHP dönemine nazaran artış göstermiştir (Dilipak, 1990:270). İlk ve ortaokullarda din dersinin verilmesi, ilahiyat fakültelerinin açılışında olan artış, DP hükümetinin dine olan hassasiyetini öne çıkarmaktadır.

Şahine göre DP döneminde, yeni cami yapımı ve Kuran Kurslarının gittikçe yaygınlaşmıştır.

CHP ve DP Dönemlerinde Kuran Kursu Ve Öğrenci Sayıları

YILLAR	KURAN KURS SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI
1932-33	9	232
1942-43	37	1329
1952-53	184	11836

(Şahin, 2012:35).

Demokrat Parti'nin, CHP ye karşı en önemli silahı halkın manevi yönüne değinmek ve dinde kapsayan bir milli ahlak duygusu yaratmaktır. Merkezîyetçi anlayışa sahip olan CHP ise kırsal alandaki halktan kopuk kalmıştı (Ateş, 2018:142). Dönemin seçmenlerinin büyük bir oranı kırsalda yaşaması da siyasi seçimlerin kaderini belirleyen oylarını önemli bir çoğunluğunun kırsaldan gelmesine neden olmaktadır. CHP'nin kaybetmesi ve DP'nin kazanmasındaki temel nedenlerden biride bu olmuştur.

Çok partili siyasi yaşamla birlikte ülkede İslam ve laiklik arasında gittikçe büyüyen bir söylem savaşı partiler nezdinde yaşanmıştır (Storey ve Utter, 2002:62). Halkın önemli bir bölümü ve bazı medya organları her ne kadar DP'nin dini konularda attığı adımlardan memnun olsa da, aynı kitle CHP ve laiklik kesim karşısında yeni bir siyasal güç olduğunu göstermiştir.

Çok partili dönemde medyada da çeşitlilik artmıştır. Bu dönemde, açıkça şeriata dayalı bir sistemi savunulmasa da gelenekçi-İslamcı bir anlayışla mevcut laik sistemi eleştiren İslami yayıncılık dikkat çekmektedir. DP'nin gelenekçi-İslamcı çevreleri memnun eden bazı değişiklikler yapması, İslami çizgideki dergi ve gazeteleri DP etrafında kenetlenmeye yöneltmiştir (Duman, 2016:131). Özellikle İslamcı bir dergi olan Sebilürresad'ın çıkarılması ülkede büyük tartışmalara yol açmıştır. Akabinde 1947-1960 yılları arasında yayın faaliyetini sürdüren Müslüman Sesi ve Ehli Sünnet dergisi de yayın hayatına başladı. Bu dergilerin temel özellikleri İslami yayınlar yapması ve din karşıtı faaliyetlere karşı çıkmaktır. Bu dergiler CHP karşıtı ve DP yanlısı yayın politikası yürütmüş ve Menderes in en büyük destekleyicisi ve propagandacısı olmuşlardır. (Gün, 2001:84). İktidar gücüyle siyasi üstünlüğü ele geçiren DP etrafında kenetlenen dergi, gazete vb. yayın organları, bir yandan DP'nin

sergilediği siyasal faaliyetleri desteklerken diğer yandan DP'nin ideolojik görüşünü benimsetme yoluna gitmiştir.

27 Mayıs 1960 askeri darbe ile seçilmiş DP hükümeti ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın görevine son verilmiştir. Darbe sonrasında devletin başına önce askeri komite daha sonra ise asker kanadının desteklediği Nihat Erim geçmiştir. Bundan sonraki süreçte DP'nin devamı olarak kendisini ve partisini tanıtan Süleyman Demirel Adalet Partisi ile sol görüşe sahip olan Bülent Ecevit CHP, dini siyasi politikaları ile öne çıkan Necmettin Erbakan kurduğu Milli Nizam ve Milli Selamet Partileri ile Türk siyasetinde yer edinmişlerdir.

2.3.1.2.1. 1960 Darbesi Sonrası

1960 darbesi sonrası askeri kesimin devleti sivilleştirmek istemesi sonucunda parti faaliyetlerine konulan yasaklar kısmen kaldırılrsa da (Erdem vd., 2014:112), DP haricindeki diğer siyasal partilerin, kurulma ve siyasal faaliyetlerde bulunmalarına imkân tanınmıştır. Bu izin yeni partilerin kurulmasını beraberinde getirmiştir. 11 Şubat 1961 de Adalet Parti'si, 13 Şubat'ta Yeni Türkiye Parti'si, 26 Ocak 1970 yılında da Milli Nizam Partisi kuruldu. Bu dönemde kurulan siyasal partilerden Adalet ve Milli Nizam Partileri kendi dönemleri içerisinde Türk siyasal yaşamında iktidar mücadelesinde ön saflarda yer alan partiler arasında yer almışlardır.

Milliyetçi muhafazakâr düşüncelerinin siyaset üzerinde belirleyici olduğu dönemlerden birisi de 1960 darbesi sonrası dönem ve 1980 Darbesi öncesi dönem arasındır. 1960 Darbesi'nden sonra gelişen özgürlükçü koşullar altında siyasetin sağ ve sol cenahlarında kendi içinde çeşitlilik barındıran siyasal örgütlenmeler olmuştur. Milliyetçiliği ve İslamcılığı bünyesinde barındıran partileşmeye varıncaya kadar bir takım örgütlenmelere gidilmiştir. Salt milliyetçi ve salt dinci oluşumları meydana gelmiştir (Çelik ve Çiçek, 2019:111).

2.3.1.2.2. Adalet Partisi (AP)

11 Şubat 1961 yılında Adalet Partisinin kurulmasına her ne kadar kanunen izin verilmiş olsa da, DP'nin devamı gibi görülen AP'nin siyasal konjonktürde yer alması, ordu ve DP karşıtı diğer siyasal partilerin tepkisine neden olmuştur.

Gerek AP'nin kurulmasına izin verilmesinde gerekse siyasal faaliyetlerde bulunmasına ılımlı gözle bakmayan kesimler tarafından direkt olarak bir müdahalede bulunmama nedenlerinden biri, AP de sivil siyasetçilerin sadece değil, askeri kökenli siyasetçilerin de parti kadrolarında yer almasıdır (Demir, 2013:29).

Partinin ilk genel başkanı olan Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılında vefat etmesinden sonra Türk siyasal yaşamında önemli bir siyasal kimlik olan Süleyman Demirel Adalet Partisinin başına geçmiştir.

1961-1981 yılları arasında Türk siyasal yaşamında yer edinen AP siyasal duruşunu, merkez sağ, ideolojisini liberalizm ve muhafazakârlık üzerine temellendirmiştir. AP'nin en çok eleştiriye uğradığı ve sempati kazanma nedeni, partinin DP'nin devamı olarak görülmesidir.

15 Ekim 1961 yılında yapılan seçimlerinde CHP %36, AP %34,80, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi %13,95, YTP %13,72 oranında oy almıştır. Bu seçim sonucunda Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ki ilk koalisyon hükümeti CHP ve AP işbirliği ile kurulmuş, Cumhurbaşkanlığında Cemal Gürsel seçilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015:99-101). Bu koalisyon, ana nedeni siyasal yasaklılıkların affı olan nedenden ötürü kısa sürmüş, 1962 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün istifası ile son bulmuştur. Koalisyon hükümetlerinde tecrübesiz olan Türk parlamento sistemi, 1965 yılına kadar kısa süreli koalisyon krizlerine sahne olmuştur.

1965 ve 1969 seçimlerinde tek başına iktidara gelme başarısını gösteren AP'nin yönetime gelmesi siyasal ve halk muhalefet ile ordu tarafından, geriye dönüş riski olarak görülmüştür. AP'nin tek başına son iktidar dönemi, gerek parti içi muhalefetin artması gerekse 1971 Muhtırası nedeniyle uzun ömürlü olamamıştır (Kurt, 2013:187).

Askeri muhtıra, koalisyon hükümetleri, sağ sol kavgaları, Kıbrıs Barış Harekâtı, dış ülkelerle yaşanan siyasal, ekonomik ve askeri krizlerle geçen 1970'li yıllar, Türk siyasal yaşamında yeni ideolojiler ve yeni siyasal aktörlerin boy gösterdiği önemli bir dönemdir.

2.3.1.2.3. Milli Nizam Partisi (MNP)

İslamcı kesim genellikle DP'nin halefi olan AP'yi desteklemişlerdir. Ancak 1967 yılında AP'de siyaset yapan 2 milletvekili ve bir senatör İslam'ı yönü ağır basan bir parti içerisinde olmuşlardır. Daha sonrasında bu kesimin içerisine ileriki yıllarda Türk siyasetinde farklı bir siyasal düşünce yapısını inşa edecek olan Necmettin Erbakan da dâhil olmuştur (Çelik ve Çiçek, 2019:123).

20 Ocak 1970 yılında Necmettin Erbakan tarafından kurulan Milli Nizam Partisi (Dursunoğlu, 2016:52) 8 Şubat 1970 yılında “ Allahuekber, âmin, inşallah” sedaları arasında tekbir getirilerek ilk kongresini gerçekleştirmiştir (Sarıbay, 2005:577). MNP siyasal duruşunu Milli Görüş fikrini savunan bir yapıyla belirlemiştir. Milli Görüş Hareketi, İslamcılığın siyasal harekete dönüştüğü bir konjektür de hem doktrine, hem de pratik olarak İslamcı söylem ve siyaseti yürütmüş, Cumhuriyet tarihinin ilk bağımsız hareketi olarak ortaya çıkmıştır (Nebati,2014:138). MNP, Çoğunlukla sağ partilerin hedef kitlesi halindeki dindar seçmenlere yönelik tasarruflar ortaya koyan bir siyasal parti olmuştur. MNP'nin ilke edindiği Milli Görüş Harekâtı, günümüzde dahi birçok siyasal partinin savunduğu ve taban bulan bir fikir hareketi olarak devam etmektedir.

Kısa süre içerisinde iyi bir örgütlenme sağlayan MNP, 12 Mart 1971 tarihinde kapatılma davası ile karşılaşmıştır. Okullarda din dersinin zorunlu

okutulmasının savunulması ve İzmir Gençlik Kollarının yayınlamış olduğu broşürde “ Hak yolu İslam yazacağız” şiiri MNP'nin kapatılma nedeni arasında yer almıştır (Poyraz, 2010:317).

12 Mart 1971 muhtırası sonucu MNP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından 14 Ocak 1972 kapatılmasının hemen ardından MNP Genel Başkanı Necmettin Erbakan sağlık sorunlarını gerçekçe ederek İsviçre'ye gitmiştir. Ancak kapatılan Millî Nizam Partisi'nin devamı olarak yeni bir parti kurma çalışmaları başlamıştır (Aşgın, 2018:399).

11 Ekim 1972 yılında Millî Selamet Partisi (MSP) adı ile kurulmuştur. MSP'nin kurucu üyelerinden hiçbiri, kapatılan MNP'de yer almıştır. Partinin ilk Genel Başkan ise, Nakşibendi Tarikatının mensubu olan Süleyman Arif Emre olmuştur. Emre partinin genel başkanlığını Ekim 1973'te Erbakan'a devretmiştir (Çelik ve Çiçek, 2019:125).

1973 genel seçimleri CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ile Millî Selamet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın uzlaşması, beklenilmeyen bir koalisyonu ortaya çıkarmıştır. Koalisyonu oluşturan taraflar arasında beklentilerin farklılaştığı ve kapatılan bir siyasal parti liderinin iktidar ortağı olma özelliği ile Türk siyasal tarihinde adından en çok bahsedilen koalisyonlardan bir tanesidir.

Ecevit bu koalisyon ile partisi ve dindar kesim arasında ki uçurumu aşmaya çalışmıştır. Erbakan ise sağa mutlak olarak bağlı olmadığını göstermeye çalışmıştır. Bu koalisyon da Ecevit'in Kıbrıs Barış Harekâtı başarısını seçimlere yansıtmak için erken seçim kararı alma krizi yaşanmış, Bülent Ecevit'in hükümetten istifa etmesiyle koalisyon yerini Milliyetçi Cephe Koalisyonuna bırakmıştır. (Zurcher, 2008:380).

1970 ile 1980 yılları siyasal arenada genellikle kısa süreli koalisyonlara neden olmuştur. CHP, AP, MNP, MSP, YTP bu döneme damgasını vuran partiler olmuştur. Tek başına iktidar olma yarışı ve koalisyon pazarlıkları bu partiler arasında geçmiştir. 1980 yılında ise artan sağ sol çatışmaları, siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanamaması, askeri müdahaleyi de beraberinde getirmiştir. Askeri müdahale ile birlikte yasaklar ve kapatılan partiler görünmüştür.

2.3.1.3. 1980-2002 Siyasal Yasaklılar ve Baskı Dönemi

12 Eylül Darbesi, esas itibarıyla, 1970'li yıllarda yaşanan birikim, rejimi tehdit olarak görülen krizin ve sınıflar mücadelesinin bir sonucu olarak görülebilir (Özçelik,2011: 75).1960 darbesi sonrası yaşanan siyasal istikrarın, ekonomik refahın ve ülkesel huzur ortamının oluşmaması 1980 darbesini gerçekleştirecek askeri kanat için darbe meşruluğunu getirmiştir.

1961 tarihinde çıkarılan 211 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. ve 36. maddelerinde, TSK'nin görevleri yeniden belirlenmiştir. 35. maddeye göre TSK'nin görevi “Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.” Bu

maddenin karşılığı, TSK'nin Türkiye'ye yönelik tüm tehditlere karşı her zaman için hazır olduğudur (Akıncı, 2013:97). Darbe yapılmasını anayasa ile hukuki bir güvence altına alan TSK, gerek halk gözünde gerekse siyasal kanatlardan oluşabilecek tepki ve baskıları ortadan kaldırmıştır.

Cumhuriyetin bir kez daha askıya alındığı ve kısa bir tarih içerisinde askerinin üçüncü girişimi olan 1980 askeri darbesinin nedenleri çeşitlilik göstermektedir. Artan anarşi sorunları, Türk Kürt ayrımcılığı, kör düğüm olmuş gibi görüne siyasal sitem ve harap olmuş ekonomi, bunlara birde ordu içinden birçok kimse de dâhil olmak üzere, çok kişiye İslami köktencilik tehlikesi görünen durumda eklenebilir (Zurcher, 2009:387). Asker nezdinde devletin başlıca organları işlemez duruma gelmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumları ile devleti tedbirleri almamışlardır (İba, 1998:258). Çok partili yaşamla beraber siyaset üzerinde sürekli bir gölge gibi duran askeri cuntanın cumhuriyet egemenliğini sürekli baltalamasındaki temel nedenlerinin başında din gelmiştir. Çünkü ülkenin iç de ve dışta güvenliğini sağlamak anayasal çerçevede zaten askere verilmişken bunu bir darbe ile yerine getirmek askerde adeta bir teamül olmuştur.

6 Eylülde Konya'da MSP tarafından düzenlenen "Kudüs'ü Kurtarma Mitingi" esnasında açılan bazı pankartlar ve sloganlar ile bir grubun İstiklal Marşı söylenirken ayağa kalkmamasının rejime dönük bir tehdit olarak algılanması. Parti yetkilileri ise bunun provokasyon olduğunu dile getirirse de (Akıncı, 2013:43) bu olay asker için bir irtica ve laiklik karşıtı bir eylem olarak nitelendirilmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi ile Türk siyasal hayatındaki en önemli olaylardan bir tanesidir. Çünkü bu darbe kendisinden önceki müdahalelerden daha sert daha baskıcı ve daha kanlı olmuştur. Siyasal açıdan yasakların, siyasal parti liderlerinin tutuklanması ve siyasetten uzaklaştırılmaları, partilerin kapatılması bu darbenin siyasal yönünü net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu darbe ile sadece laiklik karşıtı olarak nitelendirilen partileri değil aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün kurulduğu ve laikçiliği ilke edinen CHP kapatılmış ve yöneticileri de tutuklanmıştır.

1980 darbesinin sayılan bu içsel nedenler kadar süreci belirleyen dışsal nedenlerden de söz edilebilir. Dış güçler darbe yoluyla Türk siyasetine müdahil olmuştur. Dış güçler içerisinde özellikle Amerika'nın küresel bir güç olarak 12 Eylül darbesine karşı açıkça bir eleştirel tutum içinde bulunamaması (Armaoğlu, 2003:414; Birand, 1999: 194) bu darbenin ABD'den bağımsız şekilde yapılma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Bu askeri darbe, en az ABD kadar İngiltere tarafından da hassasiyetle takip edilmiştir. İngiliz Büyükelçiliği tarafından, askeri müdahale öncesi girişimler, darbe sırasında cereyan eden olaylar ve darbe sonrasındaki süreç İngiliz makamları haberdar edilmiştir (Coşkun, 2016:530). Dolayısıyla 1980

darbesini sadece güvenlik, laiklik ve refah kavramaları ile açıklamak yetersiz kalacaktır.

1980 darbesinin siyasal boyutlarından siyasal partilerin kapatılması demokrasinin ve millet iradesinin hiçe sayıldığı ikinci kanlı eylemdir. Bu darbe ile AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş gibi siyasal parti liderleri ev hapsine kapatılmıştır. Siyasal partilerin ortadan kalkmasıyla oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi'nin başına dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren getirilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi demokratikleşmenin tamamen kendi kontrol ve gözetimleri altında olmasını istiyordu (Dursun, 2005:118).

12 Eylül 1980 Darbesi'nin 27 Mayıs 1960 Darbe 'sini tamamlayan bir darbe olup olmadığı 1980 darbesi öncesinde ortaya çıkan terör eylemlerini ve siyasal buhranın ve diğer dinamiklerin darbe tehdidini neden göremedikleri halen tam anlamıyla aydınlatılamamış konular arasında yer almaktadır.

Gerçekleşen darbe sonrasında, yönetim görevini üstlenen Türk Silahlı Kuvvetleri, kendisine yönelik yapılan eleştirilerin önüne geçmek için, yönetimi sivillere bırakacağını açıklamış, ancak bu süreç için yeni bir anayasanın zorunluluğunu ortaya koymuştu (Öcal, 2009:10). Bu açıklama bir yandan yapılan darbenin nedenlerini ortadan tamamen kaldıracak durumların bir anayasa ile güvence altına alınmasını diğer yandan da yönetimin sivillere bırakılacağı söylemi ile millet tepkisini minimum seviyeye çekme çabasıdır.

2.3.1.3.1. 1980 Sonrası Türkiye Siyaseti

Türkiye'de 1980 askeri darbesi ile siyasal alanda birçok değişiklik olmuş ve yeni hazırlanan Anayasa çerçevesinde, ülkedeki tüm kurumlar, yeni bir yapılanma sürecine girmiştir (Sağnak, 1996:55). Bu yapılanmanın başında yer alan kurumlardan birisi de siyasettir. Kapatılan partilerin yerine yeni partilerin ve kapatılan siyasal partilerin devamı olarak görünen siyasal partilerin farklı isimlerde Türk siyasetinde yeniden yer almaları görülmüştür.

1980 yıllarında gerçekleşen değişimlere yol açan içsel nedenler, 24 Ocak kararları, 1980 darbesi ve 1982 Anayasası'dır. 12 Eylül askeri darbesi ve 1982 Anayasası, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda büyük bir dönüm noktası olarak görünmektedir (Küçük, 2019:24). Bu olayların gerçekleşmesi ile beraber Türk siyasetinde köktenci bir reform anlayışına gidilmiştir.

12 Eylül 1980 darbesiyle kurulan Milli Güvenlik Konseyi (MGK); Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun ve Orgeneral Haydar Saltuk'tan oluşmuştur (Karpat, 2011:280). Askeri darbenin sonra yayına giren resmi gazetede Evren, Ersin, Şahinkaya, Tümer, Celasun ve Saltuk'un imzalarıyla

Emekli Oramiral olan Bülent Ulusu, başbakanlık görevine getirildiği yer almıştır. Atamanın ardında TBMM’de geleneksel olan güven oylaması yapılmamıştır (Narbahçe, 2018:2904). Askeri kanatın devleti yürütme görevini güvindikleri bir kişiye bırakmaları da yapılacak diğer köklü değişimlerin habercisi niteliği taşımıştır.

Askeri darbe ile askeri kanatın beğendiği ve desteklediği bir hükümetin kurulmasının ardından, kökten değişimi içerisinde barındıran yeni bir anayasa, 1982 yılında çıkarıldı. 1982 Anayasası ile yasamanın hareket alanı daraltılırken, başta cumhurbaşkanı olmak üzere yürütmenin hareket alanı genişletilmiştir. Devlet başkanı dini otorite gibi fetvalar verirken, diğer taraftan din ve ahlak dersi Anayasa ile mecburi ders haline getirilmiştir. 1981-1983 döneminde halkın siyasal itaatini sağlamak için dinden faydalanılmıştır (Kalaycıoğlu, 1994: 485). Askerin tutukladığı ve gözaltına aldığı kişilere yaptığı işkenceler o dönem büyük tepkiler uyandırmıştır (Zürcher, 2008: 404). Din politikalarının devleti yöneten askerler tarafından ağırlık verilmesini halkın tepkisini azaltmak ve darbeye meşruluk kazandırma çabasıyla açıklamak mümkündür. Çünkü darbecilerin yaptıkları işkenceler, yasaklar ve baskılardan sonra halkın sempatisini kazanılması darbeci yönetim için oldukça önemlidir.

1983’te yapılan seçimlere katılan partilerden askeri cuntanın güvenine haiz olan ve hatta cunta tarafından kurulan “Milliyetçi Demokrasi Partisi” (MDP)’nin başında Orgeneral Turgut Sunalp, askerin istemeyerek de olsa izin verdiği “Anavatan Partisi’nin (ANAP) başında ise Turgut Özal bulunuyordu. Orgeneral Kenan Evren TRT’de yaptığı konuşmada, halkın ANAP’a destek olmamasını istediği halde, seçim sonuçları cunta için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. ANAP oyların %45’ini alarak iktidara gelmiştir (Çavdar, 2004:271-276; Baydur, 1997:321). Askeri kanatın beklemediği ve desteklemediği Turgut Özal’ın partisi ANAP’ın tek başına iktidar olması asker için istenmeyen bir durum olmuştur. Asker açısından böylesi bir sonucun istenmediğinin en net göstergelerinden biri Özal’ın seçimleri kazandığı halde hükümeti kurmak için Çankaya Köşkü’ne oldukça geç çağırılmasıdır.

Başka bir bakış olarak da 1983 yılındaki seçimde, darbecilerin istedikleri yönde sonuçların çıkmaması, darbenin sağlamaya çalıştığı hegemonyanın, halk nezdinde kabul görmemesidir. Halk takunyacılar lakaplı Özal’ın partisini seçmiştir (Dursun, 2002:132). Bu seçim ile birlikte uzun yıllar sonra ilk defa tek başına bir siyasal parti, hükümet kurmuştur. Ancak askerlerin seçmek istediği kişi değil, takunyacılar lakabıyla bilinen muhafazakâr Özal seçilmiştir. Özal görevi boyunca askeri kanat ile uyumsuzluklar yaşamıştır. Bu dönem, bazı kesimlerin gözünde, siyasal İslam’ın ve İslami terörün artığı, dini siyasallaşmanın desteklendiği, imam hatip okullarının gereğinden daha çok açıldığı şeklindedir (Zencirkıran, 2016:174).

1980 sonrası siyasal yapılanmalar, alışıla gelen yapılanmalardan farklı olarak sil baştan yaratılmıştır. Dönemin iktidar siyasal partisi ve iktidar mücadelesi veren partiler kapatılmış, siyasal yasaklılar kavramı, Türk siyasal

hayatı literatürüne giren bir kavram olmuştur. Bu partiler içerisinde laikliğin savunucusu olarak gösterilen CHP' de bulunuyordu. Askeri cunta, halkın kutuplaşmasına engel olamadıkları, ülke ekonomisinin ve ülke güvenliğinin kötüye gitmesinin nedenini siyasi parti ve liderlerine kesmiştir. Bu anlayışla hareket eden cunta yönetimi siyasi partileri kapatmış siyasi partilerin liderlerini tutuklamıştır. Darbe sonrasında 1982 Anayasası ile darbeci kesimin hedeflerine uygun bir devlet yapısı oluşturulmuştur.

1980 Darbesi ile iç karışıklık kısa bir sürede ortadan kaldırmıştır. Ancak darbe öncesinde iç karışıklığı ortadan kaldıracak yetki ve gücü olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bunun için neden darbe yöntemini seçtiği halen tartışılan önemli konulardan bir tanesidir. Çünkü Özal döneminde sağ sol kavgası yok olmuş ve koalisyon dönemleri de bitmiştir. Askerin yönetim anlayışı kısa süre sonra yön değiştirmiş, kapatılan partiler ve yasaklı liderler tekrar siyasi hayata girmeye başlamışlardır. Partiler arası büyük çekişmelerin yaşandığı bu ve sonraki dönemlerde asker, siyasi yaşama müdahil olmayı, Laiklik kavramına uygun davranılıp davranılmayla ortaya koymuştur.

2.3.1.3.1.1. Anavatan Partisi (ANAP)

Darbe yönetimine hazırlanan yeni anayasanın halkoyuna sunulma ve darbe yönetiminin sonlandırma takviminin belli olmasının ardından parti kurma çalışmalarının Türk siyasi yaşamındaki ilk girişimlerden birisi, devletin değil milletin partisi olacağını vurgulayan Turgut Özal Öncülüğünde 20 Mayıs 1983 yılında açılan Anavatan Partisi'dir (Özen, 2011:123). Türk siyasi yaşamın en önemli karakteristik özelliklerinden birisi, partiler ile beraber o partinin siyasi liderinin parti ile bütünleşmesidir. Bu durumun en belirgin örneklerinden biri de Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal'dır.

Çok partili yaşama geçiş ile birlikte siyasette sağ çizgideki partiler kendilerini belirgin şekilde ülke yönetiminde hissettirmeye başlatmışlardır. Dolayısıyla Menderes ve Demirel'den sonra Özal'da, ülke yönetiminde söz sahibi olan sağ çizgideki bir diğer liderdir. Özal Gelenek ile modernliği harmanlayan, modern muhafazakâr bir düşünceye sahipti. Milli, manevi değerlerin korunması ile ekonomik ve teknolojik modernleşme, batı değerlerine, demokrasi ve liberalizme olan hayranlığıyla bilinen Özal, tasarruflarıyla hem muhafazakâr-doğulu, hem de modern- batılı olmayı başarmaya çalışan siyasi bir kimliktir (Uluç, 2014:119-120).

Askerin laiklik karşıtı propaganda yürütecek siyasi partilere karşı olmasından dolayı, geçmiş partilerle ilişkisi olmadığını sıklıkla dile getiren Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal ve çevresi, Anavatan Partisi'ni orta direk kavramını yerleştiren, Sünni tarzda Müslümanlık, milliyetçi, ekonomide liberalizmi benimseyen bir parti olarak özetlemişlerdir (Kalaycıoğlu, 1999:45).

Özal'ın yetiştiği ve büyüdüğü çevrede genellikle Nakşibendi Tarikatına mensup kişiler bulunmaktaydı (Çakır, 1994:12). Özal inançlı bir insandı ancak

devletin laiklik çerçevesinde yönetilmesi gerekliliğine inanırdı (Akkır, 2006:42). Turgut Özal Anavatan Partisi’ni kurmadan önce de dini hassasiyetleri ve yaşamı olan ve bu şekilde bilinen bir kişiydi. Şöyle ki; Özal ve Devlet Planlama Teşkilatın da ki yakın çevresinde ki iş arkadaşlarına, “takunyalılar” ve “dindar bürokrat” gibi lakaplar takılmıştır (Uluç, 2014:120).

Özal için din ile vicdan özgürlüğü evrenseldir. Herkes bir dine tabi olabilir, ibadet ve benzeri gereksinimlerini yerine getirmekte özgürdür (Akkır, 2006:42). Bu durum Özal’ın sadece ekonomide özgürlükçü davranmadığını, aynı şekilde dini olaylarda da özgürlükçü davrandığını ortaya koyar.

Anavatan Parti’sinin siyasi iktidar olduğu dönemde, ileride büyük bir sorun teşkil edecek olan başörtüsü meselesi ortaya çıkmıştır. Özal bu meseleye “herkes kılık kıyafet giyiminde özgürdür” diyerek başörtüsü konusunda ki tavrını ortaya koymuştur (Uluç, 2014:134). Özal’a göre, açık kıyafetler, şalvar, başörtüsü ve takım elbise giyen herkes aynıydı. Çünkü insanlara zorla bir şey yaptırılmaması gerektiğini savunmaktaydı. Bu durum bir kez daha Özal’ın, olaylara bakış açısının tamamen serbestlik ve özgürlükten yan olduğunu ortaya koymuştur.

Özal, laikliğin manevi değerlerin korunmasında, dini inanç vicdan ve ibadet hürriyetinin uygulanmasında, dini kültürün gelişiminde engel teşkil etmediğini savunmaktadır (Uçar ve Sayın, 2017:276). Özal, bu sayede dine de, milliyetçiliğe de eşit yaklaşmış ve herhangi bir grubun tepkisini çekmekten kaçınmıştır. Özal için tamamıyla dindar veya tamamıyla laik denilemez ancak her ikisini de dengede tuttuğunu söylenebilir.

Dini ve milli değerlerine saldırılması sonucunda mağdur olan Müslüman Bulgarlar Turgut Özal’a sığınma talebinde bulunmuşlardır. Özal yardıma muhtaç Müslüman Bulgarları Türkiye’ye davet etmiştir. Türkiye’nin sığınma talebini kabul eden Müslüman Bulgarlar arasında en çok konuşulan ise halterde dünya ve olimpiyat şampiyonu olan Naim Süleymanoğlu olmuştur. Özal, Süleymanoğlu için Bulgaristan’a para dahi vermiştir (İnanç ve Yazıcı, 2018:79-80).

Özal’ın dini kimliğinden daha farklı bir yanı ise liberal düşüncüyü savunması ve ekonomik karı önemsemesidir. Örneğin ABD, Müslüman bir ülke olan Irak’a savaş ilan ettiğinde Özal, İncirlik üssünü ülke ve politik çıkarlar karşılığı Hristiyan bir ülke olan ABD ve müttefiklerine açmıştır (Duman, 2010:261). Daha öncede belirtildiği gibi, Özal, ülke yönetiminde uygulamış olduğu politikalarda stratejik duruma göre yeri geldiğinde dini tasarrufları ortaya koymuş, özellikle seçim dönemlerinde siyasi propagandalarında dini argüman, söz ve uygulamaları oraya koymaktan geri kalmamıştır. 1988 ‘de yapılan ANAP olağan kongresin de Özal’a suikast girişiminde bulunulmuştur. Özal elinden yaralanmasına rağmen ayağa kalkarak “Allah’ın verdiği canı Allah tan başkası alamaz” demiştir.

1987 yılında yapılan referandum ile yasaklanmış liderlerin affedilmesi ANAP için bir dönüm noktası olmuştur. Siyasi yasakların kalkması ve bunla

beraber siyasette rekabetin artması ANAP'ı ülkeye hizmet ve seçmen gözünde tercih edilen bir parti olabilmek için daha büyük bir çaba göstermeye, seçim zamanlarında farklı alternatiflerin devreye sokmaya yöneltmiştir (Ergüder, 1991:158). 1989 yılında partinin karizmatik lideri Özal'ın cumhurbaşkanı olmasıyla ANAP için yeni ve farklı bir dönem başlamıştır. 1990'lı yılları kapsayan bu yeni dönemde ANAP bir yandan Mesut Yılmaz liderliğinde giderek seçmen tabanını kaybeden bir parti haline gelirken diğer yandan da kurulan koalisyon hükümetlerinin aranan ortağı olmuştur (Kiriş, 2006:36-37). Özal'ın cumhurbaşkanı olmasından sonraki süreçte partide Mesut Yılmaz'ın ağırlığı hissedilmiştir. ANAP, bu yeni dönemde liberalizme daha çok önem verir hale gelmiştir. Mesut Yılmaz, Özal döneminde ki ANAP'ın uyguladığı muhafazakâr ve milliyetçi kimlikten vazgeçmiştir (Safi, 2007:273). Bu olay ANAP'ın halk nezdinde en çok sevilen karakteristik özelliği olan muhafazakârlık ve milliyetçilikten vazgeçilmesine neden olmuştur. Yılmaz daha sonraki yıllarda ise dini politikalarda uygulamıştır. Örneğin, 1990 yılında ANAP hükümeti “devlet dairelerinde ve yükseköğretim kurumlarında kılık kıyafet serbestliğini” getirmiştir (Toruk, 2011:487).

Birçok alanda yenilik ve gelişme getiren ANAP, tam muhafazakârlık ve laik kavramlarını çok ince çizgilerle ayırmayı başarmıştır. Tek başına iktidar olmayı çoğunlukla sağ olarak nitelendirilen kesimden aldığı oylarla yakalayan Anavatan Partisi'nin eski popüler günlerini kaybetmesi Özal'ın önce cumhurbaşkanı ve sonrasında beklenmedik vefatı ile olmuştur. ANAP Türk siyasi hayatında birçok yenilik ve gelişmeler getirmiştir. Darbe sonrasında tek başına iktidar olma başarısını yakalayan ANAP halkın büyük çoğunluğunun teveccühünü, uygulamış olduğu siyasi tasarruflar ve muhafazakâr tavrı ile kazanmıştır. Tam dindar veya tam laik olmayan ANAP, her iki unsuru da çok iyi bir şekilde dengede tutmayı başarmış bir siyasal partidir. Partinin en büyük ismi Turgut Özal olmuş, Özal dan sonra gelen diğer genel başkanlar onun kadar başarılı olamamıştır.

2002 seçimleri ise ANAP için tam bir facia olmuştur. ANAP tarihinde ilk defa meclis dışında kalmış ve bunun ardından artan baskılar sonucunda Mesut Yılmaz ANAP Genel Başkanlığı'ndan istifa etmek zorunda kalmış, yerine Ali Talip Özdemir seçilmiştir. Ancak oda aynı yıl istifa ederek görevi Nesrin Nas'a bırakmıştır. Ve böylece ANAP bir daha meclise gireme başarısı gösterememiştir. ANAP 2009 yılında Demokrat Parti ile birleşerek siyasi hayatını tamamlamıştır (Safi, 2007:273).

Özal için din geri kalmışlığı temsil etmiyordu, aksine din ile birlikte çağdaşlaşmanın mümkün olduğunu savunmaktadır.

2.3.1.3.1.2. Doğru Yol Partisi (DYP)

1980 Askeri Darbenin ve sonrasında görülen siyasal yasakların kalkması ile ilerde iktidar olacak ve iktidar olma gayreti gösteren siyasal partilerin kurulma girişimlerinden biride Doğru Yol Partisi'dir.

DYP 23 Haziran 1983 tarihinde Demokrat Parti ve Adalet Partilerinin çizgisinin devamı olarak kurulmuştur. DYP milli iradeyi üstün gören, milli ve manevi değerlerin savunucu olarak halka hizmet etmeyi görev bilen, hür teşebbüs ve serbest piyasa ekonomisini esas alan bir ekonomiyi benimseyerek, tarıma dayalı sanayinin yaygınlaşmasını felsefe edinen bir anlayışla kurulmuştur (Çavuşoğlu, 2009:24). Siyasal yasaklı olmasından ötürü partinin kuruluşunda filen olmayıp fikren olan Süleyman Demirel öncülüğünde kuruluşundan sonraki dönemlerin en önemli iktidar mücadelesi veren DYP, bu mücadelesini iktidar olmak ile taçlandıran siyasal bir parti olmuştur.

DYP muhafazakâr, milliyetçi, geleneklere bağlı, dine saygılı, laiklikten uzak olmayan, sosyal adaletçi, komünizme yakın olmayan bir siyasal partidir. DYP, Demokrat ve Adalet Partisi'nde olduğu gibi milli irade, demokrasi ve refah gibi temalarla bir siyasal kimlik oluşturma gayretinde olmuştur (Çavuşoğlu, 2009:266-267). Dolayısıyla bu üç partinin de dini kimliklerini ön planda tutmaları, askerinin DP ve AP ye olduğu gibi DYP'sine de olumsuz bakmasının en önemli nedenlerden biri olmuştur.

Demirel Nurcu ve Süleymancılar Tarikatı anlayışlarıyla büyümüş ve gelişimini sağlamıştır (Çakır, 1994:12). Demirel üniversite yıllarında Türkçü ve İslamcı gruplarla sürekli etkileşim halinde bulunmuştur (Karabakal, 2015:9). Demirel Türkiye'de dini konularda en bilgili siyasal kişilerin başında gelir ve din duyguları oldukça güçlüdür (Çavuşoğlu, 2016:1049). Demirel'in dini gruplarla olan münasebeti, onun dini kişiliğinin şekillenmesinde ki en önemli nedenlerden birisidir. Demirel bu dini hassasiyetini siyasi hayatına da taşıdığı açıkça görülmüştür.

1990'lı yıllarda siyasette dini söylem, sosyal yaşamda muhafazakârlık sıklıkla karşılaşılan bir durum olmuştur. (Mert, 2007:82). Demirel yerel ve genel seçim süreçlerinde dini argümanları, hiç olmadığı kadar kullanmıştır (Safi, 2007:272-274). 1977- 1980 yılları arasında AP bünyesinde siyaset yapan dini yönü ağır basan, 23 milletvekili ve senatör DYP'nin kurulmasının ardından, siyasal yaşamlarına DYP çatısı altında devam etmişlerdir. Siyasette tarikat izlerinin görülmesi DYP de net bir şekilde görülmüştür. Özellikle Süleymancıların en önemli isimlerinden biri olan İsmail Amasyalı DYP milletvekili olabilmek için milletvekilliğine adaylığını koymuş ve seçilerek meclise girmiştir (Donat, 1994:10). Amasyalı'nın meclise girmesi ile DYP Süleymancılar tarikatının desteğini almış ve güçlenmiştir.

Laikliği hiçbir zaman geri plana itmeyen ancak siyasette din veya dini tasarruflarda bulunmayı hiç ihmal etmeyen Demirel yaptığı bir konuşmada “*Memleketimizde Müslümanım demek veya Allah'ın adını anmak istismar olarak gösterilmiştir. Aslında bu bir baskıdır. Müslüman olan her Türk vatandaşı göğsünü gere gere Müslümanım diyebilecektir. Allah adını anmanın da ne irtica nede istismarla hiçbir alakası yoktur. Müslümanlık ayrıştırıcı değil birleştiricidir*” demiştir (Karabakal, 2015:9). Başbakanlık görevine defalarca gelen Demirel, bu görevden kimi zaman seçimle, kimi zaman da darbe yoluyla

uzaklaştırılmıştır. Demirel'in başbakanlıktan defalarca gönderilmesine rağmen, yeniden iş başına gelmesinin başlıca nedeni Türk siyasetinin nabzını ve halkın manevi değerlerini çok iyi biliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Demirel bu özelliğiyle muhalefet partisi genel başkanlığı, başbakanlık görevlerinden sonra cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. Demirel'in cumhurbaşkanlığı görevine gelmesinin ardından DYP Genel Başkanlığı'na da Tansu Çiller seçilmiştir.

9.Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel1993 yılında 50. hükümeti kurma görevini Tansu Çiller'e vererek görüşmelere başlamasını istemiştir. Çiller Sosyal Demokrat Halkçı Partisi Genel Başkanı Erdal İnönü ile görüşüp koalisiyona ikna ederek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk kadın başbakanı olmuştur (Yılmaz, 2007:196).

Tansu Çiller Demirel' e göre daha Laiklik canlıydı seçim mitinglerinde ve halkla her buluştuğunda laikliği sürekli ve sistematik bir şekilde dillendirmiştir. Örneğin Erbakan'ın ve Mesut Yılmaz'ın sürekli dini ve laikliği sömürdüğünü dile getirmekteydi (Çavuşoğlu, 2014: 25)Çiller bir konuşmasında Mesut Yılmaz'a Deccal dahi demiştir (<https://www.google.com/amp/s/listelist.com/tansu-ciller-gaflari/amp/>).

Çiller'in dini söylemleri hep olumsuz değildi. Karadeniz, Doğu bölgelerinde yaşayan seçmenleri elde etmenin en büyük yolu din olduğunu bildiğinden dolayı batıda Milliyetçi, doğuda ise İslamcı kimliğini ön plana çıkarmaktaydı (Çavuşoğlu, 2014:33). Örneğin “Bir Cenab-ı Allah birde yüce Türk Milleti'nin önünde eğilirim demiştir (

https://tr.m.wikiquote.org/wiki/Tansu_Ciller). Çiller 1. Din Şurası Toplantısı'nda “Türkiye Müslüman bir ülkedir ve öyle kalacaktır. Ne mutlu bize ki Allah'ın kendi katında kabul göreceği tek dinin mensuplarıyız. O din ki, alemlerin rabbi olan tek bir ilaha, Yüce Allaha kulluk etmelerini emretmiştir” şeklinde konuşmuştur (Ayrancı ve diğerleri; 1993). Çiller, Samsun mitingi sonrasında da “ ezan okunuyor arkadaşlar susalım” deyince yardımcısı “*ezan değil efendim sela bu*” demiştir. Halka seslendiği bir diğer konuşmasında “*Mübarek Ramazan Bayramınızı.....*” görevlinin müdahalesi sonrasında “*Mübarek Ramazan Bayramı olmasa da en az onun kadar mübarek Kurban Bayram'ımızı kutlarım*” demiştir. Yine aynı şekilde başka bir konuşmasında “*Allah'ı size emanet ediyorum*” demiştir (Yılmaz, 2007:199-200). Tüm bu söylem ve gaflar Çiller'in dini hassasiyet taşıyan seçmen kesimin gönlünü almak istemesinin sonucunda ortaya çıkmıştır.

1995 yılında yapılan genel seçimleri, DYP için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Refah Partisi'nin seçimlerden birinci parti olarak çıkması, DYP'yi ikinci parti konumuna düşürmüştür (Çavuşoğlu, 2009:197). 1995 yılında ANAP ve DYP birleşerek bir koalisyon hükümeti kurmuşlardır. ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın başbakan olduğu bu hükümet, anayasanın ön gördüğü mecliste ki oy çoğunluğu olmamasına rağmen kurulmuştur. Ancak bu hükümet 3 buçuk ay görev yapmış ve yerini başka bir koalisiyona bırakmıştır

(Sobacı, 2015:3). Birinci parti RP olmasına rağmen mecliste yer alan partilerden hiç biri RP ile hükümet kurmak istememiştir. Erbakan'ın İslamcı yapısının askeri açıdan bir soruna yol açacağı düşünülmesi RP ile koalisyona sıcak bakılmayışının nedenlerinin başında gelmektedir. Nitekim Mesut Yılmaz'ın ANAYOL Hükümeti'nden çekilmesinin ardından Çiller, Erbakan ile görüşmelere başlamış ve REFAHYOL Hükümeti kurulmuştur. Ancak 28 Şubat Post Modern darbe ile bu hükümet de sekteye uğramıştır (Yılmaz, 2007:196). 1990'lı yıllarda Türkiye'nin genel görünümünü, tek partili bir iktidar yerine koalisyonlu hükümetler belirlemiştir. Bu yapı 2002 yılına kadar farklı siyasal partilerin koalisyonları ile aynı şekilde devam etmiştir.

Terör olaylarında sonra yaptığı bir açıklamada “Ezanlar susmaz bayrak inmez” demiştir (www.sozkimin.com/b/3900-bayrak-inmez-ezan-susmaz.html). Bu sözlere bakınca dahi Çiller'in siyasette dini ne kadar önemseydiğini göstermektedir.

1999 yılında yılın da yapılan seçim öncesinde Çiller, Simav Mitingin' de dini söylem ve tutumlarını ön plana çıkarmaya çalışmıştır. O dönemin gözde tartışma konusu olan başörtüsü sorunu için Çiller, “Başörtülüler de birinci sınıf vatandaştır” ve “başörtülü vatandaşlarımızla uğraşanlar vardır maalesef” cümlelerini kullanmıştır. Yine aynı mitinde bir vatandaşın seçim aracı önünde devesini kurban ettiğini gören Çiller, ellerini açarak dua etmiştir (hürriyet.com.tr). Çiller'in takındığı bu tür tavırlardan çıkarılacak en büyük sonuç seçmenin dini konudaki yumuşak kalbini kazanma çabası olmuştur. Ancak her seçimde olduğu gibi tek bir faktör üzerinden seçimleri kazanmak mümkün değildir. Seçmenler kendi dünya düşünceleri ile siyasal partiler veya adayların dini söylemleri çerçevesinde değerlendirip bu değerlendirme neticesinde siyasal davranışını ortaya koyabilmektedir (Doğan, 2017:96). Her ne kadar siyasiler bu durumun farkında olsa da ülkenin o dönemdeki ekonomik güvenlik gibi sorunları din gerçeğinin siyasal konumdaki yerini geri plana attığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çiller döneminde yaşanan en büyük olay Madımak oteli olmuştur. Bu olayla ilgili olarak insanların büyük bir kısmı, devleti ve karanlık güçleri suçlu bulmuştur. Olay sonrasında Alevi Sünni çatışması körüklenmiş ve taraflar birbirine zıt gitmeye başlamıştır (Yılmaz, 2007:199-200).

1999 yılında yapılan seçimlerde DYP'nin oyu oldukça düşmüş ve %13'e gerilemiştir. 2002 yılında yapılan seçimlerde ise barajı geçemeyen DYP'de Çiller istifa ederek yerini Mehmet Ağar'a bırakmıştır. Mehmet Ağar'ında başarı göstermemesinin ardından partinin herhangi büyük bir gayesi kalmamıştır. 2007 yılında DYP, ANAP ile Demokrat Parti çatısı altında toplanma kararı alarak (Çavuşoğlu, 2009:197) siyasal yaşamını noktalamıştır.

Siyasal hayatları boyunca ANAP ve DYP birbiriyle kıyasıya rekabet halinde olmuşlardır. ANAP'ın serbest piyasacı, DYP'nin daha muhafazakâr, popülist ve eşitlikçi olması bu iki partinin en belirgin özellikleridir. Diğer taraftan DYP'nin kırsal seçmen tabanı daha güçlüyken ANAP mavi yakalı

işçiler, küçük ticaret ve esnaf sınıfı arasında daha güçlü görünmektedir (Özbudun, 2000:95-96). Gerek Anavatan gerekse DYP'nin bir daha eski güç ve etkinliklerini yakalamayışlarının en büyük nedeni, partileri ile bütünleşen Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığına getirilmeleridir.

2.3.1.3.1.3. Demokratik Sol Parti (DSP)

14 Kasım 1985 yılında Demokratik Sol Parti, Bülent Ecevit'in siyasi yasaklı olmasından dolayı eşi Rahşan Ecevit tarafından kurulmuştur. Siyasi yasakların kaldırılması ile 13 Eylül 1987 yılında DSP'nin başına geçen Bülent Ecevit geçmiştir. DSP'nin bu dönemdeki ömrü kısa olmuş, 1987 yılında yapılan seçimlerde DSP barajı aşamadığı için Ecevit siyasetten çekilme kararı almıştır. Ancak 2 yıl sonra DSP'nin genel başkanlığına tekrardan Ecevit gelmiştir (Cinemre, 2008:17). Siyasi yasaklı olduğu dönemde, çevresindeki destekçilerini tek tek kaybeden Ecevit, bu dönemle ilgili olarak "*Mücadelenin güçlüklerini göze alamayanlarla yollarımız ayrıldı*" demiştir (hurriyet.com.tr, 25 Temmuz 2004). Ecevit, demokratik sol söylemleri bir partiyi yeniden hayata döndürmek istemiştir (Yılmaz,2007:187). Sol olarak kendisini nitelendiren köklü bir parti olan DSP, siyasal iskeletinin merkezine laikliği yerleştirmiştir. Bu anlayışla DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, her fırsatta "laikliğin en büyük teminatı biziz" diyerek DSP'nin genel çizgisini ortaya koymuştur. DSP'nin 4 vazgeçilmezidir; bunların ilki modernleşme, ikincisi laikleşme, üçüncüsü halk egemenliği ve bunun bir kolu olan halkçılıktır (Ayata, 1995:79). Ecevit, DSP'nin Atatürk'ün ön gördüğü kurallar çerçevesinde ülkeyi yöneteceklerini, iç ve dış politikalarda barış sloganının kullanılacağını parti programlarına yansıtmıştır (www.dsp.org.tr). DSP bu bağlamda milli ve dini değerlerle harmanlanmış bir solculuk benimsemiştir (DSP'nin Güncellenen Programı, 2003). Hem dine hem de ulusallığa eşit mesafeden bakılacağı belirtilen DSP'nin, ülkede ki dindar veya muhafazakâr kesimlere yönelik ortaya koyduğu tasarruf ve söylemleriyle bir zıtlık ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. DSP, 28 Şubat Post modern darbeyi en çok destekleyen, Erbakan'ın ve Mesut Yılmaz'ın siyasi ve dini politikalarını eleştiren ve karşı çıkan bir siyasal parti olmuştur. DSP'nin bu siyasal tasarruf ve uygulamaları yıllar sonra dahi kendisinin 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin azmettiricisi olarak gösterilmesine sebep olmuştur (<https://www.google.com/amp/m.haber7.com/amphtml/siyaset/haber/197097-bulent-ecevitin-gunah-karnesi>).

Necmettin Erbakan'ın REFAH YOL Hükümetinde istifasının ardından Cumhurbaşkanı Demirel'in, hükümeti kurması için Mesut Yılmaz'a görevi vermesi ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 55.hükümeti, ANAP, DSP ve DTP koalisyonu ile olmuştur. DSP'nin iktidar ortağı olduğu bu dönemde;

- Kamu kuruluşlarında muhafazakâr yapıya sahip olan çalışanların görevden alınmaları başlamıştır.

- 8 yıllık kesintisiz eğitim bu dönemde yürürlüğe girmiş ve dini eğitimlerin TV den verileceği açıklanmıştır.

- Diyanetin ezanı merkezi bir camiden güzel okunmasına ilişkin genelge hazırlanmıştır.

- R. Tayip Erdoğan'ın Siirt'te okuduğu İslami şiirden dolayı hakkında tahkikat başlatılmıştır.

- İslamcı sermayeye karşı ciddi baskılar ve düzenlemeler yapılmıştır

- Refah Partisine kapatma davası açıldı (İz, 2011:23-25).

Bu dönemde yaşanan siyasal ve ekonomik konularda görülen memnuniyetsizliklere ilaveten, özellikle dindar veya dini kesim olarak nitelendirilebilecek kişilerce gerçekleştirilen veya yapılan eylemlerin kökeninde bu uygulamaların olduğunu söyleyebiliriz.

1998 yılında adına “ikna odaları” denilen yerlerde üniversiteyi kazanmış veya okuyan başörtülü öğrencilerin, başörtülerini çıkarıp üniversitelere girmeleri istenilmiştir. Başörtülerini çıkarmak istemeyen üç bin civarında öğrenci üniversitelerden atılmıştır (Toruk, 2011:488). Yapılan bu siyasi tasarruf ileriki yıllarda hem yargıda önemli bir yer almış, hem de siyasette kazandıran veya kaybettiren bir olgu olarak siyasal kampanyaların demirbaşı olmuştur.

1999 yılı genel seçiminde milletvekili olan Merve Kavakçı'nın, başörtülü şekilde meclisteki yemin törenine girmesi DSP li milletvekillerini sınırlendirmiş ve protesto etmişlerdir. Merve Kavakçı meclise girdiği sırada, Ecevit kürsüye çıkarak **“burası şov yapma yeri değildir herkes düzgün giyinmeli ve ahlaklı bir şekilde davranmalıdır Lütfen şu kadına haddini bildirin”** diye hitap etmiştir (TBMM Tutanakları, 19.10.2012 1-13). Ecevit'in bu çıkışı yıllar sonra dahi tartışılmaya, kendisinin ve partisinin din düşmanı olarak anılmasına neden olmuştur (Çolak, 2016:38). Bu olayın uzantısı gibi görülen bir olay, 2018 yılı genel seçimlerinde İstanbul Milletvekili olarak Merve Kavakçı'nın kız kardeşi olan Ravza Kavakçı'nın meclise girmesiyle yaşanmıştır. Ravza Kavakçı'nın, Merve Kavakçı'nın 1999 genel seçimler sonrasında milletvekili seçilip meclise yemin etmeye geldiği zaman giydiği kıyafetin aynısını giymesi bazı kesimler tarafından o günler unutulmamıştır şeklinde yorumlanmıştır.

2002 genel seçimlerinde %1,2 gibi bir oy alarak büyük bir güç kaybı yaşayan DSP bu tarihten sonra meclise girme başarısı gösterememiştir.

Refah Partisi (RP)

Necmettin Erbakan'ın avukatı Ali Türkmen'in başkanlığında 33 kişi tarafından 13 Temmuz 1983'te kurulan Refah Partisi, Milli selamet Partisi'nin yerine Milli Görüş Hareketi'nin yeni partisi olarak Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır (Çakır, 2005:548). 1987 yılında siyasi yasakların kaldırılmasına ilişkin referandumunun ardından Necmettin Erbakan, bu parti ile Türk siyasetine bire kez daha girmiştir (Poyraz, 2010:316-317).

Refah Partisi'nin amaçlarından biri dini kurallara uygun bir yönetim anlayışı ve dini yönden halkın zulüm gördüğü alanlarda halkı savunmaktır. RP tarafından Kominizm ve kapitalizm sürekli eleştirilmiştir. RP'sinde, batılı devletlerin dayatmaları yerine geleneksellik ve İslamcılık savunulmaktadır. Ekonomide, iç ve dış politikalarda en büyük düşünce milli görüş zihniyeti olmuştur (Refah Partisi Seçim Beyannamesi, 1991:1-9). Erbakan ülkenin gerçek ekonomisinin manevi kalkınmadan geçtiğini savunmuştur. Erbakan, bu durumu tasvir ederken *“her alanda kalkınmak istiyorsak sağlam ekonomidense sağlam ahlak, iman ve devlet malına zarar vermemekten gerekmektedir”* demiştir. RP sadece ekonomik alanda değil eğitim ve sosyal hayat gibi konularda da aynı fikri benimsemiştir (Ersin ve Yıldırım, 2016:146).

Millileşmeyi temel prensibi olarak gören RP ve Erbakan, en büyük eleştirilerini ise laiklik ve siyasette dini kullanmak konularında almıştır (Baykal ve Çaha, 2017:7-10).

Bu görüşlerle seçimlere giren RP, girdiği ilk iki seçimde istediği sonucu yakalayamamıştır. RP, 1995 yılındaki genel seçimde popülaritesinin en üst zirvesine çıkmış ve birinci parti olarak meclise girmiştir Ancak tek başına hükümet kurma gücünü elde edememiştir (Akdoğan, 2005: 622). Mecliste milletvekili sayısının en fazla olduğu parti RP olmasına rağmen mecliste grubu bulunan hiçbir siyasi parti RP ile koalisyon kurmaya yanaşmamıştır. Bu seçim sonrasında kısa süreli DYP-ANAP anlaşarak bir hükümet kurdularsa da bu hükümetin ömrü çok kısa olmuştur. 28 Haziran 1996'da DYP RP ittifakı ile REFAHYOL olarak adlandırılan bir koalisyon hükümeti kurulmuştur (Demirkanoglu ve Özdemir, 2015:229). Asker ve medya baskısının sürekli üzerinde olduğu REFAHYOL hükümeti, bu baskılara fazla dayanamayıp 28 Şubat bildirgesi sonrasında dağılmış ve Refah Partisi'nin siyasal yaşamı sorgulanır bir hal almıştır.

2.3.1.3.1.3.1. 28 Şubat Post Modern Darbe

28 Şubat Post Modern Darbesi, yankıları halen devam eden bir girişim olarak darbeler kronolojisinde yerini almıştır. Kaba bir dille verilen bu bildiri ile demokrasi bir kez daha sekteye uğramıştır.

1995 Seçimi sonrasında İlhan Arsel'in 8 Ocak 1996'da Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı bir yazı, Refah Parti'si ile yapılacak koalisyona karşı bir duruş sergiler tarzındaydı. Bu yazıyı Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve askerinde destekleyen tavır içinde olmaları, ANAP ve RP'nin kuracakları hükümetin bu baskıdan dolayı kurulmamasına neden olmuştur (Özgür, 1999:160). Dönemin medyasının da en az askerler kadar bu tablonun oluşumunda etkisi olmuştur. Medyanın haber verme ilkesinden uzaklaşarak, taraf tutan bir hal içine girmesi ve bu yönlü haberler yapması, bu post modern darbenin yapılmasına zemin hazırlar nitelikte olmuştur.

Krizi tırmandıran bir diğer olay 11 Ocak 1997 günü Başbakanlıkta verilen iftar yemeği olmuştur. Medyaya yansıyan görüntülerde, davetlilerin

sarıklı, şalvarlı, cüppeli kişilerden oluştuğudur. Davetliler arasında Diyanet temsilcileri, Diyanet İşleri Eski baş-kanları, çeşitli üniversitelerin İlahiyat Fakültelerinin dekan ve öğretim üyeleri, bazı müftü ve vaizler ile din adamlarının aralarında bulunduğu kırka yakın kanaat önderi bulunuyordu. Bu olay, basında bir irtica kalkışması (Özgan, 2016:95) olarak yer almıştır. Dönemin en etkili gazeteleri Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazeteleri gibi gazeteler, 54. Hükümet'e karşı çok yönlü bir karalama kampanyası başlatarak "irtica", "laiklik" ve "şeriat" kavramlarını hemen her gün manşetlere taşımış ve bu şekilde kamuoyunu yönlendirmeye çalışmışlardır (https://www.academia.edu/11037004/MAN%C5%9EETLERDEK%C4%B0_28_%C5%9EUBAT). Medyanın böylesi büyük bir etkisi ile askeri müdahale gerçekleşmiştir. Bu darbe bir bildiri şeklinde gerçekleşmiştir. Bu bildiri, Başbakan Necmettin Erbakan ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'e MGK tarafından 1 Mart 1997'de verilmiştir (Gökmen, 1997:334-335). Milli Güvenlik Kurulu'nda kabul edilen ve REFAHYOL Hükümeti'ne dayatılan bildiride alınması talep edilen önlemler şöyle özetlenebilir;

1- Laiklik ilkesinin gerekleri titizlikle yerine getirilmeli tarikatlar ile bağlantısı olan kurumlar denetlenerek Tevhit-i Tedrisat Kanunu'na uygun olarak MEB'e bağlanmalı,

2- Sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmeli,

3- Mecburi eğitimi tamamlamış olan öğrenciler velilerinin isteği durumunda sadece MEB'in kontrolündeki Kuran kurslarına gidebilmeleri için gerekli düzenlemeler yapılmalı,

4- Atatürk ilkelerine bağlı din adamlarının yetiştirilmesine olanak sağlayacak düzenlemeler yapılmalı,

5- Farklı yerlerde oluşturulan dini tesislerin istismarı engellenmeli,

6- Tarikatların faaliyetlerine son verilmeli,

7- Medyanın TSK'yı din düşmanı gibi göstermeye dönük faaliyetleri engellenmeli,

8- TSK ile ilişkisi kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı engellenmeli,

9- Aşırı dincilerin üniversite, yargı ve bürokrasinin diğer kademelerini sızmalarını engelleyici önlemler alınmalı,

10- Aşırı dincilerin faaliyetleri engellenmeli,

11- Kıyafet ile ilgili kanunlar ve Anayasa Mahkemesi kararları titizlikle uygulanmalı,

12- Kurban derilerinin dinci kurumlarca toplanması engellenerek, sadece kanunla izin verilmiş kurumlarca toplanması sağlanmalı,

13- Atatürk'e karşı yapılacak saygısızlıklar önlenmesi (Akıncı, 2013:46-47).

Tüm bu maddelerin içeriğine bakıldığında TSK'nın tamamıyla odaklandığı konunun din ve din içerikli konular olduğu görülmektedir. Eğitimden tarikatlara, kılık kıyafetten din adamlarının sergileyecekleri duruşa

ve hatta kurban derilerinin toplanılacağı noktaların belirlenmesine varan düzenlemelerin olduğu net bir şekilde görülmektedir. Anacak tüm bu hususlar ortaya konulurken, TSK bir yandan da kendisinin din düşmanı olarak görülmemesi için de bir dikte içerisinde olmuştur.

Bu dönemde Genelkurmay tarafından “Siyasal İslam’ın Yayılması” başlığı adı altında bir broşür hazırlanmıştır. Bu broşürle iddia edilen durumlardan birisi, dinin siyasete alet edildiğidir (Akıncı, 2013 :48). Oluşan bu tabloda asker bir daha siyasetin merkezine girmiş ve siyasete yön verme çabası içerisinde olmuştur. Yapılan bu post modern darbenin meşruluğunu ortaya koyabilmek için de propaganda aracı olarak broşür dağıtımını yolunu seçmiştir.

Türk-İş, DİSK, TOBB, TİSK ve TİSK’in bir araya gelmesiyle “5’li inisiyatif” adı verilen grup ise hükümeti düşürmek için çeşitli bazı hareketlerde bulunmuştur (Çavdar, 2004:342).

28 Şubat’ta gerçekleşen MGK toplantısının ardından, toplantıda alınan kararlar, MGK tarafından REFAHYOL Hükümeti’ne imzalatılmaya çalışılmış ve hükümet baskı altına alınmak istenilmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Başbakan Erbakan, toplantı sonrasında diğer parti liderleriyle görüşerek, bir demokrasi cephesi kurmanın zeminini aramışsa da bu girişimden bir sonuç alamamış ve 5 Mart’ta söz konusu kararları imzalamıştır. Ancak Erbakan sonraki günlerde, dış güçlerin bir tertibi olduğunu düşündüğünü ve ilgili kararları imzaladığını (Yavaşca, 2018:233) belirtmiştir. Alınan bu kararları zaman yayma gayreti içerisinde olan Erbakan, bu amacında da başarılı olamamış ve 30 Haziran 1997 tarihinde REFAHYOL Hükümeti sona ermiştir.

Askerin istediği hükümetin kurulabilmesini sağlamak için TBMM’de milletvekillerine büyük tehditler ve şantajlar yapıldı ve bir bölümü partilerinden istifa etmek zorunda kalmışlardır (Gökmen, 1997:339). Her ne kadar 1960 ve 1980 darbelerinde yaşanan sonuçlar bu darbe ile görülmüş olmasa da, bu darbenin sivil bir hükümeti ortadan kaldırılması ve özgür iradenin sandığa tecellisini ortaya koyma engelleri bakımından gerçek bir darbe olarak nitelendirilmesi yanlış olmayacaktır.

28 Şubat dönemi “askeri demokrasi” dönemi olarak bilinmektedir. Askerin istediği tarzda laik bir hükümet kurulmak istenmiş (Gökmen, 1997:332) ve bunun gerçekleşmesi için yeri geldiğinde sandıktaki oya karşı çıkıp emirler dikte ettirmiştir. 28 Şubat için “Post Modern” darbe denme sebebi askerin silah ve tutuklama yoluna gitmeden darbeyi gerçekleştirmiş olmasıdır. (Öcal, 2009:15).

Refah Partisi, irticaî faaliyet yürüttüğü ve laik rejimini tehdit ettiği gerekçesiyle 16 Ocak 1998’de kapatılmıştır (Çavdar, 2004: 344). Refah partisinin kapatılması Türk siyasetinde siyasal yasaklı olma durumunu tekrardan gün yüzüne çıkarmış ve Necmettin Erbakan 5 yıl siyasetten uzaklaştırılmıştır.

RP’nin kapatılmasının ardından parti üyeleri Fazilet Partisi’ni kurmuş ancak Anayasa Mahkemesi bu partiyi de kapatmıştır. Fazilet Partisinin

kapatılmasıyla isim değiştirerek Saadet Partisi olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

2.3.1.4. 2002 ve Sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)

Dönemi

Yeni bir söylemle siyaset sahnesine çıkan Ak Parti ve hareketin lideri Recep Tayyip Erdoğan, bir kurtarıcı gibi görülerek girdiği ilk seçimde tek başına iktidara taşınmıştır (Akyüz, 2016:40). Ak Parti'nin ve Recep Tayyip Erdoğan'ın bir kurtarıcı olarak görülmesinin ana nedenlerinden biri, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı iken sergilemiş olduğu siyasal tasarruflar ve 2002 öncesinde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal krizin boyutundan duyulan memnuniyetsizliktir. Bununla beraber Erdoğan'ın karizmatik siyasal duruşu da AK Parti'nin aranılan bir parti olmasında önemli bir yeri vardır.

Adalet ve Kalkınma Partisi, ekonomi, siyasi ve bürokraside yetkin kişilerle beraber Refah ve Fazilet Partilerinin yönetim kadrolarında da yer almış kişiler tarafından 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulmuştur. Refah ve Fazilet Partisinde görev almış ve AK Parti'nin kurucuları arasında yer alan bu kişiler, geçmişlerinden farklı olarak daha ılımlı bir söylem ve anlayış içerisinde olmuşlardır. Ak Parti 2002 yılında iktidara gelme süreciyle beraber devletle zıtlaşmadan laiklik ve din tartışmalarına girmeden tek başına iktidar olmuştur (Kahraman, 1995:203). Her ne kadar AK Parti bir kurtarıcı gözü ile beklenen bir parti olsa da merak edilen konuların başında bu partinin geçmiş siyasal anlayışları tekrar edip ettirmeyeceğidir.

AK Parti, RP ve FP'deki gelenekçilere benzer şekilde İslam'ın sosyal ve kültürel boyutlarıyla ilişkisini korurken, onlardan farklı olarak siyasal düzlemde İslam ile ilgisini keserek iktidara gelmiştir (Kahraman,1995:125). Ak partideki bu yönelim, söylemsel düzeyde, dinle siyasetin ayrılma gerekliliği üzerine inşa edilmiştir. AK Parti, kuruluş bildirgesinde kendisini İslamcı ve etnik kökene dayalı partilerden farklı olarak "kitle partisi" olarak kendisini konumlandırmıştır (Doğanay,2007:68). AK Partinin siyasal duruşu Recep Tayyip Erdoğan'ın çok sık kullandığı bir ifade ile özetlenebilir: "*Dik duracağız ama diklenmeyeceğiz, yani müesses nizamın temsilcileri ile işbirliği yapmayacağız ama kavga da etmeyeceğiz*". AK Parti bu stratejisini iktidardaki ilk yıllarda açık bir şekilde ortaya koymuştur (Bekaroğlu, 2015:113). Erdoğan'ını ilk yıllarda izlediği siyasi politikalar darbeci zihniyetlerin beklentileri yönünde olmamıştır. Ortaya koyulan politikalarda dini konulara ağırlık verilmemiş, farklı ideolojilere sahip diğer kişilere hitap etmekle beraber, merkez sağ olarak kendisini kabul ettirme çabası içerisinde olmuştur (Tosun, 2004:123).

AK Parti, Avrupa Birliği ne girmek için girişimlerde bulunmuştur. İslamcı siyaset yürüttüğünü düşünen bazı kesimler, bu girişimi AK Parti'nin dış ülkelerin sempatisini kazanma çabasında olduğunu savunmuştur (Mert,

2007:111-113). AK Parti kendisini modern çağdaş ve ılımlı muhalif olarak gösterme gayreti içerisinde olmuştur (Uzgel, 2009:18-24). Tüm bu anlayışlar bir yanda ülke içinde kendisini tanımlama olurken, benzeri çabalarla ilk yıllarda dini konulara ağırlık verilmeyerek AB'ye girebilmek için sistematik bir politika ortaya koyulmuştur.

AK Parti'nin rakiplerinden ayırt eden bir diğer konu, partinin laiklik ve muhafazakârlık yorumları etrafında şekillenen eğitim ve kültür politikaları olduğu bilinmektedir (Hale, 2005: 293-310). AK Parti iktidardaki ilk yıllarda, İmam Hatip Lisesi mezunlarının üniversiteye girişi önündeki engelleri kaldırmaya teşebbüs etmiş ancak laik devlet elitleri keskin bir şekilde bu duruma tepki göstererek kırmızıçizgileri hatırlatmıştır. AK Parti de bu konularda yasal düzenlemeler yapma ve çizilen sınırları geçme konusunda çok fazla ısrarcı olmamıştır (Bekaroğlu, 2015:113). Erdoğan her ne kadar imam hatip ve meslek lisesi mezunlarının önemli bir sorunu olan kat sayı problemi için geri adım atmış olsa da İktidarının ileriki yıllarda bu konudaki yasakları ortadan kaldırmıştır.

Her şeyden önce Erdoğan'ın kişisel olarak dindar bir Müslüman olduğu bilinmektedir (Akyüz,2016:40). AK Parti Genel Başkanı Erdoğan, her defasında muhafazakâr demokrat bir parti olduklarını ve laiklik ilkesine inandıklarını söylemiştir. Ancak gelmiş oldukları milli görüş geleneğinden ötürü laik çevreler ve ordu tarafından onlara hep kuşkuyla bakılmıştır. Bu yüzden AK Parti ile TSK arasında uzun bir süre gölge oyunu oynanmıştır (Aslan ve Yılmaz, 2016:297). Bu gölge oyunu ilk olarak e-muhtıra ile somut bir olaya dönüşmüştür.

AK Parti her ne kadar RP ve FP den ayrı olduğunu söylese de hiçbir zaman askerin ve muhalefetin güvenini kazanamamıştır. AK Parti'nin tutumlarını beğenmeyen askerler ilk müdahalesini 2007-E muhtıra ile gerçekleştirmiştir.

AK Parti ile TSK arasında ilk günden itibaren görülen karşılıklı güven sorunu, 21 Kasım 2019 tarihinde vefat eden dönemin Genel Kurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt tarafından bizzat kaleme alınan ve 27 Nisan 2007 de gece 23.20 'de TSK web sayfası aracılığı ile kamuoyuna duyurulan laiklik vurgulu basın açıklaması, kamuoyunda E-Muhtıra olarak kabul edilmiştir. E- muhtıra ile TSK ve AK Parti arasındaki gerilim alenileşmiş oldu.

2.3.1.4. 1. E-Muhtıra

Laik müesses nizam ile AK Parti arasındaki gerilim, Mayıs 2007'de AK Parti tarafından Abdullah Gül cumhurbaşkanlığına aday gösterildiğinde doruk noktasına ulaşmıştır. Müesses nizamın muhafızları açısından Türkiye'nin laik ve çağdaş kimliğinin en üst düzey sembolü olan cumhurbaşkanlığı köşkünde İslamcı bir "gizli gündem" taşıyan ve eşi başörtülü birinin ev sahibi olması kabul edilebilir değildir (Bekaroğlu, 2015:113). Abdullah Gül'ün rakiplerinden

önce aşması gereken en büyük engel laik müesses nizamın muhafızları olmuştur.

Gül'ün, Anayasa'ya göre herhangi bir eksiği veya yanlışı görünmüyordu. Ancak muhalif parti ve asker destekli kanat, anayasada yer alan aday gösterme maddesini değişimini dahi istemiştir (Katırcı, 2007:61-62). Tüm yaşanan bu süreç, hukuk dışı olarak görülse de, anlaşılması güç değildir. Cumhurbaşkanına 1982 Anayasası ile çok geniş yetkiler verilmiştir. Sistemin genel işleyişinde anahtar role sahip olan cumhurbaşkanı, aynı zamanda, devletin etkin kurumlarına atamalarda bulunarak, siyaset kurumunun vesayet altında tutulmasını da sağlamaktaydı (Taşkın, 2013:161-162). Herhangi bir darbeye gerek kalmaksızın siyasal iktidar, cumhurbaşkanı vasıtası ile vesayet altına alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı görevine AK Parti'den birinin seçilecek olması, bütün bu oluşturulan yapının iflas etmesi anlamındadır (Akıncı, 2013:46-47).

Ordu, muhalefet, Cumhurbaşkanı ve yargının baskısı altında ki AK Parti, kendilerinden olan bir Cumhurbaşkanlığı ile bu sarmal altında kalmamak için Abdullah Gül ile bu baskı zincirini kırmak istemiştir.

Diğer yandan dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile AK Parti hükümeti arasında önemli derecede gerilim yaşanmıştır. Sezer, kamusal alanda başörtüsünün görünür olmasını istememiş ve bunu laikliğe karşı bir tehdit olarak algılamaktaydı. AK Partili milletvekillerinin çoğunun eşinin başörtülü olması, laik kesimlerin aşırı tepki göstermesine bir bahane olmuştur (Taşkın, 2013:161-162). Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt ise 12 Nisan 2007 tarihindeki basın açıklamasında “*cumhuriyetin temel değerlerine sözde değil özde sahip olan bir kişinin cumhurbaşkanı seçilecek olmasını umut ediyoruz*” cümlesinde AK Parti'nin laik demokrasiye bağlılığından ve gizli gündeminden duyduğu şüpheyi ifade etmiştir (Bekaroğlu, 2015:114). Halkın tek başına iktidar olma yetkisi verdiği AK Parti bir yandan halka hizmet olan asli görevini yerine getirmeye çalışırken diğer yandan diğer devlet organlarında kendisine yöneltilen eleştiri, baskı ve güvensizlik ile baş etmek zorunda kalmıştır.

Verildiği tarih, metnin içeriği metnin yayımlandığı medya platformu ve bildiriye veren kurumun konumunun manidarlığı ile E Muhtıra, askerinin bir kez daha siyasete müdahil olduğu, ancak bu muhtırayı diğer askeri müdahalelerden farklı kılan durum ise ilk kez bir hükümetin bir askeri harekâtı kabullenmeyip geri püskürttüğü bir hareket olmuştur.

İktidar partisi Cumhurbaşkanını halkın seçmesi için Anayasa değişikliği yapmıştır. Cumhurbaşkanı Sezer, bu değişikliği veto ederek meclise geri göndermiştir. Bunun üzerine tekrar onaylanan düzenleme AK Parti tarafından tekrar Cumhurbaşkanına gönderilmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer'de bu konuyu referanduma sunma kararı aldı. Referandum tarihini erkene almak için AK Parti tarafından yapılan değişiklik Sezer tarafından veto edilince, hükümet süreci erkene alma girişiminden vazgeçmiştir (Katırcı, 2007:65-66). 1 Mayıs 2007'de

Anayasa Mahkemesi, TBMM tarafından yapılan oylamada meclis genel kurulunda 367 toplantı yeter sayısına ulaşmadığı gerekçesiyle cumhurbaşkanlığı seçimi usulen iptal edilmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından AK Parti erken seçim kararı almıştır. Ana gündemi eşi başörtülü olan Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı olan 22 Temmuz seçimlerinde AK Parti oylarını % 34,2'den %46,5'e çıkarmıştır. Daha sonra toplanan mecliste ise MHP toplantı yeter sayısı oluşmasını sağlayan desteğiyle üçüncü tur oylamada, Abdullah Gül 28 Ağustos 2007'de cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Bekaroğlu, 2015:114). AK Parti'nin erken seçim ile %12,3 lük bir oranla iktidarını güçlendirme nedenlerinde biri halkın askerinin siyasette elini uzatmasından duyduğu rahatsızlık bir diğer diğer nedende cumhurbaşkanlığı krizi söylenilebilir. AK Parti 4 ay gibi kısa süre içerisinde tüm dezavantajları kendi lehine çevirip, daha da güçlenmiş ve onamanın başında yer alan cumhurbaşkanının kendilerinden olan biri ile kazanarak kendileri için engel teşkil eden birçok durumdan kurtulmuştur.

2.3.1.4. 2. Başörtüsü/Türban Meselesi

Türkiye'de varlığını en uzun sürdüren sorunlardan biri başörtüsü sorunu diğeri ise laiklik olmuştur. Bu iki sorun kimi zaman darbe veya muhtıraların ana nedenlerinden biri kimi zaman ise bir partinin kapatılma gerekçelerinden biri olmuştur. Türk siyasi tarihinde bu konular kadar uzun yıllar tartışılan başka bir konu olmamıştır.

Ak Parti'nin başörtüsü konusunda sürdürdüğü politikada, hedef kitlenin beklentisinin yanı sıra, partisinin yöneticilerinin neredeyse tamamıyla birlikte Erdoğan'ın yaşadığı olumsuz tecrübeler neticesinde geliştirdiği hassasiyet, etkili olmuştur. Eşi ve kızları da başörtülü olan ve başörtüsü yasağından direkt etkilenen Erdoğan'ın başörtüsü yasağına karşı tüm siyasi hayatı boyunca mücadele ettiği bilinmektedir (Akyüz, 2016:40).

Verdiği bir röportaj da Erdoğan, *“Velev ki bir siyasi simge olarak taktığımı düşünün. Bir siyasi simge olarak takmayı suç kabul edebilir misiniz? Simgelere bir yasak getirebilir misiniz? Sembollere bir yasak getirebilir misiniz? Özgürlükler noktasında dünyanın neresinde böyle bir yasak var? Buradaki dert başka aslında. Biz bunu çok iyi biliyoruz. Bunu maalesef takdirde zorlanıyoruz. Bugün Avrupa'da, Amerika'da, değişik ülkelerde rahatlıkla başı örtülü olarak üniversiteye kızlar gidebiliyor. Oralarda bir sorun yok Ama halkın yüzde 99'u Müslüman olan ülkemizde böyle bir sıkıntı yaşanıyor maalesef. Ama bu sıkıntıyı aşacağımıza inanıyorum”* diye rahatsızlığını dile getirmiştir (<https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-haberi-bir-omur-ask-iste-rah-san-ecevitin-hayatiyla-ilgili-bilinmeyenler-41422601/14>).

AK Parti, 2007 seçimlerinden zaferle çıkmasının verdiği cesaretle başörtüsü sorununu anayasa değişikliğiyle çözme girişiminde bulunmuştur. Fakat CHP ile AYM'nin bir tür işbirliği ve Ordunun dolaylı olarak rahatsızlığını dile getirmesiyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Erdoğan,

2012:266). AYM, üniversitelerde başörtüsü özgürlüğü gibi laikliğin gereği olan uygulamaları, laikliğin doğasını değiştirecek ve onu işlevsiz kılacak çabalar olarak yorumlamıştır (Arslan, 2009:22).

Ancak, subay ve astsubayların eşlerinin başörtülü olup olmaması, eşi başörtü takan subay ve astsubayların ayrımcılığa tâbi tutulması, hatta bunların Yüksek Askerî Şura kararıyla ordudan ihracına varan yaptırımlarla karşılaşmaları, dönemin gündemini işgal eden konularından biri olmuştur. Bu durum Üniversite öğrencilerinde ise sınavlara giren öğrencilerin kimlik kontrolünün sağlıklı bir şekilde yapılması için, saçlarının olmasa da yüzlerinin tamamıyla açık olmasının gerektiği yönünde baskılar şeklinde kendini göstermiştir. Başörtüsüyle çenesini ve ağzını kapatan kız öğrenciden kimlik kontrolü yapılabilmesi amacıyla başörtüsünü ağzını ve burnunu kapatan kısmını açması istenmiştir (Gözler, 2009:130-131).

Başörtüsü problemi sadece üniversite öğrencilerinin eğitimleri sırasında karşılaştığı ve kamusal alanda dikkat edilen bir olgu olmamıştır. Bu problemin taraflarından biri olan TSK kendi bünyesinde de eşi başörtülü olan ve irticai faaliyette bulunan personellerinin bir çoğununum ihracı yoluna gitmiştir.

Erdoğan'ın atama ve tasarruflarında inisiyatif kullanma alanı birçok noktada başörtüsü problemiyle ortadan kalkmış veya ertelenmiştir. Bunun en somut göstergelerinden biri Mehmet Şimşek'in Merkez Bankası Başkanı olarak atanması sırasında yaşanmıştır. Sezer, Mehmet Şimşek'in Merkez Bankası Başkanı olmasını onaylamayınca Erdoğan, Sezer'e "*Eğer eşi başörtülü filan diye düşünüyorsanız eşi Müslüman da değil, başı açık bir arkadaşı*" diye bir çıkış yapmıştır (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sezer-ile-erdogan-in-ulginc-turban-diyalogu-21566504>).

9 Şubat 2008 tarihinde yapılan tarihi oylamayla Türbana serbestlik getiren Anayasa değişikliği, TBMM Genel Kurulunda, ikinci turda 103 ret oyuna karşılık 411 oyla kabul edilmiştir. Bu durum ülkede önemli gerginliğe yol açmıştır. Türkiye'nin önemli gazetelerinden biri olan Hürriyet, TBMM'de yapılan bu değişikliği "411 el kaosa kalktı" başlığıyla kamuoyuna duyurmuştur (Toruk, 2011:485). 411 el kaosa kalktı ifadesi ile bir kamuoyu oluşturmak gayesinde olan bir yayın organının kaosu olabileceğini önceden duyurması medyanın da başörtüsü konusunda duyduğu rahatsızlığı açıkça ortaya koymuştur.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından, AK Parti'nin "laiklik ilkesine aykırı eylemlerde bulunduğu gerekçesi kapatma davası açmış, bu dava 30 Temmuz 2008 tarihinde sonuçlanmıştır. İddianamenin en önemli delilleri arasında, üniversitelerde başörtüsünün serbest olmasına yönelik parti üyelerince değişik tarihlerde yapılan konuşmalar yer almıştır. Davalı parti iddiaları davanın siyasi nitelikte olduğunu, dönemlerinde demokratik laik Cumhuriyeti pekiştirici bir icraatın içinde olduklarını beyan etmişlerdir. Mahkeme davalı partinin laiklik aleyhine fiillerin odağı olduğuna, ancak bu fiillerin kapatmayı gerektirecek kadar ağır olmaması nedeniyle hazine

yardımdan mahrumiyet yaptırımının uygulanması gerektiğine karar vermiştir (Arslan, 2009:15).

27.09.2014 tarihinde “Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılması Hakkında Yönetmelik” yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik ile “Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmeliğin” 3. maddesinin 6. fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Yapılan bu değişiklik ile ortaokul ve liselerde, başörtüsü serbestliği getirilmiştir (Ateş ve Yavuz, 2017:43).

Başörtü sorunun çözülmesi AK Parti'nin halk gözünde yaptığı en büyük icraatlardan biri olarak görünmüştür. Üzerinden yıllar geçse dahi Erdoğan'ın başörtüsü yasağının kaldırılmasına yönelik çalışmaları büyük bir sempatiyle anılacak bir hareket olmuştur.

2.3.1.4.3 Erdoğan'ın Davos Çıkışı

İsrail Hamasın ortadan kaldırmak için Filistin'e 2008 yılında 22 gün süren bir hava saldırısı düzenlemiş ve Filistin hassasiyeti bilinen Başbakan Erdoğan “*Bu saldırı bize de yapılmış bir saygısızlıktır. Filistin’de zaten adeta bir açık hava hapishanesi içinde bulunan Gazze’deki insanlara karşı yapılan bu hakaret, barışa indirilmiş bir darbedir*” diyerek İsrail’in bu sorumsuz davranışını eleştirmiştir (Çevik ve Çevik Ersaydı, 2011:10).

2009 senesinde, İsviçre'nin Davos şehrinde yapılan “Dünya Ekonomi Formu” toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıya Başbakan Erdoğan, İsrail cumhurbaşkanı, Şimon Peres, B.M Genel Sekreter'i Ban Ki Moon da katıldı. Bu üçlü “Gazze ve Ortadoğu da Barış” başlıklı seminere de katılım göstermiştir. Erdoğan, Peres'e “*Öldürmeye gelince siz en iyisini bilirsiniz*” diyerek eleştirmiştir. Kendisine söz hakkı verilmesi ve sözünün kesilmesi sırasında kendisiyle daha sonra bütünleşecek “*one minute*” tabirini kullanmıştır etmiştir (Erdoğan, 2013:40). Erdoğan ve Peres gerilimi “*one minute*” ile adeta markalaşmış oldu.

Başbakan Erdoğan Davos'tan ülkeye döndüğünde havaalanın da “Son Padişah” ve “Mazlumun Savunucusu” gibi dövizlerle karşılanmıştır. Erdoğan ortaya koyduğu tavırla sadece ülkesinde ki halkın sevgisini kazanmamış diğer Müslüman ülkelerinde sempatisini kazanmıştır. Erdoğan, Müslüman dünyası gözünde popüler bir siyasetçi haline gelmiştir (Güler, 2010:205-235).

Erdoğan'ın Davos çıkışı, medyada geniş yer bulmuştur. Ana akım gazetelerden Milliyet konuyu “Davos'ta Şok”, Vatan “Peres Tahrik Etti Erdoğan Sert Çıktı”, Hürriyet “Erdoğan Paneli Terk Etti”, Sabah “Başbakan Erdoğan Davos'u Terk Etti” gibi başlıklarla olayı aktarırken, Yeni Şafak “Tarihi Tokat” manşetini tercih etmiştir (Erdoğan, 2013:44-45). Erdoğan'ın Davos çıkışı sosyal medya vb. platformlarda blogırların ve internet sayfalarında da büyük yer bulmuştur. Tartışmanın üzerinden belli bir süre geçmiş olsa da

Erdoğan ve tutunduğu tavır büyük oranda destek görmüştür (Yılmaz, 2012:326-325).

Türk yöneticilerin İsrail'in Gazze saldırısına verdiği sert tepkiler ve Türkiye başbakanının 29 Ocak 2009 Davos toplantısını İsrail başbakanına karşı sert bir çıkışta bulunarak terk etmesi, en yoğun Batıdan kopma tartışmasına neden olmuştur (Uslu, 2010: 153). Bu tartışmaların bir diğer çıkış noktası ise Erdoğan'ın Davos'ta ki çıkışından sonra oluşan sempati ile Müslüman ülkelere seyahatler düzenlemiş ve büyük bir sevgi seliyle karşılaşmıştır. Bu dönem için yurt içi ve yurt dışı medyası "Arap Baharı" ismini koymuştur (Benek, 2016:180-181).

Erdoğan'ın "one minute" çıkışından sonra yapılan 2009 yerel seçiminden birinci parti olarak çıkmasının önemli nedenlerinden biriside bu olay olmuştur.

2.3.1.4. 4. Kurannın Kürtçe Meali

2015 genel seçimleri öncesinde Erdoğan, Batman ve Diyarbakır Mitinglerinde elinde Kürtçe Kuran-ı Kerim meali ile çıkmıştır. Yine aynı mitinglerde Erdoğan " bölgeye Kürtçe bilen din adamları getireceğiz" ve " TRT Diyanet artık Kürtçe programlar yapacak ve Kürtçe Vaazlar verilecek" demiştir (İnal, 2018:120).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Ülkemizde mezhep çatışması oyunu tutmuyorsa bunda Diyanet'in rolü büyük"tür. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın başı çektiği, öne çıkardığı söylem geliştirildiği taktirde, toplumsallaştırıldığı taktirde din birilerinin elinde bir yazboz tahtası olmayacaktır birilerinin elinde bir istismar aracı olmayacaktır. Politik manevralarda kullanılan yer yer başvurulmuş bir araç olmayacaktır." (<https://www.diyamet.tv/kurtce-meal-onemli-bir-boslugu-dolduruyor>) Erdoğan, bu sözleriyle Diyanet işleri Başkanlığı'nı adeta konumlandırmıştır.

Erdoğan, Mardin'de düzenlediği mitingde "Kuran-ı Kerim'in Kürtçe meali çevrildi. 12 yıl önce böyle bir şey mümkün değildi. Ama artık oluyor. Biz yasakları kaldırdık"(<https://www.yeniakit.com.tr/haber/elinde-kuran-ile-mujdeyi-verdi-25542.html>) diyerek geçmiş dönem siyasi tasarrufların yersizliğine vurgu yaparak ve onlar gibi yasakların destekçisi olmadığını, aksine özgürlükçü bir dini anlayışa sahip olduklarını ifade etmiştir.

Ancak bir seçim öncesinde yapmış olduğu açılış törenleri ve halk buluşması bazı kesimler tarafından bir seçim mitingi olarak değerlendirilmiştir. Bu halk buluşmalarında, Kuran'ın Kürtçe Meali söylemlerinde bulunması, aynı kesimler tarafından dinin siyasette kullanıldığının, somut bir delil olarak görülmüştür. Erdoğan bu iddialara "Ana muhalefetin başındaki zat benimle ilgili dün bir ifade kullanmış. Cevap vermeye değmez ama... "Cumhurbaşkanı Evren gibi Kuran'ın istismarını yapıyor" diyor. Sayın Kılıçdaroğlu, ben Kur'an ile büyüdüm, Kuran ile yaşıyorum. Onu sen kendine söyle. Kendi şahsında Kur'an'ın yerinin ne olduğu malum. Beyefendi nereden buraya geldi? Diyanet

İşleri Başkanlığı Kürtçe Kur'an meali yayımladı diye beyefendi rahatsız olmuş. Bu bir istismar mı? Terörün beslediği siyasi parti ise "Diyanet İşleri'ni kapatacağız diyor" şeklinde cevap vermiştir (<https://www.aksam.com.tr/siyaset/dertleri-kurtce-kuran-meali/haber-403167>). Erdoğan'ın bu cevabı parti kuruluşunda ve iktidarının ilk yıllarında dinden uzak ve laik bir anlayış ile sunulurken iktidarın bu döneminde ve Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olduğu dönemde ise din karşısındaki duruşunu net bir şekilde ortaya koymuştur.

Ak Parti 17 yıllık iktidar serüveninde ki en büyük etki şüphesiz ki Recep Tayyip Erdoğan faktörüydü. Erdoğan'ın muhafazakâr ve yenilikçi yönü dini söylem ve tasarruflarına yansımış, halk gözünde dini baskıdan kurtaran lider olarak görünmesini beraberinde getirmiştir. İnsanların güvenin kazanmıştı. Kısacası Ak Parti kurulduğu günden itibaren iş dünyasından, taşraya muhafazakâr -dini kesimden seçmenleri kendine inandırmayı başarmış ve desteklerini sağlamıştır (Duran, 2008:82).

Türk siyasetin de uzun soluklu olarak iktidara da kalma başarısını ortaya koyan siyasal partiler, genellikle ülkenin içerisinde bulunduğu bir buhran dönemi sonucunda ortaya çıkmış ve kurtarıcı olarak görülmüşlerdedir. Cumhuriyetin ilanı ile beraber 27 yıl iktidarda kalan CHP den sonra DP'nin göreve geldiği dönem yaşanan ekonomik siyasal ve askeri sorunlar DP'nin halk gözünde bir refaha çıkma yolu olarak görülmüştür.

1960-1970 yıllarda Türk siyasal hayatında ideolojik billurlaşmanın yaşandığı dönemlerdir. Bu dönemlerde her siyasal duruş kendisine has bir politik duruşla olgunluğuna erişmiş veya erişmeye çalışmıştır. Özellikle İslamcılık ve milliyetçilik bu döneme damgasını vuran önemli dünya görüşleriydi. 1960'lardan 1980'lere doğru gelindikçe kominizim bu dönemlerde sağ düşünce içerisinde yer alan her tona göre düşmandır. Bu düşmanlığa karşı olarak 1962 de kominizim ile mücadele derneği gibi sağcı örgütler kurulmuştur. Özellikle 1960'lı yıllarda İslam komünizmin panzehri olarak görülmüştür (Çelik ve Çiçek,2019:119). 1980 sonrasında iktidara gelen Turgut Özal liderliğindeki ANAP, koalisyonların olduğu, ekonomik ve güvenlik sorunlarının yaşandığı, siyasal belirsizliklerin olduğu bu dönemde, tek başına iktidar olmuştur. 1990 ve 2002 yılları arasındaki dönemde, Türk siyasal yaşamı tek başına iktidar olmaya hasret kalmış, iktidar otoritesinin ortadan kalktığı, farklı güçlerin iktidarlar üzerinde etkisini açık bir şekilde ortaya koyduğu, yıllara sahne olmuştur. 2002 sonrası dönemde ise, iktidar mücadelesini R. Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti'de ekonomik ve siyasal bir çıkmaz içindeki Türkiye'de, kurtarıcı olarak iktidara gelmiştir.

Türk siyasal yaşamında din siyaset devlet ilişkilerinde genel geçer çözümler ortaya koymak oldukça zordur. Bu durumun bilincinde olan siyasal partiler seçmen hassasiyetini göz önünde bulundurarak konjonktüre bir yapı içersin de politika üretimine gitmişlerdir. Seçmenler de siyasal partileri ortaya koyduğu bu politikaları yakından takip etmiş o partinin destekçisi veya

karşısında durmuştur. Seçmenlerin göz önünde bulundurduğu politik uygulamalardan birisi de sürekli din olmuştur. Seçmen din unsurunu değerlendirirken bir siyasal partinin destekleyicisi veya muhalifi olmuştur.

Tek parti döneminde siyasette din, laiklik ile sürekli şekillenirken, çok partili yaşamla beraber din bir uzlaşma aracı olarak görülmeye başlamıştır. 1960 lı yıllardan itibaren din siyasette laikliğin gölgesinde yer edinirken. 1980 li yıllarda muhafazakâr ve liberal düşüncelerinin hâkimiyetinde din siyaset ilişkisi yumuşama yoluna gitmiştir. 1990 lı yıllarda eski partilerin siyasette yeniden boy göstermesi beraberinde 1970 li yılların koalisyon anlayışını getirirken din siyaset ilişkisi de radikal grupların ortaya çıkması muhafazakâr olan olmayan çatışmasını da getirmiştir. 2002 yılından itibaren de mutlak siyasi üstünlük, din siyaset ilişkisi sınırlılıkları ortadan kaldıran bir boyut kazanmıştır.

DP kurulmadan önce de kitlesi olan bir partiydi ve meclis dışında kalma gibi bir sıkıntı çekmemiştir. Çünkü İnönü'nün tek parti döneminde yaptıkları ile seçmen şikâyetlerine ve tepkilerine maruz kalmıştır. Bununla beraber yapılan devrimleri dinden uzaklaşma olarak nitelendiren seçmen (Yücekök,1971:88-89) çok partili hayatta geçişin hemen başında DP ye olan sevgisini göstermiş, DP'yi ilk genel seçimde ana muhalefet, ikinci seçimde ise tek başına iktidar yapmıştır.

1960 ve 1980 li yıllar siyasette ideolojik, ırkçılık ve görüş bolluğunun olduğu bir dönemdir. Bu görüş bolluğu seçmenler üzerinde de tesirli olmuştur. Ancak din burada ön plana çıkan bir olgu olmamıştır (Çelik ve Çiçek, 2019:186). Bu dönemde her görüşün bir destekçisi olmuştur ancak hiç biri diğerlerinden daha üstün duruma gelememiştir ve seçmen üzerinde diğerlerinden daha fazla etki bırakamamıştır. Bunun bir sonucu olarak da hiçbir görüş uzun soluklu ve rahat bir tek başına iktidar olamamıştır.

1990 lı yıllar da din seçmen adına oluşan en büyük tartışma konusu “türban yasağı” olmuştur. 28 Şubat sürecinde ise laiklik ve şeriat çatışmasına dönüşen bir hal dahi almıştır bu konu (Polat, 2010:118). DSP, CHP ve kendisini Kemalist düşünce fikrinin savunucusu olarak tanımlayan kesimler türban yasağına destek vermiş, RP, FP gibi kendisini muhafazakâr olarak tanıtan parti ve halk nezdinde ki muhafazakâr kesimin büyük tepkisine neden olmuştur. Öyle ki seçmen 1995 Genel Seçiminde RP'yi birinci parti olarak seçmesindeki önemli nedenlerden birisi ise başta başörtüsü olmak üzeri pek çok dini konularda verdiği mücadeleden dolayıdır.

AK Parti kuruluş yıllarında muhafazakâr demokrat olarak kendisini tanıtmayı halk nezdinde büyük sempatisini kazanmasında önemli rol oynamıştır. Aslında AK Parti'nin muhafazakâr yapısı Refah ve Fazilet Partisi'nden kalma bir siyasi kimlik olmuş ve seçmenin bu kimliği tanıması da önemli bir etmen olmuştur AK Parti başarısında (Küçükylmaz, 2011:181).

Seçmen nezdinde siyasal partilerin konumu farklı unsurların değerlendirilmesi ile mümkün olurken din seçmenler için sürekli olarak siyasal

partilerin değerlendirilme unsurları arasında olmuştur. Seçmenler açısından siyasal partilerin din unsurunu kullanması belirli bir çıtaya kadar sempatiyle karşılanırken, dini tasarruflardaki aşırılık ise kabul görmemiştir.

Siyasi görüş çeşitliliğin bol olduğu Türk siyasal yaşamı bu görüş bolluğu ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkarken ihtiyacı gören siyasi parti ve liderleri izleyecekleri siyasi politikaları bu ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendirmiştir. Din faktörü seçmenlerin ilk siyasal partiden itibaren seçmenlerin göz önünde bulundurduğu veya karşısında olduğu bir oldu olarak siyasal yaşamın en önemli argümanı olarak siyasal partiler tarafından seçmene sunulmuştur.

3.ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın metodolojik bilgilerinin verildiği bu bölümünde uygulanacak yöntem ve parametreler hakkında bilgiler verilmektedir. Metodolojinin ele alındığı bu bölümde araştırmanın konusu, amacı, verilere ulaşılmada başvurulan yöntem ve önemi hakkında bilgiler verilmiştir. Bu araştırmayla literatüre sağlanacak katkı, yapılmış benzer çalışmalar örneklerle verilmiş ve araştırmanın yaygın etkisi ortaya konulmuştur. Bir araştırmanın temelini belirlenen araştırma soruları ve ileri sürülen hipotezler oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde araştırmanın soruları ve hipotezleri yer alacaktır. Ayrıca, araştırmanın evreni, örneklem seçimi ve sınırlılıkları bu bölümde ele alınacaktır.

Bu bölümde araştırmanın metodolojisine ilişkin bilgiler verilmektedir. Bu çerçevede, metod ve metodoloji kavramlarını öncelikle açıklamak gereklidir.

Metod, bir amacın ortaya koyulabilmesi veya belirli bir hedefe ulaşılabilmek için izlenen yoldur (Demir ve Acar, 1997:242). Bu anlamda, bilimsel bir çalışma yürütülürken izlenen yolu metod olarak nitelendirilebiliriz. Metodoloji ise; bir alanda bilimsel ilerlemenin ortaya konulduğu temel yol (Quthwaite, 2003:496) teknik veya yöntemdir. Bir metod araştırma tasarımının tümünü içerdiğinden (Erdoğan, 2003:123) yapılacak araştırmada bu anlayışla hareket edilecektir.

Araştırmanın bu bölümünde öncelikle din-siyaset çerçevesinde dinin siyasal tercihler üzerindeki etkisi alanında Türkiye’de ve dünyada yapılan bazı bilimsel çalışmalar belirtilerek; bu çalışmaların nitelikleri ve özelliklerinin açıklanmasına gidilmiştir.

3.1. Literatüre İlişkin Bir Değerlendirme

Birey, seçmen olarak siyasal davranışta bulunurken farklı paradigmalardan etkisinde kalmaktadır. Siyasal davranış, hiç şüphesiz bir karar alma sürecinin sonunda gerçekleşmektedir. Bu süreçte, farklı unsurların farklı düzeyde etkilerinin olduğu kabul edilen bir süreçtir.

Siyasal davranışlar ortaya koyulurken demografik faktörler bu siyasal davranışın belirleyicisi olabilmektedir. Bu faktörler, yaş, cinsiyet, sosyal

gruplar, içinde bulunulan kültür, ekonomik durum, meslek ve yerleşim yeri gibi farklı değişkenlerdir. Dolayısıyla söz konusu bu demografik faktörler, seçmen durumundaki bireyin, siyasal davranışının şekillenmesinde etkisi yüksek parametreler arasında görülmektedir.

Demokratik sistemlerde bireylerin seçmen olarak belirleyici bir duruma geçerek, seçilecek adayın kendilerine ihtiyaç duyduğu bir konuma gelmiştir. Bu durum seçmenin ve seçmen davranışına etki eden faktörlerinin üzerinde araştırma yapılacak bir hale getirmiştir.

Bu araştırmalarda siyasal davranışı etkileyen farklı faktörler üzerinde durulmuştur. Bireyin gündelik yaşamını etkileyen din olgusunun siyasal davranış üzerinde de bir takım etkilerinin bulunması olası bir durumdur. Bu anlamda, bireylerin seçmen olarak davranışlarını etkileyen faktörlerden biri de din olgusudur.

Bu çalışmada, "Siyasal Seçimlerde Seçmenlerin Oy Verme Davranışı Üzerinde Dinin Etkisi: Elazığ İli Örneği" çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacak; bireylerin dini algılama ve dini pratikleri yerine getirme biçimlerinin siyasal karar alırken ve buna paralel siyasal davranışının şekillenmesindeki etki düzeyi öğrenilmeye çalışılacaktır.

Bu araştırma ile ilgili literatür taraması yapıldığında; dünyada ve Türkiye’de seçmenlerin oy verme davranışında farklı parametreler üzerinden yapılan çalışmaların son derece fazla olduğu görülmektedir. Seçmen davranışına etki eden faktörler özelinde dinin nasıl bir etkiye sahip olduğuna dair çalışmalarda araştırmacılar tarafından önemle takip edilen bir konu olmuştur. Ferihan Polat’ın 2010 yılında yaptığı Din Siyaset Seçmen adlı çalışmasında dinin seçmen tercihinde bir etkiye sahip olduğunu ancak seçmen davranışında dinin belirleyici bir konumda olmadığı ortaya konulmuştur.

Hamza Bahadır Eser’in 2012 yılında Antalya il Örneğinde Dinin Siyasal Davranışlar Üzerindeki Etkisi adlı araştırmasında, seçmenlerin dindarlık düzeylerine göre siyasal tutum ve davranışlar ortaya koyduklarını ancak seçmen davranışında dinin etkisinin yaş, cinsiyet ve yerleşim yerine göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Dünya literatürüne bakıldığında ise özellikle seçimle yönetilen ülkelerde dinin seçmen davranışı üzerindeki etkisinin uzman ve araştırmacılar tarafından ilgiyle çalışılan bir konu olduğu görülmektedir.

Demokrasisi gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde ve Amerika’da literatüre ilişkin önemli çalışmalardan bazıları şunlardır:

Ammann (2015) tarafından yapılan araştırmada dini etkinliklere katılma ile siyasi etkinliklere katılma arasındaki nedensel ilişki araştırılmıştır. Boylamsal araştırma tekniği kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada veriler, (1973,1982 ve 1997) genç ebeveynler sosyalleşme panel çalışmasından (YPS study) elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre kişilerin dini etkinliklere katılma oranındaki değişim anlamlı bir şekilde kişilerin siyasi etkinliklere

katılıma değişimi ve başkanlık seçimi tercihleriyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Ammann, 2015: 602-624).

Higgins (2014) yılında Amerikan vatandaşı ve aynı zamanda evangelis olan Latin kökenli bireylerin dinsel değişkenlerin onların politik seçimleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma verileri 13 farklı eyalette yaşayan 8500 latin kökenli evangelist Katolik bireyden elde edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak latin ulusal anketi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, kendisini Evangelist Katolik ve düzenli olarak ibadet eden kişi olarak tanımlayanların daha çok cumhuriyetçi adaylara oy verdikleri ve kendi kimliklerini muhafazakar olarak tanımladıklarını göstermiştir.

Yi, Hu ve Zeng (2021) yaptıkları araştırmada dinsel inancın Çin'de şehirlerde yaşayan insanların oy verme davranışları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada yararlanılan 11875 veri, Çin genel sosyal yaşam araştırmaları anketinden elde edilmiştir. Araştırma bulguları, hem dinsel kimliğin hem de dinsel davranışların bireylerin siyasi oy verme davranışlarıyla anlamlı ve kuvvetli ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca dini inancı olmayanlarla karşılaştırıldığında, dini inanca sahip olan şehirde yaşayan bireylerin şehir komitesi seçimlerinde oy verme olasılığı artmaktadır (Yi, Hu ve Zeng, 2021).

3.2. Araştırmanın Konusu ve Amaçları

Din ve siyaset konusu tarihin ilk dönemlerinden beri önemli bir tartışma konusu olmuştur. İlk insanın varoluşu ile başlayan din olgusu, topluluk halinde yaşamayla birlikte yönetim, sevk ve idare çerçevesinde siyaset ile birlikte harmanlamıştır. Geleneksel toplumlarda din olgusu, siyasette ve devlet yönetiminde güçlü bir etkiye sahiptir. Modernleşme ve dolayısıyla sekülerleşme süreciyle birlikte din ve siyaset ilişkisi farklı bir boyut kazanmış ve dinin devlet yönetiminde etkisi azalmaya başlamıştır.

Ancak, din bireylerin yaşamının her alanında farklı düzeylerde etkide bulunan bir kurumdur. Her ne kadar devlet, iktidar ve kurumların işleyişinde dinin etkisinin sekülerleşme ile azaldığı ifade edilse de din, devleti ya da kurumları değil bireyleri etkileyen bir olgu olmuştur. Başka bir ifade ile devletin dine yaklaşımı ile bireylerin dine yaklaşımı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Devlet, kendi işleyişinde "din" perspektifinden bir bakışı benimseyebilir ancak bireylerin kendi dünyasında din algısının ve dini yaşam biçiminin etkisi doğal olarak vardır.

Modernleşme süreci, devlet ve din arasındaki ilişkiyi yeniden şekillendirdiği gibi, birey din arasında ilişkiyi de farklı boyutlara taşımıştır. Din ve modernleşme arasında bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Modernleşmeyle dinin ortadan kalktığı ve modernleşmenin dini yok saydığını veya işlevsiz hale getirdiğini söylemek gerçeği yansıtmayacaktır. Çünkü din toplumların yapısal değişimine rağmen, toplumlar veya insanlar üzerinde etki ve yönlendirme yönlü işlevlerini sürdürmeye devam etmektedir.

Modernleşmenin din üzerinde ki etkisi ülkeden ülkeye hatta toplumdaki topluma farklılık gösterebilmektedir. Modernleşme din ilişkisinde ortaya çıkan kavramlardan biri laiklik olmuştur. Türkiye’de modernleşmeyle beraber laiklikle ötelenen dini değerler sonucunda oluşan yeni bir toplumsal yapı görülürken diğer yandan dini değer ve ritüelleri ortaya koyanların oluşturdukları anti laikle geleneksel yapı varlığını korumuştur. Böylelikle dini değerlere bağlı olunan bir yaşam tarzı devam ettirilmiştir.

Bireyin nasıl veya ne şekilde davranmasında belirleyici olan dinin, siyasal süreçlerde de bir konuma sahip olması beklenen bir durumdur. Bireyin siyasal davranışında dinin etkisini araştırılması da bu noktayla başlamıştır. Birey, modernleşmenin tezahürü doğrultusunda akılcılıkla siyasi bir karar almasına rağmen, sosyal ilişkiler ağının değer ve normlarının etkisinde kalabilmektedir. Bu değerler içerisinde “din” de önemli bir konuma sahiptir.

Türkiye’de özellikle kendilerini sağcı olarak gören siyasi partilerin en belirgin yanları dini söylem ve anlayışları seçim kampanyaları ve politikalarına yansıtma olmuştur. Çok partili yaşamın somut şekilde siyasal platformda yer aldığı 1950’den günümüze kadar bu çizgideki sağcı siyasal partiler, hem dini söylemleri hem dini ritüelleri, seçmenlerin siyasal davranışını değiştirme aracı olarak görmüşlerdir. Ve bu anlayışla hareket etmeye devam etmektedirler. Sağ çizgideki siyasal partilerin din konusunda ki hassasiyetleri Türk seçmenin değerler dünyasında dinin yerinin olduğunun bilincinde olmalarıdır. Dolayısıyla din-siyaset ilişkisi ve seçmen davranışı üzerinde dinin etkisi, üzerinde durulması gereken konular arasına girmiştir.

Bu kapsamda, bu çalışmada "Siyasal Seçimlerde Seçmenlerin Oy Verme Davranışı Üzerinde Dinin Etkisi: Elazığ İli Örneği" çerçevesinde belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu bilgiler çerçevesinde araştırmanın temel amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz

Seçmenin dini gerekleri yerine getirme biçimlerinin tespit edilerek, gündelik yaşamlarında dinin etkisinin belirlenmesi

Dini pratikleri çerçevesinde, sosyo-kültürel ve siyasal gelişmeleri değerlendirme biçimlerinin ortaya konulması

Siyasette, dini söylem ve ritüellerin kullanımına ilişkin bakış açılarının ortaya konulması. Siyasal tercihini belirlerken din faktörünün etkisinin saptanması.

3.3. Araştırmanın Önemi

Din ve siyaset ilişkisi önemli bir tartışma konusu olmakla birlikte; bu iki olgu arasındaki ilişki dönemlere göre bazı değişimlere de uğrayabilmektedir. Çünkü dünyamız hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecini yaşamaktadır. Bu süreçte, bireylerin dini yaşam ritüellerinde bir takım değişimler olduğu gibi, dinin bireylerin dünyasına etki düzeyi de değişebilmektedir. Yine, bu çerçevede siyaset kurumunun din ile ilişkisi de değişime uğrayabilmektedir. Bazı hallerde

dini hassasiyetleri daha yüksek düzeyde olan bir siyasal yapı siyasal iktidarda bulunabilirken bazı hallerde bunun tam tersi olarak din hassasiyetlere önem vermeyen bir siyasal yapı siyasal iktidarda bulunabilmektedir. Bütün bunlar din ve siyaset ilişkisini etkileyebilmekte; bunun sonucunda da bireylerin siyasal tercihinde dinin etkisini farklılaştırabilmektedir.

Ülkemizde, din ve siyaset üzerinde yapılan çalışmalar bulunmakla birlikte; bu çalışmalar ülkemizde yaşanan değişim ve dönüşümü çerçevesinde yaşanan süreci ifade etmekte yetersiz kalabilmektedir. Örneğin, ülkemizde yıllarca din ve laiklik ekseninde yaşanan siyasal gelişmeler gündemden düşmüştür. Bu anlamda, önemli bir tartışma konusu olan başörtüsünün kamusal alanda kullanımı noktasında yaşanan özgürlükçü gelişmeler din eksenli tartışmaların düzeyini azaltmıştır. Bu durumda siyasal tercihlerde doğal olarak bir yansımaya yol açmıştır.

Bütün bu değerlendirmeler çerçevesinde, bireylerin dini yaşamlarına yönelik özgürlükçü adımların atılmasında siyasal tercihlerinde etkili olan faktörlerin önem düzeyine ilişkin bir sıralama değişiminin olmasına neden olmaktadır.

Bu nedenle, yaşanan süreç çerçevesinde dinin seçmenin siyasal tercihinde nasıl bir etkiye sahip olduğu yeni bir tartışma konusu olarak değerlendirilmektedir.

Ülkemizde, özellikle 2010 yılından sonra yaşanan gelişmeler din ve siyaset ilişkisini ve doğal olarak bu çerçevede dinin siyasal tercihe ilişkisini yeniden incelemek bakımından önemli ve değerlidir.

Bu çerçevede, "laiklik" ve "irtica" gibi güncel siyasal tartışmaların, kutuplaşmaların olmadığı bir süreçte "dinin siyasal tercihe etkisinin" belirlenmeye çalışılması çalışmanın önemini ifade etmektedir. Çünkü, siyasal tercihlerin rasyonel bir yaklaşım çerçevesinde güncel siyasal gelişmeleri bireylerin değerlendirmesi ile şekillendiği dikkate alındığında, bir yandan dini inanç ve özgürlüklerin yaşandığı diğer yandan da dini ritüellerin kullanıldığı bir siyasal yapı içerisinde seçmenlerin siyasal tercihine ilişkin değerlendirmelerde "din" olgusunun boyutunun ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın önemi, çeşitli alanlarda yaşanan gelişmeler çerçevesinde seçmenin oy verme davranışında dinin etkisinin araştırılmasıdır. Bu yönüyle çalışma, bu alanda yapılmış olan çalışmalara farklı bir boyut katacaktır.

3.4. Araştırma Soruları ve Hipotezler

"Siyasal Seçimlerde Seçmenlerin Oy Verme Davranışı Üzerinde Dinin Etkisi üzerine yapılan saha araştırması, seçmenin dini pratikleri, din ve siyaset ilişkisine bakışı, siyasal karar verme sürecinde ve nihayetinde oy verme davranışına etkisinin belirlenmesini amaçlamaktadır.

Din olgusu toplumsal yapımızda, özellikle modernleşme sürecinin etkisinin ülkemizin batı illerine göre etkisinin daha sınırlı olduğu bölgemizde,

önemli bir yere sahiptir. Gündelik yaşama bakış, sosyo-kültürel gelişmeleri değerlendirme, sosyal ilişkiler ve siyasal pratiklerde din olgusunun etkisi önemli bir tartışma konusudur.

Hiç şüphesiz, sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde bulunan toplumsal yapımızda din olgusunun geldiği durum da önemli bir tartışma konusudur. Bazı hallerde ülkemizin muhafazakârlaştığından bahsedilirken bazı hallerde de muhafazakârlığın da bir değişime uğradığı, dini hassasiyet düzeyinin düştüğüne ilişkin değerlendirmeler bulunmaktadır.

Bu anlamda, Elazığ sosyo-demografik özellikleri ve siyasal kültürü dolayısıyla bir Türkiye mozağıdır. Her türlü etnik kökene ve mezhebe sahip insanların yaşadığı bir kent olan Elazığ'ın siyasal kültürü de oldukça dikkat çekmektedir.

Bu anlamda, Elazığ çok partili siyasi hayatımızın başladığı günden bugüne kadar (iki seçim -1973-1977 hariç) her zaman muhafazakâr ve demokrat eğilimlere sahip siyasi partileri tercih etmiştir. Bu anlamda, partilerin dine bakışları ve dini söylemleri seçmenin tercihinde önemli bir rol oynamıştır.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde, siyasal davranış üzerinde, farklı faktörlerin tesirinin olması muhtemeldir. Ancak bu faktörler arasında, din faktörünün, siyasal davranışa ne tür bir etkide bulunduğu konusunda, bir sonuca ulaşabilmek için, araştırmaların ve verilerin yapılması gerekmektedir.

İnsan yaşamının hemen hemen her safhasında din tutum ve davranışları belirleyen bir olgu olurken bu birçok tutum ve davranışımız üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkileri bulunan dinin siyasal davranış üzerinde de etkilerinin olması kaçınılmazdır.

Din siyaset ilişkisi çerçevesinde dinin seçmenin oy verme davranışına olan etkisini ortaya koymak ve saha araştırmasını yapmak için, öncelikle araştırma soruları belirlenmiştir. Erdoğan'ın da ifade ettiği gibi (2003:107) araştırma sorusu, soruşturulanı ölçülebilir biçimde ifade etmek için irdelenen ve sunulan söylemdir. Bu çerçevede, hazırlanan araştırma soruları tanımlayıcı/betimleyici sorular, ilişkisel sorular ve nedensellik sorularından oluşmaktadır.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde, araştırmanın konu ve amacından hareketle, araştırmanın soruları;

Araştırma Sorusu 1: Seçmenin dini pratikleri yerine getirme düzeyi nedir?

Araştırma Sorusu 2:Dini algı düzeyi ile siyasal gelişmeleri değerlendirme arasında bir ilişki söz konusu mudur?

Araştırma Sorusu 3:Siyasal davranış ile din arasında bir ilişki var mıdır?

Araştırma Sorusu 4:Siyasal seçimlerde oy verme davranışında dinin etkisi nedir? Şeklinde belirlenmiştir.

Bu araştırma soruları doğrultusunda çalışmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Hipotez iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişki hakkında doğrulanabilecek ya da yanlışlanabilecek olan bir ifadedir (Şavran,

2010:104, 107). Erdoğan'ın belirttiği gibi (2003: 110) hipotezler tek değişkenin doğası veya iki ve ikiden fazla değişkenler arasındaki ilişkiyle ilgili varsayım ifadesidir, hipotezle belli bir tahmin yapılır, somut bir şekilde ne olacağı (beklenti) tanımlanır. Hipotezin en temel ayırıcı kriteri ise test edilebilir nitelikte olmasıdır (Walliman, 2006:69). Bu çerçevede, test edilmek üzere araştırma sorularından hareketle belirlenen hipotezler şu şekildedir:

Hipotez 1: Elazığ ili örneğinde seçmenin dini pratikleri yerine getirme düzeyi yüksektir. Dini pratikleri yerine getirme düzeyi ile yaş arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 2:Dini algı düzeyi ile siyasal gelişmeleri değerlendirme arasında bir ilişki vardır. Dini algı düzeyi ile kendini siyasal olarak tanımlama arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 3:Dini pratikleri yerine getirme düzeyi ile siyasal partilerin dini söylemlerine dikkat etme arasında anlamlı bir ilişki vardır. Muhafazakar siyasal kimliğe sahip olanların dini söylemleri takip düzeyi daha yüksektir.

Hipotez 4:Siyasal seçim süreçlerinde adayların dini söylemlerine ilişkin bakış ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yaş düzeyi arttıkça dini söylemlere karşı hassasiyet de doğru orantılı olarak artmaktadır.

Hipotez 5:Türk siyasetinde din eksenli bir partinin olması isteme düzeyi ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kadınlar din eksenli siyasal partinin olması gerektiğine daha yüksek düzeyde katılım göstermektedir.

Hipotez 6:Oy verme kararı ile adayın dindarlığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Adayın dindarlığını dikkate alma ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 7:Partinin dini söylemleri ile oy verme davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 8:Oy verme kararında din faktörünü önemsemeyenler ile siyasal kimlik tanımlama biçimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.5. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini Elazığ genelinde oy kullanma yeterliliğini taşıyan vatandaşlar oluşturmaktadır. Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı verilerine göre (<http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/2015MV-il-ilceSandikSayilari.pdf>); Elazığ merkezindeki seçmen sayısı 396.190'dır. Araştırma 1 Nisan -16 Nisan 2015 tarihleri arasında yapıldığından dolayı 2015 genel seçim sürecinde Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenen ve www.ysk.gov.tr de açıklanan seçmen sayıları dikkate alınarak örneklem belirlenmiştir.

Örneklem büyüklüğü,%95 Güvenlik Düzeyi ve %3 Hata Payı oranını göz önünde bulundurarak, 1300 örneklem belirlenmiştir. Araştırmada anket uygulaması Elazığ il merkezi ve 10 ilçede yaşayan, seçmen hüviyetini kazanmış (18 yaş ve üzeri) kişilerin, katılımcı olarak belirlenmesinden ötürü

“amaçlı örneklem” esas alınmıştır. Örneklemen ilçelere göre dağılımında seçmen sayısı dikkate alınmıştır. Belirlenen mahallelerdeki seçmen oranına göre dağılım, eşit bir şekilde tutulmuş ve 1300 kişilik örneklem grubuna anket yapılması uygun görülmüştür. Saha çalışmasının ardından hatalı anket formlarının değerlendirme dışında bırakışmasının ardından 1203 anket formu SPSS programına aktarılarak çalışmaya ilişkin analizlere tabi tutulmuştur.

Tablo 1: Örneklem Dağılımı

İLÇE	F
ELAZIĞ MERKEZ	872
AĞIN	10
ALACAKAYA	18
ARICAK	28
BASKİL	32
KARAKOÇAN	62
KEBAN	18
KOVANCILAR	76
MADEN	27
PALU	40
SİVRİCE	20
TOPLAM	1203

Örneklemen temsili olmasını sağlamak için kullanılan bilhassa önemli olan bir yordam nüfusun bütün üyelerinin aynı seçilme olasılığına sahip olduğu tesadüfi örnekleme (Giddens, 2008:123) olduğundan araştırmada örneklem seçiminde basit tesadüfi örneklem esas alınmıştır. Çalışma, seçmen vatandaşlar üzerinde yapıldığından anket katılımcılarının 18 ve üzeri yaş aralığında olması yani seçmen hüviyeti kazanmış olması dışında bir sınırlılık gözetilmemiştir. Yine araştırmanın sınırlılıkları arasında belirtilmesinde yarar görülebilecek önemli bir durumda kapalı toplumsal gruplardır. Toplumsal yaşam içerisinde görülebilen bu yapıdaki kapalı kurumların üyelerine ulaşmada sıkıntılar görülebilmektedir. Bu grupların üyelerinden erkeklere ulaşmak kadın üyelere ulaşmaktan daha kolaydır. Dolayısıyla araştırmanın ortaya koyulabilmesi için gerekli verilere ulaşmak için bu gruplardaki kadın üyelere ulaşmada istenilen şekilde olmamıştır.

Örneklem dağılımının il merkezine ve ilçelere göre dağılımı da yukarı da yer alan tabloda ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

3.6. Bilgi Toplama Araçları

Bir bilimsel araştırma bir yöntem ve teknik dahilinde kurgulanır. Araştırma yöntemi, araştırmanın amacını gerçekleştirebilmek için kullanılan genel yaklaşım; araştırma tekniği ise araştırma yönteminin gerçekleştirilmesi için kullanılan bilgi toplama aracıdır. Bu yaklaşım çerçevesinde bir ya da daha çok veri toplama tekniği kullanılır (Türkdoğan, 2003: 206). "Siyasal

Seçimlerde Seçmenlerin Oy Verme Davranışı Üzerinde Dinin Etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, hipotezleri test etmek ve belirtilen amaçlara ulaşmak için, nicel veri toplama teknikleri kullanılmıştır.

Nicel araştırmalarda deney ve gözlem, belgeleme, araştırma-soruşturma ve akılla kanıtlama önemlidir. Toplum bilimleri ile ilgili veriler görüşme, anket, gizli gözlem, soru formu vb gibi araçlarla toplanabilir (Sönmez ve Alacapınar, 2019: 40).

Bu araştırmada nicel veri elde etme aşamasında tarama araştırmasına bağlı kalınarak anket yöntemi uygulanmıştır. Anket önceden hazırlanmış soru formlarının inceleme grubuna yöneltilmesi ve elde edilen bilgilerin bu formlara not alınması suretiyle gerçekleştirilen bir veri toplama yöntemidir (Küçük, 2016: 68). Tarama araştırması, aynı soruları yanıtlayan çok sayıda yanıtlayıcı örnekleri, birçok değişkeni ölçer, birden fazla hipotezi test eder ve geçmişteki davranışlar, deneyimler ya da özelliklerden zaman sırasıyla ilgili çıkarım yapar. Değişkenler arasındaki ilinti istatistik teknikleriyle ölçülür (Neuman, 2010:400). Bu bağlamda araştırma hipotezlerinin oluşturulmasının ardından anket soruları hazırlanmıştır. Anket formu 29 ana sorudan ve alt sorular bir arada düşünüldüğünde 50 sorudan oluşmaktadır. Bu sorulardan sadece iki tanesi açık uçlu soru olup, anketin diğer soruları kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır.

3.7. Anket Formunun Hazırlanması

Bu araştırma çerçevesinde, araştırmacının amaçları, araştırma soruları ve araştırma hipotezleri doğrultusunda araştırma için gerekli verilerin toplanmasına hizmet edecek anket formu hazırlanmıştır. Bu anket formunun hazırlanmasından önce araştırmacının teorik incelemesi yapılarak, söz konusu literatür kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Araştırma anket formu hazırlanırken, katılımcılara sorulacak soruların anlaşılabilir ve açık bir dil ile yazılması katılımcılara anket uygulanırken açıklama yapılma gereği oluşturmayacaktır. Dolayısıyla araştırmacının anket formunda sorular açık bir dille yazılmıştır. Hazırlanan anket formunda yer alan soruların katılımcıları yönlendirici yönde olmamasına hassasiyet gösterilmiştir. Ankette yer alan her bir sorunun sadece bir şeyi sormasına ve sorular arasında benzerlik bulunmamasına özen gösterilmiştir. Bir anket formu hazırlanırken katılımcılara sorulacak soruların sıralaması da oldukça önemlidir. Bu çerçevede anket formu hazırlanırken bu husus göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca anket formunda yer alan sorular kendi içerisinde gruplandırılarak sıralandırılmıştır.

Anket formunun giriş bölümünde, araştırmacının hangi amaçla yapıldığı ve konusunun ne olduğu hakkında gerekli açıklama yapılmış katılımcılar bilgilendirilmiştir. Ayrıca bu bölümde, bu araştırmacının verilerinin bilimsel bir çalışmada kullanılacağı ve cevapların tamamının gizli tutulacağı ifade edilmiştir.

Hazırlanan anket formunun, araştırmanın amacına uygun olup olmadığını kontrolü için, alan araştırması öncesinde, 50 kişilik katılımcı grubuna ön test uygulanmıştır. Yapılan ön çalışma ile bazı sorular tekrardan gözden geçirilmiş, bazı soruların seçeneklerinde de, değişikliğe gidilmiştir.

3.8. Uygulama

Anketin uygulanmasında, anket formu katılımcılara tek tek verilmiştir. Anketörler ve diğer kişiler tarafından, katılımcıların gerçek görüşlerinin öğrenilebilmesi için, herhangi bir baskı uygulanmamıştır. Katılımcıların objektif olmalarını sağlamak amacıyla, kendilerinden kimlik bilgisi istenmemiştir. Katılımcılar tarafından doldurulan anket formlarına, her hangi bir ekleme yapılmamış ve aynı şekilde katılımcılara zaman baskısı uygulanmamıştır. Anketlerin doldurulması katılımcılar tarafından bitirildiği anda, anket formu kendilerinden geri alınmıştır. Katılımcıların anket formu sorularına verdikleri cevaplar, SPSS veri programına aktarılmış ve frekans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları tarafsız bir şekilde Word Programında tablo şeklinde gösterilmiş ve yorumlanmıştır.

Anket uygulamasından elde edilen veriler öncelikle SPSS programına aktarılmıştır. Daha sonra basit frekans analizlerini içeren tablolar ile Ki Kare bağımsızlık testi (chi-square test of independence) uygulanarak bazı değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyini ortaya koyan tablolar oluşturulmuştur.

4.BULGULARIN ANALİZİ

Tarihi süreç içerisinde zengin kültürel birikimi ve farklı inanışlar karşısındaki hoşgörüsü ile Elazığ, bölgenin önemli merkezlerinden biridir. Ülkenin genel siyasal eğilimleriyle benzer bir siyasal yapının zemininde yer alan Elazığ, milliyetçi ve muhafazakâr görüşün hâkim olduğu bir ildir. Bu yönüyle siyasal yönelimlerin sürekli merkezi konumunda olmuştur. Bu çalışmada Elazığ seçmenin ülke genelindeki seçmen profilini ne şekilde temsil ettiği, araştırma bulgularına göre değerlendirilmiştir. Araştırma verileri, 2015 genel seçim öncesi Elazığ il merkezi ve dokuz ilçesinden toplamda 1203 katılımcıdan elde edilmiştir. Bu bulgular 2015 genel seçim öncesi seçim sonuçlarının önceden nasıl sonuçlanacağını belirlemek açısından oldukça önemlidir.

4.1. Katılımcılara Ait Sosyo-Demografik Özellikler

Katılımcıların genel özelliklerinin belirlenmesi bir araştırma yapılırken gözden uzak tutulmaması gereken öncelikli bir husustur. Çalışmamızın bu bölümünde seçmenlerin oy verme davranışı üzerinde dinin etkisini temellendirmemize katkı sağlayacak sosyo-demografik özellikler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tablo 2: Araştırmaya Dâhil Olan Katılımcıların Cinsiyeti

	F	%
KADIN	451	37,5
ERKEK	752	62,5
TOPLAM	1203	100,0

Kadın ve erkekler arasında yönetsel konularda görülen fark, siyasal alanda da açıkça görülmektedir. Türkiye’de kadının oy verme davranışında, kadının kendi tercihinden çok, özellikle eşi ve çocukları olmak üzere çevresinden etkilendiğini gösteren bulgular vardır. Kadınlar yakından ilgilenmedikleri siyasal konularda kendi fikirleri oluşmadığı için siyasal tercihlerinde çoğunlukla eşlerinden ve çocuklarından etkilenmektedirler (Polat,2010:139). Ancak bu durum eğitim ve meslek gruplarında yer alınması ile beraber farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılığın en somut görüldüğü noktalarından birisi yerel seçimler bir diğer nokta ise aktif olarak siyasete katılma biçimidir.

Araştırmamıza katılan deneklerin demografik özelliklerinin belirlenmesine yönelik cinsiyet dağılımına ilişkin tabloda görüldüğü gibi katılımcıların %37.5 kadın %62.5 ise erkektir. Araştırmamızda kadın sayısının azlığı, farklı yaş, meslek ve eğitim durumuna sahip kadın deneklere ulaşılarak kapatılmaya çalışılmıştır.

Tablo 3: Katılımcıların Yaşı

Yaş	F	%
18-25	340	28,3
26-35	261	21,7
36-45	236	19,6
46-55	185	15,4
56-65	127	10,6
66 ve üzeri	54	4,5
Toplam	1203	100,0

Katılımcıların yaş dağılımına baktığımızda 18-25 yaş grubunda olanların oranı %28.3, 26-35 yaş aralığında olanlar %21.7, 36-45 yaş aralığında olanlar %19.6 oranındadır. 46-55 yaş aralığında olanlar %15.4 olurken 55-65 yaş aralığında olanlar ise 10.6'dır. Araştırmamıza katılanlar 66 ve üzeri yaşta olanların oranı da %4.5'dir. Sandık başına gidip oy kullanmış veya kullanmaya gidecek olanların araştırmaya dahil edilmesi için gösterilen hassasiyet her yaş grubunda olanlara ulaşarak sağlıklı bir veri elde edilme çabasıdır ki buda Tablo 2' de net bir şekilde görülmektedir.

Tablo 4: Katılımcıların Eğitim Durumu

Eğitim	F	%
Okuryazar değil	60	5,0
Okuryazar	38	3,2
İlkokul	239	19,9
Ortaokul / İlköğretim	139	11,6
Lise veya dengi okul	325	27,1
Üniversite	370	30,8
Lisansüstü	30	2,5
Toplam	1201	100,0

Katılımcıların eğitim durumlarını ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere farklı eğitim düzeylerinden katılımcıların örneklem içerisinde yer aldığı görülmektedir. Katılımcılardan okuryazar olmayanların oranı % 5.0, Okuryazar olanlar %3.2, ilkokul mezunu olanlar %19.9, ortaokul mezunu olanlar ise %11.6, lise ve dengi okullardan mezun olanların oranı %27.1, Üniversite mezunu olanların oranı ise %30,8'dir. Araştırma katılımcılarının %2.5'i ise lisansüstü eğitim seviyesine sahiptir. Bu veriler, ülkemizde ki genel eğitim düzeyleri ile aynı düzlemde sonuçlar ortaya koymaktadır. Çalışmadaki genel katılımcı sayısı 1203 olmasına rağmen katılımcıların eğitim durumunu gösteren tabloda görüldüğü gibi 1201 denek bu soruya cevap vermiştir. 2 denek cevap

vermemeyi tercih etmiştir. Araştırmanın yapıldığı 2015 yılı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’de farklı kademelerde devam eden mezun öğrenci sayısı Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre şöyledir. 2015-2016 Eğitim Öğretim yılında ülkemizde 17.588.958 kişi öğrenim gördüğü Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı okullarda mezun olmuştur. Bu genel öğrenci sayısı içerisinde 5.360.703 öğrenci ilkokul (%30.47); 5.211.506 öğrenci ortaokul (%29.63); 5.807.643 öğrenci lise ve dengi okullardan (%33.02) mezun olmuştur (<https://sgb.meb.gov.tr>). 2015-2016 Eğitim-Öğretim yılında okuyamaz olmayanların sayısı 2.644.144 kişi olup, 140.491 (0.80) kişi ise açılan okuma yazma kursunu bitirerek okuyamaz belgesi almıştır.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) verilerine göre 802.822 öğrenci ise üniversiteden mezun olmuştur. Buna göre ön lisans programlarından 316.034 (%39.36), 437.446 (%54.48) lisans; Yüksek lisans ve Doktora programlarından 49.342 (%6.15) öğrenci 2015-2016 eğitim öğretim yılında mezun olmuştur (<https://istatistik.yok.gov.tr/>). Milli Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulu verileri ile araştırmamıza katılan katılımcıların eğitim durumları karşılaştırıldığında; ortaya çıkan farklılık, araştırmaya katılan katılımcıların sadece seçme ve seçilme yaşını doldurmuş bireyler arasından seçilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 5: Katılımcıların Mesleği

Meslek	F	%
Kamu Personeli	101	8,4
İşçi	149	12,4
Esnaf	177	14,7
Öğrenci	256	21,3
Emekli	116	9,6
Özel Sektör Çalışanı	109	9,1
Ev Hanımı	195	16,2
İşsiz	34	2,8
Diğer	66	5,5
Toplam	1203	100,0

Toplumsal hiyerarşinin belirleyici göstergelerinden biri olan meslek, bireyi toplumsal yapı içerisinde konumlandırarak, onun statüsünü ortaya koymaktadır. Bununla beraber gelen, bireyin sosyal ilişkiler çerçevesinde statüsünü göz önünde bulundurarak davranışlarını mesleğinin belirlediği çerçevede sürdürmesidir. Bireyin gerek oy verme davranışında bulunmasında gerekse aktif olarak siyasete katılmasında meslek ya belirleyici ya da kolaylık sağlayan âdeta bir araç olmaktadır (Doğan, 2014: 216). Turan, kişinin üyesi bulunduğu toplulukların çoğu siyasal amaçlara ve esaslara göre biçimlenen

topluluklar olmadığını söyler. Anacak hemen her topluluğun siyasetle dolaylı ya da dolaysız olarak ilgili boyutlarının olduğunu belirterek örneğin meslek grubu teşekküllerinin siyasal sistemin eylem ve kararlarından etkilendiği için siyasal yaşantıyla ilgilendiğini söylemektedir (Turan, 1977:43).

Bireylerin kim olduğunu ortaya koyması bakımından ve sosyal ilişkilerinin kapsamı bakımından meslek önemli bir olgudur. Örneklem grubunun meslek profili incelendiğinde farklı meslek gruplarının örnekleme temsil edildiği görülmektedir. Bu çerçevede mesleğiniz nedir sorusuna 1203 denekten %21,3'ü (256) öğrenci, %16,2'si (195) ev hanımı, %14,7'si (177) esnaf %12,4'ü (149) işçi, %9,6'sı (116) emekli, %9,1'i (109) özel sektör çalışanı, %8,4'ü (101) kamu personeli %5,5'i (66) diğer, %2,8'i (34) cevabını vermiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Aylık Gelirleri

Aylık Gelir	F	%
0 -1000	575	47,8
1001-2000	388	32,3
2001-3000	171	14,2
3001-4000	41	3,4
4001 ve üzeri	28	2,3
Toplam	1203	100,0

Seçmenlerin oy verme davranışını etkileyen diğer önemli bir faktör de, sosyo-ekonomik seviyeleri ile ilgilidir. İşçilerin, bürokratların, zenginlerin, sanatçıların, ihracatçıların ve bankacıların yöneldiği siyasi partiler farklı farklıdır. Fakir insanların kendilerini en çok aş ve iş vaat eden partileri, suskunluk sarmalı içindekiler ve kendi görüşlerini ifade etmekte sıkıntı çekenler ise özgürlükçü ve değişimci partilere yönelmektedirler. (Çobanoğlu,2007:145) Ekonomik seviyeye veya bir önceki tabloda yer alan mesleki durumlarına göre seçmelerin oy verme davranışlarını gerçekleştirmeleri gayet doğal bir süreç olarak kabul edilmelidir. Çünkü kişiler başta içinde buldukları mesleki örgütlerin kendilerine kazandırdığı birikimlerle ve sonrasında da ihtiyaçlar hiyerarşisinin alt basamağını oluşturan faktörlerin karşılanma durumunu göz önünde bulundurarak oy kullanmaları olması gereken bir gerçektir.

Katılımcıların, %47,8'i 0-1000 lira arasında gelire sahip olduklarını belirtirken, %32,3'ü 1001-2000 lira, %14,2'si 2001-3000 lira, ve %3.4 de 3001-4000 lira arasında gelire sahip olduğunu belirtmiştir. Araştırmaya katılan deneklerden gelir seviyesi 4001 ve üzeri gelire sahip olanların oranı ise %32.3'dür. Katılımcıların gelir durumlarının dağılımını gösteren tablo ile

katılımcıların mesleklerinin dağılımını gösteren tablo arasında bir eşgüdüm bulunmaktadır.

Devlet tarafından belirlenen, işçilere normal bir çalışma günü karşılığı olarak ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık gibi zorunlu gereksinimleri minimum düzeyde karşılamaya yetecek ücret olarak tanımlanan asgari ücret (Sever ve İğdeli, 2018: 2) diğer ekonomik verilerde temel teşkil eder. Bu kapsamda araştırmanın yapıldığı dönemde asgari ücret yılın ilk altı ayı net 949,07 TL iken ikinci altı ayı net 1000,54 TL'dir (<https://www.csgb.gov.tr/>). Dolayısıyla asgari ücret gerek ülkenin içinde bulunduğu ekonomik tabloyu gösterme bakımından, gerekse araştırmaya katılanların ekonomik durumlarının ne olabileceğini görme bakımından önemli bir göstergedir.

Tablo 7: Araştırmaya Dahil Olan Katılımcıların Medeni Durumu

Medeni Durum	F	%
Evli	743	61,7
Bekâr	424	35,3
Boşanmış	8	0,6
Dul	25	2,2
Cevap yok	3	0,2
Toplam	1203	100,0

Medeni durum, katılımcıların sosyal yaşamı ve sosyal rollerine ilişkin bilgi vermesi bakımından oldukça önemlidir. Tabloda da görüldüğü üzere, %61,7'sinin medeni hali (743) evli, %35,3'ünün medeni hali bekâr (424), %2,2'sinin medeni hali (25) dul, %0,6'sinin medeni hali (8) boşanmışken, %0,2'si (3) medeni durum sorusunu yanıtızsız bırakmıştır.

Tablo 8: Araştırmaya Dahil Olan Katılımcıların Evli ise Nikâh Durumu

Nikah Durumu	F	%
Hem resmi hem dini nikahlı	711	95,7
Sadece resmi nikahlı	20	2,7
Sadece dini nikahlı	12	1,6
Toplam	743	100,0

Katılımcıların nikâh durumu çalışmamız kapsamında hem sosyal yaşama hem de dini yaşama ilişkin bilgi vermesi açısından önemli olarak görülmektedir. Araştırma katılımcılarının %95,7'si hem resmi hem dini nikâhlı, %2,7'si (20) sadece resmi nikâhlı, %1,6'sı (12) sadece dini nikâhlı olduğunu belirtmişlerdir. Dinin aile kurumunun inşası aşamasında tarafların evlilik akdini yerine getirirken resmi nikâhın yanında dini nikâhta yapması Türk aile yapısının nikâh durumunu yansıtmaktadır.

Tablo 9: Katılımcıların Çocuk Sahipliği

Çocuk Sahipliği	F	%
Evet çocuğum var	695	91,7
Hayır çocuğum yok	63	8,3
Toplam	758	100,0

Araştırma kapsamında katılımcıların çocuk durumları da sorgulanmıştır. Katılımcıların %91.5'nin çocuğu var iken, %8,5'nin de çocuğu bulunmamaktadır.

Tablo 10: Katılımcıların Çocuk Sayısı

Çocuk Sayısı	F	%
1	91	13,0
2	225	32,6
3	175	25,4
4	103	14,6
5	51	7,3
6	22	3,1
7 ve daha fazla	28	4,0
Toplam	695	100,0

Örneklem grubunda yer alan katılımcıların çocuk sayısını ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere, katılımcıların %13 ü 1 çocuğu, %32.6 2 çocuğu, % 25.4'ü 3 çocuğu, %14.sı 4 çocuğu, %7.3'ü 5 çocuğu, %3.1'i 6 çocuğu, %4.0'ü ise 7 ve üzeri çocuğu olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların %71'inin 1 ile 3 arasında çocuk sahibi olmaları Türkiye genel eğilime benzer bir durumu ortaya koyması bakımından önemlidir. Tablo, Türk aile yapısının genel profilini göstermektedir. Türk ailesi modernleşme süreci ile birlikte çocuk sayısı her geçen gün azalan bir aile yapısı profili ortaya koymaktadır.

2008 yılında Türkiye de ortalama hane halkı büyüklüğü 4 kişi, 2016'da 3.48 kişi, 2019'da 3.35 kişi ve 2020 yılında ise 3.30 kişi olarak devam eden bir düşme eğilimi göstermiştir (<https://data.tuik.gov.tr>). Dolayısıyla geniş aile sayısının azaldığı, çekirdek aile sayısının ise arttığı gözlenmiştir. Bu anlamda

araştırmamızın bulgularıyla TUİK verilerinin paralellik gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Tablo 11: Katılımcıların Çocuklarının Okula Gitme Durumu

Okula Gitme Durumu	F	%
Evet	512	73,7
Hayır	176	25,3
Cevap yok	7	1,0
Toplam	695	100,0

Araştırma katılımcılarının çocuklarının okula gitme durumunu gösteren tabloya bakıldığında, katılımcıların çocuklarının %73.7 si evet çocuğum okula gidiyor şeklinde cevap verirken %25.3 ü hayır çocuğum okula gitmiyor şeklinde cevap vermiştir. Bu soruya cevap vermeyenlerin oranı ise % 1'dir.

Siyasal bilinç düzeyini artıran eğitim siyaset tercihlerin olumunda güçlü bir etkiye sahiptir. Bireylerin eğitimi düzeyinin yüksekliği, siyaset görüşlerinin oluşumuna katkıda bulunarak, onların, siyasette daha aktif rol almalarını sağlar. Dolayısıyla bireylerin eğitim düzeyleri yükseldikçe, siyaset tercihlerinde de değişikliklerin olması beklenen bir durumdur.

Tablo 12: Katılımcıların Çocuklarının Gittiği Okul Türü

Okul Türü	F	%
Genel okul(İlkokul-Ortaokul-Lise)	370	70,2
Meslek lisesi	31	5,9
İmam Hatip (Ortaokul-Lise)	14	2,7
Özel okul	8	1,5
Üniversite	104	19,7
Toplam	527	100,0

Tablo 10'da da görüldüğü üzere araştırmaya dahil olan 695 deneyin çocuklarının gitmiş oldukları okullar tablo 11-1'de ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Buna göre 527 kişinin verdiği cevaplar doğrultusunda en yüksek oran %70,2 ile (370) genel okullarda (ilkokul-ortaokul-lise) %19,7'si (104) üniversite, %5,9'u (31) meslek lisesi, %2,7'si (14) imam hatip (ortaokul-lise) bunu %1,5 ile (8) özel okullar takip etmiştir.

Tablo 13: Katılımcıların Yaşadığı Yer

Yaşanılan Yer	F	%
İl Merkezi	806	67,0
İlçe Merkezi	345	28,7
Belde	7	6
Köy	45	3,7
Total	1203	100,0

Yerleşim yeri, nüfus, ekonomik yapı ve sosyal yaşam gibi özelliklerinden dolayı farklı nitelikler sergilemektedir. Bu anlamda, örneklem grubunun yaşadığı yer çalışma kapsamında farklı eğilimlerin ölçülmesi bakımından kayda değerdir. Katılımcıların, %67'i (806) il merkezinde %28,7'si (345) ilçe merkezinde, %3,7'si (45) köyde %0,6'sı (7) belde de ikamet ettikleri görülmektedir. TÜİK'in 2016 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre nüfusun %75'i merkezde %25'i ise merkez dışında yaşamaktadır. Dolayısıyla örneklem grubunun yaşadığı yer de bu bağlamda benzer bir nitelik taşımaktadır.

4.2. Dini İnanç ve Dini Pratikler

Dindarlık değişkeninin siyasi tercihleri etkileme düzeyinin araştırıldığı bu bölümde, örneklem kümemize ait katılımcıların dindarlık düzeyleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bununla beraber bu konu sadece yalın bir halde ortaya konulmayacak, dindarlık konusu burada, katılımcıların öteki demografik özellikleriyle ilişkisi bağlamında ele alınacak ve ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.2.1. Demografik Özellikler ve Dindarlık İlişkisi

Araştırmanın amacı çerçevesinde katılımcıların dini pratikleri ortaya koymaları ve ortaya konulan dini pratiklerin gerek birbiriyle ilişkilendirilmesi gerekse katılımcıların demografik özellikleriyle açıklanması oldukça önemlidir. Bu çerçevede öncelikle bilinmesi gereken katılımcıların dini pratikleri ne ölçüde ortaya koyduklarıdır.

Tablo 14: Katılımcıların Dindarlık Düzeyi

Dindarlık Düzeyi	F	%
Dindar değilim	59	4,9
Çok az dindarım	105	8,7
Dindar sayılıyorum	463	38,6
Oldukça dindarım	368	30,6
Çok dindarım	110	9,2
Cevap yok	96	8,0
Total	1201	100,0

Bir toplum içinde yaşayan insanların dindarlığının nasıl tespit edileceği veya dinin insan hayatının hangi yönlerinde ve ne derecede etkiye bulunduğu meselesi sürekli tartışılan konular arasındadır (Köktaş, 1993: 50). Bu anlamda dindarlık düzeyinin siyasal davranışta da etkili olduğu kabul edilen bir gerçektir. Doğan'ın (2014: 360) ifade ettiği gibi, dinin siyasal davranışlar üzerindeki etkisi ve bu etkinin boyutu sadece Türkiye'de değil, dünyanın farklı ülkelerinde yapılan bilimsel çalışmalarda tartışılmaktadır. Türkiye'de din ve siyaset konusu çok partili yaşamın hüküm sürmeye başladığı 1950'li yıllardan itibaren önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu siyasi yapı içerisinde seçmenler ya dini ötekileştirmeye gitmiş yâda dini değerleri önemli görerek, dinin yaşamın merkezinde olan bir olgu olduğuna dair söylemler geliştirilmiştir.

Toplumsal yapıdaki değişimler gibi bireylerin din ekseninde olaylara bakışıda bir değişime uğramış veya farklılaşmıştır. Toplumun dinamiksel yapısında ki değişimlere paralel şekilde dinin siyasal söylemelerde yer bulma veya bulamama durumu, günün toplumsal yapısının bakışını ortaya koyması bakımından önemlidir.

1201 katılımcının dindarlık düzeyine dair sorulan soruya cevap verdiği bu soruda katılımcıların %38,6'sı (463) kendini dindar olarak %30,6'sı (368) oldukça dindar, %9,2'si (110) çok dindar, %8,7'si (105) çok az dindar, %8'i yanıtızsız, %4,9'ü (59) kendini dindar olarak görmediğini dile getirmiştir.

4.2.2. Dindarlık Düzeyleri ile Diğer Değişkenler Arasındaki İlişki

Toplumsal alanda, dini inanç ve uygulamalara yönelik düşünüş, duyuş ve davranış tarzı olan dindarlık bireyin zihniyet kalıplarının oluşmasını etkilemektedir (Coştu, 2009). Dolayısıyla, dindarlık insan yaşamında çok boyutlu bir kavramdır (Usman & Ahamat, 2020). Bireylerin dindarlık düzeyleri sosyo-ekonomik, eğitim, yaş gibi değişkenlerle farklılık göstermektedir.

Tablo 15: Katılımcıların Eğitim Durumları ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki

	Dindarlık Düzeyi		Dindar Değilim	Çok Az Dindarım	Dindar Sayılırım	Olduğaa Dindarım	Çok Dindarım	Cevap Yok		
		%								
Öğrenim Durumunuz	Okur Yazar Değil		1	2	9	28	16	4	60	
		%	1,7%	3,3%	15,0%	46,7%	26,7%	6,7%	100,0%	
	Okur Yazar		3	1	10	17	3	3	37	
		%	8,1%	2,7%	27,0%	45,9%	8,1%	8,1%	100,0%	
	İlkokul		6	11	102	92	24	6	241	
		%	2,5%	4,6%	42,3%	38,2%	10,0%	2,5%	100,0%	
	Ortaokul/İlköğretim		4	9	60	49	11	7	140	
		%	2,9%	6,4%	42,9%	35,0%	7,9%	5,0%	100,0%	
	Lise Ve Dengi Okul		12	25	118	107	32	32	326	
		%	3,7%	7,7%	36,2%	32,8%	9,8%	9,8%	100,0%	
	Üniversite		32	50	150	72	23	42	369	
		%	8,7%	13,6%	40,7%	19,5%	6,2%	11,4%	100,0%	
	Lisansüstü		2	7	15	3	1	2	30	
		%	6,7%	23,3%	50,0%	10,0%	3,3%	6,7%	100,0%	
	Total			60	105	464	368	110	96	1203
			%	5,0%	8,7%	38,6%	30,6%	9,1%	8,0%	100,0%

Dindarlık düzeyleri, bireylerin kendi dünyalarında dini pratikleri yapma biçimlerini yerine getirmelerine ilişkin algılarıyla ilgilidir. Tabloda da görüldüğü üzere eğitim düzeyi düştükçe kendini dindar olarak tanımlayanların oranı düşerken, eğitim düzeyi arttıkça dindar değilim nitelendirmesinde bulunanların da oranı artmaktadır. Bu anlamda, eğitim düzeyi ile katılımcıların kendini dindarlık düzeyi açısından değerlendirme biçimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Eğitim düzeyi ve dindarlık arasındaki ilişki sosyal bilimlerde çalışılan önemli konulardan biridir. Yapılan çalışmalar bu iki değişken arasındaki ilişki eğilimi negatif olarak görülmektedir (Pyle, 2006; Sacerdote & Glaser, 2001). Rachmatullah, Ha ve Park (2019) yaptıkları çalışmada dindarlık düzeyi ve eğitim durumu arasındaki ilişkiyi 68 ülkede yapılan çalışmalarını inceleyerek araştırmışlardır. Araştırma sonuçları akademik düzey ile dindarlık arasında negatif korelasyon olduğu yönindedir. Bu bulgular, yapılan araştırma sonuçlarımızla paralellik göstermektedir.

Tablo 16: Katılımcıların Gelir Düzeyleri ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki

	χ^2 p= 0.001 <0.05		Kendinizi dindarlık düzeyi açısından nasıl değerlendirirsiniz?					Total	
			Dindar Değili m	Çok Az Dindarı m	Dindar Sayılı m	Oldukça a Dindarı m	Çok Dindarı m		Ceva p Yok
Aylık Gelirin iz	0- 100 0		33	63	190	178	55	56	575
		%	5,7%	11,0%	33,0%	31,0%	9,6%	9,7%	100,0 %
	100 1- 200 0		12	17	163	131	40	27	390
		%	3,1%	4,4%	41,8%	33,6%	10,3%	6,9%	100,0 %
	200 1- 300 0		9	17	86	43	10	6	171
		%	5,3%	9,9%	50,3%	25,1%	5,8%	3,5%	100,0 %
300 1- 400 0		4	4	15	10	3	3	39	
	%	10,3%	10,3%	38,5%	25,6%	7,7%	7,7%	100,0 %	
400 1 ve üzeri		2	4	10	6	2	4	28	
	%	7,1%	14,3%	35,7%	21,4%	7,1%	14,3 %	100,0 %	
Total		60	105	464	368	110	96	1203	
	%	5,0%	8,7%	38,6%	30,6%	9,1%	8,0%	100,0 %	

Gelir düzeyleri, bireylerin gündelik yaşamdaki bir çok davranışını etkilediği gibi dini yaşama ilişkin pratiklerini ve algılama biçimlerini de etkilemektedir. Tabloda yer alan veriler incelendiğinde, gelir düzeyi arttıkça “dindar değilim” diyenlerin oranı artarken, “çok dindarım” diyenlerin oranı ise düşmektedir. Çok az dindarım, dindar sayılıyım, oldukça dindarım değerlendirmesinde bulunan katılımcıların ise gelir durumları ile kendini dindar olarak algılama biçimleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu anlamda sonuç olarak gelir düzeyi ile katılımcıların kendini dindarlık düzeyi açısından değerlendirme biçimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Sosyo ekonomik durum ile dindarlık arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar sosyo ekonomik değişkenlerle dindarlık arasında negatif bir korelasyon olduğunu ortaya koymaktadır (Guiso, Sapienza and Zingales, 2003). Örneğin, kişi başı düşen gelir arttıkça, dindarlık düzeyinin düştüğü ortaya konulmuştur (Schwadel, 2015). Bu sonuçlar, araştırmamızın bulgularıyla uyum göstermektedir.

Tablo 17: Katılımcıların Yaşı ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki

χ^2 p= 0.000 <0.05		Kendinizi dindarlık düzeyi açısından nasıl değerlendirirsiniz?						Total		
		Dindar Değili m	Çok Az Dindarım	Dindar Sayılı m	Oldukça Dindarım	Çok Dindarım	Cevap Yok			
Yaşını z	18-25		24	42	128	81	22	43	340	
		%	7,1%	12,4%	37,6%	23,8%	6,5%	12,6%	100,0%	
	26-35		16	26	107	66	19	26	260	
		%	6,2%	10,0%	41,2%	25,4%	7,3%	10,0%	100,0%	
	36-45		8	14	108	72	18	16	236	
		%	3,4%	5,9%	45,8%	30,5%	7,6%	6,8%	100,0%	
	46-55		7	14	63	72	20	9	185	
		%	3,8%	7,6%	34,1%	38,9%	10,8%	4,9%	100,0%	
	56-65		5	6	48	48	18	2	127	
		%	3,9%	4,7%	37,8%	37,8%	14,2%	1,6%	100,0%	
	66 ve üzeri		0	3	10	29	13	0	55	
		%	,0%	5,5%	18,2%	52,7%	23,6%	,0%	100,0%	
	Total			60	105	464	368	110	96	1203
			%	5,0%	8,7%	38,6%	30,6%	9,1%	8,0%	100,0%

Yaş değişkeni bireylerin dünyaya, topluma ve dini yaşama bakışlarını etkileyen parametrelerden biridir. Yaş oranı arttıkça dindar değilim diyenlerin oranı düşmekte, tam tersi olarak yaş arttıkça çok dindarım diyenlerin oranı ise artmaktadır.

Benzer sonuçlar medeni durum ile katılımcıların kendini dindarlık düzeyi açısından değerlendirme biçimleri arasında da söz konusudur. Dindar değilim nitelendirmesinde bulunanlar arasında bekar olanlar, çok dindarım diyenler arasında “boşanmış veya eşi vefat etmiş olanların oranı diğerlerine göre daha yüksektir. Evli olan katılımcıların %74.5’i “Dindar sayılı m, Oldukça Dindarım” düzeylerinde kendini ifade etmişlerdir.

Tablo 18: Katılımcıların Yaşadığı İlçe ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Kendinizi dindarlık düzeyi açısından nasıl değerlendirirsiniz?						TT0
		Dindar Değilim	Çok Az Dindarım	Dindar Sayılıırım	Oldukça Dindarım	Çok Dindarım	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	1	2	4	3	0	0	10
	%	10,0%	20,0%	40,0%	30,0%	,0%	,0%	100,0%
ALACAKAYA		0	0	10	3	3	2	18
	%	,0%	,0%	55,6%	16,7%	16,7%	11,1%	100,0%
ARICAK		0	2	11	10	5	0	28
	%	,0%	7,1%	39,3%	35,7%	17,9%	,0%	100,0%
BASKİL		1	3	11	14	3	0	32
	%	3,1%	9,4%	34,4%	43,8%	9,4%	,0%	100,0%
KARAKOÇAN		0	7	31	20	4	0	62
	%	,0%	11,3%	50,0%	32,3%	6,5%	,0%	100,0%
KEBAN		0	2	8	5	2	1	18
	%	,0%	11,1%	44,4%	27,8%	11,1%	5,6%	100,0%
KOVANCILAR		0	2	29	39	6	0	76
	%	,0%	2,6%	38,2%	51,3%	7,9%	,0%	100,0%
MADEN		1	1	14	7	4	0	27
	%	3,7%	3,7%	51,9%	25,9%	14,8%	,0%	100,0%
PALU		1	0	10	26	3	0	40
	%	2,5%	,0%	25,0%	65,0%	7,5%	,0%	100,0%
SİVRİCE		0	0	7	9	3	1	20
	%	,0%	,0%	35,0%	45,0%	15,0%	5,0%	100,0%
MERKEZ		56	86	329	232	77	92	872
	%	6,4%	9,9%	37,7%	26,6%	8,8%	10,6%	100,0%
Total		60	105	464	368	110	96	1203
	%	5,0%	8,7%	38,6%	30,6%	9,1%	8,0%	100,0%

Tabloya göre, kendini dindar değilim olarak ifade edenler arasında Ağın ilçesinde yaşayanlar en yüksek oranı (%10.0) oluşturmaktadır. Ağın ilçesinde kendini çok dindar olarak tanımlayan bir katılımcı bulunmaması dikkat çekmektedir. Ağın ilçesinin %70.0'ı kendini “dindar sayılıırım, oldukça dindarım” şeklinde tanımlamaktadır.

Ağın ilçesinde yaşayan katılımcıların %20.0'ı, Karakoçan ilçesinde yaşayan katılımcıların %11.3'ü, Keban ilçesinde yaşayan katılımcıların %11.1'i, Baskil ilçesinde yaşayan katılımcıların %9.4'ü “Çok az dindarım” tanımlamasında bulunmaktadır.

Alacakaya ilçesinde yaşayan katılımcıların %55.6'sı, Maden ilçesinde yaşayan katılımcıların %51.9'u, Karakoçan ilçesinde yaşayan katılımcıların %50.0'ı kendini “Dindar Sayılıırım” şeklinde tanımlamaktadır.

Palu ilçesinde yaşayan katılımcıların %65.0'ı, Kovancılar ilçesinde yaşayan katılımcıların %51.3'ü, Sivrice ilçesinde yaşayan katılımcıların %45.0'ı, Baskil ilçesinde yaşayan katılımcıların %43.8'i kendini “Oldukça dindarım” olarak tanımlamaktadır.

Çok Dindarım nitelendirmesinde bulunan katılımcılar arasında Arıcak ilçesinde yaşayanlar en yüksek oranı (%17.9) oluşturmaktadır. Arıcak ilçesini %16.7'ile Alacakaya, %15.0 ile Sivrice, %14.8 ile Maden, %11.1 ile Keban ilçesinde yaşayan katılımcılar oluşturmaktadır.

Coğrafi bölgelere farklılık gösteren dindarlık insanların kırsalda ya da kentlerde yaşamaları, sosyal yaşantılarını etkilediği gibi dini yaşantılarını da etkileyebilmektedir. Kırsalda yaşamlarını sürdürenlerle, şehirlerde yaşamlarını

sürdürülenlerin dini yaşantıları gerek nicelik açısından gerekse nitelik açısından farklılıklar gösterebilmektedir (Kurt, 2009:16). Dolayısıyla dindarlık ile yaşanan yer arasında bir ilişki bulunmaktadır.

4.2.3. Katılımcıların Dini Pratiklerine İlişkin Bulgular

Dindarlıkla onun tarafından şekillenen oy verme davranışı arasındaki ilişkinin ortaya konulmaya çalışıldığı bu çalışma çerçevesinde, katılımcıların dini pratiklerle ilişki düzeyinin sorgulanması, çalışmanın hedefine ulaşması için temel bir veri sağlayacaktır. Çünkü din insanın hem iç dünyasını hem de dış dünyaya dair bakış açısını derinden etkileyen bir gerçekliktir. Bu yönüyle din doğal olarak siyasi tercihlerini belirlemede, siyasete dair motivasyonunda yol gösterici olacaktır. Bu etkinin muhtemel sonuçlarını çalışmaya yansıtma için katılımcıların dindarlıkla bağını ortaya koymak, çalışmamız için önemli veriler sağlayacaktır. Bu amaçla öncelikle bireyin dine bağlılığıyla ilişkisini ortaya koymayı amaçlayan aşağıdaki tablo üzerinde durulacaktır.

Tablo 19: Dinî İnanç Açısından Aşağıdaki Cümlelerden Hangisi Size Uygundur

Uygun Cümleler	F	%
Dinin tüm gereklerini yerine getiren biriyim	248	20,6
Aksatsam da dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan biriyim	662	55,0
İnançlıyım ama dinin gereklerini yerine getirmeyen biriyim	215	17,9
Dini inancı olmayan biriyim	19	1,6
Cevap yok	59	4,9
Toplam	1203	100,0

Bireylerin dini pratikleri yerine getirme düzeyleri dini kimlik ve dini aidiyet bağlarının tespit edilmesinde önemlidir. Bireyin dini pratikleri ile gündelik yaşamda dinin etkileri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu düşünülmektedir.

Dini inançları açıdan kendini değerlendirmesi istenen katılımcıların %55'i (662) aksatsam da dinin gereklerini yerine getirmeye çalıştığını, %20,8'i (248) dini tüm gereklerini yerine getirdiğini, %17,9'u (215) inanca inanmış ancak dini gereklerini yerine getirmediğini, %4,9'u soruyu yanıtsız bırakmış, %1,6'sı (19) dini bir inanca mensup olmadığını ifade etmiştir.

Bu veriler çerçevesinde Türk toplumunun önemli bir çoğunluğunun dini açıdan orta düzeyde bir yaşam pratiğine sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Dini bir yaşam pratiği ortaya koyan toplumun dini siyasal yaşama yansıtması da olası bir durumdur.

Tablo 20: Katılımcıların Yaşı ile Dini Pratik Yerine Getirme Düzeyleri Arasındaki İlişki

		Dini inanç açısından aşağıdaki cümlelerden hangisi size uygundur?						Total
		Dinin tüm gereklerini yerine getiren biriyim	Aksatsam da, dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan biriyim	İnançlıyım, ama dinin gereklerini yerine getirmeyen biriyim	Dini inancı olmayan biriyim	Cevap yok		
χ^2 p= 0.000 <0.05								
Yaşını z	18-25	31	185	95	9	20	340	
		% 9,1%	54,4%	27,9%	2,6%	5,9%	100,0 %	
	26-35	37	154	43	6	20	260	
		% 14,2%	59,2%	16,5%	2,3%	7,7%	100,0 %	
	36-45	52	136	36	1	11	236	
		% 22,0%	57,6%	15,3%	,4%	4,7%	100,0 %	
	46-55	58	98	22	2	5	185	
		% 31,4%	53,0%	11,9%	1,1%	2,7%	100,0 %	
	56-65	41	68	18	0	0	127	
		% 32,3%	53,5%	14,2%	,0%	,0%	100,0 %	
	66 ve üzeri	29	21	1	1	3	55	
		% 52,7%	38,2%	1,8%	1,8%	5,5%	100,0 %	
	Total		248	662	215	19	59	1203
			% 20,6%	55,0%	17,9%	1,6%	4,9%	100,0 %

Katılımcıların yaşı ile dini pratikleri yerine getirme düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere, yaş değişkeni dini pratikleri yerine getirmede önemli bir parametredir. Yaş düzeyi arttıkça, “Dinin tüm gereklerini yerine getiren biriyim” diyenlerin oranı artmaktadır. 66 yaş ve üzerinde ise katılımcıların yarısından fazlası (%52.7) dinin tüm gereklerini yerine getirdiğini ifade etmektedir. Diğer yandan, “Aksatsam da, dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan biriyim” diyen katılımcıların oranı, “İnançlıyım, ama dinin gereklerini yerine getirmeyen biriyim” diyen katılımcıların oranı ve “Dini inancı olmayan biriyim” diyen katılımcıların oranı yaş arttıkça düşmektedir. Buna göre, yaş ile dini pratikleri yerine getirme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Medeni durum ile dini pratikleri yerine getirme düzeyleri arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. “Dinin tüm gereklerini yerine getiren biriyim” diyen katılımcılar arasında medeni durumu boşanmış (%44.) ve dul (%36.9) olanların oranı daha yüksektir. “Aksatsam da, dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan biriyim” diyen katılımcılar arasında ise medeni durumu evli (%55.4) ve bekar (%55.7) olan katılımcıların oranı daha yüksektir. “Dini inancı

olmayan biriyim” diyen katılımcılar arasında ise medeni durumu bekâr (%2.5) olan katılımcıların oranı daha yüksektir.

Gelir durumu ile dini pratikleri yerine getirme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Eğitim düzeyi düştükçe “Dinin tüm gereklerini yerine getiren biriyim” diyen katılımcıların oranı artmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça “İnançlıyım, ama dinin gereklerini yerine getirmeyen biriyim” ve “Dini inanç olmayan biriyim” diyenlerin oranı artmaktadır. Diğer iki dini pratik düzeyi iki gelir düzeyi arasındaki ilişki bir akış şekliinden ziyade farklı oranlarda belirlenmiştir.

Tablo 21: Katılımcıların Çeşitli Dini Pratiklere İlişkin Görüşleri

	Dini Pratiklere İlişkin Görüşler	s	HAYIR	CEVAP YOK
3	Her gün namaz kılarım	44,1	48,3	7,6
4	Düzenli olarak Cuma Namazı kılarım	72,6	23,2	4,2
5	Bayram namazına giderim	80,5	16,0	3,5
6	İmkânım olduğu ölçüde kurban keserim	78,3	13,8	7,9
7	Ramazan ayında oruç tutarım	83,7	13,0	3,3
8	Cem evinde törenlere katılırım	11,8	77,0	11,2

Katılımcıların çeşitli dini pratikleri yerine getirme düzeylerini ortaya koyan tabloda görüldüğü üzere dini pratiğin zaman aralığı uzadıkça yerine getirilme düzeyi de artmaktadır. Katılımcılardan “her gün namaz kılarım” diyenlerin oranı %44.1, “düzenli olarak Cuma kılarım” diyenlerin oranı %72.6, “İmkânım olduğu ölçüde kurban keserim” diyenlerin oranı %78.3, “Bayram namazına giderim” diyenlerin oranı %80.5, “Ramazan ayında oruç tutarım” diyenlerin oranı ise %83.7’dir. Elazığ’da alevi inancına sahip bireyler olduğundan bu pratiklerden biri de “Cem evinde törenlere” katılma düzeyleri de sorgulanmış ve katılımcılardan %11.8’i bu tür bir törene katıldığını ifade etmiştir.

Tablo 22: Genel Olarak, Son On Yıl İçerisinde Dini Yaşantınızda Nasıl Bir Değişiklik Oldu

Değişikler	F	%
Dine bağlılığım arttı	520	43,2
Herhangi bir değişiklik olmadı	510	42,4
Dine bağlılığım azaldı	106	8,8
Cevap yok	67	5,6
Total	1203	100,0

Modernleşme süreci bireyi her alanda adeta bir değişime tabi tutmakta gündelik yaşam pratikleri kadar dini yaşam pratiklerinde de bazı değişimlere yol açabilmektedir. Bununla birlikte, dine ilişkin algı, dini yaşama ilişkin düşünceler de değişime uğrayabilmektedir. Bu bağlamda değişimin boyutunu ortaya koymak açısından katılımcılara “Son on yıl içerisinde dini yaşantınızda nasıl bir değişiklik oldu?” şeklindeki soru yöneltilmiştir. Katılımcıların % 43.2’si dini bağlılığım arttı, %42.4’ü herhangi bir değişikliğinin olmadığı yönünde cevap verirken, %8.8’i ise dine bağlılığım azalmıştır şeklinde cevap vermiştir. Bu soruya cevap vermeyen deneklerin oranı ise 67 kişi ile %5.6’dır. Bu anlamda, dini bağlılığı artan ya da azalan katılımcıların oranını dikkatle alındığında katılımcıların %52’sinin dini yaşantısında bir değişim olduğu görülmektedir. Bu oran, toplumun yarısını oluşturması bakımından önemli ve anlamlıdır.

Tablo 23: Katılımcıların Yaşı İle Son On Yıl İçerisinde Dini Yaşantısında Yaşanan Değişim Arasındaki İlişki

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Genel olarak, son on yıl içerisinde dini yaşantınızda nasıl bir değişiklik oldu?				Total
		Dine Bağlılığım Arttı	Herhangi Bir Değişiklik Olmadı	Dine Bağlılığım Azaldı	Cevap Yok	
Yaşınız	18-25	124	149	47	20	340
	%	36,5%	43,8%	13,8%	5,9%	100,0%
26-35		105	109	22	24	260
	%	40,4%	41,9%	8,5%	9,2%	100,0%
36-45		105	98	20	13	236
	%	44,5%	41,5%	8,5%	5,5%	100,0%
46-55		92	78	11	4	185
	%	49,7%	42,2%	5,9%	2,2%	100,0%
56-65		61	60	4	2	127
	%	48,0%	47,2%	3,1%	1,6%	100,0%
66 ve üzeri		33	16	2	4	55
	%	60,0%	29,1%	3,6%	7,3%	100,0%
Total		520	510	106	67	1203
	%	43,2%	42,4%	8,8%	5,6%	100,0%

Yaş ile dini yaşamın değişimi, dine bakış ve dini pratikleri yerine getirme düzeyi arasındaki ilişkinin olduğu bu araştırmada olduğu gibi alanda yapılan çeşitli araştırmalarda da ortaya konulmuştur. Yaş gruplarında dini bağlılık düzeyi farklıdır ve bu durum din ile yaş arasındaki ilişkinin incelenmesi bakımından önemlidir. Kişilerin çocukluk döneminde, dinî hayata ilgi duymalarında, en büyük etken ailedir. Çocuklar ibadet eden anne babalarını taklit veya gözlem yoluna giderler. Yetişkin dinî tutum ve davranışının şekillenmesinde anne baba dindarlığının, gerek ailede gerekse okulda verilen din eğitiminin ve eş dindarlığının etkisi söz konusu olmaktadır. Yetişkin dinî

tutum ve davranışının şekillenmesinde bu etmenlere ilave olarak bireysel tercihlerin önemli bir yeri vardır (Kılavuz, 2005: 99). Katılımcıların yaşı arttıkça, “Dine Bağlılığım Arttı” diyenlerin oranı artarken, yaş düzeyi düştükçe “Dine Bağlılığım Azaldı” diyenlerin oranı artmaktadır.

Tablo 24: Katılımcıların Eğitim Durumu İle Son On Yıl İçerisinde Dini Yaşantısında Yaşanan Değişim Arasındaki İlişki

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Genel olarak, son on yıl içerisinde dini yaşantınızda nasıl bir değişiklik oldu?				Total	
		Dine Bağlılığım Arttı	Herhangi Bir Değişiklik Olmadı	Dine Bağlılığım Azaldı	Cevap Yok		
ÖĞRENİM DURUMUNUZ	Okur Yazar Değil		33	22	1	4	60
		%	55,0%	36,7%	1,7%	6,7%	100,0%
	Okur Yazar		17	18	2	0	37
		%	45,9%	48,6%	5,4%	,0%	100,0%
	İlkokul		127	95	12	7	241
		%	52,7%	39,4%	5,0%	2,9%	100,0%
	Ortaokul/İlköğretim		65	62	7	6	140
		%	46,4%	44,3%	5,0%	4,3%	100,0%
	Lise Ve Dengi Okul		152	127	23	24	326
		%	46,6%	39,0%	7,1%	7,4%	100,0%
	Üniversite		118	172	55	24	369
		%	32,0%	46,6%	14,9%	6,5%	100,0%
	Lisansüstü		8	14	6	2	30
		%	26,7%	46,7%	20,0%	6,7%	100,0%
	Total		520	510	106	67	1203
		%	43,2%	42,4%	8,8%	5,6%	100,0%

Katılımcıların eğitim durumu ile son on yıl içerisinde dini yaşantısında yaşanan değişim arasındaki ilişkiyi ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere, eğitim düzeyi düştükçe “dini bağlılığım arttı” diyenlerin oranı artarken, eğitim düzeyi yükseldikçe “Dine bağlılığım azaldı” diyenlerin oranı artmaktadır. Bu durum eğitim ile dine bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Buna neden olarak Voltan Acar vd. (1996:50) ifade ettiği gibi, “Eğitim düzeyi yükseldikçe, insanlar birçok olguyu neden-sonuç ilişkisine bakarak irdemeyi ve sorgulamayı öğrenirler. Dolayısıyla

inançları da sorgulayabildikleri söylenebilir” değerlendirmesinin etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Tablo 25: Katılımcıların Yaşadığı İlçe İle Son On Yıl İçerisinde Dini Yaşantısında Yaşanan Değişim Arasındaki İlişki

	χ^2 p= 0.051=0.05	Genel olarak, son on yıl içerisinde dini yaşantınızda nasıl bir değişiklik oldu?				Total
		Dine Bağlılığı Arttı	Herhangi Bir Değişiklik Olmadı	Dine Bağlılığı Azaldı	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	3	5	2	0	10
	%	30,0%	50,0%	20,0%	,0%	100,0%
ALACAKAYA		8	7	2	1	18
	%	44,4%	38,9%	11,1%	5,6%	100,0%
ARICAK		17	7	4	0	28
	%	60,7%	25,0%	14,3%	,0%	100,0%
BASKİL		11	19	0	2	32
	%	34,4%	59,4%	,0%	6,2%	100,0%
KARAKOÇAN		24	31	6	1	62
	%	38,7%	50,0%	9,7%	1,6%	100,0%
KEBAN		5	11	0	2	18
	%	27,8%	61,1%	,0%	11,1%	100,0%
KOVANCILAR		42	31	3	0	76
	%	55,3%	40,8%	3,9%	,0%	100,0%
MADEN		15	11	0	1	27
	%	55,6%	40,7%	,0%	3,7%	100,0%
PALU		15	21	4	0	40
	%	37,5%	52,5%	10,0%	,0%	100,0%
SİVRİCE		10	8	2	0	20
	%	50,0%	40,0%	10,0%	,0%	100,0%
MERKEZ		370	359	83	60	872
	%	42,4%	41,2%	9,5%	6,9%	100,0%
Total		520	510	106	67	1203
	%	43,2%	42,4%	8,8%	5,6%	100,0%

Araştırma evreni Elazığ'ın ilçelerini kapsadığından bulguların analizi ilçelere göre de yapılmaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere, Ağın ilçesindeki katılımcıların %50.0'ı "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı" derken, %30.0'ı "Dine Bağlılığım Arttı", %20.0'ı "Dine Bağlılığım Azaldı" değerlendirmesinde bulunmuştur. Alacakaya ilçesindeki katılımcıların %44.4'ü "Dine Bağlılığım Arttı", %38.9'u "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı", %11.1'i ise "Dine Bağlılığım Azaldı" şeklinde beyanda bulunmuştur. Arıcak ilçesindeki katılımcıların %60.7'si "Dine Bağlılığım Arttı", %25.0'ı "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı", %14.3'ü ise "Dine Bağlılığım Azaldı" demiştir. Baskil ilçesindeki katılımcıların %59,4'ü "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı", %34,4'ü "Dine Bağlılığım Arttı", değerlendirmesini yapmıştır. Karakoçan ilçesinde yaşayan katılımcıların %50.0'ı "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı" derken, %38,7'si, "Dine Bağlılığım Arttı", %9.7'si ise "Dine Bağlılığım Azaldı" beyanında bulunmuştur. Keban ilçesinde yaşayan katılımcıların %61,1'i "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı", %27,8'i "Dine Bağlılığım Arttı" değerlendirmesinde bulunmuştur. Kovancılar ilçesindeki katılımcıların %55,3'ü "Dine Bağlılığım Arttı", %40,8'i "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı", %3,9'u ise "Dine Bağlılığım Azaldı" demiştir. Maden ilçesindeki katılımcıların %55.6'sı "Dine Bağlılığım Arttı", %40.7'si "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı" beyanında bulunmuştur. Palu ilçesinde yaşayan katılımcıların %52,5'i "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı", %37,5'i "Dine Bağlılığım Arttı", %10,0'ı ise "Dine Bağlılığım Azaldı" demiştir. Sivrice ilçesinde yaşayan katılımcıların %50.0'ı "Dine Bağlılığım Arttı", %40,0'ı "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı", %10.0'ı "Dine Bağlılığım Azaldı" beyanında bulunmuştur. Merkez ilçede yaşayan katılımcıların ise %42,4'ü "Dine Bağlılığım Arttı", %41,2'si "Herhangi Bir Değişiklik Olmadı", %9,5'i ise "Dine Bağlılığım Azaldı" demiştir. Bu verilere göre katılımcıların yaşadığı ilçe ile son on yıl içerisinde dini yaşantısında yaşanan değişim arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ancak, bu değişiklik coğrafik bir nitelik taşımaktan ziyade ilçelerin kendi yaşam biçimleri ve kültürleriyle ilgilidir.

Tablo 26: Katılımcıların Dindarlık Düzeyi ile Son On Yıl İçerisinde Dini Yaşantısında Yaşanan Değişim Arasındaki İlişki

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Genel olarak, son on yıl içerisinde dini yaşantınızda nasıl bir değişiklik oldu?				Total
		Dine Bağlılığım Arttı	Herhangi Bir Değişiklik Olmadı	Dine Bağlılığım Azaldı	Cevap Yok	
Kendinizi dindarlık düzeyi nasıl	Dindar	4	28	22	6	60
	Değilim	% 6,7%	46,7%	36,7%	10,0%	100,0%
Çok Az Dindarım		26	63	14	2	105
		% 24,8%	60,0%	13,3%	1,9%	100,0%
Dindar Sayılıyorum		179	230	41	14	464
		% 38,6%	49,6%	8,8%	3,0%	100,0%
Oldukça Dindarım		215	128	16	9	368
		% 58,4%	34,8%	4,3%	2,4%	100,0%
Çok Dindarım		81	21	2	6	110
		% 73,6%	19,1%	1,8%	5,5%	100,0%
Cevap Yok		15	40	11	30	96
		% 15,6%	41,7%	11,5%	31,2%	100,0%
Total		520	510	106	67	1203
		% 43,2%	42,4%	8,8%	5,6%	100,0%

Dindarlık düzeyi, birçok konuda olduğu gibi dini yaşantı konusunda da etkili faktörlerden biridir. Tabloya göre, katılımcıların dindarlık düzeyi arttıkça son on yıl içerisinde dine bağlılığım arttı diyenlerin oranı artarken, dindarlık düzeyi düştükçe de dine bağlılığım azaldı diyenlerin oranı da artmaktadır. Buna göre, dindarlık düzeyi ile dine bağlılığın değişimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Dindarlık olgusu, kişiden kişiye, bir gruptan veya bir çevreden başka bir çevreye ve hatta devirden devire önemli farklılıklar gösteren dinamik ve diyalektik bir olgudur. Bu noktada, toplumda çeşitli boyutlarda ve şekillerde gözlemlenebilen farklı dindarlık eğilimlerinin olduğu bilinen bir gerçektir (Coştu, 2009:121). Kişilerin kendilerini dindarlık açısından kimliklendirmelerinde veya tanımlamalarında farklı parametreler etkili olmaktadır. Hülür ve Kalender'in yaptıkları Sosyo Politik Tutumlar ve Din adlı çalışmalarında, bireyin dindarlık açısından kendisini değerlendirmesinde bir takım değişken bulunduğunu, yaş, meslek, eğitim medeni durum, cinsiyet gibi değişkenin bireyin dindarlık düzeyinde belirleyici olduğunu ortaya koymuşlardır (Hülür ve Kalender, 2003;257-258).

Tablo 27: Katılımcıların, Dini İnançların Toplumun Günlük Hayatına Etkisini, Geçmiş Yıllara Göre Değerlendirmeleri

Değerlendirmeler	F	%
Her geçen gün daha artmaktadır	420	34,9
Her geçen gün daha da azalmaktadır	451	37,5
Herhangi bir değişiklik olmadığını düşünüyorum	218	18,1
Fikrim yok	89	7,4
Cevap yok	25	2,1
Toplam	1203	100,0

Türkiye'deki önemli tartışma konularından biri de dinin ve dini değerlerin gündelik yaşama ilişkin etkisine yöneliktir. Bu anlamda bir kesim, muhafazakâr bir nitelik taşıyan AK Parti'nin iktidarda bulunmasını da gerekçe göstererek dini inançların gündelik yaşamda etkisinin azaldığını iddia ederken; bir diğer kesim ise bunun tam tersi bir durumun gerçekleştiğini iddia etmektedir.

Bu çerçevede, katılımcıların, %37,5'i (451) dini inancın her geçen gün daha da azaldığını, %34,9'u (420) inancının daha da arttığını, %18,1'i herhangi bir değişikliğin olmadığını, %7,4'ü bir fikrinin olmadığını, %2,1'i (25) bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, toplumsal anlamda dinin gündelik yaşama etkisinin değişimine ilişkin iki farklı bakış açısının olduğunu söyleyebiliriz. Bir kesim dinin etkisinin azaldığını, diğeri ise dinin etkisinin arttığını düşünmektedir. Ebetteki bu durum bireylerin gündelik yaşama ve toplumsal çevresine ilişkin algısı ile ilgilidir. Burada ki önemli unsurlardan biri de artan ya da azalan şeylerin neler olduğudur.

Tablo 28: Katılımcıların Yaşına Göre Dini İnançların Toplumun Günlük Hayatına Etkisini, Geçmiş Yıllara Göre Değerlendirmesi

		Genel olarak değerlendirdiğinizde, dini inançların toplumun günlük hayatına etkisini, geçmiş yıllara göre nasıl değerlendiriyorsunuz?					Total		
χ^2 p= 0.000 <0.05		Her geçen gün daha da artmaktadır	Her geçen gün daha da azalmaktadır.	Herhangi bir değişiklik olmadığını düşünüyor.	Fikrim Yok	Cevap Yok			
Yaşın z	18-25		73	165	72	24	6	340	
		%	21,5%	48,5%	21,2%	7,1%	1,8%	100,0%	
	26-35		86	93	44	25	12	260	
		%	33,1%	35,8%	16,9%	9,6%	4,6%	100,0%	
	36-45		95	78	44	16	3	236	
		%	40,3%	33,1%	18,6%	6,8%	1,3%	100,0%	
	46-55		86	56	32	9	2	185	
		%	46,5%	30,3%	17,3%	4,9%	1,1%	100,0%	
	56-65		53	46	19	8	1	127	
		%	41,7%	36,2%	15,0%	6,3%	,8%	100,0%	
	66 ve üzeri		27	13	7	7	1	55	
		%	49,1%	23,6%	12,7%	12,7%	1,8%	100,0%	
	Total			420	451	218	89	25	1203
			%	34,9%	37,5%	18,1%	7,4%	2,1%	100,0%

“Dini inançların toplumun günlük hayatına etkisi”nin boyutu her zaman önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu durum Türkiye’nin muhafazakârlaştığı yönündeki tartışmalarla birlikte yapılmaktadır. Katılımcıların genel değerlendirmesinde bu konuda iki farklı görüşün bir birine yakın oranlarda olduğu bir önceki tabloda görülmektedir. Katılımcıların yaş durumuna göre değerlendirme yapıldığında ise, bu bakış açısında yaş düzeylerine göre farklı şekilde değerlendirildiği görülmektedir.

Buna göre, yaş düzeyi düştükçe “dini inançların toplumun günlük hayatına etkisi her geçen gün artmaktadır” diyen katılımcıların oranı da düşmektedir. Buna karşın yaş düzeyi düştükçe, “dini inançların toplumun günlük hayatına etkisi her geçen gün daha da azalmaktadır.” diyenlerin oranı artmaktadır. Herhangi bir değişiklik olmadı diyen katılımcıların oranı da benzer şekilde yaş düzeyi düştükçe artmaktadır. Bu veriler yaşı ilerleyen bireylerin gündelik yaşamında dini değerlerin etkisinin daha da etkin bir şekilde görüldüğünü ortaya koyması bakımından kayda değerdir. Yaş ile dini inançların toplumun günlük hayatına etkisi arasındaki ilişkinin katılımcıların kendi gündelik yaşamındaki algılarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 29: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Dini İnançların Toplumun Günlük Hayatına Etkisini, Geçmiş Yıllara Göre Değerlendirmesi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Genel olarak değerlendirdiğinizde, dini inançların toplumun günlük hayatına etkisini, geçmiş yıllara göre nasıl değerlendiriyorsunuz?						Total
		Her Geçen Gün Daha Artmaktadır	Her Geçen Gün Daha Azalmaktadır	Herhangi Bir Değişiklik Olmadığını Düşünüyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok		
nasıl	Dindar Değilim	10	24	16	6	4	60	
	%	16,7%	40,0%	26,7%	10,0%	6,7%	100,0%	
Çok Az Dindarım		30	41	24	10	0	105	
	%	28,6%	39,0%	22,9%	9,5%	,0%	100,0%	
Dindar Sayılıyorum		148	197	84	30	5	464	
	%	31,9%	42,5%	18,1%	6,5%	1,1%	100,0%	
Oldukça Dindarım		163	124	60	19	2	368	
	%	44,3%	33,7%	16,3%	5,2%	,5%	100,0%	
Çok Dindarım		55	37	10	6	2	110	
	%	50,0%	33,6%	9,1%	5,5%	1,8%	100,0%	
Cevap Yok		14	28	24	18	12	96	
	%	14,6%	29,2%	25,0%	18,8%	12,5%	100,0%	
Total		420	451	218	89	25	1203	
	%	34,9%	37,5%	18,1%	7,4%	2,1%	100,0%	

Dindarlık düzeyi ile dini inançların toplumun günlük hayatına etkisinin geçmiş yıllara göre değerlendirilmesi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere, dindarlık düzeyi arttıkça, dini inançların toplumun günlük hayatına etkisi her geçen gün artmaktadır” diyen katılımcıların oranı da artmaktadır. Diğer yandan dini inançların toplumun günlük hayatına etkisinde herhangi bir değişiklik olmadığı şeklinde değerlendirmede bulunan katılımcıların oranı ise dindarlık düzeyi düşüldükçe artmaktadır.

Buna göre, kendini dindar olarak değerlendiren katılımcılar dini inançların toplumun günlük hayatına etkisinin geçmiş yıllara göre arttığını düşünmektedirler. Buna göre, dini inançların gündelik yaşama etkisine ilişkin katılımcıların değerlendirmelerinin kendi gündelik yaşamlarına ilişkin yaptıkları şeklinde bir yorum yapmak mümkündür. Yani bireyler, dinin veya dini inançların etkisinin toplumsal bir değerlendirmeden ziyade kendilerinin yaşam biçimleri çerçevesinde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Dolayısıyla

bu anlamda yürütülen tartışmaların bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

4. 3. Din ve Siyasal Eğilimler

Toplumların bütünleştirici yapılarından biri olan din, sosyolojik bir gerçeklik olarak siyasal meşruiyetinin de belirleyicisi olabilmektedir. Karşılıklı olarak dinin siyaset ile siyasetin din ile olan ilişkisi adeta bir gereklilik olarak sürekli kabullenilen veya karşı çıkılan bir olgu olmuştur. Siyasal kimliklerin inşasında belirleyici olabilen din, ideolojilere göre farklılık gösterse de içinde çıktığı toplumun değerlerini yansıtmak, o toplumu varlığını sürdürmesi bakımından da önemli bir kurumdur. Bu bütünleştirici etkinin siyasal yaşamadaki yansımalarını siyasal koşullar belirlemektedir. Bunun ana nedeni dinin, şekillendirdiği toplumun değer ve inanışlarının siyasal gereklilikleri şekillendirmesidir.

Siyasal eğilim ve siyasal politikaların, aday, seçmen ve partilere göre farklılık göstermesi dininin siyasal tercihler üzerindeki etkisinin gücünü ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu gücün önemini bilen aday veya partiler ortaya koydukları tasarrufları seçmenlerin hassasiyetleriyle uyumlu bir hale getirmeleri beklenen bir durum olacaktır.

4.3.1. Din İnanç Özgürlüğü ve Dinin Siyasal Tercihlere Etkisi

Din ve siyaset ilişkisi; herkesin olumlu şekilde baktığı ve olmasını istediği bir ilişki değildir. İnsanların toplumsal yaşamlarında din ve siyaset kurumları birlikte düşünüldüğünde dinin toplumsal konumu, siyasetin bunun karşında uygulanış şekli sürekli sorgulanan ve önemsenen bir hale gelebilmektedir. Seçmen beklentisi, aday ve partinin bu beklentileri karşılama siyasi süreçlerinin istenilen tablosudur. Siyasal iktidarların ortaya koyması gereken bu tablonun inşası, iktidara talip olan diğer partilerinde ortaya koyması muhtemel tasarrufları seçmenlerin beklenti ve eğilimlerine vaadeler ortaya koymaktır.

Tablo 30: Katılımcıların Ülkemizdeki Din Ve İnanç Özgürlüğünün Yeterliliği Konusundaki Görüşleri

Görüşler	F	%
Evet	626	52,0
Hayır	469	39,0
Fikrim yok	76	6,3
Cevap yok	32	2,7
Toplam	1203	100,0

Din ve inanç özgürlüğü, temel hak ve hürriyetler bağlamında değerlendirilmektedir. Hem Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde hem de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda din ve inanç özgürlüğü teminat altına alınmıştır. Ancak, buna rağmen bireyler yaşamlarında dini inançlarını yaşama hususunda zaman zaman bazı sorunların yaşandığı dönemler Türkiye'de olmuştur.

Bu anlamda giyim, kuşam ve ibadet gerekçe gösterilerek insanların eğitim ve çalışma haklarının engellendiği dönemler anti demokratik dönemler olarak değerlendirilmektedir. Demokratik bir yönetim sisteminde hangi dini inanca sahip olursa olsun bireyin bunu yaşamasının engellenmesi, dini yaşantısından bazı haklardan mahrum kalması düşünülemez.

Türkiye, bu anlamda din ve inanç özgürlüğünün yaşanmasında sıkıntılarının olduğu dönemlerden geçmiş olması dolayısıyla araştırma kapsamında katılımcıların bu çerçevede değerlendirmeleri de dikkate alınmıştır. Diğer yandan, “din”, “din ve inanç özgürlüğü”ne ilişkin yaklaşımların bireylerin siyasal tercihinde etkili olabildiği de dikkate alındığında katılımcıların değerlendirmeleri ve bu değerlendirmelerin diğer unsurlara etkileri de önemlidir.

Katılımcıların, %52'si din ve inanç özgürlüğünün yeterli olduğunu, %39'u ise din ve inanç özgürlüğünün yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %6.3'ü bu konuyla ilgili fikir sahibi olmadığını belirtirken, %2.7'si ise bu soruya cevap vermekten kaçınmıştır. Buna göre, katılımcıların yarısından fazlasının “din ve inanç özgürlüğü” nün yeterli olduğunu düşünüyor olması hem inançların özgürce yaşanması hem de demokrasinin standardının yükseltilmesi bağlamında önemlidir.

Tablo 31: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Ülkemizde Din Ve İnanç Özgürlüğünün Yeterlilik Durumu Değerlendirmesi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Ülkemizde din ve inanç özgürlüğünün yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?				Total
		Evet	Hayır	Fikrim Yok	Cevap Yok	
Kendinizi dindarlık düzeyi açısından nasıl değerlendirirsiniz?	Dindar Değilim	17	34	6	3	60
	%	28,3%	56,7%	10,0%	5,0%	100,0%
	Çok Az Dindarım	41	53	9	2	105
	%	39,0%	50,5%	8,6%	1,9%	100,0%
	Dindar Sayılıyorum	248	186	22	8	464
	%	53,4%	40,1%	4,7%	1,7%	100,0%
	Oldukça Dindarım	210	126	24	8	368
	%	57,1%	34,2%	6,5%	2,2%	100,0%
	Çok Dindarım	70	28	9	3	110
	%	63,6%	25,5%	8,2%	2,7%	100,0%
Cevap Yok		41	40	7	8	96
	%	42,7%	41,7%	7,3%	8,3%	100,0%
Total		627	467	77	32	1203
	%	52,1%	38,8%	6,4%	2,7%	100,0%

Türkiye’de din ve inanç özgürlüğünün yeterli olup olmadığı tartışmaları çok uzun yıllar yapılmaktadır. Bu konuda son yıllarda önemli adımlar atılmasına, reformlar gerçekleştirilmesine rağmen bu tartışmalar devam etmektedir. Katılımcıların dindarlık düzeyi ile Türkiye’de din ve inanç özgürlüğünün yeterlilik durumu arasındaki ilişkiyi ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere, dindarlık düzeyi arttıkça “Evet” diyen katılımcıların oranı artmaktadır. Yani dindarlık düzeyi yüksek olanların ülkemizde din ve inanç özgürlüğüne ilişkin bakışları daha yüksek oranda olumludur. Buna karşın, dindarlık düzeyi düştükçe “Hayır” diyenlerin oranı artmaktadır. Bu durum din ve inanç özgürlüğünün yorumlanmasıyla ilgili olarak değerlendirilmektedir. Kendini dindar olarak değerlendirmeyen ya da daha az dindar olarak değerlendirenler bu anlamda bir özgürlük içerisinde olmadıkları şeklinde bir algıya sahiptirler.

Tablo 32: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Ülkemizde Din Ve İnanç Özgürlüğünün Yeterlilik Durumu Değerlendirmesi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Ülkemizde din ve inanç özgürlüğünün yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?				Total
		Evet	Hayır	Fikrim Yok	Cevap Yok	
e İlç	AĞIN	3	7	0	0	10
	%	30,0%	70,0%	,0%	,0%	100,0%
	ALACAKAYA	11	5	2	0	18
	%	61,1%	27,8%	11,1%	,0%	100,0%
	ARICAK	14	11	3	0	28
	%	50,0%	39,3%	10,7%	,0%	100,0%
	BASKİL	22	7	2	1	32
	%	68,8%	21,9%	6,2%	3,1%	100,0%
	KARAKOÇAN	16	44	2	0	62
	%	25,8%	71,0%	3,2%	,0%	100,0%
	KEBAN	12	6	0	0	18
	%	66,7%	33,3%	,0%	,0%	100,0%
	KOVANCILAR	32	38	6	0	76
	%	42,1%	50,0%	7,9%	,0%	100,0%
	MADEN	25	2	0	0	27
	%	92,6%	7,4%	,0%	,0%	100,0%
	PALU	21	16	3	0	40
	%	52,5%	40,0%	7,5%	,0%	100,0%
	SİVRİCE	10	9	1	0	20
	%	50,0%	45,0%	5,0%	,0%	100,0%
MERKEZ	461	322	58	31	872	
%	52,9%	36,9%	6,7%	3,6%	100,0%	
Total		627	467	77	32	1203
	%	52,1%	38,8%	6,4%	2,7%	100,0%

Katılımcıların yaşadığı ilçeye göre, Türkiye’de din ve inanç özgürlüğünün yeterlilik durumunu değerlendirmesi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ağın, Karakoçan, Kovancılar ve Sivrice ilçesinde yaşayanlar diğer ilçelere göre daha yüksek oranda Türkiye’de din ve inanç özgürlüğünün yeterli olmadığını düşünürken Maden, Baskil, Keban, Alacakaya ve Palu ilçesinde yaşayanlar diğer ilçelere göre daha yüksek oranda Türkiye’de din ve inanç özgürlüğünün yeterli olduğunu düşüncesine sahiptirler.

Verilere bakıldığında katılımcıların değerlendirmesinin coğrafik bir niteliğinin olmadığı görülmektedir. Yani, şehrin batısında yer alan Ağın ile doğusunda yer alan Kovancılar ilçesi en yüksek oranda yeterli olmadığını düşüncesini taşıırken, buna karşın şehrin doğusunda yer alan Maden ile batısında yer alan Baskil en yüksek oranda din ve inanç özgürlüğünün yeterli olduğunu düşüncesini taşımaktadır. Bu durum sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde bir anlam ifade etmekte ve toplumsal yapının kendi din ve inanç özgürlüğü değerlendirmesi ile açıklanabilmektedir.

4.3.2. Katılımcıların Dini Hassasiyetlerine İlişkin Beklentileri

Dinin toplumsal yapıyı biçimlendirme özelliği, dinsel hassasiyetler ve dini uygulamalar ile ortaya konulmaktadır. Yaşamsal bir döngü içerisinde insanların toplumsal hassasiyetleri oluşur. Bu hassasiyetlerin önemli bir oranını dinsel içerikler oluşturmaktadır. İnsanlara belirli tutumlar edindiren, davranış kalıplarını oluşturan din, yol göstericiliğiyle bir yandanda dinsel tasarrufların ortaya konulmasını adeta zorunlu hale getirir. Siyasal erkler, toplumun kültürel yapısını göz önünde bulundurarak hareket ederler. Bireylerin dünyayı anlamlandırmasında, siyasal erklerin ortaya koyacağı dinsel hizmetlerle mümkün olabilmektedir.

Tablo 33: Kamu Çalışanlarının Cuma Günü Öğlen İzninin İki Saate Çıkarılması Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Frekans Analizi

Görüşler	f(frekans)	%(yüzde)
Doğru Buluyorum	866	72,0
Yanlış Buluyorum	227	18,9
Fikrim Yok	82	6,8
Cevap Yok	28	2,3
Toplam	1203	100,0

2016 yılında yapılan bir düzenleme ile kamu çalışanlarının cuma günü öğlen izninin iki saate çıkarılması sağlandı. Bu durum kamu çalışanlarının ibadetlerini rahat bir şekilde gerçekleştirmesine imkân sağlamanın yanında devletin din ve inanç özgürlüğünü genişletmesi bakımından da önemli bir gelişmedir. Bu gelişme de çalışma kapsamında değerlendirilerek, katılımcıların görüşleri alınmıştır.

Devletin kamu çalışanları için Cuma günün öğlen izninin iki saate çıkarılması katılımcıların %72'si (866) doğru bulunduğunu, %18,9'u (227) yanlış olduğunu, %6,8'i (82) fikrinin olmadığını ifade ederken, %2,3'ü (28) yapılan bu uygulamaya ilişkin soruya cevap vermemiştir. Bu verilere göre, kamu çalışanlarının cuma günü öğlen izninin iki saate çıkarılmasının çok büyük oranda doğru bulunduğu görülmektedir.

Tablo 34: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Kamu Çalışanlarının Cuma Gününü Öğlen İzninin İki Saate Çıkarılmasına İlişkin Düzenlemeleri Değerlendirilmesi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Kamu çalışanlarının cuma gününü öğlen izninin iki saate çıkarılması düşüncesini, nasıl değerlendiriyorsunuz?				Total	
		Doğru Buluyoruz	Yanlış Buluyoruz	Fikrim Yok	Cevap Yok		
Cinsiyetini z	KADIN		317	67	53	14	451
		%	70,3%	14,9%	11,8%	3,1%	100,0 %
	ERKEK		549	160	29	14	752
		%	73,0%	21,3%	3,9%	1,9%	100,0 %
Total			866	227	82	28	1203
		%	72,0%	18,9%	6,8%	2,3%	100,0 %

Katılımcıların cinsiyeti ile kamu çalışanlarının cuma gününü öğlen izninin iki saate çıkarılmasına ilişkin düzenlemenin değerlendirilmesini ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere erkek katılımcılardan bu düzenlemeyi yanlış bulanların oranı kadın katılımcılara göre daha yüksektir. Kadın katılımcılar da ise bu konuda fikir beyan etmeyenlerin oranı erkek katılımcılara göre daha yüksektir. Cuma namazına geleneksel olarak erkekler gittiğinden dolayı buna ilişkin fikir beyan etme ya da değerlendirmede bulunma oranının kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu düşünülmektedir.

Tablo 35: Katılımcıların Okullarda Seçmeli Ders Olarak Kur'an-ı Kerim ve Siyer (Peygamberimizin Hayatı) Derslerinin Konulması Hakkındaki

Değerlendirmeler	F	%
Doğru buluyorum	1031	85,7
Yanlış buluyorum	103	8,6
Fikrim yok	55	4,6
Cevap yok	14	1,2
Toplam	1203	100,0

Değerlendirmelerine ilişkin Frekans Analizi

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın “Din ve Vicdan Hürriyeti” başlığıyla düzenlenen 24. Maddesinde, “Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.” denilmektedir. Okullarda “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersi zorunlu olmakla birlikte gençlerin temel dini bilgilerin almalarında yetersiz kalmasından dolayı seçmeli dersler olarak da “Kur'an-ı Kerim ve Siyer (Peygamberimizin Hayatı)” derslerine müfredatta yer verilmiştir. Bu seçmeli dersler sadece isteyen öğrenciler almaktadır. Bu düzenleme de Türkiye’de yakın dönemde gerçekleşmiştir.

Tabloda da görüldüğü üzere katılımcıların %85.7’si “Kur'an-ı Kerim ve Siyer (Peygamberimizin Hayatı)” derslerinin okullarda seçmeli olarak okutulmasını doğru bulurken, %8.6’sı ise yanlış bulmaktadır. Bu anlamda katılımcılarda bu değişikliğe yönelik güçlü bir olumlu bakış açısının olduğu görülmektedir.

Tablo 36: Katılımcıların Kamu Çalışanlarının Başörtüsü Kullanabilmeleri Konusundaki Değerlendirmeleri

Değerlendirmeler	F	%
Doğru buluyorum	1070	89,0
Yanlış buluyorum	82	6,8
Fikrim yok	36	3,0
Cevap yok	14	1,2
Toplam	1202	100,0

Türkiye’de yakın dönemde gerçekleşen düzenlemelerden biri de kamu çalışanlarının başörtüsü kullanabilmelerinin önünün açılmasıdır. Geçmişte, anti demokratik uygulamalar ile kamu çalışanları da öğrenciler gibi dini inançları gereği giydikleri kılıp kıyafetlerinden dolayı sorunlar yaşamış, bu durum toplumsal anlamda zaman zaman derin tartışmaların oluşmasına da neden olmuştur.

Dine uygun hayat tarzı, dine uygun toplum tarzı, dine uygun siyasal düzen, dine uygun kanun tek tip değildir (Bardakoğlu;2007; 8). Dolayısıyla giyim kuşam kültürü, batı ve doğu uygarlıklarını hatta aynı ülke içinde bölge veya şehirleri birbirinden ayıran uygulama biçimlerinden biridir (Ucuzsatar,2012:316). Giyim kuşam veya yaşam biçiminin ana argümanlarından biride başörtüsüdür. .

Kuranda şekil yoktur; ancak örtünme bir düstur olarak vaz edilmiştir. Örtünün rengi, şekli biraz Peygamber sünnetiyle birazda geleneklerle alakalıdır (Bardakoğlu;2007;12). Dini değerler, dini normlar insanların hem kendilerini hem de diğer insanları anlama biçimlerini derinden etkiler (Zuckerman

58).Türkiye’de kamusal alanda kadının nasıl bir görünüm sergilediği konusu, İslamcı-laik kutuplaşmasının ana gündemini oluştururken kadınlar idealize edilmiş modern/laik ya da İslami yaşam tarzlarının simgesi olarak algılanıyorlar (Göle, 2009; 93). Nitekim, İslami yaşam göstergesi veya İslami yaşamı eleştirilerin ana konularından biri sürekli başörtüsü olmuştur. Gerek başörtüsünün kullanım şekli gerekse başörtüsünün nerede kullanılıp nerelerde kullanılmayacağını merkezi yeri de başörtüsünün kamuda kullanılıp kullanılmayacağıdır.

Türk siyasal yaşamının bir tasarrufu olarak yıllarca başörtüsünün kamuda kullanılması ya tamimiyle yasaklanmış yada gelen iktidarın başörtüsü veya dini hassasiyetlerine paralel olarak esnek bir hal almıştır. Katılımcıların 89’unun başörtüsünün kamuda kullanılmasını doğru bulması bu anlamda toplumsal bir konsensüsün, toplumsal bir ortak aklın olduğunun en önemli göstergelerinden biridir.

Başörtüsü yasağı konusu 1964 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini birincilikle bitiren Gülsen Ataseven’in başörtülü bir şekilde mezuniyet töreninde konuşma yapmasına izin verilmemesiyle ilk defa gündeme gelmiştir. 1999 yılında Refah Partisi Milletvekili olarak seçilen Merve Kavakçı’nın yemin töreni için meclise girişindeki protestolarla belirgin bir şekilde gündeme oturmuştur (Altınöz, ve Saka, 2011, 9-11). 8 Ekim 2013 tarihli resmi gazete ile başörtüsü yasağı kaldırılmıştır (Resmi Gazete, 2013, Sayı, 28789). Daha çok öğrencilerin başörtülü bir şekilde eğitim görmesiyle gündemde yer alan başörtüsü yasağı konusu her ne kadar Merve Kavakçı’nın meclise girişi ile bir krize dönüşmüş olsa da ülkenin en önemli sorunlarından birisi olarak uzun süre gündemde yer almıştır ve siyasi argüman olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

Tablo 37: Başörtüsünün Kamuda Kullanılması İle Kur'an-ı Kerim Ve Siyer Derslerinin Seçmeli Ders Olması Gibi Uygulamaların Siyasal Tercihe Olan Etkisi

Etki	F	%
Evet	311	25,9
Hayır	764	63,5
Fikrim yok	83	6,9
Cevap yok	45	3,7
Toplam	1203	100,0

Toplum yaşamına ilişkin yapılan her düzenleme, bireylerin gündelik yaşamlarına ilişkin gerçekleştirilen her adımın siyasal alanda bir yansımının olması da doğaldır. Zira siyaset kurumu aldığı kararlar ve uygulamalar ile yaşamın neredeyse her anını etkileyebilmektedir. Bu etkilerin doğal bir yansımaları da siyasal tercihler olabilmektedir. Din, inanç, dini eğitim vb. alanlarda son dönemde yapılan düzenlemelerin katılımcıların siyasal tercihinde etkisinin olup olmadığı da önemlidir.

Katılımcıların, %25.9'u "Başörtüsünün kamuda kullanılması ile Kur'an'ı Kerim ve Siyer Derslerinin seçmeli ders olması gibi uygulamaların", siyasal tercihlerini etkilediğini ifade ederken, %63.5'ü ise bu kararların siyasal tercihini etkilemediğini dile getirmiştir. Bu anlamda, yapılan düzenlemelerin seçmenin dörtte birlik kesiminde bir siyasal tercih değişikliği yaptığını söylemek mümkündür. Bu oran dahi siyasal rekabetin yoğun yaşandığı Türkiye gibi bir ülke için seçimin kaderini etkilemesi bakımından kayda değerdir.

Tablo 38: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Başörtüsünün Kamuda Kullanılması İle Kur'an-ı Kerim Ve Siyer Derslerinin Seçmeli Ders Olması Gibi Uygulamalar Siyasal Tercihe Etkisi

		χ^2 p= 0.022 <0.05	Başörtüsünün kamuda kullanılması ile Kur'anı Kerim ve Siyer Derslerinin seçmeli ders olması gibi uygulamalar siyasal tercihinizi etkiledi mi?				Total
			Evet	Hayır	Fikrim Yok	Cevap Yok	
Cinsiyetiniz	KADIN	%	132	264	32	23	451
			29,3%	58,5%	7,1%	5,1%	100,0%
ERKEK			179	500	51	22	752
	%		23,8%	66,5%	6,8%	2,9%	100,0%
Total			311	764	83	45	1203
		%	25,9%	63,5%	6,9%	3,7%	100,0%

Siyasal tercihi etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bu faktörler arasında siyasi iktidarın çeşitli alanlarda yaptığı hizmetler ile çeşitli konularda getirdiği düzenlemeler de bulunmaktadır. AK Parti hükümetleri döneminde hem çalışma yaşamında hem de eğitim ve öğretim faaliyetlerinde yapılan düzenlemelerden bazıları da din ve inanç özgürlüğü ile dini eğitimle ilgilidir. Bu düzenlemeler arasında yer alan kamu çalışanlarının başörtüsü ile çalışmasına imkân verilmesi ile Kur'an-ı Kerim ile Siyer derslerinin okullarda seçmeli ders olarak okutulmasına olanak sağlanmasıdır. Bu düzenlemelerin ebetteki seçmenlerin siyasal tercihinde bir yansımalarının olması doğaldır. Katılımcıların cinsiyetine göre, bu düzenlemelerin siyasal tercihlerini etkilediğini ifade eden kadın katılımcıların oranı erkeklere göre daha yüksek orandadır.

Demokrasi, kamusal alan, katılımcı yaşam ve eğitim kavramlarından en çok etkilenen kesimlerden biri kadınlar olmuştur. Başörtüsü konusundaki tarihi gerginlikler, Türkiye'deki kadınların demokrasiye bakışlarını önemli bir oranda şekillendirmiştir. Başörtülü bir kadının demokrasiyi özgürlüklerin varlığı olarak tanımlaması (Akboğa ve Şahin, 2018;15) bir sorunun olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla siyasal olarak yapılandırılmış cinsiyetlere özgü kısıtlamalar, hem kriz ortamlarını oluşumuna sebebiyet verecek, hem de talep ve isteklileri karşılayıcı siyasal platformların desteklenmesini beraberinde getirecektir.

Tablo 39: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Başörtüsünün Kamuda Kullanılması İle Kur'an-ı Kerim Ve Siyer Derslerinin Seçmeli Ders Olması Gibi Uygulamaların Siyasal Tercihe Etkisi

		Başörtüsünün kamuda kullanılması ile Kur'an-ı Kerim ve Siyer Derslerinin seçmeli ders olması gibi uygulamalar siyasal tercihinizi etkiledi mi?				Tota l		
		Ev et	Hayır	Fikri m Yok	Ceva p Yok			
Öğrenim Durumunuz	Okur Yazar Değil		23	21	7	9	60	
		%	38,3 %	35,0 %	11,7% %	15,0 %	100,0%	
	Okur Yazar		13	21	3	0	37	
		%	35,1 %	56,8 %	8,1% %	,0% %	100,0%	
	İlkokul		72	144	17	8	241	
		%	29,9 %	59,8 %	7,1% %	3,3% %	100,0%	
	Ortaokul/ İlköğreti m		41	88	8	3	140	
		%	29,3 %	62,9 %	5,7% %	2,1% %	100,0%	
	Lise Ve Dengi Okul		82	213	19	12	326	
		%	25,2 %	65,3 %	5,8% %	3,7% %	100,0%	
	Üniversit e		76	255	27	11	369	
		%	20,6 %	69,1 %	7,3% %	3,0% %	100,0%	
	Lisansüst ü		4	22	2	2	30	
		%	13,3 %	73,3 %	6,7% %	6,7% %	100,0%	
	Total			311	764	83	45	1203
			%	25,9 %	63,5 %	6,9% %	3,7% %	100,0%

Katılımcıların eğitim durumu ile “başörtüsünün kamuda kullanılması ile Kur'an-ı Kerim ve Siyer derslerinin seçmeli ders olması gibi uygulamaların siyasal tercihe etkisini ortaya koyan tabloya göre, eğitim düzeyi arttıkça bu düzenlemelerin siyasal tercihe etkisi düşmektedir. Bu düzenlemelerin siyasal tercihinin etkilediğini ifade eden katılımcıların oranı “Okur Yazar” olmayanlarda %38.3 iken Lisansüstü eğitim düzeyinde %13.3'e kadar düşmektedir. Bu durum dini alanda yapılan düzenlemelerin veya uygulanan politikaların eğitim düzeyi yüksek bireylerde etkisinin düşük olmasıyla açıklanabilir.

Konda'nın 2010 yılında yaptığı (https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/03/KONDA_1011_BASINI_ORTME_VE_TURBAN.p

df) Başını Örtme ve Türban Araştırması'nda "eğitim seviyesi yükseldikçe başını örtme tercihi azalmaktadır," sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, aynı araştırma bulgularına göre, "Ak Parti seçmenin %13'ünün başı açıkken %87'sinin başı kapalıdır. CHP seçmeinin %66'sının başı açıkken %34'ün başı kapalıdır." IPSOS Araştırma'nın 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanı Seçimi ve Milletvekili Genel Seçimi Sandık Sonrası Araştırması sonuçlarına göre (<https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2018-07/Ipsos-SandikSonrasiArastirmasi-CnnTurk-2Temmuz2018.pdf>) Recep Tayyip Erdoğan ev kadınlarının %60'ının tercihini almıştır. Böylece, Ak Parti kadın seçmeninin büyük bölümünün ev kadınlardan oluştuğu dikkate alınır, eğitim düzeyinin düşük olmasıyla başörtüsü takma ve onun siyasi tercihe etkisi konusunda açık bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu veriler, tablomuzda ortaya çıkan başörtüsü takma, eğitim düzeyi ve siyasi tercihlere etkisi sonucunu desteklemektedir.

Tablo 40: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Başörtüsünün Kamuda Kullanılması İle Kur'an-ı Kerim Ve Siyer Derslerinin Seçmeli Ders Olması Gibi Uygulamaların Siyasal Tercihe Etkisi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Başörtüsünün kamuda kullanılması ile Kur'an-ı Kerim ve Siyer Derslerinin seçmeli ders olması gibi uygulamalar siyasal tercihinizi etkiledi mi?				Total	
		Evet	Hayır	Fikrim Yok	Cevap Yok		
e	AĞIN		2	8	0	0	10
		%	20,0	80,0	,0%	,0%	100,0
	ALACAKAYA		5	12	0	1	18
		%	27,8	66,7	,0%	5,6%	100,0
	ARICAK		8	15	5	0	28
		%	28,6	53,6	17,9%	,0%	100,0
	BASKİL		10	16	5	1	32
		%	31,2	50,0	15,6%	3,1%	100,0
	KARAKOÇAN		7	53	2	0	62
		%	11,3	85,5	3,2%	,0%	100,0
	KEBAN		4	13	1	0	18
		%	22,2	72,2	5,6%	,0%	100,0
	KOVANCILAR		13	62	1	0	76
		%	17,1	81,6	1,3%	,0%	100,0
	MADEN		9	14	4	0	27
		%	33,3	51,9	14,8%	,0%	100,0

	PALU		21	18	1	0	40
		%	52,5 %	45,0 %	2,5%	,0%	100,0 %
	SİVRİCE		3	15	0	2	20
		%	15,0 %	75,0 %	,0%	10,0 %	100,0 %
	MERKEZ		229	538	64	41	872
		%	26,3 %	61,7 %	7,3%	4,7%	100,0 %
Total			311	764	83	45	1203
		%	25,9 %	63,5 %	6,9%	3,7%	100,0 %

Katılımcıların yaşadığı ilçe ile “başörtüsünün kamuda kullanılması ile Kur’an-ı Kerim ve Siyer derslerinin seçmeli ders olması gibi uygulamaların siyasal tercihe etkisi konusunda anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Bu anlamda Palu ilçesinde yaşayan katılımcıların %52.5’i, Maden ilçesinde yaşayan katılımcıların %33.3’ü, Baskil ilçesinde yaşayan katılımcıların %31.2’si bu düzenlemelerin siyasal tercihlerini etkilediği ifade etmişlerdir. Diğer yandan Karakoçan ilçesinde yaşayan katılımcıların %85.5’i, Ağın ilçesinde yaşayan katılımcıların %80.0’ı, Sivrice ilçesinde yaşayan katılımcıların %75.0’ı bu düzenlemelerin siyasal tercihlerini etkilemediğini beyan etmişlerdir. Elazığ merkez ilçesinde ise katılımcıların %26.3’ü bu düzenlemelerin siyasal tercihlerini etkilediğini ifade ederken, %61.7’si ise etkilemediğini dile Getirmişlerdir.

4.3.3. Katılımcılara Göre Tüekiye’de Muhafazakarlaşma Durumu

Muhafazakârlaşma, bir değişim direnci ya da tutuculuk olarak değil, tarihsel, dini, kültürel ve sosyal değerlerden aldığı birikimle kendini yenileyen, güncelleyen ve bütün bunları yaparken tarihsel birikim olarak değerlendirileceğimiz değerler sisteminden kopmadan bunları birer deneyim olarak kabul eden yaklaşım anlaşılmalıdır. Genç ve Coşkun’un (2015: 30) da ifade ettiği gibi, muhafazakarlıkla ilgili literatür, muhafazakarlığın yalnızca geçmişe değil geleceğe de bakan, geleneğin sürekliliğine olduğu kadar hayat şartlarının getirdiği değişim ihtiyacına da vurgu yapan bir yanı olduğu konusunda hemfikirdirler. Muhafazakârlık bir yaşam tarzı, dünyaya bakış ve siyasal bir eğilimi içerisinde alan kapsamlı bir dünya görüşüdür.

Tablo 41: Katılımcıların Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı

Görüşler	F	%
Katılıyorum	445	37,0
Katılmıyorum	438	36,4
Fikrim yok	243	20,2
Cevap yok	77	6,4
Toplam	1203	100,0

Katılımcıların Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı Türkiye'de AK Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesinden bir süre sonra ülkenin muhafazakârlaştığı yönünde tartışmalar başlamıştır. Bunda AK Parti'nin muhafazakâr bir parti olmasının yanında din ve inanç özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmasının da etkili olduğu düşünülmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere, katılımcıların %37.0'si "Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki düşüncelere" katıldığını ifade ederken, %36.4'ü ise bu tür düşüncelere katılmadığını beyan etmiştir. Katılımcıların %20.2'sinin bu konuda herhangi bir fikrinin olmadığını, herhangi bir fikir beyan etmek durumunda olmadığını ifade etmiş olması da dikkat çekicidir.

Tablo 42: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı

Cinsiyetiniz		KADIN	Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki düşüncelere bakış açınız nedir?				Total
			Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
	KADIN		154	151	111	35	451
		%	34,1%	33,5%	24,6%	7,8%	100,0%
	ERKEK		291	287	132	42	752
		%	38,7%	38,2%	17,6%	5,6%	100,0%
Total			445	438	243	77	1203
		%	37,0%	36,4%	20,2%	6,4%	100,0%

Cinsiyet değişkeni bireylerim çeşitli konulara bakış açısını etkileyen faktörlerden biridir. Tabloda da görüldüğü üzere katılımcıların cinsiyeti ile Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki düşüncelere bakış açısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, bu yöndeki değerlendirmelere kadın katılımcıların %34.1'i katılırken, bu oran erkeklerde %38.7 olarak belirlenmiştir. Kadın katılımcıların %24.6'sı bu konuda fikir beyan etmezken, erkek katılımcıların %17.6'sı fikir beyanında bulunmamıştır.

Tablo 43: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki düşüncelere bakış açımız nedir?				Total
		Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
ÖĞRENİM DURUMUNUZ	Okur Yazar Değil	19	17	17	7	60
		% 31,7%	28,3%	28,3%	11,7%	100,0%
	Okur Yazar	22	9	4	2	37
		% 59,5%	24,3%	10,8%	5,4%	100,0%
	İlkokul	96	70	59	16	241
		% 39,8%	29,0%	24,5%	6,6%	100,0%
	Ortaokul / İlköğretim	57	50	27	6	140
		% 40,7%	35,7%	19,3%	4,3%	100,0%
	Lise Ve Dengi Okul	134	106	62	24	326
		% 41,1%	32,5%	19,0%	7,4%	100,0%
	Üniversite	102	173	73	21	369
		% 27,6%	46,9%	19,8%	5,7%	100,0%
	Lisansüstü	15	13	1	1	30
		% 50,0%	43,3%	3,3%	3,3%	100,0%
	Total	445	438	243	77	1203
		% 37,0%	36,4%	20,2%	6,4%	100,0%

Tabloda da görüldüğü üzere katılımcıların eğitim durumu ile Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki düşüncelere bakış açısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki değerlendirmelere katılmayanların oranı düşmektedir.

Tablo 44: Katılımcıların Yaşına Göre Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı

	χ^2 p= 0.039 <0.05	Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki düşüncelere bakış açımız nedir?				Total	
		Katılıyor m	Katılmıyor m	Fikrim Yok	Cevap Yok		
Yaşınız	18-25		105	132	74	29	340
		%	30,9%	38,8%	21,8%	8,5%	100,0%
	26-35		92	105	49	14	260
		%	35,4%	40,4%	18,8%	5,4%	100,0%
	36-45		95	79	51	11	236
		%	40,3%	33,5%	21,6%	4,7%	100,0%
	46-55		79	53	40	13	185
		%	42,7%	28,6%	21,6%	7,0%	100,0%
	56-65		54	49	21	3	127
		%	42,5%	38,6%	16,5%	2,4%	100,0%
	66 ve üzeri		20	20	8	7	55
		%	36,4%	36,4%	14,5%	12,7%	100,0%
	Total		445	438	243	77	1203
		%	37,0%	36,4%	20,2%	6,4%	100,0%

Katılımcıların yaşı ile Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki düşüncelere bakış açısı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan tabloya göre, katılımcıların yaşı yükseldikçe bu değerlendirmeye katılanların oranı artmaktadır. 18-25 yaşa grubunda bu değerlendirmeye katılanların oranı %30.9 iken, 56-65 yaş grubunda bu oran %42.5'a kadar yükselmektedir. Yaş değişkeni bireylerin çeşitli konulardaki tutumlarını ve çeşitli olaylara bakış açılarını etkileyen bir parametredir. Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki değerlendirmeler de ağırlıklı olarak siyasal tartışmalar çerçevesinde yapılmaktadır. Türkiye'de gençlerin siyasal katılım düzeyi diğer yaş gruplarına göre düşük olduğundan bu tür siyasal konulara ilişkin tartışmalara katılım düzeyleri ile değerlendirmelerde bulunmaları da düşük olarak gerçekleşmektedir. Bu anlamda, katılımcılar arasında gençlerin en yüksek oranda fikir beyan etmeyen grup olması da dikkat çekmektedir.

Tablo 45: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Türkiye'nin Muhafazakârlaştığı Yönündeki Düşüncelere Bakış Açısı

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki düşüncelere bakış açınız nedir?				Total
		Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	5	3	2	0	10
	%	50,0%	30,0%	20,0%	,0%	100,0%
ALACAKAYA		7	4	7	0	18
	%	38,9%	22,2%	38,9%	,0%	100,0%
ARICAK		7	8	12	1	28
	%	25,0%	28,6%	42,9%	3,6%	100,0%
BASKİL		22	7	3	0	32
	%	68,8%	21,9%	9,4%	,0%	100,0%
KARAKOÇAN		16	32	14	0	62
	%	25,8%	51,6%	22,6%	,0%	100,0%
KEBAN		8	8	1	1	18
	%	44,4%	44,4%	5,6%	5,6%	100,0%
KOVANCILAR		33	36	7	0	76
	%	43,4%	47,4%	9,2%	,0%	100,0%
MADEN		9	9	9	0	27
	%	33,3%	33,3%	33,3%	,0%	100,0%
PALU		21	15	3	1	40
	%	52,5%	37,5%	7,5%	2,5%	100,0%
SİVRİCE		5	11	2	2	20
	%	25,0%	55,0%	10,0%	10,0%	100,0%
MERKEZ		312	305	183	72	872
	%	35,8%	35,0%	21,0%	8,3%	100,0%
Total		445	438	243	77	1203
	%	37,0%	36,4%	20,2%	6,4%	100,0%

Türkiye'nin muhafazakârlaştığı yönündeki düşüncelere Baskil ilçesinde yaşayan katılımcıların %68.8'i, Palu ilçesinde yaşayan katılımcıların %52.5'i, Ağın ilçesinde yaşayan katılımcıların %50.0'ı katılmaktadır. Buna karşın bu düşünceye katılmayan ilçeler arasında ise %55.5 ile Sivrice, %51.6 ile Karakoçan, %47.4 ile Kovancılar ilçesinde yaşayan katılımcılar diğer ilçelere göre daha yüksek oranda yer almaktadır. Arıcak ilçesinde yaşayan katılımcıların %42.9'unun, Alacakaya ilçesinde yaşayan katılımcıların %38.9'unun, Maden ilçesinde yaşayan katılımcıların %33.3'ünün bu konuda herhangi bir fikir beyan etmemesi de dikkat çekmektedir.

4.3.4. Katılımcıların Gündemdeki Siyasal Konulara İlişkin Değerlendirmeleri

Din ve siyaset ilişkisini ele alan yukarıdaki daha genel sonuçların ışığında, dinle ilişkili siyasete dönük pratik sonuçları ele alacağımız bu bölümde, seçmen görüşlerinin izleri aramaya çalışılacaktır. Böylece dini temaların güncel siyasette ortaya çıkardığı sonuçlar daha somut olarak ortaya konulmuş olacaktır.

Tablo 46: Katılımcıların Milletvekillerinin Başörtüsü İle TBMM'ye Girmelerini Nasıl Değerlendirdikleri Hakkındaki Görüşleri

Görüşler	F	%
Doğru buluyorum	1012	84,1
Yanlış buluyorum	104	8,6
Fikrim yok	61	5,1
Cevap yok	26	2,2
Toplam	1203	100,0

Cinsiyet ayrımcılığına dayalı oluşturulan siyasi yapılanmalar, kadını çoğu beceri ve haktan mahrum bırakmıştır. Bu eşitsizliği kabullenerek, hak ve özgürlükten bahsedilemez (Yılmaz 2007:165-167). Cinsiyete bağlı hak mahrumiyetleri toplumsal veya sosyal yaşamın farklı noktalarında farklı şekilde görmekteyiz. Bu alanlardan biri de siyasettir. Kadınlar dini inançları gereği giydikleri başörtüsünden dolayı uzun yıllar siyasal alanda bulunmaktan, faaliyet yürütmekten uzak kalmışlardır. 2013 yılından itibaren ise TBMM Genel Kurulu'na katılmaya başlamış, milletvekili aday listelerinde başörtülü isimlere yer verilmiştir. Katılımcıların, %84.1'i "milletvekillerinin başörtüsü ile TBMM'ye girmelerini" doğru bulurken, %8.6'sı ise doğru bulmadıklarını ifade etmiştir.

Tablo 47: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Milletvekillerinin Başörtüsü İle TBMM'ye Girmelerini Değerlendirmesi

		χ^2 p= 0.015 <0.05	Milletvekillerinin başörtüsü ile TBMM'ye girmelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?				Total
			Doğru Buluyorum	Yanlış Buluyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
Öğrenim Durumunuz	Okur Yazar		51	3	4	2	60
	Değil	%	85,0%	5,0%	6,7%	3,3%	100,0%
	Okur Yazar		35	0	1	1	37
		%	94,6%	,0%	2,7%	2,7%	100,0%
	İlkokul		220	9	8	4	241
		%	91,3%	3,7%	3,3%	1,7%	100,0%
	Ortaokul/ İlköğretim		120	11	6	3	140
		%	85,7%	7,9%	4,3%	2,1%	100,0%
	Lise Ve Dengi Okul		261	35	17	13	326
		%	80,1%	10,7%	5,2%	4,0%	100,0%
Üniversite		302	42	22	3	369	
	%	81,8%	11,4%	6,0%	,8%	100,0%	
Lisansüstü		23	4	3	0	30	
	%	76,7%	13,3%	10,0%	,0%	100,0%	
Total			1012	104	61	26	1203
			84,1%	8,6%	5,1%	2,2%	100,0%

Katılımcıların eğitim duruma ile milletvekillerinin başörtüsü ile TBMM'ye girmelerine ilişkin değerlendirmeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeyi yükseldikçe bu durumu yanlış bulan katılımcıların oranı artmaktadır. Ancak, yine de düzenlemeyi doğru bulan Üniversite mezunu olanların oranının %81.8, lisansüstü mezunlarının oranının %76.7'si olması dikkat çekmektedir. Bu konuda farklı düşünenler olmakla birlikte toplumsal anlamda geniş bir konsensüsün olduğu görülmektedir.

Tablo 48: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Milletvekillerinin Başörtüsü İle TBMM'ye Girmelerini Değerlendirmesi

	χ^2 p= 0.013 <0.05	Milletvekillerinin başörtüsü ile TBMM'ye girmelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?				Total
		Doğru Buluyorum	Yanlış Buluyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	6	4	0	0	10
	%	60,0%	40,0%	,0%	,0%	100,0%
ALACAKAYA		16	2	0	0	18
	%	88,9%	11,1%	,0%	,0%	100,0%
ARICAK		27	0	1	0	28
	%	96,4%	,0%	3,6%	,0%	100,0%
BASKİL		27	3	2	0	32
	%	84,4%	9,4%	6,2%	,0%	100,0%
KARAKOÇAN		59	1	2	0	62
	%	95,2%	1,6%	3,2%	,0%	100,0%
KEBAN		16	1	1	0	18
	%	88,9%	5,6%	5,6%	,0%	100,0%
KOVANCILAR		72	3	1	0	76
	%	94,7%	3,9%	1,3%	,0%	100,0%
MADEN		24	2	1	0	27
	%	88,9%	7,4%	3,7%	,0%	100,0%
PALU		39	0	1	0	40
	%	97,5%	,0%	2,5%	,0%	100,0%
SİVRİCE		20	0	0	0	20
	%	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
MERKEZ		706	88	52	26	872
	%	81,0%	10,1%	6,0%	3,0%	100,0%
Total		1012	104	61	26	1203
	%	84,1%	8,6%	5,1%	2,2%	100,0%

Katılımcıların yaşadığı ilçelere göre, milletvekillerinin başörtüsü ile TBMM'ye girmelerine ilişkin değerlendirmeleri farklılık göstermektedir. Bu adımı doğru bulan katılımcıların oranı Sivrice'de %100, Palu'da %97.5, Arıcak'ta %96.4, Karakoçan'da %95.2 olarak belirlenmiştir. Düzenlemeyi yanlış bulan katılımcıların oranında ise en yüksek Ağın ilçesinde yaşayan katılımcıların (%40.0) olduğu görülmektedir. Elazığ merkez ilçede ise katılımcıların %81.0'ı bu düzenlemeyi doğru bulurken, %10.1'i ise yanlış bulmaktadır.

Tablo 49: Katılımcıların Çeşitli Dini Uygulamalara İlişkin Değerlendirmeleri

	Değerlendirmeler	Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok
1	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi zorunlu ders olmaktan çıkarılmalıdır	20,0	75,0	5,0
2	Cemevleri ibadethane olarak tanınmalıdır.	40,0	44,2	15,7
3	İlköğretimde kız öğrenciler başörtüsü kullanabilmelidir.	62,3	30,0	7,7
4	Kürtaj serbest olmalıdır	16,2	71,6	12,2
5	Alkol satılan yerden alışveriş yapmam	53,4	40,2	6,4
6	Alkol içilen yerde yemek yemem	54,7	39,7	5,7
7	Diyanet İşleri Başkanlığı yerine Din ve İnanç İşleri Başkanlığı kurulmalıdır	36,8	34,9	28,4

Din, insan yaşamını etkilediği gibi çeşitli konulara ilişkin bakış açısını da etkileyebilmekte, tutumlarının temelini oluşturabilmektedir. Siyasal gündemde tartışılan konulara bakış açısında dini değerler, dini yaşam pratikleri ve dine ilişkin algıları da önemli olarak değerlendirilmektedir. Katılımcıların, siyasal gündemde tartışılan çeşitli konulara ilişkin değerlendirmelerinin yer aldığı tabloya göre, gündemden tartışılan konulardan biri olan “Kürtaj serbest olmalıdır” tartışmalarına katılımcıların %71.6’sı karşı çıkmaktadır. Yine, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi zorunlu ders olmaktan çıkarılmalıdır” yargısına katılımcıların %75.0’ı katılmadığını ifade ederken sadece %20.0’ı katıldığını beyan etmektedir. “İlköğretimde kız öğrenciler başörtüsü kullanabilmelidir” yargısına katılımcıların %62.3’ü katıldığını ifade ederken, %30.0’ı katılmadığını belirtmiştir.

“Diyanet İşleri Başkanlığı yerine Din ve İnanç İşleri Başkanlığı kurulmalıdır” yargısına katılımcıların %36.8’i katılırken, %34.9’u katılmadığını belirtmektedir. Bu yargıya ilişkin katılımcıların %28.4’ü ise fikir beyan etmemiş olması da kayda değerdir. Katılımcıların, Diyanet İşleri Başkanlığının isminin değiştirilmesi konusunda iki farklı bakış açısında sahip olduğu ve bu bakış açılarının aynı oranda olduğu söylenebilir.

Hemen her toplumda dini kurumlar gerek insanlar üzerinde gerekse diğer kurumlar üzerinde etkindirler. Bu dini kurumlar bir baskı grubu gibi hareket ederek kamu politikalarını etkileyerek kamuoyu oluşturmaya çalışırlar. Örneğin, Katolik ülkelerde ki yaşamın her alanında Vatikan politikalarını ve Papa’nın oynadığı etkin rol inkâr edilemez. Vatikan’ın etkinliği gelir dağılımı aile, boşanma, doğum kontrolü, kürtaj, göçmenlere uygulanan muamele gibi geniş bir alanı kapsamaktadır (Mutlu Mustafa,2003).

Türkiye’de de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın devletin çatısı içerisinde yer alması Türkiye’de tam olarak din-devlet ayrımı olmadığı tartışmalarını yaratmaktadır (Öktem Niyazi, 1995:76). Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmekle görevli olan bir kuruluştur. Diyanet İşleri Başkanlığı, kurulduğundan bu yana, birçok tartışmanın merkezinde yer almıştır.(Özdemir ve Arıcı, 2012: 2014). Gelenen noktada Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili bu tartışmalar bir partinin seçim bildirgesinde yer alacak kadar kayda değer bir boyuta ulaşmıştır. HDP 2015 genel seçimler bildirgesinde “ Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılarak, devletin din ve inanç alanından elini çekmesi sağlanacak, din ve inanç işleri topluma, inanç sahiplerine bırakılacak. İnanç topluluklarının örgütlenme özgürlüğünün önündeki engeller kaldırılacak, kendi inançlarını vaadinde bulunarak seçmenlerin desteğini kazanmaya çalışmıştır (www.hdp.org.tr.)

Toplumda iki farklı bakış açısı olduğu yargılardan biri de Cem evlerinin statüsüne ilişkindir. “Cem evleri ibadethane olarak tanınmalıdır” tartışmalarına katılımcıların %44.2’si katılırken, %44.0’ı katılmamaktadır. Bu konuda toplumda iki farklı bakış açısı olduğu görülmektedir.

Din katılımcıların çeşitli davranışlarını, tutumlarını ve eğilimlerini etkilediği gibi alış veriş kültüründe de önemli bir faktördür. Bu anlamda, “Alkol satılan yerden alışveriş yapmam” yargısına katılımcıların %53.4’ü katılırken, %40.2’si katılmadığını; “Alkol içilen yerde yemek yemem” yargısına katılımcıların %54.7’sü katılırken, %39.7’si ise katılmadığını beyan etmektedir.

4.4. Siyasi Partilere Üyelik

Demokratik yönetimlerde her şeyden önce halkın yönetime katılması işlevi siyasal partiler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Her ne kadar demokrasi, halkın yönetime katılması olarak tanımlanıyor olsa da, modern koşullarda bu ancak yasal dayanaklara sahip bir örgütlenme düzeniyle mümkün olabilmektedir. Bunun siyasal hayattaki karşılığı siyasal partilerdir. Toplumsal hayatta siyaset, sosyal ve gündelik hayatın doğal seyrinde de gerçekleştirilebilir olsa da, aktif siyasal katılım daha etkin olarak siyasal partilere resmi üyelik sonucunda gerçekleşebilir. Bu açıdan halkın siyasal partilere üyeliği hem demokrasinin kökleşmiş olduğunu hem de siyaset kurumu ve halk arasında sağlıklı bir iletişimin koşullarını tesis etmek anlamı taşıyacaktır. Bu bölümde siyasal katılımın en etkin biçimi olarak siyasal parti üyelik düzeyleri ve onula ilişkili sonuçlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tablo 50: Katılımcıların Herhangi Bir Siyasi Partiye Üyelik Durumu

Üyelik Durumu	F	%
Evet	243	20,2
Hayır	881	73,2
Eskiden üyeydim	47	3,9
Cevap yok	32	2,7
Toplam	1203	100,0

Siyasi parti üyeliği, siyasal katılım türlerinden biridir. Siyasal parti üyeleri, partiye bağlılık düzeyi yüksek olan ve parti faaliyetlerine etkin olarak katılan seçmenlerdir. Siyasal partilerin önemli işlevleri arasında siyasal katılımı artırmak, seçmenlerin sistemle bütünleşmesini sağlamak yer almaktadır. Bireyler, siyasal partiye üye olarak siyasal alanda aktif olarak yer alır. Ancak, burada önemli hususlardan biri de üyelerin siyasal çalışmalara katılma düzeyleridir. Siyasal parti üyeleri aktif üyeler ve aktif olmayan üyelere sahiptirler (Doğan, 2014: 381). Siyasal parti üyeliği bireyler siyasal alandaki tutumlarını ve eğilimlerini etkileyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Örnekleme grubunda yer alan katılımcıların %20.2'si bir siyasi partiye üye olduğunu ifade ederken, %3.9'u ise eskiden üye olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %73.2'si ise herhangi bir siyasi partiye üye olmadığı ifade etmişlerdir. Doğan ve Göker'e göre (2017:154) ülkemizde siyasal parti üyeliği çok işlevsel bir niteliğe sahip olmadığından dolayı, seçmenler içerisinde bu tür bir siyasal katılım oranı düşüktür. Ülkemizde 2017 yılı Şubat ayı (YSK) itibarıyla seçmen sayısı 55 milyon 319 bin 222'dir. Yine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının Ocak 2017 açıklamasına göre siyasal partilere üye olanların sayısı ise 12.237.858'dir. Buna göre, Türkiye'de siyasal parti üyeliği tüm seçmenler içerisinde yaklaşık olarak % 20 düzeyindedir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ise mitinglere katılan siyasal parti üyelerinin oranlarının, genel ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda mitinglere katılma konusunda siyasal parti üyeliğinin belirleyici bir etken olduğu ifade edilebilir.

Tablo 51: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Siyasal Parti Üyeliği

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Herhangi bir siyasi partiye üye misiniz?				Total
		Evet	Hayır	Eskiden Üyeydim	Cevap Yok	
Cinsiyetiniz	KADIN	53	368	12	18	451
	%	11,8%	81,6%	2,7%	4,0%	100,0%
ERKEK		190	513	35	14	752
	%	25,3%	68,2%	4,7%	1,9%	100,0%
Total		243	881	47	32	1203
	%	20,2%	73,2%	3,9%	2,7%	100,0%

Parti üyeliği partiyle seçmenler arasında kurulmuş en sıkı bağıdır. Siyasal partiye üye olan kişi, her şeyden önce o partiyle aidiyet ilişkisi kurmakta, bu ilişki partiye bağlılığı ifade etmektedir (Tosun vd., 2010: 6). Siyasi parti üyeliği bir siyasal katılım biçimi olmanın da ötesinden parti ile birey arasında organik bir bağın kurulmasını sağlamaktadır.

Siyasal parti üyeleri, partiye bağlılık düzeyleri yüksek olan ve parti faaliyetlerine etkin olarak katılan seçmenlerdir. Yine siyasi parti üyeleri, partinin yapısı içerisinde yer alan aktörlerden biri olup, siyasi partilerin organizasyon yapısının bir parçasıdır. Siyasi parti üyeleri, teşkilat üyelerinin seçiminde (il başkanı, ilçe başkanı) oy kullanabildikleri gibi, milletvekili adaylarının ön seçimle belirlenmesi durumunda o bölgedeki/kentteki milletvekili adayının belirlenmesinde de oy kullanabilmektedirler (Doğan, 2017: 165). Siyasal parti üyeliği ile demografik faktörler arasında anlamlı bir ilişkiden söz edebiliriz. Kadın katılımcıların %11.8'i herhangi bir siyasi partiye üye iken, erkek katılımcıların %25.3'ü herhangi bir siyasi partiye üye olduğunu belirtmiştir. Bunda siyasetin erkeklerin ilgileneceği bir alan olduğu düşüncesindeki gibi geleneksel nedenlerin yanı sıra kadınların siyasal alanda düşük düzeyde temsil imkânı bulabilmesinin de etkisi vardır. TBMM başta olmak üzere çeşitli temsil makamlarında erkeklerin egemen olduğu tüm dünyada var olan bir gerçektir.

Tablo 52: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Siyasi Parti Üyeliği

	χ^2 p= 0.003<0.05	Herhangi bir siyasi partiye üye misiniz?				Total
		Evet	Hayır	Eskiden Üyedim	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	4	6	0	0	10
	%	40,0%	60,0%	,0%	,0%	100,0%
ALACAKAYA		6	12	0	0	18
	%	33,3%	66,7%	,0%	,0%	100,0%
ARICAK		6	22	0	0	28
	%	21,4%	78,6%	,0%	,0%	100,0%
BASKİL		8	20	4	0	32
	%	25,0%	62,5%	12,5%	,0%	100,0%
KARAKOÇAN		18	41	2	1	62
	%	29,0%	66,1%	3,2%	1,6%	100,0%
KEBAN		3	11	4	0	18
	%	16,7%	61,1%	22,2%	,0%	100,0%
KOVANCILAR		21	54	1	0	76
	%	27,6%	71,1%	1,3%	,0%	100,0%
MADEN		10	17	0	0	27
	%	37,0%	63,0%	,0%	,0%	100,0%
PALU		5	34	1	0	40
	%	12,5%	85,0%	2,5%	,0%	100,0%
SİVRİCE		4	16	0	0	20
	%	20,0%	80,0%	,0%	,0%	100,0%
MERKEZ		158	648	35	31	872
	%	18,1%	74,3%	4,0%	3,6%	100,0%
Total		243	881	47	32	1203
	%	20,2%	73,2%	3,9%	2,7%	100,0%

Katılımcıların yaşadığı ilçeye göre siyasi parti üyeliği farklılık göstermektedir. Herhangi bir siyasi partiye üye olduğunu beyan eden katılımcıların Ağın'da %40.0, Maden'de %37.0, Alacakaya'da %33.3, Karakoçan'da %29.0 olarak belirlenmiştir. Buna göre bu ilçelerde yaşayan katılımcıların siyasete daha fazla ilgi duyduğu ve siyasi parti faaliyetlerine daha fazla katıldığını söylemek mümkündür.

Siyasi parti üyeliği en düşük oranda (%12.5) Palu ilçesi ile Keban (%16.7) ilçesinde görülmüştür. Elazığ merkez ilçede siyasi parti üyesi olduğunu ifade eden katılımcıların oranı ise %18.1 olarak belirlenmiştir.

Keban ilçesinde yaşayan katılımcıların %22.2'si, Baskil ilçesinde yaşayanların %12.5'inin "eskiden üyeydim" değerlendirmesinde bulunması ise dikkat çekmektedir. Bu iki ilçede eskiden üye olanların oranının yüksek olmasının bir başka ifade ile bu grupların siyasal katılım düzeyinin bir basamağı olan siyasi parti üyeliğinden vazgeçmiş olmalarının yaşadıkları bazı olumsuz deneyimlerden ya da beklentilerinin karşılanmamasından kaynaklanacağı düşünülmektedir.

Tablo 53: Katılımcıların Siyasi Partilerden Herhangi Birini "Dinin Savunucusu" Olarak Görme Durumu

Görüşler	F	%
Evet	421	35,1
Hayır	604	50,3
Fikrim yok	109	9,1
Cevap yok	66	5,5
Toplam	1200	100,0

Siyasi partiler, ideolojik bir eksen çerçevesinde yapılırlar bu ideolojinin değerlerini sahiplenerek ya da savunarak hareket etmektedirler. Dünyanın hemen her ülkesinde dini değerleri savunan siyasi partiler bulunmaktadır. Türkiye'de de bazı siyasi değerlerin savunucusu olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda Necmettin Erbakan'ın liderliğinde oluşan Milli Görüş Hareketi partileri MNP, MSP, RP; FP ve SP örnek olarak ifade edilmektedir. Yine aynı eksenden gelen AK Parti'nin de dini değerleri savunduğu kabul edilmektedir. Katılımcılara bu anlamda kendi algı dünyalarında böyle bir siyasi partinin olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcıların %53.1'i Türkiye'de dini savunucusu olarak gördüklerini siyasi partinin olduğunu ifade ederken, %50.3'ü ise dinin savunucusu olarak herhangi bir partiyi görmediklerini dile getirmişlerdir.

Tablo 54: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Ülkemizdeki Siyasi Partilerden Herhangi Birini “Dinin Savunucusu” Olarak Görme Durumu

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Ülkemizdeki siyasi partilerden herhangi birini “dinin savunucusu” olarak görmekte misiniz?				Total
		Evet	Hayır	Fikrim Yok	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	5	4	1	0	10
	%	50,0%	40,0%	10,0%	,0%	100,0%
ALACAKAYA		15	3	0	0	18
	%	83,3%	16,7%	,0%	,0%	100,0%
ARICAK		10	14	3	1	28
	%	35,7%	50,0%	10,7%	3,6%	100,0%
BASKİL		18	7	6	1	32
	%	56,2%	21,9%	18,8%	3,1%	100,0%
KARAKOÇAN		15	39	8	0	62
	%	24,2%	62,9%	12,9%	,0%	100,0%
KEBAN		4	11	2	1	18
	%	22,2%	61,1%	11,1%	5,6%	100,0%
KOVANCILAR		28	42	6	0	76
	%	36,8%	55,3%	7,9%	,0%	100,0%
MADEN		13	12	2	0	27
	%	48,1%	44,4%	7,4%	,0%	100,0%
PALU		13	25	2	0	40
	%	32,5%	62,5%	5,0%	,0%	100,0%
SİVRİCE		4	16	0	0	20
	%	20,0%	80,0%	,0%	,0%	100,0%
MERKEZ		298	432	79	63	872
	%	34,2%	49,5%	9,1%	7,2%	100,0%
Total		423	605	109	66	1203
	%	35,2%	50,3%	9,1%	5,5%	100,0%

Katılımcıların yaşadıkları ilçelere göre, Türkiye’de siyasi partilerden herhangi birini dinin savunucusu olarak görme durumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Alacakaya ilçesinde yaşayan katılımcıların %83.3’ü, Baskil ilçesinde yaşayan katılımcıların %56.2’si, Ağın ilçesinde yaşayan katılımcıların %50.0’ı, Türkiye’de siyasi partilerden herhangi birini dinin savunucusu olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu anlamda olumsuz bir düşünceye sahip katılımcılar arasında ise Sivrice (%80.0), Karakoçan (%62.9), Palu (%62.5) ve Keban (%61.9) ilçesinde yaşayanların diğer ilçelerden daha yüksek oranda olduğu belirlenmiştir.

Tablo 55: Katılımcıların Dinin Savunucu Olarak Gördükleri Parti

Partiler	F	%
AKP	351	83,3
MHP	34	8,2
SP	25	5,9
HDP	5	1,2
CHP	4	0,9
HÜDAPAR	2	0,5
Toplam	421	100,0

Türkiye’de dinin savunucu olduğunu düşünen katılımcılara bu partinin hangisi olduğu sorusu da yöneltilmiştir. Katılımcılardan %83.3’ü AK Parti’yi, %8.2’si MHP’yi, %5.9’u SP’yi, %1.2’i HDP’yi dinin savunucusu olarak gördüğünü ifade etmişlerdir. Katılımcıların çok önemli bir bölümü dinin savunucusu olarak AK Parti’yi görmeleri bu partinin muhafazakâr demokrat yapısı ile de uyumludur.

Tablo 56: Katılımcıların Türkiye’de Din Eksenli Siyaset Yapan Siyasi Bir Partiye İhtiyaç Olup Olmadığı Konusundaki Görüşleri

Görüşler	F	%
Evet	301	25,0
Hayır	747	62,1
Fikrim yok	110	9,1
Cevap yok	45	3,7
Toplam	1203	100,0

Örnekleme grubunda yer alan katılımcılara yöneltilen “Türkiye’de din eksenli siyaset yapan siyasi bir partiye ihtiyaç var mı?” sorusuna katılımcıların %25.0’ı “Evet” var derken, %62.1’i ise “Hayır” ihtiyaç yok değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Tablo 57: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Türkiye'de Din Eksenli Siyaset Yapan Siyasi Bir Partiye İhtiyaç Duyma Durumu

χ^2 p= 0.002<0.05		Sizce Türkiye'de din eksenli siyaset yapan siyasi bir partiye ihtiyaç var mı?				Total
		Evet	Hayır	Fikrim Yok	Cevap Yok	
Cinsiyetiniz	KADIN	107	266	60	18	451
		23,7%	59,0%	13,3%	4,0%	100,0%
	ERKEK	194	481	50	27	752
		25,8%	64,0%	6,6%	3,6%	100,0%
Total		301	747	110	45	1203
		25,0%	62,1%	9,1%	3,7%	100,0%

Katılımcıların cinsiyeti ile Türkiye'de din eksenli siyaset yapan siyasi bir partiye ihtiyaç duyma durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Böylesi bir ihtiyaç olduğunu düşünen kadın katılımcıların oranı %23.7 iken, erkek katılımcıların oranı %25.8 olarak belirlenmiştir. Diğer yandan bu konuda herhangi bir fikir beyan etmeyen kadın katılımcıların oranı %13.3 iken, erkek katılımcıların oranı ise %6.6 olarak görülmüştür. Kadınlar bu konuda erkeklere göre daha yüksek düzeyde bir değerlendirmede bulunmaktan kaçınmışlardır. Bu durum kadınların siyasete ilgi düzeyi ve siyasal bilgi düzeyi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü kadınların hem siyasete ilgi düzeyi hem de siyasal bilgi düzeyi erkeklere göre daha düşüktür. Burada da belirleyici olan siyasete ilgi düzeyidir.

Tablo 58: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Türkiye'de Din Eksenli Siyaset Yapan Siyasi Bir Partiye İhtiyaç Duyma Durumu

χ^2 p= 0.000 <0.05		Sizce Türkiye'de din eksenli siyaset yapan siyasi bir partiye ihtiyaç var mı?				Total
		Evet	Hayır	Fikrim Yok	Cevap Yok	
ÖĞRENİM DURUMUNUZ	Okur Yazar Değil	18	26	9	7	60
		% 30,0	43,3	15,0	11,7	100,0
	Okur Yazar	9	21	4	3	37
		% 24,3	56,8	10,8	8,1%	100,0
	İlkokul	72	135	29	5	241
		% 29,9	56,0	12,0	2,1%	100,0
	Ortaokul/İlköğretim	36	83	16	5	140
		% 25,7	59,3	11,4	3,6%	100,0
		96	193	21	16	326

	Lise Ve Dengi Okul	%	29,4 %	59,2 %	6,4%	4,9%	100,0 %
	Üniversite		67	266	28	8	369
		%	18,2 %	72,1 %	7,6%	2,2%	100,0 %
	Lisansüstü		3	23	3	1	30
		%	10,0 %	76,7 %	10,0 %	3,3%	100,0 %
	Total		301	747	110	45	1203
%		25,0 %	62,1 %	9,1%	3,7%	100,0 %	

Katılımcıların eğitim duruma göre, Türkiye'de din eksenli siyaset yapan siyasi bir partiye ihtiyaç duyma durumu farklılık göstermektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe bu düşünceye katılmayanların oranı artmaktadır. Eğitim düzeyi düştükçe bu konuda fikir beyanın bulunmaların oranının artması da dikkat çekmiştir.

Tablo 59: Katılımcıların "Dini Lider" Olarak Gördüğü Siyasi Bir Parti Liderinin Olup Olmadığı Konusundaki Görüşleri

Görüşler	F	%
Evet	374	31,1
Hayır	697	58,0
Fikrim yok	85	7,1
Cevap yok	45	3,7
Toplam	1201	100,0

Türkiye'nin muhafazakârlığı tartışmaları çerçevesinde AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da otoriterleştiği de kamu gündemine sunulmakta bu anlamada dini yaşam alanında, din ve inanç özgürlüğü çerçevesinde yapılan düzenlemelere işaret edilmektedir. Erdoğan, Karizmatik bir lider (Akdoğan, 2005: 73) olarak değerlendirilen bir devlet adamıdır. Ancak, bazı çevreler din ve inanç alanında gerçekleştirilen reformlar dolayısıyla dini referans alan yakıştırmalar da yapmaktadırlar. Elbette ki, günümüzde Türkiye'sinde bir devlet adamını, bir siyasi aktörün dini lider olarak görülmesi reel politik anlamda söz konusu olmamakla birlikte, toplumsal bakış açısı farklı olabilmektedir. Bu anlamda katılımcıların %31.1'i "dini lider" olarak gördüğü bir siyasi parti lideri olduğunu ifade ederken, %58.0'ı ise böyle bir nitelendirme yaptıkları lider olmadığını beyan etmişlerdir.

Tablo 60: Dini Lider Olarak Görülen Parti Liderleri

Liderler	F	%
Recep Tayyip Erdoğan	291	77,8
Ahmet Davutoğlu	39	10,4
Devlet Bahçeli	24	6,4
Mustafa Kamalak	13	3,4
Diğer	7	1,8
Toplam	374	100,0

Örneklem grubunda yer alan katılımcılara yöneltilen “dini lider olarak gördüğünüz parti lideri kimdir? Sorusuna katılımcıların %77.8’i “Recep Tayyip Erdoğan”, %10.4’ü “Ahmet Davutoğlu”, %6.4’ü “Devlet Bahçeli”, %3.4’ü ise “Mustafa Kamalak” cevabını vermiştir. Bu anlamda her ne kadar “dini lider” olarak bir değerlendirme söz konusu olsa dahi katılımcıların kast tetiği unsurun, dini değerlere göre siyaset üreten, dini hassasiyetleri bulunan, din ve inanç özgürlüğü alanında düzenlemeler yapan siyasal aktör kastedildiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Tablo 61: Katılımcıların Yaşadığı İlçeye Göre Dini Lider Olarak Gördüğü Siyasi Parti Liderleri

	χ^2 p= 0.000<0.05	Evet Dini Lider Olarak Gördüğüm;							Total
		Recep Tayyip Erdoğan	Devlet Bahçeli	Ahmet Davutoğlu	Mustafa Kamalak	Selahattin Demirtaş	Abdullah Gül	Numan Kurtulmuş	
İlçe	AĞIN	4	1	0	0	0	0	0	5
	%	80,0 %	20,0 %	,0%	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
ALACAK AYA		6	0	5	0	0	0	0	11
	%	54,5 %	,0%	45,5%	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
ARICAK		7	0	1	0	0	0	0	8
	%	c%	,0%	12,5%	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
BASKİL		4	0	7	1	0	0	0	12
	%	33,3 %	,0%	58,3%	8,3%	,0%	,0%	,0%	100,0%
KARAKOÇAN		16	0	0	0	1	0	0	17
	%	94,1 %	,0%	,0%	,0%	5,9%	,0%	,0%	100,0%
KEBAN		2	2	1	0	0	0	0	5
	%	40,0 %	40,0 %	20,0%	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
KOVANCI LAR		21	0	1	1	0	0	1	24
	%	87,5 %	,0%	4,2%	4,2%	,0%	,0%	4,2%	100,0%
MADEN		7	0	4	0	0	0	0	11
	%	63,6 %	,0%	36,4%	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
PALU		11	0	0	0	1	0	0	12

		%	91,7 %	,0%	,0%	,0%	8,3%	,0%	,0%	100, 0%
	SIVRICE		5	0	0	0	0	0	0	5
		%	100,0 %	,0%	,0%	,0%	,0%	,0%	,0%	100, 0%
	MERKEZ		208	21	20	11	3	3	0	266
		%	78,2 %	7,9%	7,5%	4,1%	1,1%	1,1%	,0%	100, 0%
Total			291	24	39	13	5	3	1	376
		%	77,4 %	6,4%	10,4%	3,5%	1,3%	,8%	,3%	100, 0%

Bireyler, siyasal aktörlere çeşitli özellikler atfedebilmektedirler. Bu anlamda siyasal liderlerin “dini kimlikler” bağlamında değerlendirilmesi de bu anlamda referans alınması da söz konusu olabilmektedir. Katılımcıların dini anlamda bir referans kaynağı olarak gördükleri siyasal liderlerin başında AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan gelmektedir. AK Parti’de siyaset yapmış olan Abdullah Gül, Ahmet Davutoğlu ile şu anda AK Parti’de siyaset yapan Numan Kurtulmuş, katılımcıların bu anlamda önemli referans kaynakları olarak görülmektedir. Karakoçan ilçesinde yaşayan katılımcıların %94.1’i, Palu ilçesinde yaşayan katılımcıların %91,7’si, Arıcak ve Kovancılar ilçesinde yaşayan katılımcıların %84.5’i bu soruya Recep Tayyip Erdoğan demiştir. Ahmet Davutoğlu diyen katılımcılar arasında Baskil, Alacakaya ve Maden İlçesinde yaşayanlar diğer ilçelere göre daha yüksek orandadır. Devlet Bahçeli ismini ifade eden katılımcılar Keban ve Ağın’da diğer ilçelere göre daha yüksek orandadır.

Tablo 62: Katılımcıların Seçim Süreçlerinde Meydanlarda "Dini Sembollerin" Kullanılması Hakkındaki Görüşleri

Görüşler	F	%
Doğru buluyorum	168	14,0
Yanlış buluyorum	886	73,6
Önemsemiyorum	75	6,2
Fikrim yok	47	3,9
Cevap yok	27	2,2
Toplam	1203	100,0

İslam hayatın her alanını kuşatan bir dindir. Siyasi ve ekonomik alan olsun, bireysel ve toplumsal alan olsun hiçbir alanı boş bırakılmamıştır, her konuyla ilgili hükümler mevcuttur. Dini ve dünyevi alanları birbirinden ayırmayan İslam, yönetim şeklinin de bu esaslara göre olması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Din, toplumsal anlamda bireyin gündelik yaşamını etkilediği gibi, çeşitli konulardaki tutum ve davranışlarını da etkileyebilmektedir. Siyasal partiler de bireylerin siyasal tercihlerini

etkileyebilmek için kampanya süreçlerinde çeşitli dini semboller ve ritüeller aracılığıyla mesajlarını vermektedirler.

Semboller halk tabakasında bir nevi “şey”lik ifade eder. Sembollerin anlatım kuvvetinin “reilfe” edildiği köysel ve düşük halk tabakaları arasında çok etkin olmaları modern Türkiye’de bu katlarda bugün sembollere karşı kesif bir özlem şeklinde görünmektedir. Sakal bırakma, takke giyme, yeşile yeniden önem verme, eski yazıya sarılma sembol arama şekilleridir (Mardin 150 2008). Toplumunu oluşturan bireylerin en hassas ve etkilenmeye açık noktalarından biri olan dinin çeşitli ritüeller, değerler ve semboller yoluyla siyaset alanında bu denli yoğun kullanılmasının seçmen olarak bireyin siyasi tercihini etkilemeye yönelik olduğu da tartışmaya açık bir konudur.

Siyasal seçim süreçlerinde meydanlarda "dini sembollerin" kullanılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sorusuna katılımcıların büyük bir oranı dini sembollerin kullanılmasını yanlış buluyorum cevabını vermesi oldukça düşündürücüdür. Araştırmaya katılan 1203 kişiden %73.6 sı meydanlarda dini sembollerin kullanılmasını yanlış bulurken %14ü doğru bulmaktadır. Dini sembollerin kullanılmasını önemsemeyenlerin oranı %6.2 olurken her hangi bir fikir beyan etmeyenlerin oranı da %3.9dur. Bu soruya cevap vermeyenlerin oranı ise %2.2’dir. Bu oranlar seçmenlerin siyasi düşünceleri veya oy verdiği siyasal parti kim olursa olsun dinin gösterge veya sembollerin meydanlarda kullanılmasına karşı olduklarını göstermektedir.

Tablo 63: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Siyasal Seçim Süreçlerinde Meydanlarda "Dini Sembollerin" Kullanılmasını Değerlendirme

χ^2 p= 0.033<0.05		Siyasal seçim süreçlerinde meydanlarda "dini sembollerin" kullanılmasını değerlendiriyorsunuz?					Total
		Doğru Buluyorum	Yanlış Buluyorum	Önemsemi yorum	Fikirim Yok	Cevap Yok	
ÖĞRENİ M DURUM UNUZ	Okur Yazar Değil	14	39	1	2	4	60
		23,3%	65,0%	1,7%	3,3%	6,7%	100,0%
	Okur Yazar	7	25	0	4	1	37
		18,9%	67,6%	,0%	10,8%	2,7%	100,0%
	İlkokul	44	173	17	6	1	241
		18,3%	71,8%	7,1%	2,5%	,4%	100,0%
	Ortaokul/İlk öğretim	22	106	7	3	2	140
		15,7%	75,7%	5,0%	2,1%	1,4%	100,0%
	Lise Ve Dengi Okul	40	243	21	13	9	326
		12,3%	74,5%	6,4%	4,0%	2,8%	100,0%
	Üniversite	38	277	26	18	10	369

		10,3%	75,1%	7,0%	4,9%	2,7%	100,0%
	Lisansüstü	3	23	3	1	0	30
		10,0%	76,7%	10,0%	3,3%	,0%	100,0%
Total		168	886	75	47	27	1203
		14,0%	73,6%	6,2%	3,9%	2,2%	100,0%

Siyasal seçim kampanyası sürecinde siyasal partiler veya adaylar dini ve milli sembollerini çeşitli velilerle kullanmaktadırlar. Dini ve milli semboller seçim süreçlerinde özellikle seçmenin duygularına hitap etmek, seçmenle parti veya aday arasında duygusal bir bağ, ortak bir duygular dünyası oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Katılımcıların eğitim durumu ile seçim süreçlerinde meydanlarda dini sembollerin kullanımının değerlendirilmesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Bu tür sembollerin siyasal meydanlarda kullanılmasını yanlış bulan katılımcıların oranı eğitim düzeyi arttıkça artmakta, doğru bulan katılımcıların oranı ise eğitim düzeyi arttıkça düşmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça bireylerin olaylara bakışının değişmesine ilişkin önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir. Bu durum eğitim düzeyi arttıkça bireylerin sekülerleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebileceği gibi dini değerlerin tüketilmesine, siyasal alanda bir araç olarak kullanılmasına ilişkin daha liberal bir bakışım oluşmasıyla da ilgili olduğu düşünülebilir.

Tablo 64: Katılımcıların Siyasal Reklamlarda "Dini Ritüellerin" (Kur'an, Ezan Vb.) Kullanılmasına Dair Değerlendirmeleri

Değerlendirmeler	F	%
Doğru buluyorum	203	16,9
Yanlış buluyorum	877	72,9
Önemsemiyorum	49	4,1
Fikrim yok	56	4,7
Cevap yok	18	1,5
Toplam	1203	100,0

Siyasi partiler yoğun rekabet içerisinde seçmenleri kendi yönlerine çekebilmek için kendi argümanları sayesinde seçmenin güvenini kazanmaya çalışmaktadırlar (Fidan,2000:1). Bu argümanlardan bazıları ise dini ritüellerdir. Dindarlığın toplumsal yönünü tanzim eden dini ritüeller, inançların eylem haline gelmesini sağlamaktadır. Toplum tarafından paylaşılan eylemler bu şekilde inanca toplumsal bir boyut kazandırmaktadır.

Dini ritüeller, inançları güçlendirmek gibi bir özelliğe sahiptir. Dini inancı pekiştirir, kuvvetlendirirler. Ritüeller, inançların devamlılık göstermesini ve her dönem için güçlü kalmasını sağlamaktadır. Ancak bu

ritüeller siyasal meydanlarda veya siyasal reklamlarda kullanıldığında dindarlığın siyasal yönünü tanzim etmemekle kalmaz aksine bazı durumlarda nefret ve karşı bir tavır geliştirmeye varabilir.

Meydanlarda dini sembollerin kullanılması ile dini ritüellerin kullanılması tabloları birlikte değerlendirildiğinde oy verme davranışını gerçekleştiren veya gerçekleştirecek olan katılımcıların önemli bir bölümünün karşı olduklarını göstermektedir. Siyasal reklamlarda dini ritüellerin kullanılmasını doğru bulanlar %16.9 oranında olurken, yanlış bulanlar %72.9, önemseyenlerin oranı ise %4.1 şeklinde kendini göstermiştir. Bu soruya fikrim yok diyenler %4.7 iken cevap vermeyenlerin oranı da %1.5 dir.

Tablo 65: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Siyasal Reklamlarda "Dini Ritüellerin" (Kur'an, Ezan Vb.) Kullanılmasını Değerlendirme

χ^2 p= 0.042<0.05		Siyasal reklamlarda "dini ritüellerin" (Kur'an, Ezan vb.) kullanılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?					Total
		Doğru Buluyorum	Yanlış Buluyorum	Önemsemiyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
Cinsiyetiniz	KADIN	81	312	19	31	8	451
	%	18,0%	69,2%	4,2%	6,9%	1,8%	100,0%
ERKEK	122	565	30	25	10	752	
	%	16,2%	75,1%	4,0%	3,3%	1,3%	100,0%
Total		203	877	49	56	18	1203
%		16,9%	72,9%	4,1%	4,7%	1,5%	100,0%

Siyasal kampanya sürecinde hedef kitlesine, seçmenlere mesajlarını ulaştırmak onlarda arzuladığı etkiyi oluşturmak isteyen siyasal partiler veya siyasal aktörler kitle iletişim araçlarını bunun için etkin ve yoğun bir şekilde kullanmaktadırlar. Siyasal aktörler, kitle iletişim araçlarında yayımlanan reklamlar ile seçmenlerine mesajlarını kesintisiz bir şekilde ulaştırabilmektedirler.

Bu anlamda siyasal reklamlar, siyasal aktörlerin seçmenlerine mesajlarını ulaştırdıkları siyasal iletişim bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Siyasal reklamlarda seçimde duygusal çekicilik oluşturmak için dini semboller ve ritüeller kullanılabilir. Bu ritüeller kullanılarak seçmenin siyasal tercihi etkilenmek arzu edilmektedir.

Araştırma kapsamında elde edilen verilerden katılımcıların, cinsiyeti ile siyasal reklamlarda "dini ritüellerin" (Kur'an, ezan vb.) kullanılmasını değerlendirilme durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kadın katılımcıların %18.0'ı siyasal reklamlarda dini ritüellerin kullanılmasını doğru bulurken, erkek katılımcıların %16.2'si doğru bulmaktadır. Erkek katılımcıların %75.1'i ise dini ritüellerin kullanılmasını yanlış bulduklarını belirtmişlerdir. Buna göre kadın katılımcılar dini ritüellerin kullanılmasına erkek katılımcılardan daha yüksek oranda olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 66: Katılımcıların Yaşına Göre Siyasal Reklamlarda "Dini Ritüellerin" (Kur'an, Ezan Vb.) Kullanılmasını Değerlendirme

	χ^2 p= 0.006 <0.05	Siyasal reklamlarda "dini ritüellerin" (Kur'an, Ezan vb.) kullanılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?					Total	
		Doğru Buluyor um	Yanlış Buluyor um	Önem semiyor um	Fikri m Yok	Cev ap Yok		
Yaşı nız	1 8-25		56	238	17	20	9	340
		%	16,5%	70,0%	5,0%	5,9 %	2,6 %	100,0 %
	2 6-35		38	182	19	17	4	260
		%	14,6%	70,0%	7,3%	6,5 %	1,5 %	100,0 %
	3 6-45		37	185	5	9	0	236
		%	15,7%	78,4%	2,1%	3,8 %	,0%	100,0 %
	4 6-55		33	138	4	7	3	185
		%	17,8%	74,6%	2,2%	3,8 %	1,6 %	100,0 %
	5 6-65		23	98	3	3	0	127
		%	18,1%	77,2%	2,4%	2,4 %	,0%	100,0 %
	6 6 ve üzeri		16	36	1	0	2	55
		%	29,1%	65,5%	1,8%	,0%	3,6 %	100,0 %
Total		203	877	49	56	18	1203	
	%	16,9%	72,9%	4,1%	4,7 %	1,5 %	100,0 %	

Katılımcıların yaşı ile siyasal reklamlarda "dini ritüellerin" (Kur'an, ezan vb.) kullanılmasını değerlendirilme durumu arasındaki ilişkiyi ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere yaş düzeyi ile değerlendirme biçimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

18-25 yaş aralığında siyasal reklamlarda dini ritüellerin kullanılmasını doğru bulanların oranı %16.5 iken, 66 ve üzerinde ise bu oran %29.1'e çıkmaktadır. Buna göre yaş düzeyi yükseldikçe siyasal reklamlarda dini ritüellerin kullanılmasını doğru bulanların oranı artmaktadır. 18-25 yaş grubunun bir başka özelliği ise bu yaş grubunun %5.9'u bu tür ritüellerin kullanılmasını önemsemediğini belirtmiştir. 26-35 yaş aralığında ise bu oran %7.3 olarak en yüksek düzeydedir.

Bireylerin yaş düzeyi siyasal anlamda birçok faktör üzerinde etkili olmaktadır. Siyasal katılımı, siyasal bilgi düzeyini hatta siyasal tercihleri yaş etkilediği gibi siyasal reklamlarda kullanılan çeşitli ritüellerin değerlendirilmesini etkilemektedir.

Tablo 67: Katılımcıların Yerleşim Yeri Göre Siyasal Reklamlarda "Dini Ritüellerin" (Kur'an, Ezan Vb.) Kullanılmasını Değerlendirme

	χ^2 p= 0.025 <0.05	Siyasal reklamlarda "dini ritüellerin" (Kur'an, Ezan vb.) kullanılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?					Total
		Doğru Buluyorum	Yanlış Buluyorum	Önem semiyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	3	7	0	0	0	10
		30,0%	70,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	ALACA KAYA	2	16	0	0	0	18
		11,1%	88,9%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	ARICAK	0	28	0	0	0	28
		,0%	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	BASKİL	5	21	2	4	0	32
		15,6%	65,6%	6,2%	12,5%	,0%	100,0%
	KARAK OÇAN	7	54	0	1	0	62
		11,3%	87,1%	,0%	1,6%	,0%	100,0%
	KEBAN	3	14	1	0	0	18
		16,7%	77,8%	5,6%	,0%	,0%	100,0%
	KOVAN CILAR	6	69	1	0	0	76
		7,9%	90,8%	1,3%	,0%	,0%	100,0%
	MADEN	5	21	0	1	0	27
		18,5%	77,8%	,0%	3,7%	,0%	100,0%
	PALU	5	32	2	1	0	40
		12,5%	80,0%	5,0%	2,5%	,0%	100,0%
	SİVRİCE	1	18	1	0	0	20
		5,0%	90,0%	5,0%	,0%	,0%	100,0%
	MERKEZ	166	597	42	49	18	872
		19,0%	68,5%	4,8%	5,6%	2,1%	100,0%
Total		203	877	49	56	18	1203
		16,9%	72,9%	4,1%	4,7%	1,5%	100,0%

Katılımcıların yerleşim yeri ile siyasal reklamlarda "dini ritüellerin" (Kur'an, ezan vb.) kullanılmasını değerlendirilme durumu arasındaki anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. İlçelerde içerisinde en yüksek oranda Ağın ilçesinde yaşayanlar siyasal reklamlarda dini ritüellerin kullanılmasını doğru bulduklarını ifade ederken, bu ilçeyi merkez ilçe, Maden ve Baskil ilçeleri takip etmektedir. Arıcak ilçesinde yaşayan katılımcılar ise siyasal reklamlarda dini ritüellerin kullanılmasını yanlış bulduklarını ifade etmeleri oldukça dikkat çekmektedir. Bu ilçeyi ise Maden, Sivrice, Alacakaya ve Karakoçan ilçeleri takip etmektedir.

Tablo 68: Katılımcıların Seçim Süreçlerinde Siyasal Partilerin "Laiklik ve İrtica" Söylemlerine Dair Değerlendirmeleri

Değerlendirmeler	F	%
Doğru buluyorum	393	32,7
Yanlış buluyorum	427	35,5
Fikrim yok	308	25,6
Cevap yok	75	6,2
Toplam	1203	100,0

Türkiye’de irtica ve laiklik tartışmaları Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde bugüne kadar aralıksız devam eden bir tartışma konusudur. Duman’ın (2010: 285) ifade ettiği gibi, Türkiye’nin yüzünü Batıya çevirdiği Osmanlı döneminden günümüze kadar geçen sürede laiklik ilkesi, hem devletin kurucu kadroları tarafından modernleştirme ideolojisinin itici bir gücü olarak kullanılmış, hem de batılılaşma projesine karşı çıkan güçlerin rejime muhalefet etmek için dört elle sarıldıkları bir direnme noktası işlevini görmüştür.

Türkiye’de 1920’li yıllardan itibaren, Fransa modelini örnek alan bir laik cumhuriyet projesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’deki laiklik, Fransa’dan örnek alınmakla birlikte, Fransız laikliğine pek benzememektedir. Fransa’nın dinle devleti ayırdığı, Türkiye’nin ise dini kontrol altına almıştır. Bu açıdan Türkiye, din ve devlet ayrılığını kabul etmekle birlikte, din alanına giren konularda devlete geniş bir denetim ve müdahale yetkisi tanıyarak dinin özerk olarak örgütlenmesine ve faaliyetlerine izin vermemiştir (Kahraman, 2008: 75).

Cumhuriyetle beraber yüzünü batıya çeviren Türkiye’de, laikliğin ilanı ile beraber din ve laiklik, devletin yönetici kadrosunda yer almak isteyen ve devletin yönetici kadrosunda bulunanlar arasında, bir üstünlük olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Şöyle ki Türk Siyasetin de gerçekleşen darbelerin ana nedenleri arasında, laikliğin irticai faaliyetlerden dolayı tehdit altında olduğu fikri, sürekli yer almıştır.

Cumhuriyetin din politikası özellikle toplumun bazı kesimleri tarafından eleştirilmiş, bu amaçla gerçekleştirilen reformlara muhalefet edilmiştir. Siyasal alanda ise laik-anti laik çatışmasının yaşanmasına yol açılmıştır (Duman, 2010: 301). Bu laiklik ve beraberinde irtica çatışmaları ve tartışmaları AK Parti’nin

sürekli seçim kazanmasının yanında devleti de dönüştürmesi sayesinde artık geçerli bir durum olmadığından muhalefet tarafından temel tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Neredeyse 100 yıllık suni tartışma konusu siyasi partilerin ülkenin ve halkın gerçek gündemine dönmeleriyle son dönemde gündem olma niteliğini kaybetmiş; siyasi partilerin siyasal kampanya sürecinde kullandıkları temel argümanlardan biri olma özelliğini yitirmiştir.

Örnekleme grubunda yer alan katılımcıların %32.7'si "siyasal partilerin seçim süreçlerinde "laiklik ve irtica" söylemlerinden vazgeçmesini" doğru bulurken, %35.5'i yanlış bulmakta, %25.6'sı ise fikrim yok seçeneğini tercih etmektedir. Katılımcılardan bu konuda bir birine yakın oranlarda değerlendirmede bulunmuş olması kayda değerdir.

Tablo 69: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Siyasal Partilerin Seçim Süreçlerinde "Laiklik Ve İrtica" Söylemlerinden Vazgeçmesini Değerlendirme

	χ^2 p= <0.05	0.000	Siyasal partilerin seçim süreçlerinde "laiklik ve irtica" söylemlerinden vazgeçmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?				Total	
			Doğru Buluyorum	Yanlış Buluyorum	Önemsemi yorum	Fikrim Yok		Cevap Yok
Cinsiyetiniz	KADIN		109	148	156	35	3	451
		%	24,2%	32,8%	34,6%	7,8%	,7%	100,0%
	ERKEK		285	277	147	40	3	752
		%	37,9%	36,8%	19,5%	5,3%	,4%	100,0%
Total			394	425	303	75	6	1203
	%		32,8%	35,3%	25,2%	6,2%	,5%	100,0%

Laiklik ve irtica tartışmaları Türkiye'de çok uzun yıllar siyasal gündemin merkezinde yer almıştır. Hatta bazı hallerde demokratik siyasal yaşama müdahalenin gerekçesi olarak gösterilerek askeri darbeler yapılmış, hükümetler yıkılmış, siyasi partiler kapatılmıştır. Türkiye'de siyasal gündemde özellikle çok partili siyasal yaşamın başlamasından sonra en uzun süre gündemde olan temel tartışma konularından biri olmuştur. Bu tartışmalar sadece siyasal alanda sonuçlar doğurmamış, sosyal yaşam, eğitim yaşamı ve iş yaşamı bireylerin yaşamının her anını etkilediği gibi din ve inanç özgürlüklerinin kısıtlanmasına gerekçe olarak gösterilmiştir.

Ülkemizde son dönemde gerçekleşen demokratik atılımların ardından bu tür tartışmaların siyasal alanda bir karşılığının olmadığı görülünce siyasal partiler butür konuları gündemlerine almaktan uzak durmaya başladılar. Çünkü bu tür tartışmalar, tartışmayı gündemde tutan partiye bir kazanım sağlamadığı gibi, demokratik olmayan bir durum olarak değerlendirilmeye başlandı. Elbette ki ülkenin demokratik standartlarının gelişmesinin yanında seçmenin de demokratik bilinç seviyesinin yükselmesi de bu süreçte etkili oldu. Çünkü seçmen siyasi partilerden ekonomi, güvenlik, sosyal ve kültürel alanlara ilişkin gündem belirleyip bu anlamda değerlendirme beklemeye başladı. Bir başka ifade ile seçmenin siyasal partilerden beklentisi kendi gündemi ile siyasal gündemin aynı düzlemde olmasıdır.

Tabloda da görüldüğü üzere, katılımcıların cinsiyetine göre siyasal partilerin seçim süreçlerinde "laiklik ve irtica" söylemlerinden vazgeçmesini

değerlendirme arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Erkek katılımcılar, kadın katılımcılara göre daha yüksek oranda siyasal partilerin seçim süreçlerinde "laiklik ve irtica" söylemlerinden vazgeçmesini doğru bulduklarını ifade etmişlerdir. Verilerden de görüleceği üzere kadın katılımcıların %34.6'sı siyasal partilerin seçim süreçlerinde "laiklik ve irtica" söylemlerinden vazgeçmesini önemsemediğini belirtmiştir. Bu durumun kadın katılımcıların gündeminde bu tür tartışmaların olmamasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 70: Katılımcıların Yaşına Göre Siyasal Partilerin Seçim Süreçlerinde "Laiklik Ve İrtica" Söylemlerinden Vazgeçmesini Değerlendirme

	χ^2 p= 0.044 <0.05	Siyasal partilerin seçim süreçlerinde "laiklik ve irtica" söylemlerinden vazgeçmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?					Total	
		Doğru Buluyorum	Yanlış Buluyorum	Önem semiyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok		
Yaşınız	18-25		91	131	89	27	2	340
		%	26,8%	38,5%	26,2%	7,9%	,6%	100,0%
	26-35		93	74	74	18	1	260
		%	35,8%	28,5%	28,5%	6,9%	,4%	100,0%
	36-45		86	89	53	6	2	236
		%	36,4%	37,7%	22,5%	2,5%	,8%	100,0%
	46-55		60	63	48	13	1	185
		%	32,4%	34,1%	25,9%	7,0%	,5%	100,0%
	56-65		51	45	27	4	0	127
		%	40,2%	35,4%	21,3%	3,1%	,0%	100,0%
	66 ve üzeri		13	23	12	7	0	55
		%	23,6%	41,8%	21,8%	12,7%	,0%	100,0%
	Total		394	425	303	75	6	1203
		%	32,8%	35,3%	25,2%	6,2%	,5%	100,0%

Katılımcıların yaşı ile siyasal partilerin seçim süreçlerinde "laiklik ve irtica" söylemlerinden vazgeçmesini değerlendirme durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu tablodan görülmektedir. Yaş düzeyi arttıkça bu tür bir gündemden vazgeçilmesini doğru bulanların oranı artmaktadır. Ancak, tabloda asıl dikkat çeken bu tür gelişmeleri önemsemeyenlerin oranı ile yaş düzeyi arasındaki ilişkidir. Genç kuşaklar bu tür tartışmaları önemsemezken, yaşlı yaş grupları bu anlamda kısmen daha fazla önemsemediği görülmektedir.

Tablo 71: Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Siyasal Partilerin Seçim Süreçlerinde "Laiklik ve İrtica" Söylemlerinden Vazgeçmesini Değerlendirme

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Siyasal partilerin seçim süreçlerinde "laiklik ve irtica" söylemlerinden vazgeçmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?					Total	
		Doğru Buluyorum	Yanlış Buluyorum	Önemsemiyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok		
İlçe	AĞIN		4	6	0	0	0	10
		%	40,0%	60,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	ALACAKAYA		7	5	5	1	0	18
		%	38,9%	27,8%	27,8%	5,6%	,0%	100,0%

ARICAK		8	4	14	2	0	28
	%	28,6%	14,3%	50,0%	7,1%	,0%	100,0 %
BASKİL		11	1	18	2	0	32
	%	34,4%	3,1%	56,2%	6,2%	,0%	100,0 %
KARAKOÇAN		8	41	12	1	0	62
	%	12,9%	66,1%	19,4%	1,6%	,0%	100,0 %
KEBAN		11	3	4	0	0	18
	%	61,1%	16,7%	22,2%	,0%	,0%	100,0 %
KOVANCILAR		8	56	11	1	0	76
	%	10,5%	73,7%	14,5%	1,3%	,0%	100,0 %
MADEN		5	13	9	0	0	27
	%	18,5%	48,1%	33,3%	,0%	,0%	100,0 %
PALU		15	12	9	3	1	40
	%	37,5%	30,0%	22,5%	7,5%	2,5%	100,0 %
SİVRİCE		11	2	6	1	0	20
	%	55,0%	10,0%	30,0%	5,0%	,0%	100,0 %
MERKEZ		306	282	215	64	5	872
	%	35,1%	32,3%	24,7%	7,3%	,6%	100,0 %
Total		394	425	303	75	6	1203
	%	32,8%	35,3%	25,2%	6,2%	,5%	100,0 %

Katılımcıların yerleşim yerine göre, siyasal partilerin seçim süreçlerinde "laiklik ve irtica" söylemlerinden vazgeçmesini değerlendirmeleri farklılık göstermektedir. Keban, Sivrice, Ağın, Alacakaya, Palu ve merkez ilçede yaşayan katılımcılar diğer ilçelere göre daha yüksek oranda bu tür söylemlerden vazgeçilmesini doğru bulmaktadırlar. Diğer yandan, Karakoçan, Ağın ve Maden ilçesinde yaşayanlar bu tür söylemlerden vazgeçilmesini yanlış bulduklarını diğer ilçelere göre daha yüksek oranda belirtmişlerdir. Önemli dikkat çeken verilerden biri ise, Baskil ve Arıcak ilçesinde yaşayan katılımcıların yarısından fazlası bu tür bir durumu önemsemediğini ifade etmiş olmalarıdır.

Tablo 72: Katılımcıların Siyasete Katılım Biçimleri

Katılımcıların Siyasete Katılım Biçimleri	F	%
Sadece seçimlerde oy kullanım	788	39,4
Medyada siyasi gelişmeleri takip ederim	623	31,2
Siyasi tartışmalara katılım	290	14,5

Siyasi bir partide aktif görev almaktayım	96	4,8
Parti propaganda çalışmalarına katılıyorum	88	4,4
Siyasetle hiç ilgim yok oy dahi kullanmıyorum	46	2,3
Cevap yok	67	3,4
Toplam	1998	100,0

Siyasal katılım, bir siyasal toplumda bireylerin yerel ve ulusal düzeyde siyasal yöneticileri seçme ve yöneticilerin kendi istek ve çıkarları doğrultusunda karar almalarını sağlamak amacıyla gösterdikleri her türlü davranış ve eylemler (Balcı vd. 2013: 38) olarak tanımlanmaktadır. Siyasi katılımı tutumlar çerçevesinde değerlendiren Kapani ise (2007: 144) toplum üyesi kişilerin siyasal sistem karşısında durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını siyasal katılım olarak tanımlamaktadır. Siyasi katılım basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanıdır. Siyasal katılma bir yönüyle deneyim, bir yönüyle siyasal yaşamda aktif olarak yer almaktır. Siyasal katılım sürekli gerçekleşen bir olgu olarak değerlendirildiğinde katılımcıların içinde bulunduğu süreçte ifade ettiği siyasal katılma biçimi önemli olarak görülmektedir.

Siyasal katılım kapsamlı bir olgudur. Sadece oy kullanmaktan siyasi faaliyetlere aktif olarak katılma kadar farklı davranışları bünyesinde barındırmaktadır. Katılımcıların siyasal katılma düzeylerini ortaya koyan tabloya göre, %39,4'ü "sadece seçimlerde oy kullanırım", %31,2'si ise "medyada siyasi gelişmeleri takip ederim" değerlendirmesinde bulunmaktadır. Katılımcıların, % 14,5'i, "siyasi tartışmalara katılıyorum", %4,8'i "bir siyasi partide aktif görev almaktayım", %4,4'ü "parti propaganda çalışmalarına katılıyorum" ve %2,3'ü ise "siyasetle hiç ilgim yok, oy dahi kullanmam" diyerek farklı siyasal katılım düzeylerini ifade etmişlerdir.

Tablo 73: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Siyasal Katılma Biçimleri

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Siyasete Katılma Biçimleri							ortal
		Siyasi bir partide aktif görev almaktayım	Parti propaganda çalışmalarına katılıyorum	Siyasi tartışmalara katılıyorum	Medyada siyasi gelişmeleri takip ederim	Sadece seçimlerde oy kullanırım	Siyasetle hiç ilgim yok, oy dahi kullanmam	Cevap Yok	
Cinsiyetiniz		22	9	44	138	194	16	28	451
	KA DİN	4,9%	2,0%	9,8%	30,6%	43,0%	3,5%	6,2%	100,0%
		74	32	163	232	194	19	38	752

	ER KE K		9,8%	4,3%	21,7%	30,9%	25,8%	2,5%	5,1 %	100,0 %
Total			96	41	207	370	388	35	66	1203
			8,0%	3,4%	17,2%	30,8%	32,3%	2,9%	5,5 %	100,0 %

Siyasal katılımın biçimini ya da niteliğini etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bunlar yaş, cinsiyet ve eğitim gibi demografik faktörler olabildiği gibi siyasete ilgi düzeyi, seçmenin psikolojisi gibi sosyal ve bireysel faktörler de olabilmektedir.

Turan (2014:172) bazı bireyler siyasetin her alanında faaliyet gösterirken, bazıları oy kullanma davranışında dahi bulunmayarak, siyasetin tümüyle uzağında kaldığını ifade etmektedir. Buna göre, siyasete katılım da ilgi önemli bir unsurdur. Robert Dahl'in siyasal katılım sınıflandırmasında yer alan ilgi, önemseme, bilgi ve eylem dördü sınıflandırmasında olduğu gibi ilgi ilk basamağı "ilgi" teşkil etmektedir.

Seçmenlerin siyasal katılım düzeylerine ilişkin çeşitli sınıflandırmalar olmakla birlikte Doğan (2017: 190) , seçmenlerin siyasal katılım düzeylerini dördü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur.

Siyasete İlgi Duymayanlar/Oy Kullanmayanlar: Bu grupta yer alanlar siyasete, siyasala kurumlara ve siyasal gelişmelere karşı oldukça mesafeli durmakta, bu çerçevede siyasal seçim süreçlerinde oy dahi kullanmamaktadır.

Sadece Seçimlerde Oy Kullananlar: Siyasal katılmada çerçevesinde sadece seçimlerde oy veren grup, demokratik olarak seçme işlemi yerine getirerek, kendini yöneteceklere vekâlet/temsil yetkisi vermektedir.

Medyadan Siyasal Gelişmeleri Takip Edenler: Medyadan siyasi gelişmeleri takip eden grup siyasete ilgi duymakta ve siyasal gelişmeleri yakinen takip ederek ihtiyacı olan siyasal bilgiyi almaktadır.

Siyasi Faaliyetlere Aktif Katılanlar: Seçmenlerin bir bölümü siyasete yüksek düzeyli bir katılım göstererek, siyasi tartışmalara, parti propaganda faaliyetlerine ve parti çalışmalarına aktif olarak katılmaktadır. Bu grupta, "bir siyasi partide aktif görev almaktayım", "parti propaganda çalışmalarına katılıyorum" ve "siyasi tartışmalara katılıyorum" diyen katılımcılar yer almaktadır.

Siyasal katılımda önemli unsurlardan biri de katılımcıların cinsiyetidir. Kadınların siyasi katılım düzeyi erkeklere göre daha düşüktür. Örneklem grubunda yer alan kadın katılımcıların %4.9'u siyasi partiden aktif görev alan, %2.0'ı parti propaganda çalışmalarına katılan, %9.3'ü siyasi tartışmalara katılan, %30.6'sı medyada siyasi gelişmeleri takip eden, %43.0'ı sadece seçimlerde oy kullanan, %3.5'i ise siyasete ilgi duymayan-oy kullanmayan katılımcılar olarak belirlenmiştir. Erkek katılımcıların ise, %9.8'i siyasi partide aktif görev alan, %4.3'ü parti propaganda çalışmalarına katılan, %21.7'si siyasi tartışmalara katılan, %30.9'u medyada siyasi gelişmeleri takip eden, %25.8'i seçimlerde oy kullanan, %2.5'i ise siyasete ilgi duymayan-oy kullanmayanlar olarak

belirlenmiştir. Buna göre erkek katılımcılar kadın katılımcılardan daha yüksek oranda siyasi faaliyetlere aktif katılanlar ve medyada siyasi gelişmeleri takip edenler grubunda yer almaktadır.

Tablo 74: Katılımcıların Yaşına Göre Siyasal Katılma Biçimleri

	χ^2 p= 0.004<0.05	Siyasete Katılma Biçimleri							Total
		Siyasi bir partide aktif görev almakta yım	Parti propağanda çalışmalarına katılıırım	Siyasi tartışma lara katılım m	Medya da siyasi gelişmeleri takip ederim	Sadece seçimde oy kullanırım	Siyaset le hiç ilgim yok, oy dahi kullanmam	Cevap Yok	
Yaşınız	18-25	26 7,6%	14 4,1%	70 20,6%	94 27,6%	100 29,4%	8 2,4%	28 8,2%	340 100,0%
	26-35	21 8,1%	8 3,1%	52 20,0%	72 27,7%	81 31,2%	10 3,8%	16 6,2%	260 100,0%
	36-45	20 8,5%	9 3,8%	31 13,1%	86 36,4%	73 30,9%	6 2,5%	11 4,7%	236 100,0%
	46-55	21 11,4%	2 1,1%	30 16,2%	61 33,0%	60 32,4%	3 1,6%	8 4,3%	185 100,0%
	56-65	5 3,9%	7 5,5%	21 16,5%	43 33,9%	47 37,0%	3 2,4%	1 ,8%	127 100,0%
	66 ve üzeri	3 5,5%	1 1,8%	3 5,5%	14 25,5%	27 49,1%	5 9,1%	2 3,6%	55 100,0%

Yaş değişkeni de siyasal katılımı etkileyen faktörlerden biri olarak belirlenmiştir. Yaş arttıkça siyasete aktif katılım artışı gibi sadece seçimlerde oy kullananların oranı da artmaktadır. Yaş düştükçe siyasi tartışmalara katılım oranı artmaktadır. 66 ve üzeri yaş grubunda siyasi tartışmalara katılım oranı %5.5 iken 18-25 yaş aralığında bu oran %20.6'ya çıkmaktadır. Medyada siyasi gelişmeleri takip edenlerin oranı ise 18-25 yaş grubunda (%27,6), 26-35 yaş grubunda (%27.7), 36-45 yaş grubunda %36.4, 46-55 yaş grubunda %33,0, 56-65 yaş grubunda %33.9 ve 66 ve üstünde ise %25,5 olarak belirlenmiştir. Yaş faktörü medyadan siyasi gelişmeleri takip etme siyasal katılım düzeyinde dalgalı bir eğilim göstermektedir. Bunda iş yoğunluğu, beklentiler, sosyal çevre vb. faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 75: Katılımcıların Yerleşim Yeriine Göre Siyasal Katılma Biçimleri

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Siyasete Katılma Biçimleri							Total
		Siyasi bir partide aktif görev almakta yım	Parti propagan da çalışmalarına katılım	Siyasi tartışma lara katılım	Medya da siyasi gelişme-leri takip ederi m	Sadece Seçimle rde oy kullanır ım	Siyasetle e hiç ilgim yok, oy dahi kullan mam	Cev ap Yok	
İlçe	AĞIN	1	0	0	8	1	0	0	10
		10,0%	,0%	,0%	80,0%	10,0%	,0%	,0%	100,0%
	ALACA KA-YA	4	0	1	10	1	1	1	18
		22,2%	,0%	5,6%	55,6%	5,6%	5,6%	5,6%	100,0%
	ARICA K	3	0	1	16	8	0	0	28
		10,7%	,0%	3,6%	57,1%	28,6%	,0%	,0%	100,0%
	BASKİL	5	0	3	5	16	2	1	32
		15,6%	,0%	9,4%	15,6%	50,0%	6,2%	3,1%	100,0%
	KARAK O-ÇAN	11	3	8	20	16	2	2	62
		17,7%	4,8%	12,9%	32,3%	25,8%	3,2%	3,2%	100,0%
	KEBAN	2	0	5	4	7	0	0	18
		11,1%	,0%	27,8%	22,2%	38,9%	,0%	,0%	100,0%
	KOVAN -CILAR	7	3	15	35	16	0	0	76
		9,2%	3,9%	19,7%	46,1%	21,1%	,0%	,0%	100,0%
	MADEN	2	3	3	14	5	0	0	27
		7,4%	11,1%	11,1%	51,9%	18,5%	,0%	,0%	100,0%
	PALU	2	0	0	1	32	1	4	40
		5,0%	,0%	,0%	2,5%	80,0%	2,5%	10,0%	100,0%
	SİVRİÇ E	4	1	5	2	7	0	1	20
		20,0%	5,0%	25,0%	10,0%	35,0%	,0%	5,0%	100,0%
MERKE Z	55	31	166	255	279	29	57	872	
	6,3%	3,6%	19,0%	29,2%	32,0%	3,3%	6,5%	100,0%	
Total	96	41	207	370	388	35	66	1203	
	8,0%	3,4%	17,2%	30,8%	32,3%	2,9%	5,5%	100,0%	

Katılımcıların yerleşim yeri ile siyasal katılım biçimi arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Alacakaya, Sivrice ve Karakoçan ilçesinde yaşayan katılımcılar diğer ilçelerde yaşayanlara göre daha yüksek oranda siyasi partide aktif olarak görev aldıkları belirlenmiştir. Siyasi tartışmalara Keban, Kovancılar, Sivrice ilçesinde yaşayan katılımcılar diğer ilçelerde yaşayanlara göre daha yüksek oranda katılmaktadır. Ağın, Alacakaya ve Arıcak ilçesinde yaşayan katılımcılar diğer ilçelerde yaşayanlara göre daha yüksek oranda medyadan gelişmeleri takip etmektedir. Buna göre her ilçede yaşayan bireylerin siyasal katılım biçimleri farklılık gösterebilmektedir.

4.5. Dindarlık Ve Oy Verme Davranışı İlişkisi

Yapılan bu araştırma ile değinilen içerikler ile belirlenmek istenilen sonuç din siyaset ilişkisinde seçmenin rolünün ortaya konulmasıdır. Demokrasi son tahlilde oy verme kararı etrafında şekillenir. Oy verme davranışını ortaya koyan seçmenler pek çok sosyal ve psikolojik faktörden etkilenecek veya pek çok faktörü göz önünde bulundurarak bir tavır ortaya koyarlar. Bu çalışma din ve siyaset ve seçmen ilişkisi üzerine yapılmış bir araştırma olma özelliği taşımaktadır. Dinin, siyaset yapma biçimini ve siyasal davranışları belirleme yönüyle önemli bir kurum olduğu yapılan pek çok çalışmayla ortaya konulmuştur. Bu araştırmayla, ulaştığımız bulgularla bu durum net bir şekilde görülmüştür. Ancak konunun daha can alıcı noktası nihai bir demokratik eylem olan oy verme davranışı gerçekleştirilirken, seçmen tarafından dikkate alınan nihai duygulardır. Bu bölümde dini duyguların veya dindarlık düzeyinin demokratik karar vermedeki rolü irdelenecek ve din ve siyaset ilişkisi daha özelleştirilmiş bir düzlemde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tablo 76: Din ve Siyasal Tercih

Din ve Siyasal Tercih	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok
1. Oy verme kararında dini inançlarım etkilidir.	20,0	25,0	5,2	25,8	16,5	2,2	5,3
2. Oy verme kararında mezhebim etkilidir.	21,3	32,5	6,2	20,0	11,7	2,4	5,9
3. Oy verme kararında partinin dini söylemleri etkilidir.	20,4	28,7	6,7	23,0	13,5	2,2	5,5
4. Oy verme kararında adayın dindarlığı etkilidir.	19,9	22,9	4,8	27,1	17,3	2,2	5,7
5. Oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir.	19,7	26,4	6,1	24,7	14,7	2,4	6,0
6. Oy verme kararında “din” faktörünü önemsemem.	31,9	22,0	5,4	17,6	13,1	2,7	7,2

Dinsel değerlerin toplumun diğer değer sistemleri ile açık bir çelişkiye düşmediği bir ortamda, toplumsal yaşantıya anlam kazandırarak ne yapılmasına gerektiğine ait direktifler vererek kişinin davranışı ve vaziyet alışışı üzerinde büyük etki sahibi olduğu kuşku götürmez bir gerçektir (Yücekök,1971:10).

Dinin sosyal özelliklerinin önemli bir boyutunu oluşturması gerçeği, seçmenlerin kendilerini tanımlama biçimiyle ilişkili olarak farklı siyasi partilerin program ve söylemlerine farklı tepki vereceklerine işaret etmektedir (Turan ve Temizel,2015:123).

Bireyin, yaşamında önemli bir yeri bulunan ve birçok davranışını etkileyen dinin, siyaset ve siyasal davranış üzerinde de etkisinin olması kaçınılmazdır. Ancak, dinin bireyin siyasal davranışında etkisi tartışma konusudur. Birey, modernleşmenin tezahürü akılcılaşıma marifetiyle siyasal bir karar almasına rağmen, bu karar alma sürecinde sosyal ilişkiler ağının ve bu sosyal ilişkiler ağının değer ve normlarının etkisi de bulunmaktadır. Bu değerler içerisinde “din” de bulunmaktadır. Türkiye’de özellikle sağ çizgideki siyasi partiler dini söylem ve ritüelleri seçim kampanyalarında sürekli olarak kullanmaktadırlar. 1950’den bugüne kadar bu çizgideki tüm partiler dini söylem ve ritüeller ile seçmenin siyasal davranışını etkilemenin gayretindedirler. Çünkü, Türk seçmenin değerler dünyasında “din”in yeri hep vardır ve din faktörü sıralaması değişmekle birlikte tutum ve davranışların da ortaya konulmasında etkili olabilmektedir. Bu anlamda din siyasal davranış etkileyen birçok faktör arasında önemli bir yer edinmektedir (Doğan, 2014: 358).

Katılımcıların, %45.0’ı “Oy verme kararında dini inançlarım etkilidir” yargısına katılmadıklarını ifade ederken, %42.3’ü ise “Oy verme kararında dini inançlarım etkilidir” yargısına katıldıklarını beyan etmektedir. “Oy verme kararında mezhebim etkilidir” yargısına ise katılımcıların %53.8’i katılmadıklarını belirtirken, %31.7’si katıldıklarını ifade etmektedirler. “Oy verme kararında “din” faktörünü önemsemem” yargısına ise katılımcıların %30.7’si katılırken, %53.9’u katılmadığını dile getirmektedir. Bu verilere göre, “din” ve “dini inançlar” ın bazı seçmen siyasal davranışında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Seçmen karşısına çıkan adayın sahip olduğu vasıfların seçmenin zihninde bıraktığı izlenimler bütünü olarak tanımlanan aday imajı; adayın fiziksel görünüşü, yaşam tarzı, değişik konular ve sorunlar karşısındaki tavrı gibi bileşenlerden oluşmaktadır (Güllüpunar, 2010: 59). Adayların seçmen gözünde dindar olarak görülmesinde adayın birebir seçmenlerle girmiş olduğu iletişimde bıraktığı izlenimin yanında, adayın kitle iletişim araçları vasıtasıyla sunduğu imaj oldukça önemlidir. Kendisine teveccüh göstermesini beklediği seçmenlerin hassasiyetlerin ve önceliklerini bilen adayların, zamanı ve yeri geldiğinde seçmenlerin dini vecibe veya dini merasimlerini yaptığı ortamlarda bulunarak onlarla aynı hassasiyetleri paylaştığını göstermesi adayın dindarlık imajını veya dindar bir kimliğe sahip olma görünümünü güçlendirmektedir. Bu bağlamda katılımcılardan “Oy verme kararında adayın dindarlığı etkilidir” yargısına katılanların oranı %44.4 iken, katılmayanların oranı ise %42.8’dir.

Siyasal seçim dönemlerinde siyasal partiler ve adaylar açıklamalarında, konuşmalarında ve değerlendirmelerinde zaman zaman dini söylemler de

kullanarak seçmenin kararını etkilemeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda örnek grubunda yer alan katılımcıların %36.5'i "Oy verme kararında partinin dini söylemleri etkilidir" yargısına katılırken %49.1'i ise katılmadıklarını ifade etmektedirler. Benzer şekilde, katılımcıların %39.4'ü "Oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir" yargısına katılırken, %46.1'ise katılmadıklarını dile getirmektedir.

Tablo 77: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Oy Verme Kararında Dini İnançların Etkisi

		Oy verme kararında dini inançların etkilidir.							
χ^2 p= 0.000 <0.05		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikirim Yok	Cevap Yok	Total
		Kendinizi dindarlık düzeyi açısından nasıl	Dindar Değilim	18 30,0%	20 33,3%	4 6,7%	8 13,3%	3 5,0%	0 0%
Çok Az Dindarım	36 34,3%		38 36,2%	5 4,8%	14 13,3%	6 5,7%	5 4,8%	1 1,0%	105 100,0%
Dindar Sayılıyorum	84 18,1%		129 27,8%	33 7,1%	140 30,2%	52 11,2%	6 1,3%	20 4,3%	464 100,0%
Oldukça Dindarım	65 17,7%		66 17,9%	9 2,4%	109 29,6%	96 26,1%	6 1,6%	17 4,6%	368 100,0%
Çok Dindarım	13 11,8%		17 15,5%	8 7,3%	28 25,5%	36 32,7%	3 2,7%	5 4,5%	110 100,0%
Cevap Yok	25 26,0%		31 32,3%	4 4,2%	11 11,5%	5 5,2%	6 6,2%	14 14,6%	96 100,0%
Total	241 20,0%		301 25,0%	63 5,2%	310 25,8%	198 16,5%	26 2,2%	64 5,3%	1203 100,0%

Dindarlık düzeyi bireylerin gündelik yaşamında çeşitli konularda tutum ve davranışında etkili olduğu gibi siyasi tercihlerinde de etkili olabilmektedir. Çünkü din ve dini değerler bireylerin önemli bir referans kaynağı olmasının yanında çeşitli durumlarda karar verirken dikkate aldığı parametrelerden de birini oluşturmaktadır.

Katılımcıların dindarlık düzeyine göre oy verme kararında dini inançların etkisi ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere dindarlık düzeyi arttıkça bireylerin oy verme kararında dini inançların etki oranı da artmaktadır. Dindar değilim diyen katılımcıların oy verme kararında dini inançların etki oranı yaklaşık olarak %18 iken çok dindarım diyenler de bu oran yaklaşık olarak %57 olarak belirlenmiştir. Burada önemli husus kendisini dindar değilim diyen katılımcıların dahi bir bölümü (%18) oy verme kararında dini inançların etkisi olduğunu ifade etmesidir. Bireylerin kendini nasıl tanımladıkları kadar tercihlerinde dikkate aldığı parametreler de oldukça önemlidir. Bu anlamda dini inanç, hemen her dindarlık düzeyinde bireylerin oy verme tercihlerinde etkili olmaktadır. Ancak bu etkinin boyutu ile dindarlık düzeyleri arasında bir ilişkinin olduğu da açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo 78: Katılımcıların Yaşına Göre Oy Verme Kararında Dini İnançların Etkisi

	χ^2 p= 0.007<0.05	Oy verme kararında dini inançların etkilidir.							Total	
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok		
Yaşınız	18-25	76	100	20	73	45	5	21	340	
		% 22,4%	29,4%	5,9%	21,5%	13,2%	1,5%	6,2%	100,0%	
	26-35	51	63	13	68	33	10	22	260	
		% 19,6%	24,2%	5,0%	26,2%	12,7%	3,8%	8,5%	100,0%	
	36-45	47	61	15	63	34	5	11	236	
		% 19,9%	25,8%	6,4%	26,7%	14,4%	2,1%	4,7%	100,0%	
	46-55	32	42	5	52	46	4	4	185	
		% 17,3%	22,7%	2,7%	28,1%	24,9%	2,2%	2,2%	100,0%	
	56-65	25	22	6	40	31	0	3	127	
		% 19,7%	17,3%	4,7%	31,5%	24,4%	,0%	2,4%	100,0%	
	66 ve üzeri	10	13	4	14	9	2	3	55	
		% 18,2%	23,6%	7,3%	25,5%	16,4%	3,6%	5,5%	100,0%	
	Total		241	301	63	310	198	26	64	1203
		% 20,0%	25,0%	5,2%	25,8%	16,5%	2,2%	5,3%	100,0%	

Katılımcıların yaşı ile oy verme kararında dini inançların etkisi ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere, yaş düzeyi yükseldikçe oy verme kararında dini inançların etkisi de artmaktadır. 18-25 yaş aralığındaki katılımcıların yaklaşık olarak %34'ü oy verme kararında dini inançların etkisi vardır beyanında bulunurken 66 ve üzeri yaş grubunda bu oran yaklaşık olarak %42'ye yükselmektedir. Ancak, yaş grupları içerisinde oy verme kararında dini inançların etkisi en yüksek oranda (%55.9) 56-65 yaş grubunda görülmektedir.

Tablo 79: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Oy Verme Kararında Dini İnançların Etkisi

χ^2 p= 0.000<0.05		Oy verme kararında dini inançların etkilidir.								Total
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok		
Öğrenim Durumunuz	Okur Yazar Değil	9 15,0%	12 20,0%	4 6,7%	15 25,0%	10 16,7%	3 5,0%	7 11,7%	60 100,0%	
	Okur Yazar	5 13,5%	12 32,4%	1 2,7%	7 18,9%	8 21,6%	2 5,4%	2 5,4%	37 100,0%	
	İlkokul	40 16,6%	41 17,0%	15 6,2%	84 34,9%	53 22,0%	3 1,2%	5 2,1%	241 100,0%	
	Ortaokul /İlköğretim	25 17,9%	37 26,4%	1 ,7%	43 30,7%	23 16,4%	5 3,6%	6 4,3%	140 100,0%	
	Lise Ve Dengi Okul	60 18,4%	74 22,7%	18 5,5%	85 26,1%	58 17,8%	8 2,5%	23 7,1%	326 100,0%	
	Üniversite	95 25,7%	112 30,4%	21 5,7%	71 19,2%	45 12,2%	5 1,4%	20 5,4%	369 100,0%	
	Lisansüstü	7 23,3%	13 43,3%	3 10,0%	5 16,7%	1 3,3%	0 ,0%	1 3,3%	30 100,0%	
	Total	241 20,0%	301 25,0%	63 5,2%	310 25,8%	198 16,5%	26 2,2%	64 5,3%	1203 100,0%	

Eğitim düzeyi bireylerin birçok konuda tutum ve davranışını etkilediği gibi dini değerler çerçevesinde bakış ve davranışlarını da etkilemektedir. Araştırma kapsamında örneklem grubunun eğitim düzeyi ile oy verme kararında dini inançların etkisi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre, eğitim düzeyi arttıkça oy verme kararında dini inançların etki oranı düşmektedir. Okuryazar olmayan katılımcıların yaklaşık olarak %41'inin oy verme kararında dini inançların etkili olduğu belirlenirken Lisansüstü katılımcıların yaklaşık olarak %20'sinin oy verme kararında dini inançların etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, eğitim düzeyi arttıkça bireylerin tutum ve davranışlarını belirlerken dikkate aldığı parametreler farklılaştığı gibi bu parametrelerin etki düzeyi daha da düşük olabilmektedir.

Tablo 80: Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Oy Verme Kararında Dini İnançların Etkisi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Oy verme kararında dini inançların etkilidir.							Total	
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyor, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok		
İlçe	AĞIN	0 %,0%	6 60,0%	0 %,0%	2 20,0%	2 20,0%	0 %,0%	0 %,0%	10 100,0%	
	ALACAKAYA	0 %,0%	4 22,2%	1 5,6%	11 61,1%	2 11,1%	0 %,0%	0 %,0%	18 100,0%	
	ARICAK	4 %,14,3%	9 32,1%	2 7,1%	10 35,7%	3 10,7%	0 %,0%	0 %,0%	28 100,0%	
	BASKIL	5 %,15,6%	0 %,0%	4 12,5%	13 40,6%	9 28,1%	0 %,0%	1 3,1%	32 100,0%	
	KARAKOÇAN	18 %,29,0%	20 32,3%	0 %,0%	15 24,2%	7 11,3%	1 1,6%	1 1,6%	62 100,0%	
	KEBAN	5 %,27,8%	2 11,1%	4 22,2%	6 33,3%	0 %,0%	0 %,0%	1 5,6%	18 100,0%	
	KOVANCILAR	13 %,17,1%	21 27,6%	1 1,3%	29 38,2%	10 13,2%	2 2,6%	0 %,0%	76 100,0%	
	MADEN	3 %,11,1%	8 29,6%	1 3,7%	8 29,6%	7 25,9%	0 %,0%	0 %,0%	27 100,0%	
	PALU	7 %,17,5%	5 12,5%	1 2,5%	6 15,0%	15 37,5%	1 2,5%	5 12,5%	40 100,0%	
	SIVRICE	0 %,0%	13 65,0%	0 %,0%	6 30,0%	1 5,0%	0 %,0%	0 %,0%	20 100,0%	
	MERKEZ	186 %,21,3%	213 24,4%	49 5,6%	204 23,4%	142 16,3%	22 2,5%	56 6,4%	872 100,0%	
	Tota		241	301	63	310	198	26	64	1203
	1		%,20,0%	25,0%	5,2%	25,8%	16,5%	2,2%	5,3%	100,0%

Katılımcıların yerleşim yerine göre oy verme kararında dini inançların etkisini ortaya koyan tabloda da görüldüğü üzere bireylerin oy verme tercihlerinde ilçelere göre farklılıklar bulunmaktadır. Alacakaya, Baskil, Palu ve Arıcak gibi ilçelerde yaşayan katılımcıların oy verme tercihinde dini inançların etkisi diğer ilçelere göre daha yüksek orandadır. Sivrice, Karakoçan ve Keban gibi ilçelerde yaşayan katılımcıların oy verme tercihinde dini inançların etkisi diğer ilçelerde yaşayanlara göre daha düşük orandadır.

Merkez ilçede yaşayan katılımcıların ise yaklaşık olarak %40'ı oy verme tercihinde dini inançların etkili olduğunu ifade etmiş olduğu görülmektedir.

Tablo 81: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Oy Verme Kararında Mezhebin Etkisi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Oy verme kararında mezhebin etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikirim Yok	Cevap Yok	
Kendinizi dindarlık düzeyi açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?	Dindar Değilim	19	19	2	9	2	0	9	60
		31,7%	31,7%	3,3%	15,0%	3,3%	,0%	15,0%	100,0%
	Çok Az Dindarım	34	42	3	13	8	4	1	105
		32,4%	40,0%	2,9%	12,4%	7,6%	3,8%	1,0%	100,0%
	Dindar Sayılıyorum	98	163	38	99	37	7	22	464
		21,1%	35,1%	8,2%	21,3%	8,0%	1,5%	4,7%	100,0%
	Oldukça Dindarım	71	105	18	88	60	8	18	368
		19,3%	28,5%	4,9%	23,9%	16,3%	2,2%	4,9%	100,0%
	Çok Dindarım	12	27	10	21	30	3	7	110
		10,9%	24,5%	9,1%	19,1%	27,3%	2,7%	6,4%	100,0%
Cevap Yok	22	36	3	12	4	6	13	96	
	22,9%	37,5%	3,1%	12,5%	4,2%	6,2%	13,5%	100,0%	
Total		256	392	74	242	141	28	70	1203
		21,3%	32,6%	6,2%	20,1%	11,7%	2,3%	5,8%	100,0%

Katılımcıların dindarlık düzeyine göre oy verme kararında mezhebin etkisini ortaya koyan tabloya göre dindarlık düzeyi arttıkça oy verme kararında mezhebin etkisi de artmaktadır. Dindar değilim diyen katılımların oy verme kararında mezhebin etkisi yaklaşık olarak %18 iken çok dindarım diyen katılımcılar da bu oran yaklaşık olarak %46'ya yükselmektedir. Dini inançların oy verme tercihindeki etkisi ise daha yüksek oranda belirlenmişti. Dindar değilim diyen katılımcıların oy verme kararında dini inançların etki oranı yaklaşık olarak %18 iken çok dindarım diyenler de bu oran yaklaşık olarak %57 olarak belirlenmişti.

Bu verilere göre dindarlık düzeyi ile hem dini inançların hem de mezhebin oy verme kararında etkisini etkilemektedir. Ancak, her iki parametrede oy verme kararında etkili olarak belirlenmiştir. Yani bireylerin siyasal tercihlerinde dini inançları hem de mezhebi önemli parametrelerden biridir. Bu etkinin boyutunu ise dindarlık düzeyi etkilemektedir.

Tablo 82: Katılımcıların Yaşına Göre Oy Verme Kararında Mezhebin Etkisi

	χ^2 p= 0.000<0.05	Oy verme kararında mezhebim etkilidir.						Total	
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikir Yok	Cevap Yok	
Yaşınız	1	83	131	18	49	29	6	24	340
	8-25	24,4%	38,5%	5,3%	14,4%	8,5%	1,8%	7,1%	100,0%
	2	56	81	14	55	22	9	23	260
	6-35	21,5%	31,2%	5,4%	21,2%	8,5%	3,5%	8,8%	100,0%
	3	50	79	17	45	26	6	13	236
	6-45	21,2%	33,5%	7,2%	19,1%	11,0%	2,5%	5,5%	100,0%
	4	37	50	9	43	38	4	4	185
	6-55	20,0%	27,0%	4,9%	23,2%	20,5%	2,2%	2,2%	100,0%
	5	20	39	9	35	20	1	3	127
	6-65	15,7%	30,7%	7,1%	27,6%	15,7%	,8%	2,4%	100,0%
	6	10	12	7	15	6	2	3	55
	6 ve üzeri	18,2%	21,8%	12,7%	27,3%	10,9%	3,6%	5,5%	100,0%
Total		256	392	74	242	141	28	70	1203
		21,3%	32,6%	6,2%	20,1%	11,7%	2,3%	5,8%	100,0%

Yaş ile oy verme kararında mezhebin etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yaş düzeyi arttıkça, oy verme kararında mezhebin etkisi de artmaktadır. Ancak, her yaş grubunda mezhebin oy verme kararında belirli düzeylerde etkisinin olduğu da belirlenmiştir. Genç kuşaklarda dini değerler, dini inanç ve mezhep gibi “dın” merkezli değerlendirmeler daha düşük düzeyde olurken, orta yaş ve üzerinde bu oran daha yüksek olarak gerçekleşebilmektedir.

Tablo 83: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Oy Verme Kararında Mezhebin Etkisi

	χ^2 p= 0.000<0.05	Oy verme kararında mezhebim etkilidir.						Total	
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikir Yok	Cevap Yok	
Öğrenim Durumunuz	Okur	11	13	4	14	9	2	7	60
	Yazar	18,3%	21,7%	6,7%	23,3%	15,0%	3,3%	11,7%	100,0%
	Değil	4	11	2	12	5	1	2	37
	Okur	10,8%	29,7%	5,4%	32,4%	13,5%	2,7%	5,4%	100,0%
	İlkoku	41	57	17	72	40	5	9	241
	1	17,0%	23,7%	7,1%	29,9%	16,6%	2,1%	3,7%	100,0%
	Ortaokul/	24	49	7	32	18	4	6	140
		17,1%	35,0%	5,0%	22,9%	12,9%	2,9%	4,3%	100,0%

İlköğretim									
	Lise Ve Dengi Okul	65 19,9%	106 32,5%	22 6,7%	59 18,1%	41 12,6%	8 2,5%	25 7,7%	326 100,0%
Üniversite		103 27,9%	141 38,2%	21 5,7%	50 13,6%	28 7,6%	7 1,9%	19 5,1%	369 100,0%
	Lisans üstü	8 26,7%	15 50,0%	1 3,3%	3 10,0%	0 0,0%	1 3,3%	2 6,7%	30 100,0%
Total		256 21,3%	392 32,6%	74 6,2%	242 20,1%	141 11,7%	28 2,3%	70 5,8%	1203 100,0%

Eğitim düzeyi ile oy verme kararında mezhebin etkisi arasında da anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, bireylerin oy verme kararında mezhebin etkisi düşmektedir. Okur-yazar olmayan katılımcıların yaklaşık olarak %38'i oy verme kararında mezhebin etkili olduğunu ifade ederken, lisansüstü düzeyinde bu oran %10 olarak belirlenmiştir.

Tablo 84: Katılımcıların Yerleşim Yeri Göre Oy Verme Kararında Mezhebin Etkisi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	23 20oy verme kararında mezhebim etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılmıyorm	Katılmıyorm	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorm	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorm	Fikir Yok	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	0 ,0%	5 50,0%	0 ,0%	3 30,0%	2 20,0%	0 ,0%	0 ,0%	10 100,0%
	ALACA KAYA	0 ,0%	8 44,4%	1 5,6%	7 38,9%	2 11,1%	0 ,0%	0 ,0%	18 100,0%
	ARICAK	1 3,6%	13 46,4%	3 10,7%	7 25,0%	3 10,7%	0 ,0%	1 3,6%	28 100,0%
	BASKİL	4 12,5%	2 6,2%	5 15,6%	11 34,4%	7 21,9%	1 3,1%	2 6,2%	32 100,0%
	KARAK OÇAN	18 29,0%	29 46,8%	0 ,0%	12 19,4%	3 4,8%	0 ,0%	0 ,0%	62 100,0%
	KEBAN	8 44,4%	5 27,8%	3 16,7%	2 11,1%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	18 100,0%

KOVAN CILAR		13	27	2	27	5	2	0	76
		17,1%	35,5 %	2,6%	35, 5%	6,6%	2,6 %	,0%	100, 0%
MADEN		3	10	2	5	7	0	0	27
		11,1%	37,0 %	7,4%	18, 5%	25,9%	,0%	,0%	100, 0%
PALU		9	12	0	5	7	2	5	40
		22,5%	30,0 %	,0%	12, 5%	17,5%	5,0 %	12, 5%	100, 0%
SİVRİCE		0	18	0	1	1	0	0	20
		,0%	90,0 %	,0%	5,0 %	5,0%	,0%	,0%	100, 0%
MERKEZ		200	263	58	162	104	23	62	872
		22,9%	30,2 %	6,7%	18, 6%	11,9%	2,6 %	7,1 %	100, 0%
Total		256	392	74	242	141	28	70	120 3
		21,3%	32,6 %	6,2%	20, 1%	11,7%	2,3 %	5,8 %	100, 0%

Katılımcıların yerleşim yerine göre oy verme kararında mezhebin etkisi farklılık göstermektedir. Sivrice, Keban ve Karakoçan gibi ilçelerde yaşayan katılımcılar diğer ilçelerde yaşayan katılımcılara göre daha düşük oranda oy verme kararında mezhebin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Buna karşın, Alacakaya, Baskil ve Ağın gibi ilçelerde yaşayan katılımcılar diğer ilçelerde yaşayan katılımcılara göre daha yüksek oranda oy verme kararında mezhebin etkili olduğunu beyan etmişlerdir.

Katılımcıların medeni durumu ile oy verme kararında mezhebin etkisi arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Evli bireylerin oy verme kararında mezhebin etkisi diğer medeni duruma sahip katılımcılara göre daha yüksek oranda belirlenmiştir.

Tablo 85: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Oy Verme Kararında Partinin Dini Söylemlerinin Etkisi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Oy verme kararında partinin dini söylemleri etkilidir.							Total	
		Kesinlikle Katılmı-Yorum	Katılımı yorum	Ne Katılıyor, Ne Katılmıyorum	Katılı yorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikir Yok	Cevap Yok		
Kendimizi	Dindar Değili m		20	19	5	6	2	0	8	60
			33,3%	31,7 %	8,3%	10,0 %	3,3%	,0%	13, 3%	100, 0%
	Çok Az Dindarım		37	42	7	11	3	4	1	105
			35,2%	40,0 %	6,7%	10,5 %	2,9%	3,8 %	1,0 %	100, 0%

Dindar Sayılım		90	144	37	115	48	9	21	464
		19,4%	31,0%	8,0%	24,8%	10,3%	1,9%	4,5%	100,0%
Oldukça Dindarım		67	84	17	104	73	5	18	368
		18,2%	22,8%	4,6%	28,3%	19,8%	1,4%	4,9%	100,0%
Çok Dindarım		9	25	9	28	32	3	4	110
		8,2%	22,7%	8,2%	25,5%	29,1%	2,7%	3,6%	100,0%
Cevap Yok		23	32	5	13	4	6	13	96
		24,0%	33,3%	5,2%	13,5%	4,2%	6,2%	13,5%	100,0%
Total		246	346	80	277	162	27	65	1203
		20,4%	28,8%	6,7%	23,0%	13,5%	2,2%	5,4%	100,0%

Siyasi partiler seçim dönemlerinde seçmenin tercihini kazanmak, oyunu almak için çeşitli konularda söylemlerde bulunur, mesajlar verir, projeler oluşturur ve vaatlerini dile getirirler. Bu konular ekonomi, kültür, sanat, spor, sosyal yaşam olabileceği gibi dini konularda da söylemlerde bulunabilmekte, bazen dini konularda vaatlerde bulunmakta bazen de bazı konulara ilişkin yaklaşımlar getirirken dini referans olarak kullanabilmektedir. Örneğin Türkiye’de zinanın suç kapsamına alınmasına ilişkin değerlendirmeler yapılırken, ya da ABD’de kürtaj konusuna ilişkin yaklaşımlar ifade edilirken dini referanslar kullanılabilir.

Muhafazakâr bir toplumsal yapının ağırlıklı olması dolayısıyla Türkiye’de dini söylemler siyasi partiler tarafından çoğunlukla dile getirilmekte, hatta siyasal reklamlar da dahi dini söylem ve semboller kullanılmaktadır. Dini söylemler seçmenin duygu dünyasına ulaşabilme imkânı sağladığından dolayı Türk siyasal yaşamında yoğun olarak kullanılmaktadır.

Siyasi partiler parti tüzüklerinde, seçim beyannamelerinde dine ayrı bir başlık olarak değerlendirebildikleri gibi partiyi temsil eden siyasal aktörlerin söylemleri aracılığıyla bu anlamda seçmene mesajlarını verebilmektedirler.

Araştırma kapsamında katılımcıların oy verme kararında dini söylemlerin etkisine ilişkin bulgulara da yer verilmiştir. Bu anlamda katılımcıların yaklaşık olarak %36’sı oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcıların dindarlık düzeyi ile oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkisi arasında anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Doğal olarak dindarlık düzeyi arttıkça, oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkisi de artmaktadır.

Tablo 86: Katılımcıların Yaşına Göre Oy Verme Kararında Partinin Dini Söylemlerinin Etkisi

	χ^2 p= 0.001<0.05	Oy verme kararında partinin dini söylemleri etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
Yaşınız	18-25	81 23,8%	111 32,6%	22 6,5%	58 17,1%	40 11,8%	6 1,8%	22 6,5%	340 100,0%
	26-35	49 18,8%	84 32,3%	18 6,9%	54 20,8%	25 9,6%	8 3,1%	22 8,5%	260 100,0%
	36-45	45 19,1%	70 29,7%	14 5,9%	62 26,3%	27 11,4%	5 2,1%	13 5,5%	236 100,0%
	46-55	41 22,2%	34 18,4%	13 7,0%	49 26,5%	40 21,6%	5 2,7%	3 1,6%	185 100,0%
	56-65	20 15,7%	34 26,8%	8 6,3%	38 29,9%	24 18,9%	1 ,8%	2 1,6%	127 100,0%
	66 ve üzeri	10 18,2%	13 23,6%	5 9,1%	16 29,1%	6 10,9%	2 3,6%	3 5,5%	55 100,0%
	Total	246 20,4%	346 28,8%	80 6,7%	277 23,0%	162 13,5%	27 2,2%	65 5,4%	1203 100,0%

Katılımcıların yaşı ile oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkisi arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Tabloda da görüldüğü üzere, yaş düzeyi arttıkça bireylerin oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkisi de artmaktadır. Bu durumun bireylerin yaşlandıkça dine, dini değerlere ve dini söylemlere atfettiği önemli ilgili olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 87: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Oy Verme Kararında Partinin Dini Söylemlerinin Etkisi

χ^2 p= 0.000<0.05		23 3Oy verme kararında partinin dini söylemleri etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılı-yorum	Katılı-mı-yoru-m	Ne Katılıyor-um, Ne Katılmıyo-rum	Katılı-yoru-m	Kesinlikle Katılı-yorum	Fikir-im Yok	Cevap Yok	
ÖĞRENİM DURUMUNUZ	Okur	12	9	3	16	11	2	7	60
	Yazar	20,0%	15,0%	5,0%	26,7%	18,3%	3,3%	11,7%	100,0%
	Değil	6	9	3	10	6	1	2	37
	Okur	16,2%	24,3%	8,1%	27,0%	16,2%	2,7%	5,4%	100,0%
	Yazar	36	51	16	79	48	5	6	241
	İlkokul	14,9%	21,2%	6,6%	32,8%	19,9%	2,1%	2,5%	100,0%
	Ortaokul	24	40	7	38	20	4	7	140
	/İlköğretim	17,1%	28,6%	5,0%	27,1%	14,3%	2,9%	5,0%	100,0%
	Lise Ve	60	92	20	79	43	9	23	326
	Dengi	18,4%	28,2%	6,1%	24,2%	13,2%	2,8%	7,1%	100,0%
	Okul	99	130	30	52	33	6	19	369
	Üniversite	26,8%	35,2%	8,1%	14,1%	8,9%	1,6%	5,1%	100,0%
	Lisansüstü	9	15	1	3	1	0	1	30
		30,0%	50,0%	3,3%	10,0%	3,3%	,0%	3,3%	100,0%
Total	246	346	80	277	162	27	65	1203	
	20,4%	28,8%	6,7%	23,0%	13,5%	2,2%	5,4%	100,0%	

Eğitim düzeyi ile katılımcıların oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkisi arasında anlamlı bir olduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkisi azalmakta, eğitim düzeyi düştükçe oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkisi azalmaktadır. Bu durumun bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe birçok parametreden etkilenmesinin yanında bireylerin sekülerleşmesiyle de etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 88: Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Oy Verme Kararında Partinin Dini Söylemlerinin Etkisi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Oy verme kararında partinin dini söylemleri etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Fikir Yok	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	1	5	0	3	1	0	0	10
		10,0%	50,0%	,0%	30,0%	10,0%	,0%	,0%	100,0%
	ALACAK AYA	0	6	1	8	2	1	0	18
		,0%	33,3%	5,6%	44,4%	11,1%	5,6%	,0%	100,0%
	ARICAK	4	8	1	12	3	0	0	28
		14,3%	28,6%	3,6%	42,9%	10,7%	,0%	,0%	100,0%
	BASKİL	4	2	5	11	9	0	1	32
		12,5%	6,2%	15,6%	34,4%	28,1%	,0%	3,1%	100,0%
	KARAKOÇAN	19	28	1	9	5	0	0	62
		30,6%	45,2%	1,6%	14,5%	8,1%	,0%	,0%	100,0%
	KEBAN	8	4	1	4	1	0	0	18
		44,4%	22,2%	5,6%	22,2%	5,6%	,0%	,0%	100,0%
	KOVANCI LAR	11	29	3	27	4	2	0	76
		14,5%	38,2%	3,9%	35,5%	5,3%	2,6%	,0%	100,0%
	MADEN	3	7	2	7	7	1	0	27
		11,1%	25,9%	7,4%	25,9%	25,9%	3,7%	,0%	100,0%
	PALU	11	9	0	4	10	1	5	40
		27,5%	22,5%	,0%	10,0%	25,0%	2,5%	12,5%	100,0%
SİVRİCE	0	14	0	5	1	0	0	20	
	,0%	70,0%	,0%	25,0%	5,0%	,0%	,0%	100,0%	
MERKEZ	185	234	66	187	119	22	59	872	
	21,2%	26,8%	7,6%	21,4%	13,6%	2,5%	6,8%	100,0%	
Total	246	346	80	277	162	27	65	1203	
	20,4%	28,8%	6,7%	23,0%	13,5%	2,2%	5,4%	100,0%	

Katılımcıların yerleşim yerine göre oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkisi farklılık göstermektedir. Baskıl, Arıcak ve Alacakaya ilçesinde yaşayan katılımcıların diğer ilçelere göre daha yüksek oranda oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkisi olduğu belirlenmiştir. Karakoçan ve Keban ilçelerinde yaşayan katılımcılar ise diğer ilçelere daha düşük oranda oy verme kararında partinin dini söylemlerinin etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 89: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Oy Verme Kararında Adayın Dindarlığının Etkisi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	23 4Oy verme kararında adayın dindarlığı etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikir Yok	Cevap Yok	
Kendinizi dindarlık düzeyi açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?	Dindar Değilim	25 41,7%	17 28,3%	0 0,0%	7 11,7%	3 5,0%	0 0,0%	8 13,3%	60 100,0%
	Çok Az Dindarım	41 39,0%	36 34,3%	5 4,8%	11 10,5%	5 4,8%	5 4,8%	2 1,9%	105 100,0%
	Dindar Sayılıyorum	82 17,7%	123 26,5%	31 6,7%	138 29,7%	60 12,9%	8 1,7%	22 4,7%	464 100,0%
	Olduğça Dindarım	60 16,3%	58 15,8%	10 2,7%	126 34,2%	93 25,3%	4 1,1%	17 4,6%	368 100,0%
	Çok Dindarım	11 10,0%	15 13,6%	6 5,5%	31 28,2%	39 35,5%	3 2,7%	5 4,5%	110 100,0%
	Cevap Yok	20 20,8%	28 29,2%	6 6,2%	13 13,5%	8 8,3%	7 7,3%	14 14,6%	96 100,0%
	Total	239 19,9%	277 23,0%	58 4,8%	326 27,1%	208 17,3%	27 2,2%	68 5,7%	1203 100,0%

Dindarlık düzeyi ile oy verme kararında adayın dindarlığının etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Seçim süreçlerinde adaylar bir imaj konumlandırması yaparak seçmenin beğenisini ve desteğini almaya çalışmaktadırlar. İmaj, bireylerin zihninde yer alan görsel resimdir. İmajı hedeflenen bir kişi, kurum ya da parti hakkında sahip olduğu zihinsel konseptler şeklinde de tanımlamak mümkündür. Siyasal imaj, siyasi olgulardan ayrı bir şey değildir ve bu olgular bireylerin politikacı hakkındaki tutum ve düşüncelerini etkiler (Devran, 2004: 193). Adaylar imaj oluştururken seçmen kitlesinin özelliklerine oluşturmaya çalıştıkları imajlardan biri de dindarlık olabilmektedir. Seçmenlerin üzerinde partinin dini söylemleri etkili olduğu kadar adayın dindarlığı, dini değerlere bakışı ve dini söylemleri de etkili olabilmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere katılımcıların dindarlık düzeyi arttıkça ile oy verme kararında adayın dindarlığının etkisi de artmaktadır. Özellikle, kendini çok dindar olarak tanımlayan katılımcıların yaklaşık olarak %63'ü oy verme kararında adayın dindarlığının etkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 90: Katılımcıların Yaşına Göre Oy Verme Kararında Adayın Dindarlığının Etkisi

	χ^2 p= 0.011<0.05	23 4Oy verme kararında adayın dindarlığı etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyor, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikir Yok	Cevap Yok	
Yaşınız	1	73	94	17	81	47	5	23	340
	8-25	21,5%	27,6%	5,0%	23,8%	13,8%	1,5%	6,8%	100,0%
	2	56	59	12	70	32	10	21	260
	6-35	21,5%	22,7%	4,6%	26,9%	12,3%	3,8%	8,1%	100,0%
	3	45	59	11	67	37	7	10	236
	6-45	19,1%	25,0%	4,7%	28,4%	15,7%	3,0%	4,2%	100,0%
6 ve üzeri	4	37	33	8	50	48	3	6	185
	6-55	20,0%	17,8%	4,3%	27,0%	25,9%	1,6%	3,2%	100,0%
	5	19	22	7	42	33	0	4	127
	6-65	15,0%	17,3%	5,5%	33,1%	26,0%	,0%	3,1%	100,0%
	6	9	10	3	16	11	2	4	55
	6 ve üzeri	16,4%	18,2%	5,5%	29,1%	20,0%	3,6%	7,3%	100,0%
Total		239	277	58	326	208	27	68	1203
		19,9%	23,0%	4,8%	27,1%	17,3%	2,2%	5,7%	100,0%

Katılımcıların yaşı ile oy verme kararında adayın dindarlığının etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yaş düzeyi arttıkça, oy verme kararında adayın dindarlığın etkisinin oranı da artmaktadır. Bu anlamda Konya'da Damlapınar ve Balcı (2005:75) tarafından yapılan bir araştırmada seçmen deneklerin yaşı arttıkça, adayın dindarlığına verdikleri önemin de arttığı şeklinde bir sonuca varılmıştır. Dolayısıyla alanda yapılan çalışmalar göstermektedir ki, adayın dindarlığı farklı seçmen gruplarında farklı etkiler ortaya koyabilmektedir. Bu anlamda yaş faktörü de bu etkinin boyutunu etkileyen bir parametrem olarak değerlendirilmektedir.

Benzer bir durum eğitim düzeyi ile oy verme kararında adayın dindarlığının etkisi arasında da bulunmuştur. Katılımcıların eğitim düzeyi yükseldikçe oy verme kararında adayın dindarlığının etkisi de artmaktadır.

Benzer bir durum Canöz (2010: 103) tarafından yapılan bir çalışmada da ortaya konulmuştur. Araştırmaya göre ilkökul mezunlarının adayın dindar olmasına verdikleri önem ortalaması 3.17, ortaokul mezunlarının 3.19, lise mezunlarının 2.81, üniversite mezunlarının 2.62, lisansüstü eğitilmişlerin 2.33'dür. Bu verilere göre ilkökul ve ortaokul mezunlarının adayın dindar olmasını en yüksek oranda önemsedikleri; lise, üniversite ve lisansüstü eğitime sahip seçmenlerin ise eğitim seviyeleriyle doğru orantılı olarak önem derecesini

düşürdükleri görülmektedir. Buna göre ilk ve ortaokuldan sonra eğitim seviyesi yükseldikçe adayın dindarlığına verilen önem derecesi düşmektedir denilebilir.

Tablo 91: Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Oy Verme Kararında Adayın Dindarlığının Etkisi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	23 4Oy verme kararında adayın dindarlığı etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyor, Ne Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikir Yok	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	0	6	0	3	1	0	0	10
		,0%	60,0 %	,0%	30,0 %	10,0%	,0%	,0%	100,0%
	ALACAK AYA	0	4	0	13	1	0	0	18
		,0%	22,2 %	,0%	72,2 %	5,6%	,0%	,0%	100,0%
	ARICAK	4	8	1	11	4	0	0	28
		14,3%	28,6 %	3,6%	39,3 %	14,3%	,0%	,0%	100,0%
	BASKİL	4	2	5	9	11	0	1	32
		12,5%	6,2%	15,6%	28,1 %	34,4%	,0%	3,1 %	100,0%
	KARAKOÇAN	21	21	1	12	7	0	0	62
		33,9%	33,9 %	1,6%	19,4 %	11,3%	,0%	,0%	100,0%
	KEBAN	7	3	2	5	1	0	0	18
		38,9%	16,7 %	11,1%	27,8 %	5,6%	,0%	,0%	100,0%
	KOVANCIILAR	13	18	1	33	9	2	0	76
		17,1%	23,7 %	1,3%	43,4 %	11,8%	2,6 %	,0%	100,0%
MADEN	3	4	3	10	7	0	0	27	
	11,1%	14,8 %	11,1%	37,0 %	25,9%	,0%	,0%	100,0%	
PALU	10	6	1	7	11	1	4	40	
	25,0%	15,0 %	2,5%	17,5 %	27,5%	2,5 %	10,0 %	100,0%	
SIVRİCE	0	12	0	7	1	0	0	20	
	,0%	60,0 %	,0%	35,0 %	5,0%	,0%	,0%	100,0%	
MERKEZ	177	193	44	216	155	24	63	872	
	20,3%	22,1 %	5,0%	24,8 %	17,8%	2,8 %	7,2 %	100,0%	
Total	239	277	58	326	208	27	68	1203	
	19,9%	23,0 %	4,8%	27,1 %	17,3%	2,2 %	5,7 %	100,0%	

Katılımcıların yerleşime yeri ile oy verme kararında adayın dindarlığının etkisi arasında da anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Alacakaya, Baskil ve Maden ilçesinde yaşayan katılımcılar diğer ilçelerde yaşayan katılımcılara göre daha yüksek oranda oy verme kararında adayın dindarlığının

etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Karakoçan ve Keban ilçesinde yaşayan katılımcıların ise oy verme kararında adayın dindarlığının etkisi diğer ilçelerde yaşayan katılımcılara göre daha düşük oranda belirlenmiştir.

Tablo 92: Katılımcıların Oy Verme Kararında Adayın Dindarlığının Etkisi ile Oy Verdiği Parti Arasındaki İlişki

		χ^2 p= 0.000 <0.05	1 Kasım'da yapılacak olan milletvekili seçimlerinde oyunuzu hangi partiye vermeyi düşünüyorsunuz?										Total
			AK PA RT İ	CH P	M HP	H DP	S P	Dİ GE R	KA RAR- SIZ	Hİ ÇBİR İ	OY KULL AN- MAYA CAĞIM	CE VAP YO K	
Oy verme kararında adayın dindarlığı etkilidir.	Kesinlikle Katılıyorum		67	43	25	52	2	0	12	4	11	23	239
		%	28,0%	18,0%	10,5%	21,8%	,8%	,0%	5,0%	1,7%	4,6%	9,6%	100,0%
	Katılıyorum		74	44	27	54	3	0	23	2	21	29	277
		%	26,7%	15,9%	9,7%	19,5%	1,1%	,0%	8,3%	,7%	7,6%	10,5%	100,0%
	Ne Katılıyorum, Ne Katılıyorum		30	4	10	2	0	0	5	1	4	2	58
		%	51,7%	6,9%	17,2%	3,4%	,0%	,0%	8,6%	1,7%	6,9%	3,4%	100,0%
	Katılıyorum		207	7	38	11	4	2	10	2	22	23	326
		%	63,5%	2,1%	11,7%	3,4%	1,2%	,6%	3,1%	,6%	6,7%	7,1%	100,0%
	Kesinlikle Katılıyorum		157	3	26	2	8	1	2	2	4	3	208
		%	75,5%	1,4%	12,5%	1,0%	3,8%	,5%	1,0%	1,0%	1,9%	1,4%	100,0%
	Fikrim Yok		5	1	1	5	0	0	2	1	3	9	27
		%	18,5%	3,7%	3,7%	18,5%	,0%	,0%	7,4%	3,7%	11,1%	33,3%	100,0%
	Cevap yok		22	6	6	4	2	0	6	0	13	9	68
		%	32,4%	8,8%	8,8%	5,9%	2,9%	,0%	8,8%	,0%	19,1%	13,2%	100,0%
Total			562	108	133	130	19	3	60	12	78	98	1203
	%		46,7%	9,0%	11,1%	10,8%	1,6%	,2%	5,0%	1,0%	6,5%	8,1%	100,0%

Katılımcıların çeşitli yargılara katılım düzeyleri ile oy verdikleri parti arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bireylerin oy verdiği partileri tercih ederken bir takım parametreleri dikkate aldıkları gibi, bir takım parametreler de bireylerin oy verdiği partiyi tercih etmesinde önemli olabilmektedir.

Tabloda da görüldüğü üzere katılımcıların oy verme kararında adayın dindarlığının etkisi ile oy verdiği parti arasındaki anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Oy verme kararında adayın dindarlığının etkilidir yargısına katılıyorum beyanında bulunan katılımcıların %63.5'i AK Parti'ye oy veren, %11.7'si MHP'ye oy veren, %3.4'ü HDP'ye oy veren, %2.1'i CHP'ye oy veren seçmenlerdir. Oy verme kararında adayın dindarlığı etkilidir yargısına

kesinlikle katılıyorum diyen katılımcıların %75.5'i AK Parti'ye oy veren, %12.5'i MHP'ye oy veren seçmenlerden oluşmaktadır. Bu verilere göre, oy verme kararında adayın dindarlığının etkili olduğunu ifade eden katılımcıların çok önemli bir kısmının tercihi AK Parti'dir. Bir başka ifade ile AK Parti'ye oy veren seçmenler adayın dindarlığının tercihlerinde önemli bir parametre olarak görmektedirler diyebilmek mümkündür. HDP ve CHP'ye oy veren seçimde ise adayın dindarlığı çok önemli bir parametre olarak değerlendirilmemektedir.

Tablo 93: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Oy Verme Kararında Liderin Dini Söylemlerinin Etkisi

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
Kendinizi dindarlık düzeyi açısından nasıl	Dindar Değilim	21	19	2	6	4	1	7	60
	%	35,0%	31,7%	3,3%	10,0%	6,7%	1,7%	11,7%	100,0%
	Çok Az Dindarım	36	39	3	12	6	5	4	105
	%	34,3%	37,1%	2,9%	11,4%	5,7%	4,8%	3,8%	100,0%
	Dindar Sayılıyorum	79	142	38	125	46	11	23	464
	%	17,0%	30,6%	8,2%	26,9%	9,9%	2,4%	5,0%	100,0%
	Oldukça Dindarım	62	72	17	116	78	5	18	368
	%	16,8%	19,6%	4,6%	31,5%	21,2%	1,4%	4,9%	100,0%
	Çok Dindarım	14	19	7	28	34	3	5	110
	%	12,7%	17,3%	6,4%	25,5%	30,9%	2,7%	4,5%	100,0%
Cevap Yok	25	27	6	11	9	4	14	96	
%	26,0%	28,1%	6,2%	11,5%	9,4%	4,2%	14,6%	100,0%	
Total		237	318	73	298	177	29	71	1203
%		19,7%	26,4%	6,1%	24,8%	14,7%	2,4%	5,9%	100,0%

Her şeyin bir birinin benzeri olduğu, farklılıkların belirlenmesinin zor olduğu günümüzde benzer durum siyasal alanda da görülmektedir. Siyasal partiler, siyasal söylemler ve hatta adayların özellikleri ve imajları da bir birbirine benzeyebilmektedir. Özellikle siyasi partilerin programları ve politikalarının birbirine benzediği ortamda, liderlerin etkisi ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle de hem siyasi partiler hem de medya tüm çalışmalarını liderler üzerine yoğunlaştırmaktadır. Lider imajına etki eden bir diğer faktör ise liderlerin söylemleridir. Siyasi söylemler liderin kendisini betimlemek; bir olay/olgu karşısında kendi görüşlerini eklemek; kurguladığı düşünsel/ideolojik yapıya taraftar kazandırmak; rakiplerine yönelik güven ve bağlılığı azaltmak için kullanılmaktadır. Liderler söylemleri ile toplum nezdinde

bir ayrıcalık ile farklılık yaratmakta ve meşru/kamusal alanlara hâkim olmaktadır. Liderler söz konusu alanlarda söylemlerini belirleyerek, seçmenin desteğini sağlamak, var olan beğeni ile bağlılığı artırmak, ideolojik kitleyi güçlendirmek ve rakiplerinin olumsuz yönlerini vurgulayarak onların imajlarını zedelemeyi amaçlamaktadır. Liderin baskın karakterlerinin söylemlerine yansımaları, liderin seçmen nezdindeki imajını güçlendirmektedir (Saygılı, 2014: 112). Güçlü liderler, farkındalık oluşturan liderler seçmen tercihinde daha etkili olabilmektedir.

Oy verme tercihinde, parti program, politika ve icraatlarının temel alınması, makul ve bilinçli olan bir davranıştır. Ancak görüldüğü üzere siyasi lider figürü, oy verme tercihinde daha önemli bir değere sahiptir. Siyasi lider figürü günümüz siyasal iletişim ve pazarlama çabalarında, iletişimin odağına yerleştirilmektedir. Siyasetle ilgili algıların birçoğu, lider üzerinden şekillendirilmektedir. İşin özü siyasal iletişimciler ve siyasal pazarlamacılar tarafından kurgulanan tiyatral kurgunun başrolünde siyasi lider yer almaktadır. Oyunun ana teması lider üzerinden aktarılmakta ve/veya lider üzerinden algılanması sağlanmaktadır. İletişimle yönlendirilen dini söylem, partilerin yönlendiremediği varsayılan diğer iletişim çabaları ve yaratılıp güçlendirilebilecek sadakat ise kurgudaki diğer rol sahipleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Akıncı ve Akın 2013: 342). Bu manada liderler söylemlerinde bazı unsurları özellikle dini, seçmenin dikkatini çekmek özellikle de seçimde duygusal çekicilik oluşturmak amacıyla kullanabilmektedirler.

Katılımcıların dindarlık düzeyleri ile oy verme kararında liderin dini söylemlerinin etkisi arasında anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Dindarlık düzeyi arttıkça “oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir” diyen katılımcıların oranı da artmakta, dindarlık düzeyi düştükçe “oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir” yargısına katılanların oranı da düşmektedir.

Tablo 94: Katılımcıların Yaşına Göre Oy Verme Kararında Liderin Dini Söylemlerinin Etkisi

	χ^2 p= 0.002<0.05	Oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
Yaşınız	8-25	74	106	23	66	42	6	23	340
		21,8 %	31,2 %	6,8%	19,4 %	12,4 %	1,8 %	6,8 %	100,0%
	6-35	53	71	16	62	26	8	24	260
		20,4 %	27,3 %	6,2%	23,8 %	10,0 %	3,1 %	9,2 %	100,0%
		44	66	13	65	30	7	11	236

6-45	18,6 %	28,0 %	5,5%	27, 5%	12,7 %	3,0 %	4,7 %	100, 0%
	35	38	8	51	46	4	3	185
	18,9 %	20,5 %	4,3%	27, 6%	24,9 %	2,2 %	1,6 %	100, 0%
	20	26	9	39	26	2	5	127
	15,7 %	20,5 %	7,1%	30, 7%	20,5 %	1,6 %	3,9 %	100, 0%
	11	11	4	15	7	2	5	55
	20,0 %	20,0 %	7,3%	27, 3%	12,7 %	3,6 %	9,1 %	100, 0%
	237	318	73	298	177	29	71	120 3
Total	19,7 %	26,4 %	6,1%	24, 8%	14,7 %	2,4 %	5,9 %	100, 0%

Katılımcıların yaşı ile oy verme kararında liderin dini söylemlerinin etkisi arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yaş düzeyi arttıkça oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir” yargısına katılanların oranı da artmaktadır. 18-25 yaş aralığında oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir” yargısına katılanların oranı yaklaşık olarak %22 iken bu oran 46-55 ve yaş üzerindeki yaş gruplarında yaklaşık olarak %50’nin dahi üzerine çıkabilmektedir. Benzer bir durum eğitim durumu ile oy verme kararında liderin dini söylemleri etkisi arasında da belirlenmiştir.

Tablo 95: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Oy Verme Kararında Liderin Dini Söylemlerinin Etkisi

χ^2 p= 0.000<0.05		23 5Oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir.							Tota l
		Kesinl ikle Katıl mı- yorum	Katıl mı- yoru m	Ne Katılıy orum, Ne Katılmıy orum	Kat ılı- yor um	Kesinl ikle Katılı- yorum	Fikr im Yok	Cev ap Yo k	
ÖĞRENİ M DURUM UNUZ	Okur Yazar Değil	11	9	4	16	11	2	7	60
		18,3%	15,0 %	6,7%	26, 7%	18,3%	3,3 %	11, 7%	100, 0%
	Okur Yazar	5	8	3	11	6	1	3	37
		13,5%	21,6 %	8,1%	29, 7%	16,2%	2,7 %	8,1 %	100, 0%
	İlkok ul	36	48	17	77	49	5	9	241
		14,9%	19,9 %	7,1%	32, 0%	20,3%	2,1 %	3,7 %	100, 0%
	Ortao kul/ İlköğ retim	22	38	1	45	21	5	8	140
		15,7%	27,1 %	,7%	32, 1%	15,0%	3,6 %	5,7 %	100, 0%
	Lise Ve Dengi Okul	58	85	21	83	51	8	20	326
		17,8%	26,1 %	6,4%	25, 5%	15,6%	2,5 %	6,1 %	100, 0%
	Üniv ersite	96	117	26	60	39	8	23	369
		26,0%	31,7 %	7,0%	16, 3%	10,6%	2,2 %	6,2 %	100, 0%

	Lisansüstü	9	13	1	6	0	0	1	30
		30,0%	43,3%	3,3%	20,0%	,0%	,0%	3,3%	100,0%
Total		237	318	73	298	177	29	71	1203
		19,7%	26,4%	6,1%	24,8%	14,7%	2,4%	5,9%	100,0%

Eğitim durumu birçok tabloda da görüldüğü üzere bireylerin çeşitli olaylara bakışını, çeşitli yargılara ilişkin değerlendirmelerini etkilemektedir. Tabloda da görüldüğü üzere katılımcıların eğitim durumu ile oy verme kararında liderin dini söylemlerinin etkisi arasında da anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Okur-yazar olmayan katılımcıların yaklaşık olarak %45'i "oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir" yargısına katılırken, üniversite mezunu katılımcılarda bu oran %27, lisansüstü mezunu katılımcılarda bu oran %20'ye kadar düşmektedir. Tabloda ortaya konulan verilerde de görüldüğü üzere eğitim düzeyi yükseldikçe katılımcıların "oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir" yargısına katılım düzeyi düşmektedir. Bu durum daha önceki tablolarda da ifade edildiği şekilde bireylerin eğitim düzeyinin olaylara bakışını ve değerlendirmesini etkilediğinin da açık bir göstergesidir.

Tablo 96: Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Oy Verme Kararında Liderin Dini Söylemlerinin Etkisi

	χ^2 p= 0.000<0.05	Oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir.							Total
		Kesinlikle Katılım- yorum	Katılmı-yorum	Ne Katılıyor um, Ne Katılmıy orum	Katılı-yorum	Kesinlikle Katılı-yorum	Fikir im Yok	Cevap Yok	
İlçe	AĞIN	0	6	0	1	3	0	0	10
		,0%	60,0%	,0%	10,0%	30,0%	,0%	,0%	100,0%
	ALACAK AYA	0	5	2	9	1	0	1	18
		,0%	27,8%	11,1%	50,0%	5,6%	,0%	5,6%	100,0%
	ARICAK	4	9	1	11	3	0	0	28
		14,3%	32,1%	3,6%	39,3%	10,7%	,0%	,0%	100,0%
	BASKİL	4	2	5	11	8	0	2	32
		12,5%	6,2%	15,6%	34,4%	25,0%	,0%	6,2%	100,0%
	KARAKO ÇAN	20	26	1	9	5	1	0	62
		32,3%	41,9%	1,6%	14,5%	8,1%	1,6%	,0%	100,0%
	KEBAN	8	3	4	3	0	0	0	18
		44,4%	16,7%	22,2%	16,7%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	KOVANCI LAR	11	23	4	31	5	2	0	76
		14,5%	30,3%	5,3%	40,8%	6,6%	2,6%	,0%	100,0%
	MADEN	3	4	4	10	6	0	0	27

		11,1%	14,8%	14,8%	37,0%	22,2%	,0%	,0%	100,0%
PALU		9	8	1	8	10	0	4	40
		22,5%	20,0%	2,5%	20,0%	25,0%	,0%	10,0%	100,0%
SİVRİCE		0	11	0	8	1	0	0	20
		,0%	55,0%	,0%	40,0%	5,0%	,0%	,0%	100,0%
MERKEZ		178	221	51	197	135	26	64	872
		20,4%	25,3%	5,8%	22,6%	15,5%	3,0%	7,3%	100,0%
Total		237	318	73	298	177	29	71	1203
		19,7%	26,4%	6,1%	24,8%	14,7%	2,4%	5,9%	100,0%

Katılımcıların yerleşim yeri ile oy verme kararında liderin dini söylemlerinin etkisi arasında farklılıklar bulunmaktadır. Baskil, Maden ve Alacakaya ilçesinde yaşayan katılımcılar diğer ilçelerde yaşayan katılımcılara göre oy verme kararında liderin dini söylemlerinin etkisi daha yüksek oranda belirlenmiştir. Keban ve Karakoçan ilçesinde yaşayan katılımcılar ise diğer ilçelerde yaşayan katılımcılara göre oy verme kararında liderin dini söylemlerinin etkisi daha düşük oranda belirlenmiştir.

Tablo 97: Katılımcıların Oy Verme Kararında Liderin Dini Söylemlerinin Etkisi ile Oy Verdiği Parti Arasındaki İlişki

χ^2 p= 0.000 <0.05		1 Kasım'da yapılacak olan milletvekili seçimlerinde oyunuzu hangi partiye vermeyi düşünüyorsunuz?									Total	
		AK PA RTİ	CH P	MH P	HD P	SP	DIĞ ER	KARA RSIZ	Hİ Ç Bİ Rİ	OY KULLA N- MAYAC AĞIM		CEV AP YO K
Oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir.	Kesinlikle Katılmıyorum	65	45	28	47	1	0	12	3	13	23	237
	%	27,4%	19,0%	11,8%	19,8%	,4%	,0%	5,1%	1,3%	5,5%	9,7%	100,0%
	Katılmıyorum	95	40	36	59	4	0	25	4	26	29	318
	%	29,9%	12,6%	11,3%	18,6%	1,3%	,0%	7,9%	1,3%	8,2%	9,1%	100,0%
	Ne Katılıyor, Ne Katılmıyorum	38	6	8	3	1	1	7	1	5	3	73
	%	52,1%	8,2%	11,0%	4,1%	1,4%	1,4%	9,6%	1,4%	6,8%	4,1%	100,0%
	Katılıyorum	200	9	32	9	4	1	7	1	16	19	298
	%	67,1%	3,0%	10,7%	3,0%	1,3%	,3%	2,3%	,3%	5,4%	6,4%	100,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	132	2	20	2	8	1	2	1	3	6	177
	%	74,6%	1,1%	11,3%	1,1%	4,5%	,6%	1,1%	,6%	1,7%	3,4%	100,0%
	Fikrim Yok	8	1	3	5	0	0	2	0	3	7	29
	%	27,6%	3,4%	10,3%	17,2%	,0%	,0%	6,9%	,0%	10,3%	24,1%	100,0%
	Cevap Yok	24	5	6	5	1	0	5	2	12	11	71
	%	33,8%	7,0%	8,5%	7,0%	1,4%	,0%	7,0%	2,8%	16,9%	15,5%	100,0%

Total		562	108	133	130	19	3	60	12	78	98	120
	%	46,7	9,0	11,1	10,8	1,6	,2	5,0	1,0	6,5	8,1	100,0
	%	%	%	1%	8%	%			%			0%

Oy verme kararında liderin dini söylemlerinin etkisi ile oy verilen parti arasında, anlamlı bir ilişki vardır. “Oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir” yargısına katılanların %67.1’i AK Parti’ye, %10.7’si MHP’ye, %3.0’ı CHP’ye, %3.0’ı HDP’ye oy vermektedir. Oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir” yargısına kesinlikle katılıyorum diyen katılımcıların %74.6’sı AK Parti’ye, %11.3’ü ise MHP’ye oy vermektedir. Diğer yandan “oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir” yargısına kesinlikle katılmıyorum diyen katılımcıların %27.9’u AK Parti’yi, %19.0’ı CHP’yi, %19.8’si HDP’yi, %11.8’i MHP’yi tercih ettiğini beyan etmiştir. Buna göre, AK Parti seçmenin farklı seçmen gruplarından oluşmaktadır. Bu anlamda dini söylemleri dikkate alan seçmen grubu önemli oranda olmasına rağmen bu partiye oy veren seçmen grubunun neredeyse üçte biri de bu tür söylemler yerine başka faktörü dikkate almaktadırlar diyebilmek mümkündür.

Tablo 98: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Oy Verme Kararında Din Faktörünün Önemsiz Durumu

	χ^2 p= 0.045<0.05	23 6Oy verme kararında “din” faktörünü önemsemem.							Total
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Fikir Yok	Cevap Yok	
Cinsiyetiniz	KADIN	145	92	21	95	53	7	38	451
		32,2%	20,4%	4,7%	21,1%	11,8%	1,6%	8,4%	100,0%
ERKEK	ERKEK	241	173	45	116	106	24	47	752
		32,0%	23,0%	6,0%	15,4%	14,1%	3,2%	6,2%	100,0%
Total		386	265	66	211	159	31	85	1203
		32,1%	22,0%	5,5%	17,5%	13,2%	2,6%	7,1%	100,0%

Seçmenin, oy verme kararını etkileyen çeşitli sosyolojik ve psikolojik etkenler bulunmaktadır. Seçmenin, yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, yaşadığı coğrafya ile sosyal ilişkilerinin siyasal davranışının oluşumunda önemli bir yer almaktadır. Seçmenin, aynı şekilde, kanaat önderlerinden edindiği fikir, adaya ve lidere duyduğu güven, aile, komşuluk ilişkilerinden esinlenme durumu da siyasal davranışının oluşumu ile karar verme sürecini etkiler. Bu faktörlerin ortaya konulabilmesi için öncelikle seçmen davranışını açıklayan yaklaşımlara değinilmesi gerekmektedir.

Dinin siyasal davranış üzerindeki etkisi uzun yıllardır siyasal iletişim ve siyasal davranış çalışmalarının konusudur. Ancak, sürekli bir değişimin yaşandığı toplumsal yapı içerisinde bireylerin dini değerler çerçevesinde olaylara bakışında da bir değişiklikler olması muhtemeldir. Bu nedenle bu tür

çalışmaların dinamik bir toplumsal yapı içerisinde sürekli olarak yapılması da günün toplumsal yapısının bakışını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Yapılan araştırmalarda siyasal partilerin dini söylemleri, seçmenlerin dindarlık düzeyleri, adayların dini profilleri ile siyasal davranış arasında anlamlı ilişkilerin olduğu ortaya koyan çalışmalar olduğu gibi bunun tam tersi çalışmalar da vardır.

Örneğin Ferihan Polat'ın "Dinin Türk Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Denizli Örneği" başlıklı çalışmada dinin siyasal davranışta önemli bir faktör olmadığı sonucuna varılmıştır. Polat'a göre (2009: 282) seçmenin oyunu belirleyen etken din değil, ekonomik ve sosyal refah konularıdır. Din, dindarlık ve laiklik gibi değişkenler toplumsal hayata ve siyasi konulara tavır alışları bir ölçüde etkilese de sistemin işleyişi için en önemli mekanizmalardan biri olan seçimler üzerinde belirgin bir etki yaratmadığı söylenebilir.

Katılımcıların cinsiyeti ile oy verme kararında din faktörünü önemsememe durumu arasındaki ilişkiyi ortaya tabloda da görüldüğü üzere kadın ile erkek arasında çok küçük bir oranın olduğu belirlenmiştir. Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre az da olsa daha yüksek oranda oy verme kararında din faktörünü önemsememe yargısına katıldıklarını beyan etmişlerdir.

Tablo 99: Katılımcıların Yerleşim Yeri Göre Oy Verme Kararında Din Faktörünün Önemsememe Durumu

	χ^2 p=0.000 <0.05	Oy verme kararında "din" faktörünü önemsemem.							Total
		Kesinlik le Katılmı-yorum	Katılmı-yorum	Ne Katılıy orum, Ne Katılmı yorum	Katılı-yorum	Kesinlik le Katılı-yorum	Fikrim Yok	Cevap Yok	
İlçe	AĞI N	3	1	1	3	1	0	1	10
		30,0%	10,0%	10,0%	30,0%	10,0%	,0%	10,0%	100,0%
	ALA CA-KA YA	7	7	0	4	0	0	0	18
		38,9%	38,9%	,0%	22,2%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	ARI CAK	12	9	0	6	1	0	0	28
		42,9%	32,1%	,0%	21,4%	3,6%	,0%	,0%	100,0%
	BAS KİL	13	7	4	2	4	1	1	32
		40,6%	21,9%	12,5%	6,2%	12,5%	3,1%	3,1%	100,0%
	KAR A-KOÇ AN	10	13	1	28	10	0	0	62
		16,1%	21,0%	1,6%	45,2%	16,1%	,0%	,0%	100,0%
	KEB AN	8	4	3	2	1	0	0	18
		44,4%	22,2%	16,7%	11,1%	5,6%	,0%	,0%	100,0%
	KO VANCI LAR	38	9	2	21	6	0	0	76
		50,0%	11,8%	2,6%	27,6%	7,9%	,0%	,0%	100,0%
	MA DEN	9	4	2	4	4	0	4	27
		33,3%	14,8%	7,4%	14,8%	14,8%	,0%	14,8%	100,0%
	PAL U	17	6	0	5	9	0	3	40
		42,5%	15,0%	,0%	12,5%	22,5%	,0%	7,5%	100,0%
	SIV RİC E	1	8	1	8	1	1	0	20
		5,0%	40,0%	5,0%	40,0%	5,0%	5,0%	,0%	100,0%
		268	197	52	128	122	29	76	872

	ME RKE Z		0,7%	2,6%	,0%	4,7%	4,0%	,3%	,7%	00,0%
Total			86	65	6	11	59	1	5	203
			2,1%	2,0%	,5%	7,5%	3,2%	,6%	,1%	00,0%

Katılımcıların yerleşim yeri ile oy verme kararında din faktörünün önemsenmeme durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. “Oy verme kararında din faktörünü önemsemem” yargısına Karakoçan, Sivrice ve Ağın ilçesinde yaşayan katılımcılar diğer ilçelerde yaşayanlara göre daha yüksek düzeyde katılım göstermektedirler. Alacakaya, Arıcak ve Baskil ilçesinde yaşayan katılımcılar ise diğer ilçelere göre “Oy verme kararında din faktörünü önemsemem” yargısına” katılmadıklarını ifade etmektedirler.

Hatırlanacağı üzere, katılımcıların oy verme kararında dini inançların etkisinin ortaya koyulduğu tabloda bu durum tam tersi bir tablo ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, Alacakaya, Baskil, Palu ve Arıcak gibi ilçelerde yaşayan katılımcıların oy verme tercihinde dini inançların etkisi diğer ilçelere göre daha yüksek orandadır. Sivrice, Karakoçan ve Keban gibi ilçelerde yaşayan katılımcıların oy verme tercihinde dini inançların etkisi diğer ilçelerde yaşayanlara göre daha düşük oranda belirlenmiştir.

Tablo 100: Katılımcıların Kimlik Tanımlamalarına Göre Oy Verme Kararında Din Faktörünün Önemsenmeme Durumu

		Oy verme kararında “din” faktörünü önemsemem.								Total
	χ^2 p= 0.000 <0.05		Kesi n- likle Katıl mı- Yoru m	Katıl mı- Yoru m	Ne Katılıyor m, Ne Katılmı yorum	Katı lı- Yoru m	Kesi n- likle Katı lı- Yoru m	Fikr im Yok	Cev ap Yok	
Genel olarak kendimizi daha çok	Türk		54	57	13	37	28	9	13	211
			25,6 %	27,0 %	6,2%	17,5 %	13,3 %	4,3 %	6,2 %	100, 0%
	Müslü man		157	68	15	36	31	3	23	333
			47,1 %	20,4 %	4,5%	10,8 %	9,3 %	,9% %	6,9 %	100, 0%
	Türkiye Cumhur iyeti Vatanda şı		143	104	30	76	65	12	31	461
			31,0 %	22,6 %	6,5%	16,5 %	14,1 %	2,6 %	6,7 %	100, 0%
	Türkiye li		6	7	3	7	5	0	3	31
			19,4 %	22,6 %	9,7%	22,6 %	16,1 %	,0% %	9,7 %	100, 0%
	Kürt		13	17	1	39	17	2	1	90
			14,4 %	18,9 %	1,1%	43,3 %	18,9 %	2,2 %	1,1 %	100, 0%

Alevi		10	7	2	13	9	1	1	43
		23,3 %	16,3 %	4,7%	30,2 %	20,9 %	2,3 %	2,3 %	100,0%
Diğer		1	1	0	0	0	0	0	2
		50,0 %	50,0 %	,0%	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
Fikrim Yok		1	1	2	0	0	0	1	5
		20,0 %	20,0 %	40,0%	,0%	,0%	,0%	20,0 %	100,0%
Cevap Yok		1	3	0	3	4	4	12	27
		3,7%	11,1 %	,0%	11,1 %	14,8 %	14,8 %	44,4 %	100,0%

Kimlik, bir insanın sosyal çevre, din, kültür, aile, sosyal gruplar gibi çeşitli faktörlerin etkileşimi ile oluşmaktadır. Kişilerin toplumsal konumları ve üyesi oldukları çeşitli gruplar içerisindeki rolleri onların kimliklerini etkiler. Kimlik, rollere ilişkin anlamlara ek olarak davranış, beceri ve donanımları içerir. Bireyin kimliği, var olduğu veya aidiyet duygusunu taşıdığı, grupla şekillenir. Bireyin kimliği, bireyin kim olduğunu ortaya koyarak, bireyin bulunduğu gruptaki üyeliğinin birey için ne anlam taşıdığını, ifade eder. Sosyal grup içerisinde birey siyasal bir kimlik de kazanmaktadır (Doğan, 2014: 390). Kimlik, bireyin kendini tanımlama, ifade etme ve anlam dünyasını şekillendirme biçimidir. Kimliksiz bir bireyin olması normal değildir. Bu anlamda kimlik olayları değerlendirme, çeşitli durumlarda karşısında tutum alma veya çeşitli davranışların gerçekleştirilmesinde önemlidir.

Katılımcıların kendilerini kimlik olarak tanımlama biçimleri ile oy verme kararında din faktörünü önemsemem yargısına katılım arasında anlamlı bir ilişki vardır. “Oy verme kararında din faktörünü önemsemem” yargısına kendisini Kürt ve Alevi olarak tanımlayanlar diğerlerine göre daha yüksek oranda katıldıklarını beyan etmişlerdir. Bu yargıya en düşük oranda ise kendini Müslüman olarak tanımlayanlar katılmışlardır.

Tablo 101: Katılımcıların Siyasi Görüş Açısından Kendilerini Değerlendirmeleri

Değerlendirmeler	F	%
İslamcı	387	22,7
Muhafazakâr	272	15,9
Türk milliyetçisi	264	15,5
Demokrat	221	12,9
Milli görüşçü	143	8,4
Sosyal demokrat	119	7,0
Atatürkçü/ Kemalist	97	5,7
Kürt milliyetçisi	48	2,8

Liberal	26	1,5
Diğer	12	,7
Fikrim yok/ bilmiyorum	39	2,3
Cevap yok	79	4,6
Toplam	1707	100,0

Bireylerin kendini siyasal düşünce ya da görüş olarak tanımlama biçimleri ile siyasal davranışları arasında bir ilişki bulunabilir. Çünkü siyasal toplumsallaşma sürecinde siyasal insan olan birey bu süreçteki sosyal grupların etkisiyle bir düşünce yapısına kavuşmaktadır. Bu siyasal düşünce siyasal tercihlerinin şekillenmesinde etkili olabilmektedir.

Araştırma katılımcılarının %22.7'si kendini “İslamcı”, %15.9’u “Muhafazakâr”, %15.5’i “Türk Milliyetçisi”, %12.9’u “Demokrat, %8.4’ü “Milli Görüşçü”, %7.0’ı “Sosyal Demokrat”, %5.7’si “Atatürkçü” ve %5.0’ı diğer siyasal düşünceleri belirtmişlerdir. Buna göre katılımcıların %75.4’ü “sağ eğilimdeki” siyasi görüşleri benimserken, %17.0’ının ise “sol eğilimdeki” siyasi görüşleri benimsedikleri belirlenmiştir.

Tablo 102: Katılımcıların Dinî Açıdan Kendilerini Tanımlamaları

Tanımlamalar	F	%
Sünni Müslüman	600	49,9
Alevi Müslüman	83	6,9
Şii Müslüman	8	,7
Müslüman	442	36,7
Hıristiyan	1	,1
Diğer	17	1,4
Cevap yok	52	4,3
Toplam	1203	100,0

Dini mensubiyet kimlik tanımlamalarının önemli bir parçasıdır. Türkiye’de yaşayan bireylerin neredeyse tamamına yakını aynı dini kimlik içerisinde yer almaktadırlar. Bu kapsamda anket formunda Müslüman kimliğinin yanında mezheplere yönelik seçenekler de bulunmaktadır. Araştırma kapsamında da katılımcıların önemli bir kısmının dini kimlik tanımlamalarında mezhepsel bir önem çerçevesinde değerlendirmeler yaptığı görülmektedir.

Katılımcıların %49.9’u kendini “Sünni Müslüman”, %36.7’si “Müslüman, %6.9’u “Alevi Müslüman”, %0.7’si “Şii Müslüman” olarak nitelendirmiştir. Bu anlamda, katılımcıların bir bölümü genel olarak Müslüman kimliği çerçevesinde bir tanımlama yaparken bir kısmı ise mezhep çerçevesinde bir tanımlama yapmışlardır.

Tablo 103: Katılımcıların Kendilerini Tanımladıkları Kimlikler

Kimlikler	F	%
Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı	461	38,3
Müslüman	333	27,7
Türk	211	17,5
Kürt	90	7,5
Alevi	43	3,6
Türkiyeli	31	2,6
Diğer	2	2
Fikrim yok	5	4
Cevap yok	27	2,2
Total	1203	100,0

Kimlik, bireylerin sahiplenmek istedikleri siyasal düşüncenin bir üst formu olarak belirlemektedir. Bir kimlik tercihi bulunan birey o kimliğin temsil ettiği (Çaha, 2008:21) siyasal ve sosyal değerleri de benimseyecek ve muhtemeldir ki siyasal davranışları bu kimlik çevresinde şekillenmektedir. Kimlik, bireyin kendini tanımlama, ifade etme ve anlam dünyasını şekillendirme biçimidir. Bir başka ifade ile ise, kimlik insanın kendisini tanımlamasının ve de başkaları tarafından da tanınmasını içermektedir.

Kimlik, bir insanın sosyal çevre, din, kültür, aile, sosyal gruplar gibi çeşitli faktörlerin etkileşimi ile oluşmaktadır. Kimlik içinde bulunan toplumun değerlerinden, yargılarından ve normlarından beslenir. Kimlik ile birey çevresi ile anlamlı bir bağ ve iletişim kurar. Kimlik kişinin aidiyetlerinin, yaşam tarzının, insanlarla ve çevresiyle olan ilişkisinin bir göstergesi olarak insan yaşamının vazgeçilmez, ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır (Güven, 2015: 273).

Katılımcıların %38.3'ü kendini "Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı" olarak ifade ederken, %27.7'si "Müslüman", %17.5'i Türk, %7.5'i Kürt %3.6'sı Alevi, %2.6'sı ise Türkiyeli olarak tanımlamıştır. Buna göre, katılımcıların %21.1'i kendini dini bir kimlikle tanımlarken, %125.0'ı etnik bir kimlikle %38.3'ü ise vatandaşlık çerçevesinde bir tanımlama yapmıştır.

Tablo 104: Katılımcıların Bazı Partilere Hiç Oy Kullanmama Durumu

Görüşler	F	%
Evet	898	74,6
Hayır	134	11,1
Fikrim Yok	58	4,8
Cevap Yok	113	9,4
Toplam	1203	100,0

Araştırma kapsamında katılımcılara asla oy vermeyeceği partinin olup olmadığı da sorulmuştur. Buna göre katılımcılar %74.6'sı asla oy vermem dediği bir parti olduğunu ifade etmiştir. Seçmenlerin bir siyasi partiyi tercih etmesini etkileyen çeşitli faktörler olduğu gibi bir siyasi partiden uzaklaşmasına neden olan faktörler de bulunmaktadır. Seçmeni bir partiden uzaklaştıran faktörlerin başında ideoloji gelmektedir.

Seçmenlerin siyasi parti ile duygusal bağımlı oluşturulan faktörlerden biri de ideolojidir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde ideolojinin siyasi davranış üzerinde önemli bir etkisi olduğu (Gandhi, 2005: 89) ifade edilebilir. İdeoloji siyasi partilerin çekirdeğidir. Partinin kalbi olarak üyeleri bağlar ve faaliyetlerini şekillendirir. İdeolojik bağ içerisinde buldukları siyasal parti ya da adayları tercih eden seçmen, siyasal gündemi de bu ideolojisi doğrultusunda değerlendirmektedir. Ancak, ideolojinin siyasal davranışta etkisinin boyutu tartışılmaktadır. Bazıları seçmen tercihinde ideolojinin önemli bir etkisinin olmadığını ileri sürerken, Doğan ve Göker (2010) ile Güllüpunar vd, (2013) seçmen tercihinde ideolojinin etkisinin olduğunu ileri sürmektedirler.

İdeoloji ifade edildiği gibi bir yandan siyasi parti ile duygusal veya psikolojik bir bağ oluştururken diğer yandan da siyasal partilere karşı da olumsuz bir bakış oluşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda seçmenlerin bir bölümü özellikle ideolojik nedenlerden dolayı asla oy vermeyeceği partilerin olduğunu düşünmektedirler.

Seçmenlerin asla oy vermeyeceği partilerin olmasında çeşitli konulardaki yaklaşımları da önemlidir. Bu konuların başında da din gelmektedir. Buna ilişkin bir sonraki tabloda da değerlendirme yapılmaktadır.

Tablo 105: Katılımcıların Asla Oy Vermem Dedikleri Siyasal Partiler

Siyasal Partiler	F	%
HDP	534	59,3
AKP	172	19,1
CHP	114	12,8
MHP	76	8,4
HÜDA PAR	2	2
Toplam	898	100,0

Örneklem grubunda yer alan katılımcıların asla oy vermeyi düşünmediği partilerin başında HDP gelmektedir. Katılımcıların neredeyse üçte ikisi asla HDP'ye oy vermeyeceğini beyan etmiştir. Daha sonra katılımcılar AK Parti, CHP ve MHP gibi partilere de belirli oranlarda oy vermeyeceklerini belirtmişlerdir. HDP'ye seçmenlerin asla oy vermem yaklaşımının oluşmasında ideolojinin yanında terör ile olan bağının da etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 106: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Asla Oy Vermeyeceği Partiler

	χ^2 p= 0.000 <0.05	Asla oy vermem dediğim parti						Total
		HDP	MHP	AKP	CHP	Diğer	HÜDAPAR	
Dindar Değilim		11	6	25	0	0	0	42
	%	26,2%	14,3%	59,5%	,0%	,0%	,0%	100,0%
Çok Az Dindarım		31	7	34	7	0	1	80
	%	38,8%	8,8%	42,5%	8,8%	,0%	1,2%	100,0%
Dindar Sayılıyorum		205	33	67	51	1	1	358
	%	57,3%	9,2%	18,7%	14,2%	,3%	,3%	100,0%
Oldukça Dindarım		197	23	21	38	1	0	280
	%	70,4%	8,2%	7,5%	13,6%	,4%	,0%	100,0%
Çok Dindarım		57	3	9	15	0	0	84
	%	67,9%	3,6%	10,7%	17,9%	,0%	,0%	100,0%
Cevap Yok		33	4	16	4	0	0	57
	%	57,9%	7,0%	28,1%	7,0%	,0%	,0%	100,0%
Total		534	76	172	115	2	2	901
	%	59,3%	8,4%	19,1%	12,8%	,2%	,2%	100,0%

Din faktörü, dini inançlar, dini söylemler ve dindarlık düzeyi belirli oranlarda seçmenlerin siyasi tercihlerini etkilemektedirler. Bu durum siyasi tercihte olduğu gibi bir siyasi partinin tercih edilmemesinde de söz konusu olabilmektedir. Katılımcıların dindarlık düzeyi arttıkça HDP ve CHP'ye asla oy vermem diyenlerin oranı artmaktadır. Buna karşın dindarlık düzeyi düştükçe AK Parti ve MHP'ye asla oy vermem diyenlerin oranı artmaktadır. Bu anlamda dindarlık düzeyi seçmenlerin bir siyasi partiyi tercih etmesinde ya da bir siyasi partiye karşı rezerv koymasında önemli faktörlerden biri olarak belirlenmiştir.

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Din, siyasal tutum ve seçmen davranışı birçok araştırmaya konu olmuştur. Dinin evrensel, sosyal bir fenomen olması ve bireylerin tüm hayatı boyunca birçok ihtiyacında etkisini fazlasıyla göstermesi din- seçmen davranışını sürekli olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır

Siyaset ve din toplumsal açıdan da oldukça önemli öğelerdir. Bu iki öge de toplumda belli hedef kitleleri yanına toplayarak destekçilere ihtiyaç duymaktadır. Aynı şekilde bu iki öge çıkarları gereği, ihtiyaç duymaları halinde kendinden başka öğeler ile iş birliği yapabilmektedir. Buna en büyük örnek din siyaset iş birliğidir. Şüphesiz ki din faktörü bireylerin siyasal davranışlarında da büyük bir yer kaplamaktadır. Dinin seçmeler üzerinde ki etkisini gören siyasiler, dini motifleri sergilemek ve dini söylemlerde bulunmaktan geri kalmamaktadırlar. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de bu tablo net bir şekilde görülmektedir.

Siyasilerin yürüttükleri faaliyet veya seçim kampanyalarında din olgusunu sıklıkla kullanmaları ve dini bir referans olarak gösterme çabaları ülkeler nezdinde farklılık gösterse de din hiçbir zaman siyasi platformlarda alan dışına uğramamıştır. ABD’ de Demokratların başkan adayı Barack Hussein Obama’ nın her fırsatta ben inanç sahibi bir Hristiyan olarak yetiştirildim cümlesini hatırlatması gerek kendisini kabul ettirme gerekse kimliğinin teyit ettirme çabasıdır. Almanya Şansöliyesi Angela Dorothea Merkel’in ülkesinde “din dersinin seçmeli ders olarak okutulma” sı referandumuna gidilmiştir. İtalya da resmi bayramlarda devlet protokolünde cumhurbaşkanından sonra gelen kişinin kardinaller olması bunun yanı sıra devlet bütçesinin kayda değer bir bölümünün Katolik kilisesine bağışlanması dine verilen değer büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir. Dünyada dine sempati ile bakan partiler ile dini politikalara ve siyasete gereğinden fazla yer verilmemesi gerektiğini düşünen partilerin varlığı da bilinmektedir. Çin ve Kuzey Kore gibi ülkelerde din siyasi politikalarından uzak tutulmuştur.

Genel olarak dünyada olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti Devlet’ inin yürütme ve yasama organını oluşturan siyasal partiler tarafından da din siyasette açık yâda örtülü bir şekilde kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir. Halkının büyük bir çoğunluğunun İslam dinine mensup olduğu Türkiye’de, din-siyaset ilişkisinin İslamiyet üzerinden yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

Türk siyasetinde partiler ve partilerin siyasal kimliklerini oluşturan kişilerin ülke yönetiminde ortaya koydukları eylemler ile özel yaşamlarında din karşısındaki duruşları seçmenlerin sahip olduğu değerlerle zıtlık göstermemektedir. Bu siyasiler bazen normal bir davranış şeklinde bazense bilinçli ve sistematik bir şekilde yürüttükleri kampanyalarda dini söylem ve sembollere dikkat çekecek şekilde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. AK Parti ve CHP nin birbirleri arasında yürüttükleri propaganda faaliyetlerinde din

unsurunu ön plana çıkartan söylemlerin fazlasıyla kullanmaları buna örnek olarak gösterilebilir.

Türk siyasal tarihinde din-siyaset tartışmaları hep olagelmıştır. Fakat bu tartışmalar toplumsal kutuplaşma ve gerilime de neden olmuştur. Din-siyaset ilişkisi insanların gündelik hayatına yön veren bir yapıya da bürünmüştür. Siyasilerin fikir çatışmaları sosyal hayata etki ederek siyasal çatışmaları beslemiştir. İnsanların yobaz dinsiz ve muhafazakâr gibi kalıplarla anılması bu çatışmaların bir sonucudur.

Türk siyasi partilerinin ve siyasilerin hedef kitlelerini elinde tutabilmesi ve potansiyel hedef kitleleri bünyelerine katma çabası, yürüttükleri politik faaliyetler de paralel bir şekilde ilerlemektedir. İdeolojilere göre hareket eden parti ve siyasal hareket çeşitlerinin artması bazen dinin siyasetteki yerini farklı boyutlara taşımaktadır. Bu farklılık bazen dini söylem ve ideolojiler açısından ters düşen parti ve siyasetçilerin siyasi çıkarlar gereği ortak karar almaya yöneltmiştir. Aynı partilerden kopan iki partinin bir birleri ile yan yana gelmemesi veya CHP ve RP nin birbirlerinin ideolojilerinden uzak olsalar da ortak siyasi yol izlemesi gibi.

Siyasal partilerin kuruluş amacı siyasal iktidar olmak ve muhalefet pozisyonundayken siyasal iktidarın yaptığı tasarrufların daha etkin olabilmesi için çaba göstermektedir. Bu çabanın destekleyicileri seçmen olarak nitelendirilen kitlelerdir. Temsil, vekâlet ve tercih yetkilerini taşıyan seçmen siyasal partilerin ideolojilerinden ortaya koydukları icraatları ve o siyasal partilerin kendilerine katacağı değerleri göz önünde bulundurarak siyasal katılımda bulunurlar. Siyasal katılımlar bazen tek bir sebeple açıklanabileceksen bazen de adayın ekonomik, sosyolojik, siyasal davranış vb. tercihlerinden de etkilenmektedir.

Seçmenler sahip oldukları ideolojilere yakın partileri her zaman desteklemeye bilir, bazense parti ile kendi çıkarlarının ters düşmesi sonucu yol ayrılıkları yaşayabilir. Aidiyet duygusuna paralel olarak seçmen, ekonomik kaygılarını ortadan kaldıracak sosyal ve duygusal beklentilerini ön planda tutacak siyasal parti ve temsilcilerini destekler. Seçmenlerin siyasi tercihleri göz önünde bulundurduğu kriterlerinden biri de din olgusudur.

Din ve geleneksellik olgusunun genellikle kırsal kesimlerde daha çok etki ettiği görülmüştür. Kırsal kesimlerin merkezlere oranla daha çok dine ve geleneklere bağlı siyasilere yönelimi de tüm dünya da olduğu gibi ülkemizde de görülmektedir. Özellikle yaşlı kesimin din ve geleneksellik bağlarının gençlere oranla daha kuvvetlidir. Siyasi partiler özellikle kampanyalarında yaşlılar için ayrı gençler için ayrı kampanyalarda yürütmektedir. Büyük şehirlerde ise geleneksellik ve dindarlık yerine modern yaşam ön plana çıkmaktadır. Büyükşehir ve şehir merkezlerin de ki bu anlayış iktidara gelecek kişilerin kendi çıkarlarına göre ise sempati duygularını sağlamaktadır.

Din olgusu seçmenler üzerinde her daim olumlu veya olumsuz etkilerde bırakmıştır. Din sadece toplumu değil siyasi partilerin ideolojisini ve siyasi liderlerin kimliklerini de etkilemektedir. Dinin gündelik hayatta insanlar üzerinde güvenilir doğru yol olarak görünmesi, siyasi hayatta da bu şekilde davranılmasına yardımcı olacağına inanlarda mevcuttur. Bakıldığı durum da ise tam tersi olarak gören seçmenlerde mevcuttur. Örneğin aşır dinciliğin akılcılığı, bilimi vb. düşünceleri yıpratmış düşünün seçmenler de dini söylemlerden kaçınan partilere sempati ile bakmaktadır.

Siyasilerin söylemleri bazen toplum için gündelik hayatın merkezin de yer almaktadır. Böylece toplumda ki bireyler sadece gündelik hayatta değil siyasal ortamlarda da bu tür söylemlerin karşılıklarına çıktıkları zaman savunma hissiyatı oluşturur.

Sosyo demografik yapısı göz önünde bulundurulduğunda Elazığ etnik ve mezhepsel çeşitliliğe sahip olsa da; seçmen eğilimi ve siyasal tercihleri çoğunlukla, Türkiye'nin genel seçmen tercihi ve sonuçlarıyla paralel gitmektedir. 1957 Genel seçimlerinde, tüm Türkiye'de başarılı olan Demokrat Parti'nin yerelde, vatandaşların talep ve beklentilerini karşılamaması nedeniyle 6 milletvekilliğini CHP'nin alması ve dönemsel bağımsız seçilen milletvekilleri örnekleri dışında, Elazığ seçmeninin tüm tercih ve eğilimleri, Türkiye genel siyasetiyle paralel seyretmiştir.

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre seçmenler siyasal katılımda yönetsel konularda cinsiyete göre farklılık oluşturmaktadır. Kadın seçmenler yönetsel konularda erkek seçmenlere göre daha geri planda kaldığı bulgulanmıştır. Daha önceki araştırmalarda görüldüğü gibi Türkiye'de kadın seçmenlerin siyasal katılım noktasında erkek seçmenlere göre daha geri plandadır.

Din, seçmen ve siyasal katılım çerçevesinde gerçekleştirilen bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, siyasal katılımda bulunurken kadın ve erkekler arasında yönetsel konularda görülen farklılık kadınların erkeklere göre geri planda kalması bir ülkesel bir gerçek olarak bu araştırmada da karşımıza çıkmıştır. Siyasal katılımda bulunma kadın ve erkekler arasında yönetsel konularda görülen farklılık ülke genelinden olduğu gibi bu araştırmada da görülmüştür.

Bu araştırmaya göre yaş ile inanç düzeyi arasında pozitif bir korelasyon olduğu bulgulanmıştır. Yaş yükseldikçe dine olan bağlılıkta da artış görülmektedir.

Dindarlık düzeyini belirlemeye yönelik olarak katılımcılara yöneltilen “dindarlık düzeyi” içerikli soruya dindar değilim diyenler %4,9’u oluştururken, dindar sayılıyorum, oldukça dindarım, çok dindarım diyenler %78,4 ü oranında olmuştur. Katılımcıların büyük bir oranı kendisini dindar olarak tanımlamaktadır.

Katılımcıların okuryazar düzeyine bakıldığında okuryazar değilim diyenlerin oranı %5, okuryazar olanların oranı %3,2 ilkököl ve ortaokul mevzunlarının oranı %31,5, lise ve üniversite mevzunlarının oranı %57,9 ve lisansüstü mevzunlarının oranı ise %2,5 katılımcıların eğitim durumuna sahip olduğu araştırmada okul yazar olmayanların oranı sadece %1,7 i dindar olmadığını ifade edenken dindar, oldukça dindar ve çok dindar dindarım diyenlerin oranı %88,4 olması eğitim ile din arasında negatif yönde korelasyonun olduğunu göstermektedir. Yani eğitim durumu yükseldikçe kişilerin dine olan bağlılıkları azalmaktadır.

Araştırmamıza katılan katılımcıların gelir dağılımına göre katılımcılar büyük bir oranı (% 94,3) 3000 TL ve altı gelir gurubuna sahiptir. Aynı katılımcıların dindarlık oranına baktığımızda Tablo 15 göre gelir oranı 3000 TL ve altı olan katılımcılar genellikle kendilerini çok dindarım ve oldukça dindarım olarak tanımlamışlardır. Elde edilen verilere göre gelir düzeyi ile dindarlık arasında negatif bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların gelir düzeyi azaldıkça kendilerini dindar olarak tanımlama oranında artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde gelir düzeyi arttıkça katılımcıların kendilerini dindar olarak tanımlama oranında da azalma olduğu gözlemlenmiştir.

İnsanların kent veya kırsalda yaşamaları sadece ikamet etme durumlarından ibaret değildir. Eğitimden çalışma şartlarına, sosyal yaşantılarından sahip olunan değerlere varıncaya kadar farklılık göstermektedir. Bu farklılıklardan bir tanesi de kent ve kırsalda yaşayan kişilerin dini yaşantılarıdır Araştırmaya katılan katılımcıların %67 si il merkezinde %38,4 ü ise ilçe merkezleri belde ve köylerde yaşadıklarını belirtmişlerdir. Kırsalda yaşamını sürdüren katılımcılara göre il merkezinde yaşayanların dindarlık ilişkileri karşılaştırıldığında dindarlık bakımından kırsalda yaşayanların ve kent merkezinde yaşayanlara göre daha dindar oldukları araştırmada görünen önemli bir bulgudur.

Katılımcılar dini pratikleri yerine getirmese de siyasette dini öğelerin göz ardı edilmesini kabullenmemektedir. Örneğin araştırmamızda görüldüğü gibi, başörtülü meclise girme durumu hem merkezi hem de ilçe de yaşayanları büyük bir oranı desteklemektedir. Aynı şekilde okuryazar olmayanların daha çok başörtüsü ile TBMM ye girmeyi desteklemişlerdir. Başörtüsü ile TBMM ye girmesini istenme durumu %84,1 dir.

Katılımcıların yaş oranları artıkça ülkenin muhafazakârlaştığını belirtmeleri araştırmada ilginç bir bulgudur. Eğitim durumu muhafazakârlaşma ile ilgili olarak eğitim durumu yükseldikçe ülkenin muhafazakârlaştığı yönündeki fikre katılmamaktadır. Yani üniversite okuyanlara göre daha az sayıda ülke muhafazakârlaştığını demiştir. Erkekler kadınlara göre daha fazla ülkenin muhafazakârlaştığını söylemektedir. Erkeklerin %38,7 si Türkiye nin muhafazakârlaştığını, kadınlar ise bu duruma %34,1 ile destek vermiştir. Erkeklerin %38,2 si kadınların ise %33,5 i ülkenin muhafazakârlaşmadığını

söylemiştir. Katılımcılar genel olarak muhafazakârlaşmaya, %37 si muhafazakârlaşıyoruz derken %36,4 ü hayır demektedir.

Bireyler dini pratiklerini yerine getirme düzeyleri dini kimlik ve dini aidiyet bağlarının belirlenmesine yönelik önemli referanslardır. Dini inanç ve dini pratiklerin boyutu ele alındığında araştırmaya katılan katılımcıların %55' i aksatmadan dini gerekliliklerini yerine getirmeye çalışanlardan oluşturduğunu, %20,6' sını dinin tam gerekliliklerini yerine getiren olduğunu, %17,9 ununda inançlı ama dini gerekliliklerini yerine getirmediği belirtmiştir.

Araştırmanın birinci hipotezi "Elazığ ili örneğinde seçmenin dini pratikleri yerine getirme düzeyi yüksektir" şeklinde ifade edilmiştir. Bu hipotez araştırmaya göre doğrulanmıştır ve dini pratiklerin yerine getirilmesiyle yaş arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu, yaş yükseldikçe dinin tüm gereklerini yerine getirilme durumunun arttığı görülmüştür. Katılımcıların %44,1' i her gün namaz kılarken %72,6' sını düzenli olarak Cuma Namazı'na gittiğini, %80,5' inin Bayram Namazı'na gittiğini, %78,3 ünün imkânı olduğu ölçüde kurban kestiğini, %83,7 sinin ramazan ayında oruç tuttuğunu, %11,8 inin cem evinde törenlere katıldığını belirtmiştir.

Aynı şekilde katılımcıların %43,2' sinin son on yıl içersin de dine bağlılığının arttığını, %42,4' ünde bu zaman zarfında inanç konusunda herhangi bir değişikliğin olmadığını belirtmişlerdir. Son on yıl içersin de dine bağlılığım azaldı diyenlerin oranı ise %8,8 olduğu bulgulanmıştır. Son on yıl içerisinde dine bağlı olma durumunun yaş ile değerlendirildiğinde ise, yaş yükseldikçe dine bağlılığın arttığını ifade edilmiştir.

Katılımcıların eğitim durumu ile son on yıl içerisinde dini yaşantınızda nasıl bir değişikli olması incelendiğinde ise okuryazar olmayanların %55' inin dine bağlılığının arttığı, eğitim durumu lisans düzeyinde olanların ise %32' sinin dine olan bağlılığının arttığı ifade edilmiştir.

Genel olarak katılımcıların %34,9' u her geçen gün dini inançların toplumun günlük hayata etkisinin geçmiş yıllara göre arttığını belirtirken, katılımcıların %18,1' i de inanç düzeylerinde herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. İnanç düzeyinin her geçen gün azaldığını ifade edenlerin oranı ise %37,5 olarak tespit edilmiştir. Bulgulara göre daha genç katılımcılar dinin inançların gündelik hayata etkisinin az olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırmaya göre katılımcıların %52' si Türkiye' de inanç ve din özgürlüğünün olduğunu belirtirken, %39 ise Türkiye' de inanç ve din özgürlüğünün olmadığını ifade etmişlerdir.

Kamu çalışanlarının cuma günü öğlen iznini iki saate çıkarılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz sorusuna katılımcıların %72 si doğru bulduğunu belirtmiştir. %18,9 da yanlış bulduğunu belirtmiştir. Erkeklerin %73' ü, bayanların ise %70,3' ü kamu çalışanlarının Cuma günü öğlen izninin 2 saate çıkarılmasını doğru bulduğunu belirtmiştir.

Okullarda seçmeli ders olarak Kuran-ı Kerim ve siyer derslerinin konulmasının %85,7'si doğru bulurken, %8,6'sı ise yanlış olduğunu ifade etmiştir.

Katılımcılar, kamu çalışanlarının iş yaşamında başörtüsü kullanımını ise % 89 oranında doğru bulurken, %6,82'i yanlış bulmaktadır. Ancak başörtüsünün kamuda kullanılması Kuran-ı Kerim ve siyer derslerinin seçmeli ders olması gibi uygulamalara siyasi tercihlere etkisinin %25,9'u "evet etki eder", %63,5'i ise "hayır etki etmez" demiştir.

Aynı şekilde başörtüsünün kamuda kullanılması ve Kuran-ı Kerim ile siyer derslerinin seçmeli ders olması, katılımcıların siyasi tercihe etki ettiği bu bağlamda okuryazar olmayan katılımcıların %38,3'ü etkilediğini belirtirken, lisans öğrencilerinin ise %20,6'sının hayır etkilemediğini ifade etmiştir.

Katılımcılar, oy verme davranışında liderlerin dini söylemleri etkilidir sorusuna %46,1 ile katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum derken %39,4 ü katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Bu soruyu katılımcıların yaşını baz alarak baktığımızda ise 18-25 yaş aralığında olan katılımcılar % 31,8 ile katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum demiş, %55,2'i katılmıyorum kesinlikle katılmıyorum demiştir. 26-35 yaş arası % 47,7 oranında ise katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum derken %33,9 u katılıyorum kesinlikle katılıyorum demiştir. 36-45 yaş arası %46,6 ile katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum derken % 40,2 si katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. 46-55 yaşları arası katılımcılar %39,4 ile katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum, %52,5 i katılıyorum kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. 56-65 yaş arası katılımcılar ise %36,2 ile katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum demişken %51,2 si katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum demiştir. Araştırmamızın dördüncü hipotezi "siyasal seçim sürecinde adayların dini söylemlerine ilişkin bakışı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır" şeklinde ifade edilmiştir. Yaş düzeyi arttıkça dini söylemlere karşı hassasiyet doğru oranda artmaktadır. Araştırmada çıkan sonuçta katılımcıların yaşları arttıkça dini söylemlerin üzerlerinde etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Bu bağlamda hipotezimiz doğrulanmıştır.

Katılımcılar "oy verme kararında adayın dindarlığı etkilidir" sorusuna %42,8 oranında katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum derken, %44,4 ise katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Yine aynı şekilde katılımcılar "oy verme kararında dini söylemler etkilidir" sorusuna %49,1 ile katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum derken %36,5 i katılıyorum kesinlikle katılıyorum demiştir. "Oy verme kararında mezhebim etkilidir" sorusuna ise katılımcıların %53,8'i katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum derken %31,7'si katılıyorum ve katılmıyorum demiştir. Ancak katılımcılar "oy vermemde dini inançlarım etkilidir" sorusuna % 42,3 oranında katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum demişken % 45 ise katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum demiştir. Aynı şekilde "oy verme kararında din faktörünü önemsemem" sorusuna da katılımcıların %53,9'u katılmıyorum ve kesinlikle

katılmıyorum derken %30,7'si katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum diye cevap vermiştir.

“Türkiye’deki siyasi partilerden herhangi birinin dinin savunucusu olarak görmekte misiniz?” sorusuna katılımcılar %35,1 evet, %50,3 hayır diye cevap vermiştir. Katılımcıların dinin savunucusu olarak gördüğü partilerden %83,3’ü AK PARTİ, % 8,2 MHP, %5,9 SP, %1,2 HDP, %0,9 CHP, %0,5 HÜDPAR diye cevap vermiştir. Ancak “Türkiye’de din eksenli siyaset yapan siyasi bir partiye ihtiyaç var mı?” sorusuna katılımcıların % 62,1’i hayır, %25’i ise evet demiştir. Okuryazar olamayanların %30’u, eğitim durumu üniversite olanların ise %18,2’si evet demiştir.

Araştırmanın beşinci hipotezine göre “Türk siyasetinde din eksenli bir partinin olmasını isteme düzeyi ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır” şeklinde ifade edilmiştir. Bulgulara göre kadınlar din eksenli bir siyasal partinin olması gerektiğini daha yüksek düzeyde katılım göstermektedir, araştırmada kadın katılımcılara yöneltilen “Sizce Türkiye’de din eksenli siyaset yapan siyasi bir partiye ihtiyaç var mı?” sorusuna kadın katılımcıların %59’u hayır yok erkek katılımcılarda %64’ü hayır yok diyerek söz konusu hipotezimizi doğrulanmıştır.

“Oy verme davranışında adayın dindarlığı etkilidir” sorusuna katılımcılar kendisini oldukça dindarım (%59,5) ve çok dindarım (%63,7) diyenler, dindar değilim (%16,7), çok az dindarım (%15,3) ve dindar sayılırım (%42,6) diyenlere göre oy verme kararında adayın dindarlığı etkilidir diyenlerden oldukça dindarım (%59,5), çok dindarım (%63,7) oranında katılımcı araştırmanın altıncı hipotezini doğrulamışlardır.

“Oy verme kararında partinin dini söylemleri etkilidir” sorusuna katılımcılar oldukça dindarım (%48,1), çok dindarım diyenler (%55), dindar değilim (%13,3), çok az dindarım (13,8), dindar sayılırım (35,1) diyenlere göre oy verme kararında partinin söylemleri etkilidir diyenlere oldukça dindarım %48,1 ve çok dindarım %55 oranında katılımcıların araştırmanın yedinci hipotezi doğrulanmıştır.

Türkiye de liderler, siyasete yön veren başat bir aktördür. Bu durum yalnızca Türkiye için geçerli olmayıp diğer çok sayıda devlet içinde aynı şekilde geçerlidir. Cumhuriyet tarihine bakıldığında genellikle siyasi partilerin ömürleri liderlerin ömürlerine paralel bir şekilde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Siyasal parti ile bütünleşmiş liderlerin ömrünü tamamlamasıyla o siyasal partinin iktidara gelme durumunun çoğunlukla bir süre sonra ortadan kalktığı net bir şekilde görünmüştür. Partilerden önce liderlerin hatırlanması ve lider endekslisi siyasetin izlenmesi siyasal aktörlerden bir tanesinin lider olması yanlış olmayacaktır.

Araştırmada “Dini lider olarak gördüğünüz siyasi bir parti lideri var mı?” sorusuna katılımcıların %58’i hayır cevabını verirken % 31,1’i dini lider olarak gördüğüm siyasi bir parti lideri var cevabını vermiştir. Dini lider olarak görünen siyasi bir parti lideri sorusuna ise katılımcıların %77,8’i Recep Tayyip ERDOĞAN cevabını vermiştir. Araştırmanın yapıldığı dönemde herhangi bir partiye mensup olmadığı halde Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Recep Tayyip ERDOĞAN, dini bir siyasi parti lideri olarak görülmüştür. Bu durumun sebepleri içerisinde Erdoğan’ın kendisinde liderlik özelliklerinin birçoğunu barındırmasının etkisi olduğunu söylenebilir.

Siyasal reklamlarda dini ritüellerin, kuran, ezan vb. kullanılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz sorusuna katılımcıların %72,9 yanlış olduğunu belirterek büyük bir oranda karşı çıkmıştır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu kuran ve siyer derslerinin verilmesine, başörtüsü ve kamu çalışanlarının cuma namazı arası izini gibi uygulamalara olumlu yaklaşırken, dinin siyasi reklamlarda yer almasına da karşı çıkmıştır.

Katılımcıların eğitim durumuna göre oy verme kararında dini inançların etkilidir sorusuna okuryazar olmayanlar %35 ile katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum derken 41,72si katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum demiştir. Aynı şekilde üniversiteliler ise %56,1’i katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum derken %31,4’ü katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Bu soruya lisansüstü eğitim görmüşler ise %66,6 ile dini inançlarının etkilemediğini söylemektedir. Eğitim durumu yükseldikçe dinin oy verme kararına olan etkisi paralel bir şekilde azalmaktadır.

Cinsiyet faktörünün oy verme davranışında din etkisine bakıldığında katılımcıların %52,6’sı katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum derken, %32,9’u katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum demiştir. Bu durum erkek katılımcılarda ise %55 oranında katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum oranında iken, katılımcıların %29,5’i katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

Kendinizi siyasi görüş açısından nasıl tanımlarsınız sorusuna katılımcıların %22,7’si İslamcı, %15,9’u muhafazakâr, %15,5’i Türk milliyetçisi, %12,9’u demokrat, %8,4’ü milli görüşçü, %7’si sosyal demokrat, %5,7’si Atatürkçü/ Kemalist, %2,8’i Kürt milliyetçisi olarak kendilerini tanımlamışlardır.

Aidiyet çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan kimlik, toplumsal rollerin birçoğu da kişinin kendisini nasıl ve kim olarak tanımlamasında belirleyicidir. Bu rollerden biriside kişinin kendisini hangi siyasi kimlikle bütünleştirdiğidir. Araştırmaya katılan katılımcılara yöneltilen genel olarak kendinizi daha çok hangi kimlikle tanımlarsınız sorusuna %38,3 ü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, %27,7 si Müslüman, %17,5 i Türk, %7,5 Kürt, %3,6 sı Alevi olarak cevap vermiştir.

Oy verme kararında din faktörünü önemsemeyenler ile siyasal kimlik tanımlama biçimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi oy verme kararında din faktörünü önemsemem sorusuyla test edilmiştir. Kendisini Kürt ve Alevi olarak tanımlayanların, kendisini Türk, Müslüman, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gibi kimlikler ile ifade edenlere göre din faktörünü önemsemediği ortaya çıkmış ve araştırmanın sekizinci hipotezi doğrulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abuzar C, Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı 26, Şanlıurfa, 2011.
- Acar N, Yıldırım İ ve Ergene T. 'Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi', Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Ankara 1996, s.45-56.
- Acar, H. "Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(3): 2019, s. 2934-2952.
- Adıgüzel V, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şerif Mardin Düşüncesinde Din – Siyaset İlişkisi, Denizli, 2014.
- AK Parti 4. Olağan Kongre, 2023 Vizyonu Tanıtım Broşürü, 2009.
- Akboğa S ve Şahin O, Türkiye'de Demokrasi Algıları: Cinsiyet, Etnik ve Dini Dinamikler, Jurnal of Economy Culture and Society (57), 2018 1-28
- Akçay E. Y, 1970'lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye'nin AET'ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 4(7), Burdur, 2012.
- Akdoğan, Y. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: "Adalet ve Kalkınma Partisi" (Ed: Bora, T. ve Gültekin M.), İletişim Yayınları, Cilt 6, İstanbul, 2005.
- Akgün, B. "Türkiye'de Seçmen Davranışı: Partizan Tutumlar, İdeoloji ve Ekonomik Faktörlerin Oy Vermeye Etkisi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi, 1(4), 2014, s. 75-92.
- Akgün, B. *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2002.
- Akıncı A. Türkiye de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokrasileşmeye Olan Etkisi, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 8 (1), 2013.
- Akıncı A., Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E- Muhtıra, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15(2), 2013, 39-58.
- Akıncı M. ve Akın E. Siyasetin Gösterileşmesi, Lider Olgusu Ve Seçmen Tercihi, Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Güz, Cilt: 9 (2) 2013, 329-352.
- Akıncı, S "Siyasal Katılımın Toplumsal Dinamikleri Ve Kitle İletişim Araçları" KTU SBE Sos. Bil. Derg. Sayı: 8, 2014, ss.305-322.
- Akkor M, , Dini Bir Müessesenin Sonu; Hilafetin İlgası, History Studies Dergisi, Cilt 4 (1), 2012.
- Akkor M., Dinî Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası, HARRAN Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Şanlıurfa, 1997
- Aksoy V. Halifelik'in Kaldırılması ve Abdülmecit Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması, History Studies Internatonel Jurnal Of History, Cilt 10(8), 2018.
- Aktay Y. Türk Dininin Sosyolojik İslam Protestanlığı ve Alevilik, İletişim Yayın Evi, 2011.
- Akyol, H. Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi, İmge Kitapevi, İstanbul, 2009.
- Akyüz İ, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Politikalarına Etkili olan Dinamikler, Uluslararası Politik Araştırma Dergisi, Cilt 2(3), 2016.
- Akyüz İ, İslam da Dini Pratiklerin Toplumsal Dayanışmaya Etkisi, International Jurnal of Social Science, sayı 25, Sakarya, 2014, s. 461-482

- Alkan, A. T. “Mızraklı Demokrasi Tarihi veya Ahvalin Karşı Taraftan Nasıl Görüldüğünün Resmidir”, *Yeni Türkiye*, Yıl 3, Sayı 17, Eylül-Ekim,1997, s.651-656
- Altan, C. “Eğitim-Siyasal Eğilim İlişkisi: Mersin Örneği”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 12 (1), 2011, ss. 313-329.
- Altındal, Y. “Erkeksi Siyasetin ‘Erk’ siz Dublörleri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12 (21),2009 ss. 351-367
- Altınöz, G. B., ve Can Saka, Y. *Dünü, Bugünü Yarınıyla Başörtüsü Meselesi*. ARGE Enstitü, Ankara, 2011
- Altıparmak İ. B. “Öğrencilerin Siyasal Sosyalleşme Algısı Üzerinde Ailenin Etkisi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14 (3), s.261-280.
- Apaydın C. *Belgeler Işığında Tekke, Zaviye Ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme*, Cilt:16 (32), 2017 İstanbul, s.149-171.
- Arat Y. “Religion, Politics and Gender Equality in Turkey: implications of a democratic paradox?”, *Third World Quarterly*, 31 (6), 2010, s. 869-884.
- Aren, S. *TİP Olayları (1961-1971) Cem Yayınları*, İstanbul,1993
- Arı, E. Yılmaz V. ve Başkan E. *Seçmen Oy Verme Davranışlarının Betimlenmesi İçin Bir Yapısal Eşitlik Model Önerisi: Yalova İli Mahalli İdareler Seçimi Örneği*, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 7 (3), Antalya, 2015s.1-17.
- Armağan, A. “ Siyasal Bir İletişim Türü Olarak Propaganda”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*,1999, ss. 417- 426.
- Armağanoğlu F. 20. *Yüz Yıl Siyasi Tarihi*, Akım Yayın Evi, İstanbul, 2003.
- Arslan Z. *AK Parti ve Laiklik: Anayasa Mahkemesinde İki Karar Bir Gerekeç*, *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı*, Ocak Sayı 2, 2009.
- Arslantürk Z, Amman M. T, *Sosyoloji*, Çamlıca yayınları, İstanbul, 2001.
- Aşğın H. İ, *Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Görüş Hareketi*, Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Atasağın G, *İlahi Dinlerde Dini Semboller*, Selçuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Fen ve Din Bilimleri, Konya, 1996.
- Ateş H. ve Yavuz Ö, *Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Kadına Yönelik Dönüşümlerin Değerlendirilmesi*, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 2017
- Avcı M. *Atatürk ve Çağdaşlaşma*, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk ün Doğumunun 125. Yılına ve Cumhuriyetimizin 83. Yılına Özel Sayı, Muğla2006, s.163-164.
- Avşar Z. ve Kaya E.*Arapça Yasağı ve Kaldırılması*, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Cilt 33 (95), 2017.
- Ayata A. G. *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 50 (10), Ankara, 1995, s.79-88.
- Aydar H, *Ezanın Tarihi Ve Başka Dillerde Okunması Meselesi*, BÜİFD, s. 5-48 ISSN: 2149-9969, Cilt 2,Balıkesir, 2016
- Aysal N, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri*, Cilt.3 (32), Ankara, 2011.
- Ayten A, *Kimlik ve Din: İngiltere' deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma*, Çukurova Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, 12. Sayı, Adana, 2012, s.101-119.

- Aytepe O. Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara, 2002, s. 15-29.
- Aziz A. Siyasal İletişim, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.
- Balcı Ş. Tarhan A. ve Bal E. *Medya ve Siyasal Katılım*, Literatürk Academia, Konya, 2013.
- Baltacı C. ve Eke E. “Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Seçmen Algısı: Isparta Örnek Olayı”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 4 (1), Antalya, 2012, s.115-126
- Bardakçıoğlu A, Gençlik ve Din, TDV Kadın Kolları Konferansı ve Paneli: 1996-1997, Türkiye Diyanet İşleri Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
- Barut B. “Siyasal Reklamcılık Özelinde Siyasal Tutumların Oluşması Süreci”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), Elazığ, 2005, s.295-317.
- Başgil A. F. Din ve Laiklik, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007.
- Başarır M, Seçmenlerin Oy Verme Davranışları İle Liderlerin Hitaplarında Aradıkları İkna Bileşenleri ve Üslup Çeşitleri Arasındaki İlişki, İNİF E- Dergi, 1 (2), 2016.
- Baybur M, “Üniformalı Demokrasi”, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 17, Eylül-Ekim, 1997, s.306-322
- Baykal D. *Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 302, Ankara, 1970.
- Baytok T, Bir Askeri Diplomat Güven Erkaya-Taner Baytok Söyleşisi, Doğan Kitap Evi, İstanbul, 2001.
- Bekaroğlu E. A. Post Laik Türkiye?: AK Parti İktidarı ve Güncellenen Laiklik Sözleşmesi, İnsan ve Toplum Dergisi, Cilt 5 (9), 2015.
- Berger L.P. Dinin Sosyal Gerçekliği, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993
- Bilgin A. Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril, Bir Değerlendirme, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2 (2), Muş, 2014, s.75-84.
- Birand M. A. 12 Eylül Türkiye'nin Miladı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999
- Biricikoğlu, H. “Yerel Yönetimlerde Kadın Temsilinin Yetersizliği: Sakarya İlinde Yapılan Bir Araştırma” *Sakarya İktisat Dergisi*, Sayı:2, 2013, s. 65-96.
- Boiney, J. ve David, L. P. In Search of Model: Political Science Versus Political Advertising Perspectives on Voter Decision Making. F. Biocca (Ed.), Television and Political Advertising, Cilt 1, Psychological Process içinde New York, Lawrence Erlbaum Associates. 1. Baskı 2011, ss.3-27.
- Brug, W. V. “Voter’ Perceptions and party dynamics”. *Party Politics*, Cilt5(2), 1999 s.147-169.
- Burdeau, G. *Demokrasi Sentetik Deneme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Cilt 188, Ankara, 1964.
- Bünyamin, B. ve Nebi M. “İslamcılığın Dönüşümünü Tartışmak: İslamcılığın Dört Hali ve Muhafazakârlaşmak” *Bilgi Dergisi*, Cilt:14(1), 2012 ss.117.
- Canöz, K. “Seçmen Tercihinde Aday İmajının Rolü: 29 Mart 2009 Yerel Seçimleri Öncesinde Konya Seçmeni Üzerine Bir Araştırma”, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 6(2) Konya, 2010, s. 95-114,
- Cinemre L, Bülent Ecevit Demokratik Sol, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- Commuri, S. and J. W. Gentry “Opportunities for Family Research in Marketing”, *Academy of Marketing Science Review*, Universty of Nebraska, Lincoln. 2000, s. 1-34.

- Coşkun A. Din- Toplum ve Kültür, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Coşkun Y, İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci, Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, Coşkun, A. H. İskele Sancak – Deniz Baykal CHP ve Anadolu Solu, Birey Yayıncılık, İskele Sancak Kitapları, İstanbul, 2001.
- Coştu, Y. Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: “Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15 (1), ss. 119-139, 2016.
- Çağlar, N ve Gelir Y. “Yerel Seçimlerde Aday İmajı: 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri Öncesinde Isparta Seçmeni Üzerine Bir Araştırma” Sosyal Bilimler Dergisi ,Cilt: 16(2), Isparta 2014, s.27-50
- Çakır, F. “Milli Görüş Hareketi”, (Ed) Bora, T. ve Gültekin, M, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İletişim Yayınları, Cilt 6, İstanbul, 2005
- Çavdar, T. Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara2004.
- Çavuşoğlu H. Süleyman Demirel’in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 21(3), Isparta 2016.
- Çavuşoğlu H. Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, Doktora Tezi, İzmir2009.
- Çelik P, Medyanın Reklam ve Tüketim İşlevinin Din ile İlişkisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı, Ankara2016.
- Çınar Ö. Siyasal Yaşamda Serbest Cumhuriyet Fırkası, Tek Partiden Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Denemesi, KÜTÜ. SBE Sosyal Bilimler Dergisi, 2015, s.207-229
- Çobanoğlu Ş. Suskunluk Sarmalı ve Siyasal İletişim, Fide Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çoştu Y. Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,15 Sayı, Çorum,2009,s.119-139
- Çukurçayır, M. A.,*Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Yargı Yayınevi, Ankara 2000.
- Damlapınar, Z. ve Şükrü B, “Seçmenin Zihnindeki Aday İmajını Belirleyen Etkenler: 28 Mart 2004 Yerel Seçimleri Alan Araştırması”, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi AkademikDergisi, Cilt4(1), Konya, 2005, s.58-79.
- Değerli, E. S. Amerikan Basınında Doğu İsyancıları 1925-1938, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 6, 2010, s.97-121.
- Demir Ö. ve Acar M. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997
- Demir Ş.Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs Darbesi'ne Olaylar, Timaş Yayınları, İstanbul2011.
- Demirel T.12 Eylülde Doğru Ordu ve Demokrasi, Ankara Üniveritesi SBF Dergisi Cilt 56 (4). Ankara 2001.
- Demirel, T. Adalet Partisi- İdeoloji ve Politika, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Demirhan A. ve Aslan S. Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2016.
- Demiroğlu Y. ve Özdemir H. Türkiye’de Muhafazakar Sağ Penceresinden Kadına Bakış, Kafkas Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi, KAÜ İİBF Dergisi, Cilt 6(10) 2015.
- Devran Y, Siyasal Kampanya Yönetimi, Kaknüs Yayınları İstanbul, 2004.
- Dikici A. İbadet Dilinin Türkçeleşmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler, Yakın Dönem Araştırmaları,2012, s.77-104.

- Dilber, F. “Siyasal Toplumsallaşmada Seçmenlerin Siyasal Tercihine Sosyal Unsurların Etkisi; Karaman İli Seçmenleri Üzerine Bir Alan Araştırması”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 32, 2012, s.1- 19
- Doğan A. Sosyal İlişkilerin Seçmen Tercihine Etkisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2014
- Doğan A. Türkiye’de Siyasal İletişim ve Siyasal Davranış, Nobel Yay. Ankara, 2017.
- Doğan A. ve Göker G, Yerel Seçimlerde Seçmen Tercihi (29 Mart Yerel Seçimleri Elazığ Seçmeni Örneği). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 5. (2), 2010, s. 159-187.
- Doğan M. AÜHFD, Türk Medeni Kanunu'nun Evliliğin Genel Hükümler Bakımından Getirdiği Yenilikler, Cilt 52 (4),2003, s.93 -129,
- Doğanay Ü. AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasi ve Eleştirel Bir Bakış, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 62 (1). s.65-88,
- Dokuyan S. Soyadı Kanunu Ve Kanunun Uygulanma Süreci, Tarih İncelemeleri Dergisi Xxxı / 2016, s.129-166.
- Dokuyan S. ve Narbache R. Bülent Ulus Hükümeti Kurma Döneminde Türk Dış Politikası (1980-1983), İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi,2018, s. 2899-2925.
- Downs, A.*An Economic Theory of Democracy*, Harper Row Publishers, New York 1957.
- Dökmen, G. ve Ova C. “Vergilerin Seçmen Davranışları Üzerindeki Etkisi: Sakarya İli Örneği” Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Cilt:7 (15), 2016, s.20-37
- Dönmez S. Atatürk İnkıpları ve Sosyal Değişme Teorileri, Atatürk Araştırma merkezi Dergisi, Sayı 15, Cilt 5, 1989.
- DSP Genel Merkezi, Değişen Dünya ve Türkiye, DSP’nin Güncellenen Programı,2003.
- Duman D. Demokrat Parti’nin İslami Gazete Ve Dergilerle İlişkisi (1946-1960), Tarih Okulu Dergisi, İstanbul, 2016,s. 127-154
- Duman M. Z. Türkiye’de Laiklik Sorununun Siyasi Temelleri, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt 7 (2),2010, s. 284-303
- Duman Z. Turgut Özal, Kadim Yayınları, Ankara, 2010.
- Duran B. “The Experience of Turkish Islamism: Between Transformation and Impoverishment”, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Cilt 12(1)2010,s.5-22.
- Duran, B. Adalet ve Kalkınma Partisinin Yeni Politikaları, Muhafazakar Demokrasi Gözden Geçirilmiş Bir İslami Gündemi Yoksa Yeni Krizlerin Yöntemimi, Cizre Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Dursun Ç. “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi”, Doğu Batı, V1/21, Kasım-Aralık-Ocak, 2002, s.123-147.
- Dursun D. 12 Mart Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler, İstanbul: Şehir Yayınları, 2003.
- Dursun D. “Siyaset Bilimi” Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş, İstanbul, 2012.
- Dursun, D. “Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler”, Muhafazakâr Düşünce, Yıl 1, Sayı 3, Kış,2005, s.175-196.
- Dursun, D. 12 Eylül Darbesi, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.

- Dursunoğlu İ. Türk Siyasi Hayatında Merkez Çevre İkillemi: Milli Nizam Partisi (MNP) Örneği, Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi', Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 12,2016,s.45-56.
- Düzgün Ş. A. Din Birey ve Toplum, Akçağ Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2013
- Enis Ş, Bilal T, Demokrat Parti Kuruluş Süreci DP-CHP Siyasi Mücadelesi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,2015
- ER İ. Din Sosyolojisi, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998
- Ercins, G. "Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Faktörlere Bağlı Olarak Değişen Seçmen Davranışı", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 8,(2), 2007, s.25-40.
- Erdem B, Duman S ve Pehlivan P. 27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu, 2014
- Erdem Ç. Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme, Gazi Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 15 (1), s1-22, Ankara, 2013
- Erdoğan C, Tek Parti İktidarı Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözülmesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10(51), 2017, s.270-279.
- Erdoğan E, Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun Davos Krizi ve Etkileri Hakkında Değerlendirmeleri, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, Cilt 10, (37), 2013 s. 37-67.
- Erdoğan İ. *Pozitivist Metodoloji: Bilimsel Araştırma Tasarımı, İstatistiksel Yöntemler, Analiz ve Yorum*, Erk Yayınları, Ankara2003
- Erdoğan M. Anayasal Demokrasi, 7. Baskı, Siyasal Kitabevi,2005.
- Erdoğan, M. "İdeolojik Devletten Kurtuluşun Reçetesi", www.liberal-dt.org.tr, 2007.
- Ergil, D. ve Alkan, T. Siyaset Psikolojisi, Turhan Kitabevi,Ankara, 1980.
- Ergüder, Ü. "The Motherland Party, 1983 – 1989", içinde Political Parties and Democracy in Turkey, eds. M. Heper & J. M. Landau, , I.B. Tauris, 1991.
- Erkan R ve Mazhar B. " Diyarbakır'da Seçmen Davranışı ve Seçmen Davranışının Oluşmasında Yerel Medyanın Rolü", Selçuk İletişim, Cilt: 3 (4),2005, s. 181-196.
- Erşan M. Mustafa Kemal ATATÜRK ün Batılılaşma Hakkında ki Düşünceleri, Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8 (3), 2006, Afyonkarahisar, s 39-50,
- Ertem B, Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 1(2), İstanbul, 2010
- Ertem B, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk On Yılında Parlamento İçi Muhalefet Ve Bir Örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Sayı 2,2013, s.345-362
- Ertem Barış, 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974), Uluslar Arası Toplum Araştırma dergisi Cilt 8,2018, s.2528-9535
- Erzen, Meltem Ü. "Siyasal Lider İmajının Seçimlere Etkisi", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Cilt 31, 2008, s.65-80.
- Fırlağı E.R. Din ve Devlet İlişkisi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 1997s.585-611
- Fırlağı E.R. Egemenlik Kimindir, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı 45,Ankara, 1997.
- Fromm, Erich, Psikanaliz ve Din (Çev. Aydın Arıtan), Bağlam Yayınları, İstanbul,1982
- Fuller, G. E. Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti, çev. M. Acar, Timaş Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2008.

- Gandhi D. “Rational Choice Theory İn Political Science: Mathematically Rigorous But Flawed İn İmplementation”, *Critique: A Worldwide Journal of Politics*,2005 s. 80-92.
- Genç, E ve Coşkun T. Muhafazakârlık ve Türkiye Muhafazakârlıklarının Bazı Halleri. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), 2015, s.27-40.
- Giddens A. *Sosyoloji*, (çev.) Cemal Güzel Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gökçe O, B. Akgün ve S. Karaçor, 3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim”. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2002, s.1-44.
- Gökçe O, Gülise G ve M.A. Çukurçayır. “Kent Yönetimine Kalıtım Katılımın Bir Boyutu Olarak Etkenlik Duygusunun Konya Örneğinde Analizi”, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1999 s.195- 202.
- Gökçimen S. “Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi” *Yasama Dergisi*, Sayı: 10, 2008, ss. 5-59
- Gökmen, Y, “Askeri Demokrasi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 3, Sayı 17,1997
- Göle N, “80 Sonrası Politik Kültür”, Ersin Kalaycıoğlu; Ali Yaşar Sarıbay (der.), *Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim içinde*, Der Yayınları, İstanbul, 1994 s.509-519
- Göle N, İslamın yeni Kamusal Yüzleri, Metis Yayınları, İstanbul BASIM YILI???
- Gözler K. İdari Hukuk, Ekin Yayın Evi,2. Baskı, 2009.
- Guiso L, Sapienza,
- Güler C. Türkiyede Çok Partili Düzene Geçişte Serbest Fırka Deneyiminin İzleri, Ankara Üniversitesi Akademik Arşivi, Cilt 34(57), 2015,s.291-315.
- Güllüpunar H, “Çocukların Oyunlarda Gösterdikleri Karakteristik Özellikleri Bağlamında Erişkinlik Dönemi Siyasal Kişilikleri Üzerine Bir Araştırma”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 10, 2015, s. 477-492.
- Güllüpunar H, Diker E ve Aslan E. Oy Verme Yaklaşımları Bağlamında Aday Merkezli Seçmen Tercihi Üzerine Deneysel bir Araştırma, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 35,2013,s.1-21
- Güllüpunar H, *Siyasal İletişim ve Aday İmajı*, Eğitim Akademi, Konya 2010.
- Güllüpunar H. “Belediye Başkanlığı Aday İmajı Algısı: Gümüşhane Örneği” *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 36, ss. 29-45, 2013
- Gülmen Y, *Türk Seçmen Davranışı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1979.
- Gümüšoğlu, H, Osmanlı Hilafeti ve Kaldırılması, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Günay E, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, 2011, İstanbul
- Günay E. *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011
- GÜNEŞ A, *Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1. Sayı, Elazığ,2014, s. 153-164
- Güneş A, *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi*,Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1995, cilt 50 (3), s.79-88
- Güven S, "Postmodern Kimliklerin Kurulumu." *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* Cilt 9 (1), 2015, s.266-286.
- Hacker K. L, Walter R. Z, ve Maury J. Giles and Shaun McQuitty. “Components of Candidate Images: Statistical Analysis of the Issue-Persona Dichotomy in the Presidential Campaign of 1996”. *Communication Monographs*, Cilt 67(3),2000,s.227-239.

- Hale, W. “Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts”, Turkish Studies,, Halleri. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), 2000, s.27-40.
- Heywood, A. Siyaset, 4. Basım, Adres Yayınları, Ankara, 2011.
- HÜLÜR Himmet, KALENDER, 2003,Ahmet, Sosyo-Politik Tutumlar ve Din, Çizgi Kitapevi Yayınları 79, KONYA
- İba Şaban, 1998, Ordu Devlet Siyaset, Çivi Yazıları Yayın Evi, 1. Baskı
- İZ, Y, 28 Şubat Dönemi Yazılı Basın ve Din, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 14, Sayı: 2,2011, s.97-112
- Kahraman M. Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Laiklik, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5 (9), 2008, s.57-77.
- Kahraman, H. B. Sağ Türkiye ve Partileri, İmge Yayınevi, Ankara, 1995.
- Kahraman, M. Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Laiklik. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5(9), 2008.
- Kalaycıoğlu E. “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Partimonyalizm ve İstikrar”, Kalaycıoğlu E, Sarıbay A. Y. (derleyen), Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim içinde, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.469 493
- Kalaycıoğlu E.*Karşılaştırmalı Siyasal Katılım*, İ.Ü.Yayımları, No: 3160, İstanbul 1983.
- Kalaycıoğlu, E. “The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping wiht the Post-Cold War Era”, New Perspectives on Turkey, Sayı 20, ilkbahar. 2007, “The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party”, Turkish Studies, Cilt 3 (1), 1999.
- Kalender A. “Seçmenin Karar Sürecinde İletişim Araç ve Yöntemlerinin Önemi Üzerine Bir Araştırma ”Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi,Konya,2003, s.30-41,
- Kalender A.*Siyasal İletişim*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2000.
- Kapani M, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayın Evleri, Ankara,1993.
- Kara H, Tek Parti Döneminde Din Politikası, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 9,Burdur, 2017,s.111-136.
- Karaaliğlu, M. Hilal ve Ampul Faziletten Saadet ve AK Parti’ye Bir Hareketin Öyküsü, Bakış Yayınları, İstanbul, 2001.
- Karaman F, Din ve Sosyal Hayat, DİB Yayınları, Ankara, 2011.
- Karpat K, Türk Siyasi Tarihi, Timaş Yayınlatı, Birinci Baskı, İstanbul, 2011.
- Karslı B, Cumhuriyet Döneminde Din siyaset Tartışmalar: Ahmet Hamdi Akseki Örneği, Internotonal Periodical For Lsnguages, Cilt 9(5),2014
- KATAR M, Dinler Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayın Evi, Eskişehir,2005
- Katırcı G, “Kuvvetler Ayrılığından Kuvvetler Çatışmasına”, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı 89, Yaz, 2007,s.60-67
- Keskin S ve Mehmet F. S. “Liderler ve Takipçileri: Siyasi Parti Liderlerinin Twitter Performansları Ve Takip İlişkisi” Selçuk İletişim, 2015, 9 (1), s.339-362.
- Kılavuz M. A. Yaşlanma Sürecinin Dinî Gelişime Etkileri, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 14 (2),2005,s.97-112
- Kılıç S, Şapka Meselesi Ve Kılık Kıyafet İnkılabı, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 4 (16), Ankara, 1995, s.529-547.
- Kırmıt Ö. F, Nutuk, Hatıralar ve Kaynaklar Ekseninde Şeyh Sait İsyanı ve Süreci, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3(5-6),2015 s.105-118.
- Kışlalı, A. T, ve Nüvit G, *Siyaset Bilimi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2004.

- Kışlalı, A. Taner, *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Kışlalı, A. Taner, *Siyaset Bilimi*, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları Ankara 1987.
- Kiriş, H. M. Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Isparta, 2010.
- Koç N, , Şeyh Sait Ayaklanması, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, Cilt 8 (2), s.153-166, ANKARA, 2013
- Kodamanoğlu N, Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt, 8 (2) Sayı, 643-646, Ankara1991,
- Konan, B. “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”, *AUHFD*, Cilt 60 (1), 2011, s.157-174
- Köktaş, M. E. Din ve Siyaset, Vadi Yayınları, Ankara, 1997
- Köseoğlu Y. ve Al H. “Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8 (3), 2013, s. 103- 125.
- Kurt A. Dindarlığı Etkileyen Faktörler, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 18, (2) 2009, 1-26
- Kurt H. Adalet Partisi Demokrat Partisinin Mirasçısı, İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasi Partiler, Orion Kitap Evi, 2013, Ankara
- Küçük A, Türkiye de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası, Harran Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt 3(4), 2019.
- Küçük, O. (2016), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Küçükylmaz M. Türkiye de Siyasal Katılım, Tek Partiden AK Partiye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları, Yarın Yayınevi,2011.
- Lazarfeld, P, Bernard B. ve Hazel G, *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*, Columbia University Press, New York 1968.
- Madeley J. *Politics and religion in western Europe*, Ed: Moyser, George, Politics and Religion in the Modern World, Routledge, s. 28-66, London,1991, UK. ISBN 0415023289
- Mardin, Ş. “Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes”, *Turkish Studies*, Cilt 6(2):2005,s.145-165.
- Mert L. Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasal Partiler Kapatma Davaları Gereççeleri ve Sonuçları, İlkin Basın Yayın ve Dağıtım, Ankara, 2008
- Mert N. Türkiye’de Sağ Siyaseti Nerden Nereye, Birikim Dergisi, sayı 105 İstanbul, 2002.
- Mert, N. Merkez Sağın Kısa Tarihi, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.
- Moyser, George, (1991), Politics and religion in the modern world: an overview Ed: Moyser, George, Politics and Religion in the Modern World, Routledge, Ss. 1-28, London, UK. ISBN 0415023289
- Mutlu M, Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu, İstanbul Mart 2003.
- Nebati, Nureddin, Milli Görüşten Muhafazakar Demokrasiye, İstanbul, Alfa Yayınevi, 2014.

- Negiz N. Ve Akyıldız F. “Yerel Seçimlerde Seçmenin Tercihi Üzerinde Aday İmajının Etkisi: Uşak Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1 (15). 2012, s.171-199.
- Negiz, N. "Siyasette Kadın Olmak", *Yerel Siyaset Konferansı*, 2007, s.19.
- Negiz, Nilüfer, (2007). "Seçmen Davranışında Sosyo-Ekonomik Bir Faktör: Yaş", *Yerel Siyaset*, Yıl:2, Sayı:23.
- NEUMAN, W. L. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel of Human Sciences*, Cilt 7(2), 2010, s. 284-303.
- Okumuş E, Meşruyet Ekseninde Din ve Devlet, Pinar Yayınları İstanbul, 2003
- Okur M. A, Türkiye’de ABD İlişkilerinin 12 Eylül Kavşağı: Amerikan Belgeleri Darbe Hakkında Ne Anlatıyor , *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 10(40), s. 67-93, 2014.
- OKYAR, A. F. Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi, Ketebe Yayınları, İstanbul, 1987
- Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. Fethi Okyar’ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999
- Orhan, ve Aktay E, *Toplumsal Kültürel ve Katılsal Boyutuyla Siyasal Davranışın Sosyo-Politik Analizi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009.
- Osman E. Türk Maarif Tarihi, İstanbul, MTB, cilt 5, 1977.
- Ozankaya, Ö. “Siyasal Olayların Etkenleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 23(4), 1968, s. 263-280.
- Öcal B. “12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi”, *ETHOS*, Sayı: 1/4, s.1-61, 2009.
- Öcal H, Özmen A, Topçu B. ve Yüksel B. “Siyasal Pazarlama Faktörlerinin Seçmen Eğilimleri Üzerindeki Etkileri: Afyonkarahisar İl Merkezinde Bir Uygulama”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, Cilt 6 (4). 2011, s.400-421.
- Özalper M. Bir Muhalefet Partisinin İlgası, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2(1), Muş- 2014.
- Özbudun, E. *Contemporary Turkish Politics Challenges to Democratic Consolidation*, Lynne Reinner, 2000.
- Özçelik Pınar Kaya, 12 Eylül’ü Anlamak, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 66 (1), 2011, s.1-66.
- Özen H. “Turgut Özal”, Türkiye de Siyasal Liderlik, Atılım Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özer A, İsviçre Aile Rejiminde Son Gelişmeler. *Yargıtay Dergisi* ,1988, Cilt 14(1-2), s.121-128.
- Özer İ. ve Meder M, *Siyasal Katılma ve Seçmen Davranışı*, Ege Yayınları, İstanbul, 2008.
- Özgan A, Siyasi Bir Kriz Olarak 28 Şubat 1997 Süreci, *Gençlik Araştırma Dergisi*, Cilt 4(3), 2016, s.87-109.
- Özgür, A. F. “Darbe Kültürümüzde ilerlemeler”, *Yeni Türkiye*, Yıl 5, Sayı 29, Eylül-Ekim, 1999, s.158-162.
- Özkan A. *Siyasal İletişim*, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 2004.
- Özkan F. Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, 2016, İğdır.
- Özkul F, *Anayasalarımızda Laiklik İlkesi*, Ankara Barosu Dergisi, 4. Sayı, Ankara, 2014, s.271-310
- Öztekin A, *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, 6 Baskı, Ankara, 2010.

- Öztoprak M.Ö., Polat F. ve Kemahlı F., Seçmenin Dim Toplum ve Siyasete Bakışı, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 2009
- P & Zingales L. (2003). People's opium? Religion and economic attitudes. Journal of Monetary Economics, 50(1):225–282. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(02\)00202-7](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(02)00202-7)
- Polat F, Din- Devlet İlişkisi ve Diyanet, Ekev Akademik Dergisi, 10.Sayı, Ankara, 2002, s.119-128
- Polat F. Din Siyaset Seçmen, Çizgi Kitabevi, Konya 2010.
- POYRAZ F. Milli Nizam Partisinden AK Parti'ye İslami Hareket Partileri ve Değişim, Orion Kitabevi, Ankara, 2010.
- SAFİ, İ. Türkiye'de Muhafazakar Siyaset ve Yeni Arayışlar, Lotus Yayınevi, Ankara, 2007,
- Sağnak M. Medya-Politik, Eti Kitapları, İstanbul, 1996.
- Sakallı, N. Sosyal Etkiler, İmge Kitabevi, Ankara 2001
- Sarıbay A. Y, Milli Nizam Partisinin Kuruluşu ve Programın İçeriği, Modern Türkiye de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayınları, 2005
- Saygılı R. Siyasi Lider Söylemlerinin Vatandaşların Siyasi Parti Tercihini Üzerindeki Olası Etkileri: 2011 Genel Seçimlere Yönelik Bir Alan Araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 32, Konya 2014, s.103-113.
- Schwadel, P. (2015). Explaining cross-national variation in the effect of higher education on religiosity. Journal for the Scientific Study of Religion, 54(2):402–418. <https://doi.org/10.1111/jssr.12187>
- Sever, E. İğdeli, A. (2018). “Asgari Ücret, İstihdam ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS-T Örneğinde Bir İnceleme”, *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), s. 1-14.
- Sezen Y, Sosyoloji Açısından Din, İlahiyat Fakültesi Vakıfları Yayınları, sayı 22, İstanbul, 1988.
- Sitembölükbaşı, Ş. *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- Sobacı M. Z. Türkiye'nin Koalisyon Tecrübeleri: Modeller ve Siyasal Gerçeklikler, Seta Perspektif, Sayı 109, Ankara, 2015, s.1-8.
- Soyak H. R. Atatürk'ten Hatıralar, YKY, İstanbul, 2005.
- Sönmez, V. Alacapınar F. G. (2019) *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Anı Yayıncılık, Ankara. 7 Baskı.
- Storey, J. W. ve Utter G. H. Religion and Politics A Reference Handbook, Abc-Clio, California, 2002.
- Suavi A. ve Yüksek T, 1960 tan Günümüze Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Şahin M. C. Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Din Siyaset, Eğitim İlişkileri, Toplum Bilimleri Dergisi, cilt.6 (12) 2012, s.31-54.
- Şahin M.O. “Türk Seçmeninin İdeolojik ve Siyasi Duruşu Bağlamında Avrupa Birliği Algısı”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, 2011, s.101-130.
- Şan M. K, Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliği, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 7(22), 2012, s.1-26.
- Şavran T. G. “Bilimsel Araştırmalarda Amaç, Problem ve Sınırlılıklar”, Nadir Suğur (ed.) *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2010.

- Şenermen S.Gazi Mustafa Kemal' in İslam Kuran Kültürü, Tolgan Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2013.
- Şentürk L,Örnek Vaazlar, Diyanet İşleri Yayınları, Cilt 1-2, Ankara, 2010
- Şimşek E, Atatürk'ün Din Eğitimi ile İlgili Görüşü, A.Ü Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2011, s.219-234
- Tamer G, Küçük A, Dinler Tarihi, Ocak Yayınevi, Ankara, 1997.
- Tanlı, B. Nostalji ve Muhafazakârlık: Mazi Cenneti, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık. İletişim Yayıncılık İstanbul, 2003,s. 234-260.
- Taşkın Y.“Din, Devlet, Laiklik”, Türk Siyasal Hayatı, 6. Ünite, Editör: Ahmet Demirel, S.S, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir,2013, s.140-169.
- Tatar T, *Siyaset Sosyolojisi*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Tayhani İ. Türkiye Cumhuriyeti Temeli Laiklik, Ankara Üniveritesi Türk İnkılaplar Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yol Dergisi, sayı 43,2009 s.517-529.
- TBMM Tutanakları, 28 Şubat Komisyonu, 2. Oturum, 28-07-2012.
- TBMM Tutanakları, Darbe Komisyonu,19.10.2012,s.1-13
- Tecim E. Sosyal Güven Oluşumunda Dinin Etkisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim dalı. Konya, 2011.
- Temel F, Siyasal Tercihlerin Oluşum Sürecinde Kitle İletişim Araçlarının Rolü, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 29, s. 239- 250, Konya, 2013.
- Temizel H,*Kamuoyu Kuramları ve Kamuoyu Oluşumunda Kitle İletişim Araçları*, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı 15, 2008.s.126-146.
- Temizel Metehan, “Türkiye’de Seçmen Davranışlarında Sosyo-psikolojik, Kültürel Ve Dinsel Faktörlerin Rolü: Kuramsal Ve Ampirik Bir Çalışma” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2012.
- Toker M. Solda ve Sağda Vuruşanlar, Akis Yayınları, Ankara,1971
- Tokgöz O, Siyasal Toplumsallaşmada Kitle Haberleşme Araçlarının Rolü ve Önemi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 33 (3), Ankara, 1977, s.79- 92
- Tokgöz O,*Siyasal Haberleşme Ve Kadın*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1979.
- Toruk İ. Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arası Sosyo Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerindeki Temsili, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,sayı 14, Konya, 2005.
- Toruk İbrahim, 2011, Türkiye de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medya Sunumu, Türkiyat Araştırma Dergisi. Sayı 30.
- Tosun T. 2004, “AKP'nin Merkez Taarruzu”, Radikal İki, 18 Ocak, İstanbul
- Tosun T. 2010, 22 Temmuz'dan 29 Mart'a Siyasal Partiler: Statüko ile Değişim Arasında CHP, SETA Analiz, Sayı 4 Şubat, Ankara
- Turan E ve Temizel M, Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Oy Verme Davranışı: Niğde Bölgesinde Bir Araştırma, Kastamonu Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi sayı 7, s.86-99, Kastamonu, 2015
- Turan E. Siyasal Tutum Olarak Muhafazakârlık, Palet Yayınları, Konya, 2012.
- Turan E. Siyaset Bilimine Giriş, Palet Yayınları, Konya, 2014.
- Turan İ, Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, İstanbul Üniversitesi Yayını: 2263, İstanbul, 1977.

- Türkdoğan O, Bilimsel Araştırma Metodolojisi, Timaş Yayınları, İstanbul,2003
- TÜRKÖNE M. E., ve Önder T, Türkiye de Din ve Siyaset, İletişim Yayınevi, 21. Baskı, İstanbul, 2017.
- Uçar R. ve Sayın G, Türkiye’de Laiklik Tartışması Çerçevesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Zorunlu Hale Gelişi ve Din Eğitim Uygulamalarına Yansımaları, İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 2017, s.269-289.
- Uluç V, Liberal Mühafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 12 (23), Şanlıurfa, 2014, s 107-140,
- Usman, M. & Ahamat, A. (2020). The Effect of Religiosity on Learning Achievement of Health Diploma Students in Banda Aceh, Indonesia. *Journal of Thechnology Management and Technopreneurship*. Cilt 8(1), s.7-31
- Uzgel ve B. Duru, AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009.
- Uztuğ F,*Siyasal Marka Seçim Kampanyaları ve Aday İmajı*, MediaCat Yayınları, Ankara,1999.
- Vodinalı, S ve Çötök N. A, “Siyasal Propaganda Bağlamında Siyasal Reklamlar: 2015 Türkiye Genel Seçimlerinde Akp/Chp/Mhp Partileri Tv Reklamları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Global Media Journal*, Cilt: 6(11),2015, İstanbul ss. 497- 531,
- Walliman,Nicholas, *SocialResearcMethods*, SagePublications,London *Yaklaşımlar*, Cilt. 1-2, Yayın Odası Yayınları, İstanbul 2006.
- WEBER M, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü* (Çev. Zeynep Aruoba), Hil Yayınevi, İstanbul, 1997
- Weber M. ÇevirmenBoyacı L, *Din Sosyolojisi*, Yarınl Yayınları, Yayın no 26, İstanbul, 2012.
- Yanardağ A.Tarikat, Tekke Zaviye ve Türbelerin Kaldırılmasına Dair Devrim Kanun ve Uygulamaları, I. Uluslar Arası Tarih ve Kültür Kongresi, Gaziantep,2017.
- Yavaşca K, *Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasal Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde REFAH YOL Hükümeti*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasal Bilim ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, 2018.
- YavuzM. *Political İslam and the Refah Party in Turkey Comparative Politics*,1997, s.63-82
- Yaylı H ve Eroğlu G. “Yerel Katılım Bağlamında Türkiye’de Kadın Temsili”, *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, July, Special Issue 3, 2015.
- Yıldız A. “Politico-Religious Discourse of Political Islam in Turkey: The Parties of National Outlook”, *Muslim World*, Cilt 93(2) 2003,s.187-210.
- Yılmaz A. *Dişilikten Kişiliğe*, Fark Yayınları, 1. Basım Ankara, 2007.
- Yılmaz H, *Demokrat Parti’nin İrticaya Bakışı; Ticani Hareketi*, İzmir, 2004.
- Yılmaz İ,*Kemalizm’den Erdoğanizm’e*, *Ufuk Yayınları / Yayın Numarası 203*, İstanbul, 2015
- Yücekök A, *100 soruda Türkiye de Din ve Siyaset*, Gerçek Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 1971.
- Yücekök, A. N, *Siyasetin, Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 565, Ankara, 1987
- Yüksel R. S, *Türk Medeni Kanunu Bakımından Kadın-Erkek Eşitliği*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Ankara, 2014.
- Zencirkıran M, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Dora Yayın Evi, 5. Baskı, 2016.

Zümrüt O, Atatürk'ün Kuran'a Bakışı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 16, Samsun 2004.

Zürcher E J, Modernleşmenin Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2008.

E-KAYNAK

Ammann S.L (2015). Is There an Attendance Effect? Examining the Causal Link Between Religious Attendance and Political Participation. American Politics Research;43(4):602-624. doi:10.1177/1532673X14533720

Arslan A, İ Ayrancı ve S Yaprak, 1993, 1. Din Şurası Ankara'da Toplandı, Diyanet İşleri Başkanlığı Aralık Ayı Makalesi, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=22242>(erişim tarihi: 01-05-2018)

Ethem Ruhi FIGLAĞI (www.atam.gov.tr/dergi/sayi-38/din-ve-devlet-iliskileri) (6 Aralık 2018), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1997- ANKARA

Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131008-10.htm>, 2013. (Erişim Tarihi: 08.02.2022)

<http://partiiegitim.chp.org.tr/dosyalar/mevzuat/secmendavranis.pdf> (erişim tarihi: 20-03-2018)

<http://www.aydinlik.com.tr/johansonmektubu-ve-bilinmeyenler-ozgurluk-medya-ni-haziran-2018> (erişim tarihi: 14-06-2018)

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-turban-cikisi-8024104>(erişim tarihi: 14-02-2019)

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sezer-ile-erdogan-in-iliginc-turban-diyalogu-21566504> (erişim tarihi: 20-06-2019)

https://www.academia.edu/11037004/MAN%C5%9EETLERDEK%C4%B0_28_%C5%9EUBAT (erişim tarihi: 5-08-2018)

https://www.academia.edu/27313335/Mill%C3%AE_G%C3%B6r%C3%BC%C5%9F_Hareketinin_Partile%C5%9Fme_S%C3%BCreci_ve_Refah_Partisi_1970-1998(erişim tarihi: 24-09-2010)

<https://www.aksam.com.tr/siyaset/dertleri-kurtce-kuran-meali/haber-403167>(erişim tarihi: 13-04-2019)

<https://www.diyaret.tv/kurtce-meal-onemli-bir-boslugu-dolduruyor>(erişim tarihi: 18-01-2018)

<https://www.google.com/amp/m.haber7.com/amphtml/siyaset/haber/197097-bulent-ecevitin-gunah-karnesi> (erişim tarihi: 10.08.2018).

<https://www.hdp.org.tr/images/UserFiles/Documents/Editor/HDP%20Se%C3%A7im%20Bildirgesi%20Tam%20Metin.pdf> (Erişim Tarihi: 09.02.2020).

<https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-haberi-bir-omur-ask-iste-rahsan-ecevitin-hayatiyla-ilgili-bilinmeyenler-41422601/14> (erişim tarihi: 12-10-2019)

<https://www.csqb.gov.tr/media/35787/yillar-itibariyle-net-brut-asgari-ucetler.pdf> (Erişim Tarihi 19.01.2022)

<https://www.yeniakit.com.tr/haber/elinde-kuran-ile-mujdeyi-verdi-25542.html>(erişim tarihi: 12-07-2019)

Serenti (2012). Şeyh Sait Neden Ayaklandı, Sonuçları Ne Oldu? (27 Nisan 2012), <http://www.serenti.org/seyhsait-neden-ayaklandi-sonuclari-ne-oldu/>, (Erişim Tarihi: 28.03.2019)

www.dsp.org.tr(erişim tarihi: 18-11-2018)

www.google.com/amp/m.haber7.com/amphtml/siyaset/haber/1917924-isterdoganin-isaret-ettiği-misir-konusmasi(erişim tarihi: 14-01-2020)

Yi, C., Hu, S. & Zeng, R. (2021)The Influence of Religious Belief on Political Voting Behaviour of Urban Residents: Empirical Analysis Based on China's Survey Data. Chin. Polit. Sci. Rev. . <https://doi.org/10.1007/s41111-021-00192-3>

https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_03/30044345_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2015_2016.pdf

<https://istatistik.yok.gov.tr/>

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251>

https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/03/KONDA_1011_BASINI_ORTME_VE_TURBAN.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2022)

<https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2018-07/Ipsos-SandikSonrasiArastirmasi-CnnTurk-2Temmuz2018.pdf> (Erişim Tarihi: 1102.2022)

EK

“Siyasal Seçimlerde Din Faktörünün Seçmenlerin Oy Verme Davranışı Üzerindeki Etkisi” KONULU DOKTORA TEZ PROJESİ ANKET FORMU

Sayın Katılımcı;bu anket formu, Doktora Tez çalışmasına bilimsel veri elde etmek amacıyla uygulanmaktadır. Sorulara vereceğiniz cevaplar başka hiçbir amaçla kullanılmayacaktır. Anketimiz yaklaşık 15 dakika sürecektir. Size uygun seçeneği lütfen (X) işareti ile belirtiniz. Anketimize katıldığınız için şimdiden teşekkür ederiz. M.Fatih ÇAKAR Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi

DD1. Cinsiyetiniz: ( )1. Kadın ( )2. Erkek

DD2. Yaşınız 1. (18 – 25)2. (26 – 35) 3. (36-45) 4. (46-55) 5. (56 -65) 6. (66 ve Üzeri)

DD3. Öğrenim durumunuz:

1. Okur yazar değil 3. İlkokul 5. Lise veya dengi okul 7. Lisansüstü
2. Okur yazar 4. Ortaokul/İlköğretim 6. Üniversite

DD4. Mesleğiniz:

1. Kamu Personeli 4.Öğrenci 7. Ev hanımı
2. İşçi 5. Emekli 8. İşsiz
3.Esnaf 6. Özel Sektör Çalışanı 9. Diğer _____

DD5. Aylık Geliriniz :

1. (0-1000) 2. (1001-2000) 3. (2001-3000) 4. (3001--4000) 5. (4001 ve Üzeri)

DD6. Medeni Durumunuz:

1. Evli 2. Bekâr 3. Boşanmış 4. Dul (eşi ölmüş) 5. Cevap yok

DD7. Evliyseniz, nikâh durumunuz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

1. Hem resmi hem dini nikâhlı 2. Sadece resmi nikâhlı 3. Sadece dini nikâhlı

DD8.Çocuğunuz var mı, Varsa kaç tane?

1. Evet, _____tane 2. Hayır, çocuğum yok

DD9. Okula giden çocuğunuz var mı?

1. Evet 2. Hayır 3. Cevap yok

DD10.Çocuğunuz hangi tür okula gitmektedir?

1.Genel Okul(İlkokul-Ortaokul-Lise)
2.Meslek Lisesi
3.İmam Hatip (Ortaokul-Lise)
4.Özel Okul
5. Üniversite

S1. Aşağıdaki ifadelerden hangisi yaşadığınız yeri en iyi biçimde tanımlar?

1. İl merkezi 2. İlçe merkezi 3.Belde 4.Köy

S2.Kendinizi dindarlık düzeyi açısından nasıl değerlendirirsiniz?

- 1.Dindar değilim 2.Çok az dindarım 3.Dindar sayılırım 4.Oldukça dindarım
5.Çok dindarım 6.Cevap Yok

S3. Dinî inanç açısından aşağıdaki cümlelerden hangisi size uygundur?

1. Dinin tüm gereklerini yerine getiren biriyim
2. Aksatsam da, dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan biriyim
3. İnançlıyım, ama dinin gereklerini yerine getirmeyen biriyim
4. Dini inancı olmayan biriyim
5. Cevap yok

S4.Genel olarak, son on yıl içerisinde dini yaşantınızda nasıl bir değişiklik oldu?

- 1.Dine bağlılığım arttı 2.Herhangi bir değişiklik olmadı 3.Dine bağlılığım azaldı
4. Cevap Yok

S5.Genel olarak değerlendirdiğinizde, dini inançların toplumun günlük hayatına etkisini, geçmiş yıllara göre nasıl değerlendiriyorsunuz?

- 1.Her geçen gün daha da artmaktadır. 2.Her geçen gün daha da azalmaktadır.
3. Herhangi bir değişiklik olmadığını düşünüyorum. 4.Fikrim Yok 5. Cevap Yok

S6.Ülkemizde din ve inanç özgürlüğünün yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?

- 1.Evet 2.Hayır 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

S7.Kamu çalışanlarının cuma gününü öğlen izninin iki saate çıkarılması düşüncesini, nasıl değerlendiriyorsunuz?

- 1.Doğru Buluyorum 2.Yanlış Buluyorum 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

S8.Okullarda seçmeli ders olarak Kur'an-ı Kerim ve Siyer (Peygamberimizin Hayatı) derslerinin konulmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

- 1.Doğru buluyorum 2.Yanlış Buluyorum 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

S9.Kamu çalışanlarının başörtüsü kullanabilmelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

- 1.Doğru buluyorum 2.Yanlış Buluyorum 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

10.Başörtüsünün kamuda kullanılması ile Kur'anı Kerim ve Siyer Derslerinin seçmeli ders olması gibi uygulamalar siyasi tercihinizi etkiledi mi?

- 1.Evet 2.Hayır 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

S.11.Lütfen aşağıda belirtilen vargılara ilişkin size uygun seçeneği işaretleyiniz

		EVET	HAYIR	CEVAP YOK
1	Sigara kullanıyorum			
2	Alkollü içki kullanırım			
3	Her gün namaz kılarım			
4	Düzenli olarak Cuma Namazı kılarım			
5	Bayram namazına giderim			
6	İmkânım olduğu ölçüde kurban keserim			

7	Ramazan ayında oruç tutarım			
8	Cem evinde törenlere katılırım			

S12.Türkiye'nin muhafazakarlaştığı yönündeki düşüncelere bakış açınız nedir?

- 1.Katılıyorum 2.Katılmıyorum 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

S13.Milletvekillerinin başörtüsü ile TBMM'ye girmelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

- 1.Doğru buluyorum 2.Yanlış Buluyorum 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

S14. Aşağıdaki yargılara ilişkin değerlendirmeleriniz nedir?

		Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok
1	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi zorunlu ders olmaktan çıkarılmalıdır.			
2	Cemevleri ibadethane olarak tanınmalıdır.			
3	İlköğretimde kız öğrenciler başörtüsü kullanabilmelidir.			
4	Kürtaj serbest olmalıdır.			
5	Alkol satılan yerlerden alışveriş yapmam			
6	Alkol içilen yerlerde yemek yemem			
7	Diyanet İşleri Başkanlığı yerine Din ve İnanç İşleri Başkanlığı kurulmalıdır.			

S15.Herhangi bir siyasi partiye üye misiniz?

1. Evet 2.Hayır 3.Eskiden üyeydim 4.Cevap yok

S16.Ülkemizdeki siyasi partilerden herhangi birini “dinin savunucusu” olarak görmekte misiniz? Evet ise hangisi?

- 1.Evet ..... 2.Hayır 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

S17.Sizce Türkiye'de din eksenli siyaset yapan siyasi bir partiye ihtiyaç var mı?

- 1.Evet 2.Hayır 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

S18."Dini lider" olarak gördüğünüz siyasi bir parti lideri var mı? Evet, ise hangisi?

- 1.Evet ..... 2.Hayır 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

S19.Siyasal seçim süreçlerinde meydanlarda "dini sembollerin" kullanılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

- 1.Doğru buluyorum 2.Yanlış Buluyorum 3.Önemsemiyorum
4. Fikrim Yok 5. Cevap Yok

S20.Siyasal reklamlarda "dini ritüellerin" (Kur'an, Ezan vb.) kullanılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

- 1.Doğru buluyorum 2.Yanlış Buluyorum 3.Önemsemiyorum
4. Fikrim Yok 5. Cevap Yok

S21.Siyasal partilerin seçim süreçlerinde "laiklik ve irtica" söylemlerinden vazgeçmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

- 1.Doğru buluyorum 2.Yanlış Buluyorum 3.Fikrim Yok
4. Cevap Yok

S.22.Okuyacağım siyasete katılma biçimlerinden hangisi sizi ifade etmektedir? (Birden çok seçenek işaretlenebilir)

- 1.Siyasi bir partide aktif görev almaktayım 2.Parti propaganda çalışmalarına katılıyorum
3.Siyasi tartışmalara katılıyorum 4.Medyada siyasi gelişmeleri takip ederim
5.Sadece seçimlerde oy kullanırım 6.Siyasetle hiç ilgim yok, oy dahi kullanmam
7.Cevap Yok

S23.Şimdi size oy vermede etkili olabilecek bazı ifadeler okuyacağım. Lütfen bu ifadelerin her birine ne ölçüde katılıp katılmadığınızı belirtiniz.

- 1.Kesinlikle katılmıyorum 2.Katılmıyorum 3.Ne katılıyorum, ne katılmıyorum
4.Katılıyorum 5.Kesinlikle katılıyorum 6.Fikrim yok 7.Cevap yok

5. Oy verme kararında dini inançlarım etkilidir.	1	2	3	4	5	6	7
6. Oy verme kararında mezhebim etkilidir.	1	2	3	4	5	6	7
7. Oy verme kararında partinin dini söylemleri etkilidir.	1	2	3	4	5	6	7
8. Oy verme kararında adayın dindarlığı etkilidir.	1	2	3	4	5	6	7
9. Oy verme kararında liderin dini söylemleri etkilidir.	1	2	3	4	5	6	7
10. Oy verme kararında "din" faktörünü önemsemem.	1	2	3	4	5	6	7

S24.Kendinizi siyasi görüş açısından nasıl tanımlıyorsunuz? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir)

- 1.Liberal 2.Demokrat 3.Muhafazakâr 4. İslamcı 5.Milli görüşçü 6.Sosyal demokrat
7.Atatürkçü/Kemalist 8.Türk milliyetçisi 9.Kürt milliyetçisi 10.Diğer .....
11.Fikrim yok/bilmiyorum 12.Cevap Yok

S.25.Dini açıdan aşağıdakilerden hangisi sizi tanımlar?

- 1.Sünni Müslüman 2.Alevi Müslüman 3. Şii Müslüman 4.Müslüman 5. Hıristiyan
6.Musevi 7.Diğer..... 8. Cevap yok

S26.Genel olarak kendinizi daha çok hangi kimlikle tanımlarsınız?

- 1.Türk 2.Müslüman 3. Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı 4. Türkiyeli 5.Kürt
6. Alevi 7. Diğer 8.Fikrim Yok 9.Cevap Yok

S27. 7 Haziran Milletvekili Genel Seçimlerinde oyunuzu hangi partiye verdiniz?

- 1.AK Parti 2.CHP 3.MHP 4.HDP 5.SP+BBP İttifakı 6.Diğer 7.Oy kullanmadım
8.Cevap yok

S.28. 1 Kasım'da yapılacak olan milletvekili seçimlerinde oyunuzu hangi partiye vermeyi düşünüyorsunuz?

1. AK Parti 2.CHP 3.MHP 4.HDP 5.SP 6.Diğer 7.Kararsızım 8.Hiçbiri
9.Oy kullanmayı düşünmüyorum 10.Cevap yok

S.29.Asla oy vermem dediğiniz parti var mı? Evet ise Hangisi?

- 1.Evet ..... 2.Hayır 3.Fikrim Yok 4. Cevap Yok

ANKETİN YAPILDIĞI

TARİH: .....

SÜRE:.....**Dakika**

MAHALLE:

.....**SOKAK:**.....

KATILIMCININ Adı-Soyadı:.....

Telefonu:

.....

Bu görüşmeyi tanımadığım bir kişi ile anket kurallarına göre yaptığımı taahhüt eder ve süpervizör tarafından görüşmenin kısmen veya bütün olarak kontrol edileceğini kabul ederim.

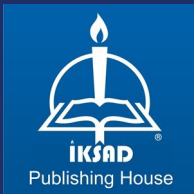
ANKETÖRÜN Adı-Soyadı:..... İmzası:

.....

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Elâzığ'da dünya geldi. İlk, orta ve lise tahsilini Elâzığ'da tamamladı. 1996 yılında başladığı Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü'nde lisans eğitimini 2000 yılında tamamladı. Lisans eğitimini tamamladıktan hemen sonra Fırat Üniversitesi Basın ve Halkla İlişkiler Koordinatörlüğünde görev yaptı. 2004 yılında Fırat Üniversitesi'nden ayrılarak T.C. Başbakanlığı Devlet Planlama Teşkilatı'nda göreve başladı. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalında yüksek lisansını 2007 yılında tamamladı. 2009-2010 yılları arasında Fırat Üniversitesi bünyesindeki Fırat TV'de genel yayın yönetmeni olarak çalıştı. Halen Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

ISBN: 978-625-367-370-3